

JADWIGA RYL

BIBLIOTEKA KATEDRALNA W GNIEŹNIE
W LATACH 1650 — 1975

LUBLIN 1985

WSTĘP

Opracowanie niniejsze jest kontynuacją monografii zatytułowanej *Biblioteka Katedralna w Gnieźnie*, wydanej drukiem w latach 1976—1978 (nadbitka z „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 32—33, 36). Przedmiotem badań tej części były dzieje gnieźnieńskiej Biblioteki Katedralnej od początku jej powstania aż do połowy XVII wieku. Natomiast niniejsze opracowanie zajmuje się losami księżnicy gnieźnieńskiej na przestrzeni lat 1651—1975. Za kontynuacją tematu przemawiały te same co poprzednio racje, mianowicie: przedstawić w oparciu o źródła pisane — tak archiwalne jak i biblioteczne — koleje gnieźnieńskiej Biblioteki Katedralnej, i to w trudnych, bolesnych, nieraz wręcz tragicznych dla kraju, narodu i samej Biblioteki czasach zaboru pruskiego oraz okupacji hitlerowskiej, przeplecionych jaśniejszymi okresami: doby przedrobiorowej, Polski Niepodległej z okresu drugiej Rzeczypospolitej i trzydziestolecia Polski Ludowej, oraz wskazać na jakiś udział tego księgozbioru i wpływ na ożywienie i utrwalanie się świadomości narodowej w zasięgu rejonów: Wielkopolski, Kujaw i południowej części Pomorza, zagrożonych procesem germanizacyjnym.

Podstawę źródłową niniejszej pracy stanowi ten sam rodzaj materiału dowodowego co w części poprzedniej, a więc:

a. Akta posiedzeń kapituły, akta Konsystorza Gnieźnieńskiego, księgi rachunkowe, testamenty, wizytacje, korespondencja, przywileje, statuty oraz inne akta i dokumenty z okresu objętego ramami wyżej podanych lat, a zachowanych w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie. Dostarczają one danych dotyczących zewnętrznych dziejów Biblioteki, jej organizacji, sposobu zarządzania oraz pomnażania księgozbioru.

b. Rejestry wypożyczonych, bądź zwróconych ksiąg, szczegółowe spisy dzieł legowanych, zachowane rękopiśmienne inwentarze, uwzględniające przynajmniej minimum opisu katalogowego, wszelkie rękopiśmienne, kartkowe oraz drukowane katalogi, a także stosunkowo licznie zachowany materiał dowodowy w postaci egzemplarzy bibliotecznych, tak rękopiśmiennych jak drukowanych, których karty są niejednokrotnie ubogacone cennymi notami nie tylko typu proveniencji. Materiały te pozwalają ustalić stan ilościowy określonego czasem księgozbioru, scharakteryzować go pod względem formalnym i treściowym, a także odpowiednio go ocenić, z uwypukleniem jego społecznej roli w gruntowaniu świadomości narodowej oraz służbie nauce i oświacie.

Powyżej wymieniony, gatunkowo dwuczłonowo zróżnicowany materiał źródłowy, ponieważ narzucił przyjęty układ rozdziałów, tok pracy oraz kolejność rozpatrywanych zagadnień.

Z zebranej obfitej bibliografii załącznikowej zamieszcza się jedynie wykaz literatury cytowanej w niniejszym opracowaniu. Zrezygnowano natomiast z wyszczególnienia wszystkich opracowań ogólnych, które zresztą w dużej mierze zostały już uwzględnione w pierwszej części monografii.

Przy opracowywaniu tematu zastosowano, podobnie jak w pierwszej części monografii o tej Bibliotece, metodę historyczno-genetyczną oraz analityczno-porównawczą. W analizie treściowej, głównie starych druków, z racji olbrzymiego, kilku-

dziesięcioletniego, jeszcze w całości nie skatalogowanego księgozbioru, zrezygnowano ze szczegółowych omówień, ograniczając się do wnikliwych, wieloaspektowych zestawień, które jednak pozwalają wyciągnąć ogólne wnioski o roli, zadaniach i osiągnięciach Biblioteki Katedralnej, zwłaszcza w służbie nauce i oświacie, na przestrzeni ostatnich minionych ponad trzech stuleci.

Na tym miejscu pragnę serdecznie podziękować dyrektorowi Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie, ks. Władysławowi Zientarskiemu, który w trakcie powstawania tej dwuczęściowej monografii o gnieźnieńskiej Bibliotece Katedralnej służył zawsze życzliwą radą, bogatym doświadczeniem i stałą uczynną pomocą.

BIBLIOGRAFIA ZAŁĄCZNIKOWA

I. Źródła

1. Rękopiśmienne

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (AAG) Archivum Capituli (ACap.)

Acta Venerabilis Capituli Metropolitanis Gnesensis	1741—1750.	Sygn. B 33
” ” ” ” ”	1751—1759.	” B 34
” ” ” ” ”	1759—1767.	” B 35
” ” ” ” ”	1767—1773.	” B 36
” ” ” ” ”	1773—1777.	” B 37
” ” ” ” ”	1778—1786.	” B 38
” ” ” ” ”	1786—1793.	” B 39
” ” ” ” ”	1793—1799.	” B 40
” ” ” ” ”	1799—1811.	” B 41
” ” ” ” ”	1811—1824.	” B 42
” ” ” ” ”	1825—1835.	” B 43
” ” ” ” ”	1834—1887.	” B 44
” ” ” ” ”	1887—1926.	” B 45
” ” ” ” ”	1891—1913.	” B 46
Protokół sesyjny od 8/I 1914 (do 18.VI.1955),		(bez sygn.)
Decreta visitationis Eccl. Metrop. Gnesn. ab Alberto Baranowski oraz inne decreta i acta synodi. A. 1613—1713.		Sygn. B 92
Visitatio ecclesiae collegiatae s. Georgii cum sublato oratorio s. Stanisłai in arce Gnesn. (Pstrokoński — copia) 1779—1782.		” B 95
Acta visitationis Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis per [...] R.D. Ignatium Raczyński peractae anno Domini 1810.		Sygn. B 96
Pamiętnik reparacji kościoła metropolitalnego Gnieźnieńskiego Balcera Pstrokońskiego, kan. gnieźnieńskiego. A. 1760—1788.		” B 112
Liber Expensarum Fabricae Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis 1829—1833.		” B 114
Liber expensarum Capit. Gnesn. A. 1649—1669.		” B 308
” ” ” ” ” 1681—1695.		” B 310
” ” ” ” ” 1695—1716.		” B 314
” ” ” ” ” 1716—1728.		” B 315
” ” ” ” ” 1728—1738.		” B 316
” ” ” ” ” 1738—1747.		” B 318
” ” ” ” ” 1747—1763.		” B 319
” ” ” ” ” 1764—1777.		” B 321

”	”	”	”	”	1777—1786.	”	B 322
”	”	”	”	”	1786—1794.	”	B 323
”	”	”	”	”	1794—1801.	”	B 324
”	”	”	”	”	1801—1809.	”	B 326
”	”	”	”	”	1809—1830.	”	B 327
”	”	”	”	”	1810—1834.	”	B 331
Fundationis, erectionis ac iurium omnium incorporationum, unionum, ac legatorum, ordinumque Collegii Poenitentiariorum Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis accurata descriptio e diversis originalibus archivi quaesita primum, nunc demum per me Paulum Sufflinum Clecensem, I.U.D. poenitentiarium Gnesnensem, collecta et in hunc librum redacta. Iussu ac communi consensu confratrum DD. Poenitentiariorum. In Anno Domini 1628,						Sygn.	B 714
Thesaurus Collegii Poenitentiariorum Almae Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis. A. 1730.						”	B 714 b
Notatki źródła dokonane przez ks. kan. Korytkowskiego i Walkowskiego.						”	B 837
Akta osobiste Jana Zienkiewicza 1815—1847.						”	B 838
Regestra perceptorum et expensorum Martini Siemieński 1788—1808.						”	B 915
Codex statutorum Eccl. et Capit. Metrop. Gnesn. 1816.						”	B 944
Listy Kapituły do arcybiskupów Gnieźnieńskich						”	Ia
Archivum Capituli I (ACap. I)							
Arcybiskupi gnieźnieńscy (personalia, działalność, zarządzanie diecezją, postanowienia, pertraktacje z Kapitułą, testamenta, spuścizna: literacka, biblioteczna, majątkowa; rachunki i listy, korespondencja z władzami świeckimi i duchownymi, szkolnictwo) 1570—1840,						sygn.	C 2
Arcybiskupi gnieźnieńscy.						”	C 4
”						”	C 5
Personalialia biskupów sufraganów, kanoników katedralnych i beneficjantów 1517—1831.						”	E 11
Personalialia biskupów sufraganów...						”	E 100
”						”	E 122
Kościół katedralny (różne sprawy) 1533—1832.						”	F 5
”						”	F 12
Archiwum archidiecezjalne i biblioteka 1700—1872,						sygn.	G 1
”						”	G 2
”						”	G 4
”						”	G 6
Fundacje dla niższego duchowieństwa katedralnego i Kolegiaty św. Jerzego 1255—1841.						”	J 17
Personalialia (teczki: Brodziszewski i Zienkiewicz),							bez sygn..
Archivum Capituli II (ACap. II)							
Capitulares (obejmują: personalia, akta pozostałości, testamenty) 1777—1939,						sygn.	B 52
Fundacje, legaty, aniwersarze (generalialia) 1728—1923.						”	E 6
Biblioteka kapitulna 1770—1934.						”	K 1
”						”	K 9
”						”	K 11

„ „ „	„ K 14
„ „ „	„ K 15
Kasa: etaty, listy zastawne, księgi kasowe, rachunki, kwity różnych funduszów 1783—1939.	„ P 334
Archivum Consistorii (ACons.)	
Acta Visitationis Stanislai Lipski de a. 1696,	sygn. E 6
Continuatio visitationis generalis per Franciscum Josephum Kraszkowski, episcopum Dardaniensem, officialem gen. Gnesnensem. A. 1727—1728.	„ E 15
Acta visitationis tam Metropolitanae, quam aliarum ecclesiarum [...] per R.D. Vincentium a Seve [...] archidiaconum gnesnensem [...] factae sub a.D. 1608.	„ E 40
Akta miejskie (AM)	
Akta miejskie, Gniezno 1939—1945, Katedra: Biblioteka, archiwalia,	sygn. 12
Akta parafialne (APar.)	
Trzemeszno: Korespondencja parafialna 1934—1939,	bez. sygn.
Archiwum i Biblioteka (Arch., Bibl.)	
Archiwum Biblioteki,	bez. sygn.
Działalność Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie 1927, 1945—	„ „
Dziennik korespondencji Biblioteki Kapitulnej. Gniezno od 15.V.1957 do 16.VI.1969.	„ „
Dziennik korespondencyjny Archiwum Archid. Gniezno — Katedra 1969.VI.—1978.28.III.	„ „
Dziennik zajęć 1966.1.IX.—1969.31.XII.	„ „
Księga zajęć 1970.2.I.—1973.1.IX.	„ „
„ „ 1973.3.IX.—1977.17.IV.	„ „
Formanowicz Leon: Katalog inkunabułów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie, zeszyt II, teczka nr: 4 (IV. P—Z), 4a (według sygnatur), 5 (według drukarzy).	„ „
Formanowicz Leon: Katalog inkunabułów Biblioteki Seminarium Duchownego w Gnieźnie, teczka nr: 12 (I A—H), 13 (II I—Z), 14 (Oprawy inkunabułów Bibl. Semin. Duch. w Gnieźnie), 15 (Katalog Bibl. Semin. Duch. w Gnieźnie według drukarzy).	„ „
Formanowicz Leon, teczka nr 23 (Varia).	„ „
Formanowicz Leon, teczka nr 24 (Archiwum Kapituły),	bez. sygn.
„ „ „ nr 32 (Katalog inkunabułów: materiały, także proveniencje).	„ „
Formanowicz Leon: Katalog kartkowy alfabetyczny inkunabułów.	„ „
Inwentarz mikrofilmów 1960—	„ „
Inwentarze, Katalogi — Służbowy: Teczka: Akta dotyczące się biblioteki.	„ „
Inwentarze, Katalogi — Służbowy: Teczka: Brodziszewski — Biblioteka.	„ „
Kartoteka personalna duchowieństwa gnieźnieńskiego.	„ „
Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—1930.	„ „
Korespond. 2. 1931—1932.	„ „
Korespondencja 1933—1934.	„ „
„ 1935—36.	„ „
„ 1958—1975.	„ „
Księga korzystających. 23.IX.1957—30.XII.1971.	„ „

”	”	1.I.1972—	”	”
Księga wypożyczeń	1960—1969.		”	”
”	”	1969—	”	”
Materiały do dziejów.			”	”
Sprawozdania roczne	1960—		”	”
Złota Księga.			”	”
		Biblioteka Katedralna (Bibl. Katedr.)		
Dokumentacja Ikonograficzna I—V,	(I. Stasiak, 1972—1974),			
Z. 1.	I — Osoby, nr 1—341 (1973).			
Z. 2.	I — Osoby: 1. Fotografie indywidualne, nry 254—1023 (1973).			
Z. 3.	I — Osoby: 2. Fotografie zespołowe, nry 1—638 (1973),	bez. sygn.		
Z. 4.	II — Miejscowości, nry 1—218 (1973).			
Z. 5.	III — Gniezno, nry 1—312 (1973).			
Z. 6.	IV — Albumy, nry 1—369 (1974).			
Z. 7.	V — Szttychy — Druki: Obrazy religijne i świeckie, nry 1—308 + 1—164 (1972).		”	”
Ekzlibrisy polskie — zebrał ks. L. Formanowicz:	Inwentarz, Gniezno 1971 (I. Stasiak).		”	”
Index librorum Illustrissimi et Rndissimi Capituli Gnesnensis in Bibliotheca Metropolitana existentium. Anno vero 1795-to collectus.			”	”
Inwentarz fragmentów rękopiśmiennych — pergaminowych. Ms Fragm. A (ks. W. Zientarski 1969).			”	”
Inwentarz księgozbioru seminaryjnego, sporządził Stanisław Puchała (od 1962):			”	”
T. 1	— nry 20001—25000 + 21.		”	”
T. 2	— nry 25001—29104.		”	”
T. 3	— nry 1—1810 (dublety).		”	”
Inwentarz mikrofilmów (po 1961).			”	”
Inwentarz zbioru kartograficznego. Oprac. ks. M. Aleksandrowicz (1968—1969).			”	”
Karty inwentarzowe rękopisów zespołu katedralnego, nr 1—601 (zaczęto w 1960).			”	”
Karty inwentarzowe rękopisów zespołu seminaryjnego, 1001—1476 po r. (1960).			”	”
Katalog Biblioteki Katedralnej, sporządził ks. Jan Zienkiewicz kanonik Metropol. Gnieźnieński, Gniezno 1834, t. I—IV.			”	”
Katalog kartkowy: „Albumy”,				bez. sygn.
Katalog kartkowy alfabetyczny i działowy księgozbioru biblioteki podręcznej (po 1961).				
Katalog kartkowy — alfabetyczny — księgozbioru seminaryjnego (po 1962).				
Katalog kartkowy — systematyczny — księgozbioru seminaryjnego (po 1962).				
Katalog kartkowy — alfabetyczny — rękopisów zespołu katedralnego (po 1960).				
Katalog kartkowy — alfabetyczny — rękopisów zespołu seminaryjnego (po 1960).				
Katalog kartkowy — alfabetyczny — starych druków zespołu katedralnego (1967).				
Katalog kartkowy: Ekzlibrisy polskie.				

- Katalog kartkowy ksiąg przejętych w 1965 r. z Turska.
- Katalog kartkowy ksiąg przejętych z dekanatu pleszewskiego (1963).
- Katalog kartkowy ksiąg przejętych ze Strzelna (1961).
- Katalog kartkowy ksiąg przejętych z par. św. Michała — Gniezno (1965).
- Katalog kartkowy: Spis czasopism.
- Katalog kartkowy: Zbiór kartograficzny.
- Kolekcje banknotów i zastępczych papierów pieniężnych. Inwentarz: Kol. Bank. Nr 1— Gniezno 1970 (I. Stasiak), bez sygn.
- Kolekcja znaczków dobroczynnościowych. Inwentarz: Kol. ZDobr. nr 1—187, Gniezno 1970 (I. Stasiak), " "
- Korytkowski Jan, Katalog Biblioteki katedralnej w Gnieźnie z 1877 roku, " "
- Księga akcesyna akt przejętych z parafii (1961), " "
- Księga akcesyjna Biblioteki Archidiecezjalnej. Gniezno 1960—1979, bez sygn.
- Księgozbiór podręczny: Inwentarz (po 1961), " "
- Manuscripta antiqua Bibliothecae Capituli Gnesnensis. Pro noticia solius Illustrissimi Capituli conscripta per Anselmum Adalbertum Brodziszewski Suffraganeum et Canonicum Gnesnen. Gniezno 1846, " "
- Muzykalia gnieźnieńskie. Inwentarz kartkowy z incipitami nutowymi, " "
- Rejestr książek w Bibliotece Kapituły Metropolitalnej Gnieźnieńskiej (po 1772), " "
- Rejestr wziętych książek z Biblioteki Prześwietnej Kapituły Metropolitalnej Gnieźnieńskiej od Roku 1794 aż do 1808 i roku 1809, " "
- Roboczy katalog kartkowy wszystkich inkunabułów Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie ks. L. Formanowicza.
- Książka w III ch Oddziałach dotycząca się biblioteki kapitulnej tu w Gnieźnie 1834 (pisał ks. J. Zienkiewicz), bez sygn.
- Kuria Metropolitalna (KM)
- Teczka dotycząca katedry (z akt poniemieckich, przekazanych do AAG przez Kurię w grudniu 1979), bez sygn
- Inne archiwa
- Akta Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie (AKMG)
- Gen[eralia] Archiwum Archidiecezjalne 1949/1955, sygn. 1
- 1956—1968. Archiwum Archidiecezjalne, sygn. 1
- Zientarski Władysław (rkps własny)
- Pisemne relacje dyrektora AAG, ks. W. Zientarskiego (pisane w Gnieźnie od 6.IX.1981).

2. Źródła drukowane

- Aleksandrowicz M., Rył J., Zientarski W., Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, w: Dzieje Poznania i Województwa Poznańskiego (w granicach z 1974 r.) Informator o materiałach archiwalnych, t. 2, Warszawa 1982.
- Formanowicz L., Katalog druków polskich XVI-go wieku Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie, Poznań 1930.
- Formanowicz L., Katalog inkunabułów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie, z. 1, Poznań 1939.
- Rył J., Katalog inkunabułów zespołu seminaryjnego Biblioteki Katedralnej w

- Gnieźnie, Lublin 1972, nadb. z „Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych”, t. 25.
- Ryś J., Katalog rękopisów Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie, Lublin 1983, nadb. z „Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych”, t. 45—46.
- Trzciński T., Katalog rękopisów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie aż do pocz. XVI w., Poznań 1910.
- Trzciński T., [A. Lisiecki], Biblioteka Seminarium Duchownego w Gnieźnie. I. Katalog rękopisów aż do roku 1725, Poznań 1909.
- Trzciński T., A[rkadiusz] L[isiecki], Krótkie wiadomości z bibliotek gnieźnieńskich. II. Katalog rękopisów Biblioteki Seminarialnej w Gnieźnie aż do wieku XVI włącznie, Poznań 1904, odb. z „Przeglądu Kościelnego”, t. 4.
- Wojtkowski J., Rekonstrukcja drugiego zeszytu Katalogu inkunabułów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie księdza Leona Formanowicza, Lublin 1969, nadb. z „Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych”, t. 18.

II. Opracowania cytowane

- Aleksandrowicz M., Początkowe dzieje Seminarium Duchownego w Gnieźnie (1602—1717), nadb. z „Naszej Przeszłości”, t. 24: 1966.
- Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”, t. 2, Warszawa 1964.
- Birkenmajer A., Belgijski bibliofil Arseni Tasseau i jego związki z Polską, w: Z zagadnień teorii i praktyki bibliotekarskiej, Warszawa 1960.
- Birkenmajer A., Książka Ottona Waldego o szwedzkich zdobyczach bibliotecznych, „Ekslibris”, Kraków 1924, r. 6.
- Chmiel Adam, Wskazówki do inwentaryzacji rękopisów. Ułożył z polecenia Komisji Literackiej Akademii Umiejętności [...], Kraków 1903.
- Dzieje Gniezna, pod red. J. Topolskiego, Warszawa 1965.
- Dzieje Poznania i Województwa Poznańskiego (w granicach z 1974 r.). Informator o materiałach archiwalnych, t. 2. Oprac. zbiorowe pod red. Czesława Skopowskiego, Warszawa 1982.
- Dzieje Wielkopolski, t. 1: Do roku 1793, pod red. J. Topolskiego, Poznań 1969; t. 2: Lata 1793—1918, pod red. W. Jakubczyka, Poznań 1973.
- Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri Archidioecesis Gnesnensis pro anno 1916. Gnesnae 1915.
- Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri Archidioecesium Gnesnensis et Posnaniensis pro A.D. 1925. Posnaniae 1925.
- Encyklopedia powszechna PWN, t. 1—4, Warszawa 1973.
- Korytkowski J., Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy, t. 1—5, Poznań 1888—1892.
- Korytkowski J., Prałaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych, t. 1—4, Gniezno 1883.
- Łodyński M., Biblioteka Szkoły Rycerskiej 1767—1794, Warszawa 1930.
- Łukowski J., Szkoła tumska czyli katedralna w Gnieźnie, Gniezno 1905.
- Muszkowski J., Życie książki, Kraków 1951.
- Nehring W., Kazania gnieźnieńskie. Tekst i glosy z rękopisu wydane, uwagami i słownikiem opatrzone, w: „Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Filologiczny”, t. 25: 1897.
- Obertyński Z., Pontyficalne arcybiskupa lwowskiego Jana Rzeszowskiego w Bibliotece Kapitulnej w Gnieźnie, Lwów 1930.
- Otwinowski E., Dzieje Polski pod panowaniem Augusta III od roku 1696—1728, Kraków 1849.

- Piekarski K., Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego, wiek XVI i XVII, Kraków 1930.
- Piekarski K., Miscellanea bibliograficzne, VI. Frantowe prawa. „Przegląd Biblioteczny”, r. 4: 1930.
- Pilichowski Cz., Nieznane polonica w bibliotekach szwedzkich, Gdańsk 1962.
- Pilichowski Cz., Z dziejów szwedzkich zaborów bibliotek i archiwów polskich XVII i XVIII wieku, „Rocznik Gdański”, t. 17/18: 1960.
- Podręczna encyklopedia kościelna, t. 1—44, Warszawa 1904—1913.
- Polkowski I., Katedra Gnieźnieńska, Gniezno 1874.
- Pollak R., Walenty Rozdzieński, Officina ferraria, Poznań 1933.
- Polska, jej dzieje i kultura, t. 1—3, Warszawa (193?).
- Polski słownik biograficzny. Kraków—Warszawa 1935 i n.
- Ranatowicz S., Opisanie inkursji do Polski i do Krakowa (1655—57), Kraków 1958.
- Rocznik Archidiecezji Gnieźnieńskiej na rok 1947.
- ” ” ” ” ” 1952.
- ” ” ” ” ” 1958.
- ” ” ” ” ” 1966.
- ” ” ” ” ” 1979.
- Rocznik Archidiecezji Poznańskiej za rok 1968.
- ” ” ” ” ” 1980.
- Ryl J., Biblioteka Katedralna w Gnieźnie (do poł. XVII w.), Lublin 1978, nadb. z „Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych”, t. 32—33, 36.
- Ryl J., Biblioteka klasztoru benedyktynów w Mogilnie na początku XIX wieku, „Studia Gnesnensia”, t. 5: 1979—1980.
- Ryl J., Biblioteka Kolegium Penitencjarzy przy kościele metropolitalnym w Gnieźnie w świetle zachowanych inwentarzy, „Studia Gnesnensia”, t. 2: 1976.
- Ryl J., Najstarszy spis książek (1608 r.) Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie, „Studia Gnesnensia”, t. 1: 1975.
- Ryl J., Nieznany złoty kodeks Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie, „Studia Gnesnensia”, t. 5: 1979—1980.
- Sawicka S., Einblattdrucke des XV Jahrhunderts in Polen: Warschau, Lemberg. Gnesen, Polen, Strassburg 1931.
- Sawicka S., Inkunabuły graficzne odnalezione w zbiorach Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie, nadb. z „Biuletynu Historii Sztuki i Kultury”, r. 3: 1935, z. 3.
- Sawicka S., Les principaux manuscrits à peintures de la Bibliothèque Nationale de Varsovie, du Château Royal et des Bibliothèques de Zamoyski à Varsovie, du Séminaire de Płock et du Chapitre de Gniezno. „Bulletin de la Société Française de reproductions de manuscrits à peintures” 19-e année. Paris 1939.
- Sawicka S., Straty wojenne zbiorów polskich w dziedzinie rękopisów iluminowanych, Warszawa 1952.
- Słownik pracowników książki, Warszawa 1972.
- Trzciniński T., Miniatury w antyfonarzu katedry gnieźnieńskiej, odb. z „Przeglądu Historycznego”, t. 4: 1907, z. 2/3.
- Trzciniński T., Przewodnik po pamiątkach Gniezna, Poznań 1909.
- Vrtel-Wierczyński S., Kilka nieznanych tekstów staropolskich XV i XVI wieku, Lwów 1931.
- Vrtel-Wierczyński S., Wybór tekstów staropolskich, czasy najdawniejsze do r. 1543, Lwów 1930.
- Wielkopolski słownik biograficzny, Warszawa 1981.

Wierzbowski T., Komisja Edukacji Narodowej 1773—1794, t. 27.

Wojciechowska M., Z dziejów książki w Poznaniu z XVI wieku, Poznań 1927.

Wytyczne opracowania rękopisów w bibliotekach polskich, Wrocław 1955.

WYKAZ SKRÓTÓW

AAG — Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie	nlb. — nieliczbowane
ABiMK — Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne	nr, nry — numer, numery
abp — arcubiskup	opr. — oprawa
ACap. — Archivum Capituli	PEK — Podręczna Encyklopedia Kościelna
ACons. — Archivum Consistorii	pł — płótno
AKMG — Akta Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie	płpł — półpłótno
AM — Akta Miejskie	płsk — półskórek
APar. — Akta Parafialne	por. — porównaj
Arch. i Bibl. — Archiwum i Biblioteka	prof. — profesor
Bibl. katedr. — Biblioteka Katedralna	r. — rok
bp — biskup	red. — redaktor, redakcja
dr — doktor	s. — strona
dyr. — dyrektor	Sem. albo Semin. — Seminarium
Dz. — Dział	sk. — skóra
EP — Encyklopedia Powszechna	sygn. — sygnatura
infuł. — infułat	święc. kapł. — święcenia kapłańskie
k. — karta	t. — tom
kan. albo kanon. — kanonik	ur. — urodzony
KM — Kuria Metropolitalna	v. — verso
ks. — ksiądz	V. — Venerabilis
KUL — Katolicki Uniwersytet Lubelski	vol. albo wol. — wolumin
Metrop. albo Metropol. — Metropolitalna	w. — wiek
nadb. — nadbitka	WSB — Wielkopolski Słownik Biograficzny
	zob. — zobacz

Rozdział I

ZARYS DZIEJÓW

1. BIBLIOTEKA KATEDRALNA W LATACH 1650—1751 DO („NOWEJ BIBLIOTEKI”)

Druga połowa XVII wieku w historii Polski znaczy się tragicznym piętnem najazdu szwedzkiego, co ma przede wszystkim bardzo ujemny wpływ na rozwój życia kulturalnego. „Potop” szwedzki przyniósł bowiem Polsce niepowetowane straty na odcinku kultury i dokumentacji historycznej. Rabunek i niszczenie polskich dóbr kulturalnych przez żołdaków szwedzkich odbił się również na bibliotekach — niosąc niejednej księżnicy całkowitą zagładę — co było zresztą jedną z przyczyn zaniżenia poziomu kultury umysłowej¹. Nieszczęście to w jakimś stopniu dotknęło

¹ C. Pilichowski, Z dziejów szwedzkich zaborów bibliotek i archiwów polskich XVII i XVIII wieku. Gdańsk 1960, w: Rocznik Gdański, t. XVII/XVIII, 1958—1959 s. 141; por. też S. Ranatowicz, Opisanie inkursji do Polski i do Krakowa (1655—57), Kraków 1958 s. 17; A. Birkenmajer, Książka Ottona Waldego o szwedzkich zdobyczach bibliotecznych, „Ekslibris”, Kraków 1924, r. 6 s. 75—77; E. Otwinowski (Dzieje Polski pod panowaniem Augusta III od roku 1697—1733, Kraków 1849 s. 79) podaje, że jeszcze w roku 1706 i w latach następnych Szwedzi zabierają „wiele [...] skarbów po zamkach, pałacach i dworach”.

również Gnieźnieńską Bibliotekę Katedralną², która w połowie siedemnastego stulecia była bogata w zasoby i dobrze zorganizowana³.

Po najeździe szwedzkim rola oraz siła oddziaływania gnieźnieńskiego ośrodka katedralnego na rozwój kultury intelektualnej zmalała niepomniernie. Wprawdzie nadal przechowywano tu nagromadzone poprzednio bogactwa kulturalne w postaci księgozbioru zasobnego w rękopisy, inkunabuły i druki współczesne, ale odtąd pełnił on raczej rolę statyczną.

Zmniejszona aktywność ożywiającego oddziaływania na życie kulturalne — głównie w działalności poza kościelnej — ma swoją przyczynę również w tym, że już w pierwszej połowie poprzedniego stulecia arcybiskupi — i co wybitniejsi duchowni wywodzący się z tego rejonu — w Gnieźnie rzadko albo wcale nie przebywali. To z kolei pociągnęło za sobą coraz słabsze zainteresowanie tak arcybiskupów, jak i kapituły Szkoła Katedralną, która stopniowo upadała⁴.

Po powołaniu w roku 1602 przez abpa Stanisława Karnkowskiego Seminarium Duchownego w Gnieźnie⁵ Szkoła Katedralna zmieniła swój charakter. „Odtąd stała się zakładem przygotowawczym w stosunku do seminarium tj. przygotowywała młodzież tak dalece, że w seminarium słuchać mogła wykładów teologii, prawa kanonicznego i innych przedmiotów, które udzielał oprócz prefekta, wspomnieni wyżej kanonicy”⁶. Nie ma więc wątpliwości, że przynajmniej kanonicy wykładowcy musieli korzystać z Biblioteki Katedralnej, gdyż dopiero co powstałe Seminarium Duchowne biblioteki zapewne własnej jeszcze mieć nie mogło, lub co najwyżej nie wielką.

Z Biblioteki Katedralnej korzystali też chyba nadal profesorowie uczący w przekształconej Szkole Katedralnej, która jednak w XVIII wieku, z racji małego uposażenia, spadała do rzędu zwyczajnej szkoły elementarnej⁷, prowadzonej przez jednego tylko nauczyciela⁸.

Księgozbiór, podobnie jak w poprzednich wiekach, zawsze znajdował się w katedrze, aczkolwiek pomieszczenia zmieniano kilkakrotnie, w zależności od potrzeby bądź konieczności stworzenia odpowiedniejszych warunków dla zabezpieczenia i uchronienia ksiąg od zniszczenia⁹. Wreszcie w roku 1751 księgozbiór przenie-

² AAG, ACap. (Personalia) „Formanowicz Leon”, teczka nr 24: Archiwum Kap. (luźne kartki): „Szwedzi w Gnieźnie 1655, Acta Official. Gnesn. 1653—1658”; C. Pilichowski w dziele cyt. s. 138 podaje: „Część archiwum arcybiskupiego gnieźnieńskiego znajdujemy także w Szwecji (1965 r.)”; por. też C. Pilichowski, Nieznane polonica w bibliotekach Szwedzkich, Gdańsk 1962 s. 9.

³ Por. J. Rył, Biblioteka katedralna w Gnieźnie, Lublin 1978, nadb. z „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 32—33, 36.

⁴ Dzieje Gniezna, pod red. J. Topolskiego, Warszawa 1965 s. 337.

⁵ M. Aleksandrowicz, Początkowe dzieje Seminarium Duchownego w Gnieźnie (1602—1717), nadb. z „Nasza Przeszłość”, t. 24, r. 1966 s. 167.

⁶ J. Korytkowski, Prałaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych, t. 1, Gniezno 1883 s. 478.

⁷ Szkolnictwo elementarne i średnie ożywiło się bardzo po najeździe szwedzkim (Dzieje Wielkopolski, t. 1: do roku 1793, pod red. J. Topolskiego, Poznań 1969 s. 744).

⁸ W latach 80-tych dziewiętnastego stulecia szkoła katedralna (elementarna) została zamknięta na czas bliżej nie określony, a uczniowie w liczbie około 40 zostali włączeni do szkoły miejskiej (J. Korytkowski, Prałaci, t. 1 s. 482; por. też Dzieje Gniezna s. 382).

⁹ AAG, ACons. „Acta Visitationis Stanislai Lipski de a. 1696”, sygn. E 6 k. 10; ACap. „Acta Venerabilis Capituli Metropolitanani Gnesnensis”, sygn. B 33 k. 320v, 311v, 364; B 34 k. 39; J. Korytkowski, Prałaci, t. 1 s. 508.

siono do „nowej biblioteki”, którą stanowiły specjalnie w tym celu pobudowane pomieszczenia nad kruchtą północną, obok kaplicy Potockich¹⁰.

Na przestrzeni tego stulecia księgozbiór ilościowo i jakościowo w zasadzie się nie zmienił. Wprawdzie były straty spowodowane rabunkiem Szwedów, jednak z braku szczegółowych danych źródłowych trudno ustalić jakie były ich rozmiary.

Pieczę nad Biblioteką sprawowała nadal z całym zrozumieniem i odpowiedzialnością Kapituła Metropolitalna, zarządzając częste inwentaryzowanie, porządkowanie i oczyszczanie ksiąg¹¹.

2. KOLEJE BIBLIOTEKI OD POŁOWY XVIII W. DO ROKU 1939

Przenikające do Polski od początku XVIII wieku „oświecenie” przyniosło ożywczy powiew na polu kulturalnym. Intelktualny poziom społeczeństwa — zwłaszcza w rejonie Wielkopolski — znacznie się podniósł. Miało to swój wyraz w rozwoju szkolnictwa, co w ostatnim trzydziestoleciu XVIII stulecia było szczególnie zasługą Komisji Edukacji Narodowej, której działalność w tym zakresie na terenie Wielkopolski była naprawdą owocna. W Gnieźnie odrodziło się szkolnictwo kościelne. Zreorganizowane w 1778 roku Seminarium Duchowne zostało przeniesione do nowego gmachu, a dawna Szkoła Katedralna spełniała rolę szkoły elementarnej¹².

Odrodzenie szkół szło w parze z odrodzeniem bibliotek. W połowie XVIII stulecia w Warszawie została otwarta i oddana do użytku publicznego Biblioteka Załuskich¹³. W tym samym niemal czasie (w końcu 1751 roku) Gnieźnieńska Biblioteka Katedralna została przeniesiona do nowych, dobrze urządzonych i odpowiednio wyposażonych pomieszczeń nad kruchtą północną, obok kaplicy Potockich¹⁴. Nad jej prawidłowym uporządkowaniem, ustawieniem i skatalogowaniem, celem łatwiejszego udostępniania dzieł korzystającym, pracowali kanonicy Kapituły Metropolitalnej, bądź profesorowie Seminarium Duchownego¹⁵. Niestety prawie cały ich wysiłek wkrótce został udaremniiony przez wielki pożar katedry, który wybuchł 25 sierpnia 1760 roku¹⁶. Księgozbiór bowiem, by go uratować przed zgorzeniem, wyrzucano pośpiesznie i bezładnie przez okna. Wiele ksiąg przez to zostało uszkodzonych, zniszczonych lub po prostu zaginęło.

Po czterech dopiero latach księgozbiór złożony w bezładnych stosach w gór-

¹⁰ AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 34 k. 39.

¹¹ AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 25 k. 245, 276, 756; B 33 k. 128v, 136v; B 34 k. 31, 39v; Korytkowski, Prałaci, t. 1 s. 508.

¹² Dzieje Wielkopolski, t. 1 s. 881 i n.; por. też Dzieje Gniezna s. 383 i n.; T. Wierzbowski, Komisja Edukacji Narodowej 1773—1794, t. 27 s. 13 i n.; M. Łodyński, Biblioteka Szkoły Rycerskiej 1767—1794, Warszawa 1930 s. 10, 17, 19.

¹³ Biblioteka Załuskich założona w Warszawie w r. 1747, oddana Narodowi w r. 1771 (300000 wolum.), wywieziona do Rosji w r. 1795 (za: Polska jej dzieje i kultura, t. 2, Warszawa 1927 s. 388, 497). Gnieźnieńska Kapituła Metropolitalna podarowała Józefowi Andrzejowi Załuskiemu, ówczesnemu referendarzowi koronnemu, założycielowi Biblioteki Załuskich, późniejszemu biskupowi kijowskiemu „starożytny mszał gnieźnieński” — AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 34 k. 162.

¹⁴ Tamże, sygn. B 34 k. 39.

¹⁵ Tamże, sygn. B 34 k. 143, 192; B 35 k. 11v.

¹⁶ Tamże, sygn. B 35 k. 68v; „Pamiętnik reparacji Kościoła Metropolitalnego Gnieźnieńskiego po zgorzeniu jego Balcera Pstrokońskiego, kan. gnieźnieńskiego. A. 1760—1788”, sygn. B 112 s. 5 i n.

nym, to znaczy „dawnym kapitularku”, wrócił do odrestaurowanych pomieszczeń bibliotecznych¹⁷.

W drugiej połowie XVIII wieku zasoby Biblioteki znacznie wzrosły dzięki zapisom testamentowym prałatów i kanoników gnieźnieńskich, z różnych ofiar oraz licznych, bogatych nabytków, poczynionych drogą zakupu przez Kapitułę Metropolitalną¹⁸. Dotychczasowy lokal biblioteczny okazał się zbyt szczupły, aby pomieścić na półkach — ustawiony w należyтым porządku — cały, znacznie powiększony księgozbiór. Kapituła więc zastanawiała się nad możliwością uzyskania nowego, osobnego, wygodnego gmachu. A ponieważ od samego założyciela Biblioteki Załuskich w Warszawie¹⁹ dowiedziano się, że ta została oddana Narodowi do użytku publicznego, zatem i kapituła gnieźnieńska zamierzała Bibliotekę Katedralną publiczną uczynić. Z planem tym kapituła zwróciła się 6 maja 1780 roku do Prymasa Antoniego Kazimierza Ostrowskiego, gdy ten, po wizytacji generalnej kościoła katedralnego, polecił rozebrać „nieco zdezolowaną, lecz w murach swoich trwałą, obszerną, w kształcie rotundy przez arcybiskupa Jana Łaskiego, tuż obok katedry (od strony północnej na cmentarzu przykatedralnym, tzw. „Bożej Roli”) wystawioną kaplicę św. Stanisława, przeznaczwszy materiał na budowę nowego gmachu seminaryjnego tamże”²⁰. Kapituła prosiła wówczas Prymasa Ostrowskiego, aby

¹⁷ AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 35 k. 341v; por. Korytkowski, Prałaci, t. 1 s. 508.

¹⁸ AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 26 k. 153v; B 29 k. 83v; B 35 k. 14v, 17v; „Liber expensarum”, sygn. B 310 k. 548; B 315 k. 5v, 37v, 81, 137; B 316 k. 23, 47v, 68v, 149v, 154v, 167; B 318 k. 46, 64v, 75, 77v; B 319 k. 103v, 154v; B 322 k. 277v; B 915 k. 2v, 4—10v, 12—20, 24, 27, 29—39; ACap. I „Arcybiskupi gnieźnieńscy (personalia, działalność, zarządzanie diecezją, postanowienia, pertraktacje z Kapitułą, testamenty, spuszczna: literacka, biblioteczna, majątkowa; rachunki i listy, korespondencja z władzami świeckimi i duchownymi, szkolnictwo)”, sygn. C 4 nr 9 k. 2v, nr 20 k. 5v, nr 22 k. 4v; C 5 nr 10 k. 2, nr 11 k. 6v; „Personalia biskupów sufragánów, kanoników katedralnych i beneficjatów”, sygn. E 100 nr 42.

¹⁹ Bp Andrzej Załuski zwrócił się bezpośrednio do Kapituły Gnieźnieńskiej z prośbą o datki dla tejże Biblioteki w postaci starożytnych ksiąg — por. przypis 13. Na marginesie tej sprawy warto zaznaczyć, że w Poznaniu (20.IV.1819) próbowano „założyć Bibliotekę Publiczną w miejsce owej Biblioteki Załuskich”. Ponaudto podpisany „Prądyński” zwraca się do Kapituły Gnieźnieńskiej z prośbą o udzielenie „z dzieł lub manuskryptów w Bibliotece lub w Archiwum znajdujących się na część iaką. Manuskrypta są nayożądane, a nawet to, co niegdyś JWY Czacki za Rewerseem pożyczyl przyjęte być może, gdy Rewers JWu Ministrowi do Biblioteki cedowanym będzie”. AAG, „Biblioteka i Archiwum. Materiały do dziejów”, sygn. (teczka nie sygnowana, niegdyś: G 4 (1791—1856) nr 4).

²⁰ Korytkowski, Prałaci, t. 1 s. 509; AAG, ACap. „Listy Kapituły” (do abpa A. Kazimierza Ostrowskiego) sygn. Ia k. 63b (cyt. za: Korytkowski, Prałaci, t. 1 s. 509): „... Nad zezwoleniem rozebrania kościółka S. Stanisława w czasie Wizyty uczynionym zastanowiliśmy się, że małą, a prawie żadney pomocy nie przyniesie fabryce Seminaryum Gnieźnieńskiego, gdyż koszt na rozebranie złożony albo przewyższy wartość materyałów rozebrać się mających, y lubo arcyzbawienna później przysła nam myśl, aby ten kościółek na publiczną Bibliotekę dla zaszczytu pierwszej katedry kosztowne księgi, którym równych w całym nie znalazły się narodzić, mające, a w podłym oneż zakacie grzebiącey, mógł być użyty y obrócony, atoli dopełniając wolę Pastorską JOW. Xiążcey Mości Dobrodzieia, rozebranie tegoż Kościółka skutecznieć ponowiliśmy, nie tracąc ieszcze nadziei, że JOW Xiążę Dobrodziey odmienisz zdanie swoje y pozwolisz poprawić nieuczulność przeszłych wieków skarb ksiąg szacować nieumieiących, a zostawisz potomności przykład, że pod rządami Jego Pasterskimi przysła katedra do ozdoby Biblioteki Publiczney y w Mężów skarb ksiąg szacować staraiących się zakwitnęła...”; „Visitatio ecclesiae collegiatae s. Georgii cum sublato oratorio s. Stanisłai in arce Gnesn. (Pstrokoński)” sygn. B 95 k. 66; „1782. Ratio sublato Oratorii S. Stanisłai”.

cofnął decyzję rozbiórki powyższej kaplicy i przyznał ją Bibliotece Katedralnej jako osobne pomieszczenie — zresztą uprzednio, bo już w roku 1776 przyznał ją abp Gabriel Podoski²¹ — które własnym sumptem odrestauruje i urządzi. Prymas niestety nie przychylił się do tej prośby, odkładając „plan chwalebny do lepszych czasów”. Te zaś stawały się coraz gorsze, tymbardziej że czas rozbiorów Polski i niewoli z tragicznymi konsekwencjami na wszystkich płaszczyznach życia narodowego — od politycznej poczynając porzez gospodarczą, religijną, narodowościową i kulturalną włącznie²² — o chwalebnym przedsięwzięciu utworzenia biblioteki publicznej, lub chociażby uzyskania dla Biblioteki Katedralnej odpowiednich pomieszczeń nie pozwalał nawet marzyć. Tak więc Biblioteka Katedralna aż do odzyskania niepodległości, a następnie do wybuchu wojny światowej, pozostała na tym samym miejscu.

Przełom XVIII/XIX wieku nie zaznaczył się w Wielkopolsce szerszym rozwojem życia kulturalnego. Po prostu nie sprzyjały temu ani stosunki polityczne panujące w całej podzielonej Ojczyźnie, ani też, gdy chodzi o Wielkopolskę, system dyskryminacyjny wobec narodowości polskiej, stosowany przez zaborcę pruskiego. Pewne ożywienie życia kulturalnego nastąpiło dopiero po roku 1815, to jest po zapewnieniu pokoju traktatem Kongresu Wiedeńskiego i w obietnicach króla pruskiego²³.

Kapituła gnieźnieńska nadal opiekowała się księgozbiorem katedralnym. Zubożała przez utratę dóbr, materialnie sama nie była już w stanie zapewnić Bibliotece polepszenia warunków lokalowych. Za to powierzenie jej zasobów pieczy takich postaci, jak bp Marcin Siemieński²⁴, bp Wojciech Anzelm Brodziszewski²⁵, kanonik Jan Piotr Zienkiewicz²⁶ oraz kanonik Jan Korytkowski²⁷, znających wartość powierzonych im skarbów, ludzi głębokiej nauki i wiedzy, bibliotekarzy z zamiłowaniem, całym sercem oddanych pracy w ratowaniu zabytków kultury pisanej i ich opracowywaniu, jest wyrazem szczerzej troski całej kapituły²⁸.

Biblioteka w XIX wieku rozrosła się bardzo z bogatych ilościowo i jakościowo legatów, głównie wyżej wymienionych bibliotekarzy²⁹, dalej z zakupu — który jednak był nieco mniejszy niż w drugiej połowie minionego wieku³⁰ — oraz z ksiąg pochodzących ze skasowanych bibliotek poklasztornych³¹.

²¹ AAG, ACap. I „Puncta Archiepiscoporum”, sygn. C 2 nr 66: „1776. 6. II. Gabriel Joannes Junosza [...] Podoski [...] Archiepiscopus Gnesnensis [...] ad 5. Oratorium sub titulo S. Stanislai [...] vero praefatum pro bibliotheca Ecclesiae Metropolitananae conventantur”.

²² Dzieje Wielkopolski, t. 2 s. 13 i n.

²³ Tamże s. 226.

²⁴ Marcin Siemieński, kanonik (26.I.1809), następnie kustosz gnieźn., biskup sufragan i proboszcz gnieźn., administrator archidiecezji, †27.IX.1831 (Korytkowski, Prałaci, t. 4 s. 577).

²⁵ Brodziszewski Wojciech Anzelm, kanonik (25.I.1830), następnie bp sufragan, proboszcz i oficjał gnieźnieński, †10.VII.1866 (Korytkowski, Prałaci, t. 4 s. 577).

²⁶ Zienkiewicz Jan Piotr, kanonik (9.IX.1831), następnie proboszcz, oficjał gnieźn. i administrator archidiecezji, †19.I.1874 (Korytkowski, Prałaci, t. 4 s. 577).

²⁷ Korytkowski Jan Ignacy, kanonik gnieźn. (21.II.1872), archiwariusz i bibliotekarz Kapituły, oficjał i generalny wikariusz gnieźnieński, bp nominat, †14.V.1888 (Podręczna encyklopedia kościelna, t. 21 s. 313).

²⁸ Korytkowski, Prałaci, t. 1 s. 509.

²⁹ Tamże s. 509; AAG, ACap. II „Bp Siemieński Marcin. Sprawa spadkowa 1891—1896”, sygn. B 52 k. 38v—41: „Acta Executorum Testamenti s.p. Biskupa suffragana Siemieńskiego”.

³⁰ Kilka wyrywkowych przykładów: AAG, ACap. „Regestra perceptorum et expensorum Martini Siemieński 1788—1808”, sygn. B 915 k. 40v, 52, 53, 56, 60v, 61v

Do trzeciej ćwierci XIX wieku włącznie trudno ustalić komu i w jakim stopniu Biblioteka w owym czasie służyła. Jednak nieliczne zachowane dowody pisane wskazują na to, że dzieła udostępniano na miejscu ludziom nauki, przybywającym nieraz z odległych miast (Kraków, Wrocław), a nawet wypożyczano je czasem za rewersem poza obręb miasta Gniezna³².

Wzrost zasobów oraz wcielenie w roku 1800, z polecenia abpa Ignacego Krasickiego, pokaźnej Biblioteki Kolegium Penitencjarzy³³ wzmogło w niewielkich pomieszczeniach ciasnotę tak, że trudno było odnaleźć potrzebne dzieło, zagubione na regałach w podwójnie ustawionych na półkach rzędach, w stosach złożonych na podłodze lub upchanych po kątach. Dla zaradzenia temu stanowi zapobiegliwy bibliotekarz Jan Piotr Zienkiewicz, wiedząc, że „kapituła nie ma na etacie ani jednego feniga na cele naukowe” zwrócił się w maju 1867 roku, za pośrednictwem przyjaciela swego kanonika Krausego z Berlina, do „Ministerium Spraw Duchownych o jaki fundusz i wsparcie stałe we względzie biblioteki swojej, która zasługuje ze wszech miar na opiekę Rządu”³⁴.

W wyniku wytrwałych, usilnych starań kanonika Zienkiewicza oraz wyraźnego poparcia wysoko postawionych a życzliwych urzędników pruskich akcja się udała. Po dwóch latach dotychczasowe pomieszczenia biblioteczne były już odrestaurowane i wyposażone w dodatkowe podwójne repozytoria, ustawione pośredku obu sal. Znalazły na nich dostateczne miejsce księgi dotąd złożone w stosach i po różnych zakamarkach. Teraz można było wreszcie przystąpić do uporządkowania i skatalogowania całego zasobu biblioteki gnieźnieńskiej³⁵.

Próbę skatalogowania całego księgozbioru katedralnego podjął ks. Zienkiewicz jeszcze w latach trzydziestych XIX stulecia. Pracę jego w zakresie katalogowania gnieźnieńskiego księgozbioru trzeba uznać za pionierską. Wprawdzie już jego poprzednik, ks. bp Brodziszewski, pozostawił także trwały ślad swojego działania w Bibliotece Katedralnej w postaci katalogu, ale tylko rękopisów, którymi

(lata 1801—1807); „Regestra dochodów i wydatków massy Kapituły w Gnieźnie 1809—1830”, sygn. B 327 k. 63v, 68v, 88v, 95 (lata 1815—1823); ACap. II „Biblioteka Kapitułna”, sygn. K 11 k. 52 (r. 1852); 59 (r. 1855); ACap. „Expensa Capit. Gnesn.”, sygn. B 324 k. 178 (r. 1866 — 24 dzieła).

³¹ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., katalogi — służb. (bez sygn.) teczka: „Akta [...] dotyczące się biblioteki” (dużna karta): „Gniezno 1.I.1846. Zienkiewicz. J. W. Komunikując w załączeniu list X. Kalickiego z nowinami Poznańskimi do mnie pisany, oświadczam mu zaraz [...] że dnia wczorajszego odebrałem z Poznania dwa wozy książek pochodzących z biblioteki XX. Dominikanów w Poznaniu [...] Jakoż ta była myśl JW Arcypasterza w przesłaniu tych książek do Gniezna, żeby zbiór książek w Seminarium niemi pomnożyć, a po przebraniu na Archidiecezją do bibliotek decanalnych resztę odesłać. Te ostatnie jeszcze nie są urządzone i jestem tego zdania, że podział naywłaściwszy ten będzie, kiedy te książki zostaną w miejscu i już to w Seminarium, już w tutejszey kapitułney bibliotece pomieszczone zostaną. Nie trudno mi będzie usprawiedliwić się przed JW Arcy-Pasterzem z tego postępowania [...]”.

³² AAG, ACap. II „Biblioteka Kapitułna”, sygn. K 1 k. 2; „Bibl. i Arch. Materiały do dziejów” (teczka nie osygn. Dawna sygn. G 4 1791—1856, nr 4); por. też przypis 20.

³³ AAG, ACap. „Acta Visitationis Generalis Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis per [...] Ignatium Nałęcz Comitem de Małoszyn et Raczyno Raczyński [...] Anno Dni 1810. die 7ma May inchoatae”, sygn. B 96 k. 85v.

³⁴ AAG, ACap. II „Biblioteka Kapitułna”, sygn. K 1 k. 5.

³⁵ Tamże, sygn. K 1 k. 15—16, 18v, 19, 22, 25, 27—29; K 11 k. 112, 113, 115, 122; ACap. I „Archiwum archidiecezjalne i biblioteka”, sygn. G 1 nr 44 k. 1, nr 49 k. 1—2; G 2 nr 43—50.

wyłącznie się zajmował, i to jedynie tych najstarszych i najcenniejszych³⁶. Czterotomowy, książkowy katalog ks. Zienkiewicza³⁷ nie ujmuje też jeszcze całości zasobu ówczesnej gnieźnieńskiej księżnicy. Uczynił to dopiero ks. Jan Korytkowski, objawszy po śmierci kanonika Zienkiewicza pieczę nad Biblioteką. W ciągu trzech lat uporządkował cały księgozbiór i sporządził własnoręcznie książkowy katalog systematyczny, obejmujący cały ówczesny zasób Gnieźnieńskiej Biblioteki Katedralnej, w którym ujęto „około 7000 dzieł w blisko 9000 tomach”. Katalogiem tym posługiwali się aż do 1939 roku tak bibliotekarze, jak i korzystający³⁸.

Ostatnie ćwierćwiecze XIX stulecia zaznaczyło się w Wielkopolsce wzmożoną akcją pruskiego zaborcy, który wyraźnie zmierzał do wynarodowienia Polaków i podniesienia liczebnej ludności niemieckiej na ziemiach okupowanych. Plany zaborcy nie przyniosły jednak zamierzonego skutku. Społeczeństwo polskie bowiem w obronie odrębności narodowej zespoliło się jeszcze bardziej, a nastroje antyniemieckie znacznie się pogłębiły. Stało się to dzięki wcześniej już zainicjowanej akcji szerzenia oświaty, która Polaków, zwłaszcza lud, uzdolniała nie tylko do obrony własności i podnoszenia dobrobytu, lecz także rozbudzała poczucie godności narodowej i ubogacała kulturalnie i moralnie. Nie małą rolę odegrały w tym biblioteki ludowe, jak TCL (Towarzystwo Czytelní Ludowych), wypożyczające bezpłatnie książki, oraz wydawnictwa nastawione na piśmiennictwo „dla ludu”³⁹. Biblioteka Katedralna — aczkolwiek nie bezpośrednio — miała w szerzeniu oświaty też swój udział. W tym bowiem czasie aż do powstania Polski Niepodległej z jej zbiorów korzystało już nie tylko duchowieństwo archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej⁴⁰, lecz także uczeni i wydawcy nawet z innych zaborów — między innymi pracownicy naukowí Uniwersytetów Jagiellońskiego, Lwowskiego i Wrocławskiego⁴¹.

Wkrótce po odzyskaniu niepodległości, bo już w listopadzie 1921 roku, bp Stanisław Łukomski⁴², ówczesny sufragan poznański, wystosował za pośrednictwem księży dziekanów obu archidiecezji (gnieźnieńskiej i poznańskiej, połączonych od roku 1821 unią personalną⁴³) „prosbę do duchowieństwa o dopomożenie do stworzenia archiwum i biblioteki diecezjalnej w gmachu Akademii Lubrańskiego. Apel ten nie doznał niestety zrozumienia i odpowiedniego poparcia”. Sedemnastego stycznia 1923 roku kardynał prymas abp Edmund Dalbor⁴⁴ zwraca się ponownie do

³⁶ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., katal. — służb. (bez sygn.) „Manuscripta antiqua Bibliothecae Capituli Gnesnensis. Pro notitia solius Illustrissimi Capituli conscripta per Anselmum Adalbertum Brodziszewski Suffraganeum et Canonicum Gnesnen. Gniezno 1846”. Rękopis autorski.

³⁷ Tamże: „Katalog Biblioteki Katedralnej sporządził Ks. Jan Zienkiewicz, Kanonik Metropol. Gnieźnieński. Gniezno 1834, t. I—IV”. (bez sygn.).

³⁸ Tamże: „Korytkowski Jan, Katalog Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie z 1877 roku” (bez sygn.). Nabytki późniejsze dopisywano według kwalifikacji na końcu alfabetycznie ułożonych działów. Por. też Korytkowski, Prałaci, t. 1 s. 513.

³⁹ Dzieje Wielkopolski, t. 2 s. 580—81, 727.

⁴⁰ AAG, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 46 k. 5v, 135v, 142, 173v, 202; ACap. II „Biblioteka Kapitułna”, sygn. K 14 k. 24; K 9 k. 67, 146, 147, 234.

⁴¹ AAG, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 46 k. 205, 211v, 212, 213v; ACap. II „Biblioteka Kapitułna”, sygn. K 9 k. 6, 11, 13, 27, 28, 40, 45—46, 59, 179, 245, 253; K 14 k. 2, 5, 8v, 9, 13, 15—18, 64—65.

⁴² Łukomski Stanisław Andrzej (1874—1948), święcenia kapł. 1898, kanonik metropol. pozn. 1916, bp sufr. pozn. i wikariusz generalny archidiec. gnieźnieńskiej i poznańskiej 1920, bp ordynariusz diec. łomżyńskiej 1926 (Polski Słownik Biograficzny, t. 18, Wrocław 1973 s. 559).

⁴³ Bulla z r. 1821: „De salute animarum”.

⁴⁴ Dalbor Edmund, abp gnieźn. i pozn. (1869—1926), święc. kapł. 1893, kanonik

księży dziekanów w tej sprawie, tak to uzasadniają: „Tymczasem wskutek braku funduszków trzeba było zamknąć konwikt w Poznaniu, wskutek czego projekt przekształcenia akademii Lubrańskiego domaga się urzeczywistnienia. Do przebudowania gmachu tego na archiwum i bibliotekę diecezjalną zmusza mnie groza zniszczenia skarbów archiwalnych i kościelnej kultury, której pomniki w dokumentach i książkach złożone w ubikacjach wilgotnych lub na poddaszach są wystawione z dnia na dzień na postępujące zniszczenie. Tej odpowiedzialności wobec potomności ani sam, ani WW. Duchowieństwo na siebie brać nie możemy.

Jednakże funduszków na stworzenie dzieła tego nie posiadam, mogłaby ich atoli dostarczyć ofiarność Duchowieństwa, które niechaj się wzoruje na ofiarności duchowieństwa naprzykład diecezji sąsiedniej, Włocławskiej... Przebudowa akademii Lubrańskiego jest obliczona na 60 milionów, jeżeli prace rozpocznie się natychmiast.

Zatem raz jeszcze odzywam się do WW. Duchowieństwa o pomoc spieszną i znaczną na to dzieło, mające świadczyć wobec potomności, że Duchowieństwo dzisiejsze okazało zrozumienie także dla potrzeb Kościoła kulturalnych.

Przewielebnych XX. Dziekanów proszę o gorące zachęcenie Duchowieństwa do ofiar na wzmiankowaną instytucję. † Edmund (odręcznie) Kardynał-Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”⁴⁵.

Prymas E. Dalbor nosił się z zamiarem zgromadzenia w Poznaniu, w przebudowanym gmachu Akademii Lubrańskiego, wszystkich zasobów archiwalnych i bibliotecznych, tak poznańskich jak i gnieźnieńskich. Z połączonych zbiorów obu archidiecezji chciał stworzyć jedno Archiwum i jedną Bibliotekę. Miały one stanowić warsztat naukowy dla projektowanego przez prymasa E. Dalbora na Uniwersytecie Poznańskim wydziału teologicznego. Jednak kapituła gnieźnieńska, która od wieków troskliwą pieczę otaczała zbiory archiwalne i biblioteczne tej najstarszej w Polsce metropolii, nie zgodziła się na wydanie tych bezcennych skarbów kultury pisanej⁴⁶.

Niemal od początku sprawowania rządów w archidiecezji gnieźnieńskiej przez kardynała prymasa Augusta Hlonda⁴⁷, archiwistą i bibliotekarzem „Biblioteki Kapituły Metropolitalnej” aż do wybuchu drugiej wojny światowej był ks. kanonik Leon Formanowicz⁴⁸. Urząd ten objął mocą dekretu prymasa A. Hlonda, wystawionego dnia 28 kwietnia 1927 roku, ale jak to sam zaznacza w referacie sprawozdawczym do Prześwietnej Kapituły: „urząd archiwisty i bibliotekarza piastuje z ramienia i wyboru Kapituły”. W kapitule też zrodziła się myśl utworzenia z archiwum metropolitalnego i biblioteki katedralnej samoistnej placówki. Ksiądz L. Formanowicz w wyżej wzmiankowanym referacie podaje, że dotąd tradycyjnie jeden z członków kapituły sprawował urząd archiwisty i bibliotekarza „tylko dorywczo,

metropol. pozn. 1909, konsekracja 1915 (Wielkopolski Słownik Biograficzny, Warszawa 1981 s. 135 i n.).

⁴⁵ AAG, „Bibl. i Archiwum. Materiały do dziejów” (teczka nie osygn. — wyjęte z Akt Paraf. Smogulec, 14.XI.1977): „Poznań, dn. 17.I.1923. Kuria Arcybiskupia Nr 437/23.00. Do Przewielebnych XX. Dziekanów [...] † Edmund Kardynał Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański” (podpis odręczny).

⁴⁶ Z ustnej relacji aktualnego (od 1960 r.) dyrektora AAG i Bibl. Katedr. ks. kanonika Władysława Zientarskiego.

⁴⁷ Hlond August, abp gnieźn. i pozn. (1881—1948), salezjanin, święc. kapł. 1905, bp ordynariusz diec. katowickiej 1925—1926, abp gnieźn. i pozn. 1926 (WSB s. 254).

⁴⁸ Formanowicz Leon, kanonik gnieźn. (1878—1942), święc. kapł. 1902, kanonik metropol. gnieźn., archiwariusz i bibliotekarz kapitułny 1927 (WSB s. 185).

ubocznie, tj. poza głównymi swymi obowiązkami, ponieważ [...] w wolnej zjednoczonej Polsce archiwum i biblioteka kapitulna wzbudzają w sferach naukowych coraz żywsze zainteresowanie, a z drugiej [strony] bezcenne zbiory gnieźnieńskie, tak rękopiśmienne jak drukowane, przez długie lata traktowane po macoszemu, dopraszały się pieczołowitej troski, przeto terazniejszy prepozyt kapituły metropolitalnej J. E. ks. Bp Laubitz powziął myśl stworzenia w kapitule samoistnej i odpowiednio udotowanej placówki archiwisty i bibliotekarza. Niebawem też, skoro po przeniesieniu ks. Kan. Arkadiusza Lisieckiego na biskupstwo śląskie otworzył się w kapitule wakans, zrealizował J. E. Ks. Biskup swój zamiar, przedstawivszy Celsissimo Domino na to stanowisko niżej podpisanego”⁴⁹.

Ksiądz L. Formanowicz, jako bibliotekarz, od początku wytyczył sobie plan pracy: „1. uporządkować i skatalogować zaniedbane zbiory gnieźnieńskie i 2. udostępnić je szerokiemu światu naukowemu”⁵⁰, który konsekwentnie i z chwalebny uporem do końca realizował.

Z okazji porządkowania księgozbioru, dla ratowania go przed robactwem i pleśnią, które w Bibliotece czyniły wielkie spustoszenie, ksiądz Formanowicz przeniósł w miesiącach letnich 1928 roku cały dział rękopisów — już oczyszczonych i częściowo poddanych konserwacji — z pomieszczeń bibliotecznych po północnej stronie katedry do kapitułarza znajdującego się również w katedrze, ale od strony południowej, przy głównym wejściu⁵¹.

W roku 1936 z inicjatywy ks. bpa Antoniego Laubitza⁵², sufragana gnieźnieńskiego, zapadła ostateczna i nieodwołalna decyzja „wystawienia w najbliższym czasie Muzeum i Archiwum Archidiecezjalnego na naszym nowo nabytym gruncie kapitulnym”. Ksiądz L. Formanowicz, doskonały i troskliwy archiwista i bibliotekarz, znał najlepiej ówczesne już za szczuple oraz jakże mizerne i trudne warunki lokalowe, stan zachowania obu zasobów: archiwalnego i bibliotecznego, wreszcie pilną konieczność ratowania księgozbioru bibliotecznego przed gwałtownym niszczeniem. Zabiegał więc wszelkimi sposobami, aby w ramach zamierzonej budowlı znalazło się odpowiednie miejsce nie tylko dla „pracowni dla archiwisty i bibliotekarza oraz przyjezdnych interesantów. Nieodzownym warunkiem normalnej i wydajnej pracy w Archiwum i Bibliotece jest to, ażeby kierownik tych instytucji miał, że tak powiem, pod ręką magazyny, z których on i naukowcy czerpią materiały do swoich prac badawczych, innymi słowy, ażeby pracownie i magazyny — tak archiwalne jak biblioteczne — znajdowały się pod jednym dachem. Jeśli obydwą magazyny, w dodatku rozstrzelone, nadal pozostaną w katedrze, natenczas nie usunie się tych najróżnorodniejszych trudności, z którymi ustawicznie trzeba się borykać, w rzeczywistości zaś nie położy się kresu tej nad wyraz przykrej i nieekonomicznej — bo pochłaniającej nieproduktywnie duże zapasy sił, czasu i energii oraz niebezpiecznej pod wieloma względami manipulacji przeprowa-

⁴⁹ AAG, Arch. i Bibl. „Formanowicz”, teczka 23 — varia (luźne kartki): „Referat sprawozdawczy do Prześw. Kapit.” (grudzień 1931); tamże: „Korespond. 2. 1931—32” k. 71. „Gn. 28.VIII.1931. Eminencjo Najdostojniejszy Księżę Prymasie [A. Hlond]” — sprawozdanie ks. L. Formanowicza, kanonika metropolitalnego, prefekta Archiwum i Biblioteki Kapitulnej.

⁵⁰ Tamże k. 71, 73, 75—76; „Korespondencja 1935—36”: „Sprawozdanie archiwisty i bibliotekarza kapitulnego za r. 1934” k. 113—114.

⁵¹ Tamże, „Korespond. 2. 1931—32” k. 72.

⁵² Laubitz Antoni (1861—1939), święc. kapł. 1888, kanonik gnieźn. 1920, bp sufragan 1924 (PSB, t. 16 s. 574 i n.).

dzania potrzebnych do pracy materiałów jak dokumentów, rękopisów, druków itp. z katedry do pracowni i z powrotem”⁵³.

Należy też przypomnieć, że ks. L. Formanowicz wszelkimi siłami zabiegał o stworzenie w Gnieźnie placówki naukowej, o czym sam tak w wyżej cytowanym liście mówi: „Stworzy się rzecz wielką i wiekopomną! Już nas wyprzedziły diecezje, jak poznańska, przemyska, płocka, ostatnio włocławska [...]. Jeśli dzisiaj nie skorzystamy z okazji stworzenia w Gnieźnie, mającym na miejscu wszystkie ku temu warunki, doniosłej i żywotnej placówki naukowej, to chyba całe pokolenia przeminą, zanim ktoś około takiej wielkiej sprawy się zakrzęta”⁵⁴.

Sam gmach, tak zwane „Muzeum” został ukończony w roku 1938. Jednak ani Archiwum ani Biblioteka — jak i projektowane Muzeum Regionalne oraz czytelnia publiczna⁵⁵ — nigdy nie zostały tam urządzone. Przeszkodził temu wybuch drugiej wojny światowej.

W okresie międzywojennym zasoby Biblioteki Katedralnej znacznie się powiększyły. Jest to przede wszystkim zasługa ówczesnego bibliotekarza ks. kanonika Formanowicza. Jego staraniem wcielone zostały do gnieźnieńskiej ksiąźnicy: „cała biblioteka pocysterska w Wągrówcu, resztki biblioteki pobenedyktynskiej w Mogilnie i Kolegium Mnsjonarzy w farze gnieźnieńskiej, polonika biblioteki ponorbertańskiej w Strzelnie. Niejeden cenny druk zdobyłem z rąk prywatnych” — podaje ks. Formanowicz⁵⁶. Jego też staraniem z biblioteki gnieźnieńskiego Seminarium Duchownego przejęte zostały w wieczysty depozyt wszystkie inkunabuły, które w tym dziale stanowią — i stanowią — oddzielny zespół⁵⁷. On też własnym sumptem zorganizował bardzo cenną, podręczną bibliotekę, która stanowiła warsztat naukowy, nieodzowny przy opracowywaniu katalogów⁵⁸.

Ponadto księgozbiór powiększał się o coraz liczniejsze prace nadsyłane w ramach egzemplarza obowiązkowego, a liczba kwerendzistów — którymi byli naukowcy bądź studenci z całego kraju i z zagranicy — korzystając tak z materiałów archiwalnych, jak i bibliotecznych wzrastała z każdym rokiem⁵⁹. Również ożywiona korespondencja krajowa i zagraniczna w latach międzywojennych stała się nową formą korzystania z Archiwum i Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie⁶⁰.

⁵³ AAG, Arch. i Bibl. „Korespondencja 1935—36”: „Gniezno 18.VI.1936. J. Wielm. Pan Szambelan Cybichowski, Poznań, Wały Leszczyńskiego 7 [...] X. Leon Formanowicz” (podpisał) k. 101—102.

⁵⁴ Tamże k. 102v.

⁵⁵ Tamże k. 102v; ACap. „Protokoły Sesyjne od 8/I 1914 (—18.VI.1955)” (bez sygn.) k. 170v — budowla zachowana do dziś znajduje się przy ul. Tumskiej 11. Mieści się tam obecnie: Trybunał Metropolitalny, Biuro Parafii Archikatedralnej oraz mieszkania księży.

⁵⁶ AAG, Arch. i Bibl. „Korespond. 2. 1931—32” k. 71: „Gniezno 28.VIII.1931. Eminentissime Najdostojniejszy Księżę Prymasie [A. Hlond]” — sprawozdanie ks. L. Formanowicza.

⁵⁷ J. Rył, Katalog inkunabułów zespołu seminaryjnego Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie, Lublin 1972, nadb. z „Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych”, t. 25.

⁵⁸ Eksklibrisy lub od ręczne wpisy w zachowanych do dziś takich dziełach, jak Gesamtkatalog der Wiegendrucke, Hain-Copinger, Voulième, Encyklopedie i wiele innych.

⁵⁹ AAG, Arch. i Bibl. „Korespond. 2. 1931—32” k. 74—76 (sprawozdanie ks. L. Formanowicza dla Prymasa A. Hlonda); „Korespondencja 1935—36” k. 113—116: „Sprawozdanie archiwisty i bibliotekarza kapitulnego za r. 1934”.

⁶⁰ Tamże „Formanowicz”, teczka 23 — varia (luźne kartki): „Korespondencja Archiw. i Bibl. Kapitul. w latach 1927—1931”. W roku 1929 wpłynęło z kraju 92, z zagranicy 10, wysłano do kraju 74, za granicę 7” kwerend.

3. LOSY KSIĘGOZBIORU KATEDRALNEGO PODCZAS DRUGIEJ WOJNY ŚWIATOWEJ

Gnieźnieńska Biblioteka Katedralna w niemal tysiącletnich dziejach swojego istnienia doświadczała zmiennych — raz świetnych, to znów bolesnych i złych, jak zresztą losy całego Narodu — kolei. Starczy wspomnieć najważniejsze grabieże, a więc w roku 1038/9 — książe Brzetysław, w 1331 — Krzyżacy, w 1655 — Potop Szwedzki, w 1806—12 — Francuzi z Napoleonem (zamienili katedrę na magazyn)⁶¹. Najtragiczniejszy jednak los osiągnął ją podczas okupacji hitlerowskiej w okresie drugiej wojny światowej. Kapituła Metropolitalna przewidując możliwość wybuchu wojny, do której parł widomie nasz odwieczny wróg zagrażający w 1939 roku nie tylko terenom zachodnim, ale całemu krajowi, zawczasu przygotowała co cenniejsze dzieła do wywozu, celem ich zabezpieczenia⁶².

U samego początku działań wojennych, dokładnie rankiem 2 września 1939 roku, załadował wozak Szklarski z Gniezna siedem dużych, ciężkich — bo ważących przynajmniej po 100 kg każda — skrzyń dobrze zabitych, zaopatrzonych w napisy i adresy. Zapakowali je uprzednio sami księża kanonicy. Ksiądz kanonik Leon Formanowicz, ówczesny archiwariusz i bibliotekarz, pojechał z tym ładunkiem „na małą kolejkę w Gnieźnie”. Skrzynie te miały odjechać już dnia poprzedniego, to jest 1 września, o godz. 22, wozem meblowym, który jednak nie przyjechał. Zatem Kapituła zdecydowała, że skrzynie te wywiezie się — i to natychmiast — małą kolejką. Okazało się, że ta też już nie kursowała. Wieczorem skrzynie, które cały dzień stały na stacji, udało się przeładować na wóz meblowy i wywieźć w kierunku Poznania. Podobno jednak Niemcy niebawem skrzynie w drodze przejęli i ślad po nich zaginął. Miały się w nich znajdować: „drogocenne przedmioty z katedry gnieźnieńskiej, jak kielichy, relikwiarze i inne argenteria oraz co najpiękniejsze księgi z biblioteki oraz dokumenty”⁶³.

Pierwszą wzmiankę naprowadzającą na ślad, gdzie znajdowały się przynajmniej niektóre, co cenniejsze rękopisy gnieźnieńskie (być może także i te, które były zapakowane wraz z innymi kosztownościami katedralnymi właśnie w owych siedmiu skrzyniach zagarniętych przez Niemców na drodze, gdy je wywożono w nocy z 2 na 3 września 1939 roku wozem meblowym, celem zabezpieczenia) znaleziono w Aktach Miejskich Gniezna z lat 1939—1945. Jest to pismo, jakie wystosowała 15 lutego 1942 roku placówka „Der Reichsstatthalter in Warthegau, Archiv-beratungstelle” w Poznaniu, podpisane przez dra Weise, adresowane do „Herrn Reichsstatthalter in Warthegau (nazwiska brak), Gauselstverwaltung, Posen, Wilhelmstrasse 29”. W całości dotyczy ono gnieźnieńskiej Biblioteki Katedralnej. Załączony poniżej tekst w dosłownym tłumaczeniu z języka niemieckiego jest

⁶¹ J. Ryl, Biblioteka Katedralna s. 17, 19—20; por. też przypis 2;

⁶² AAG, ACap. „Protokoły Sesyjne od 8/I. 1914” (bez sygn.) k. 173v: „6.VI.1939. 1. Sprawa zabezpieczenia cennych przedmiotów Katedry [...] Ad 1. W sprawie zabezpieczenia kosztowności katedralnych na wypadek wojny Kapituła uchwala oczekiwać na wskazówki, które w tej mierze wyda J. Em. Ks. Kardynał Prymas w związku ze zwołaniem w tym celu na najbliższe dni zebrania delegatów duchowieństwa obydwu archidiecezji”.

⁶³ AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927, 1945—” (teczka bez sygn.): „Zeznanie p. Andrzejewskiego, stróża katedralnego złożone dn. 17.V.1960 wobec niżej podpisanego pracownika Archiwum i Biblioteki katedralnej ks. Władysława Zien-tarskiego”. Zeznający był jednym z czterech (Groblewski, Pater, Wieczorkiewicz i Andrzejewski) mężczyzn, którzy ładowali skrzynie na wozy.

bardzo wymowny i zawiera cenne, dotąd nie znane informacje o losie najwar- tościowszego zrębu księgozbioru gnieźnieńskiego:

„Gnieźnieńska Biblioteka Katedralna, gdy idzie o druki, znajduje się w prze- chowaniu Biblioteki Państwowej w Poznaniu. Natomiast Archiwum Państwowe za- bezpieczyło tylko rękopisy, między innymi także 3 najstarsze Ewangeliarze z ca 900 roku oraz XI i XII stulecia. Największa ilość tomów to dzieła treści liturgicznej, a z innych — ogólnie biorąc — treści teologicznej i prawniczej, a niektóre także historycznej. Zbiór rękopisów jest opublikowany: T. Trzcziński, Katalóg rękopisów biblioteki kapitulnej w Gnieźnie (Poznań 1910), jednakże zachowany w sali kapi- tuły kościoła, nie jest jeszcze dokładnie przebadany. Ewangeliarze będą przecho- wane w skarbu Archiwum Państwowego.

„Na przeniesienie zbioru rękopisów do Gniezna nie mogą się zgodzić. Pań- stwowe Archiwum jest głównym miejscem zbiorczym materiałów źródłowych War- thegau. Jedynie w łączności i w porównaniu z innymi współczesnymi zabytkami piśmienniczymi mogą być te niezmiernie drogocenne dokumenty niemieckiej kul- tury przebadane i opracowane. Pełne i bezpieczne przechowanie może im za- pewnić tylko Archiwum Państwowe. Ponadto księgi te potrzebują konserwacji i szczególnie starannej troski przy porządkowaniu, co może być przeprowadzone dopiero po urządzeniu odpowiedniej pracowni w Archiwum Państwowym.

„Przed wykładaniem starych ksiąg, jako eksponatów wystawowych, w katedrze gnieźnieńskiej, mającej być — jak mierniam — zamienioną na muzeum, należy się jak najusilniej wystrzeżać — i to nie tylko ze względu na ustawienie ich w jednej, stale trwającej pozycji, co zagraża starym i słabym oprawom, lecz także — i to przede wszystkim — z obawy na stałe naświetlenie kart, co naraża je na żółk- nięcie i skruszenie, a pismo i miniatury na spłowienie.

„Obecnie przy dobrze rozwiniętej sztuce fotograficznej można wykonać na po- trzeby wystawy dobre reprodukcje, w wielkości odpowiadającej oryginałowi, a te może sporządzić Archiwum Państwowe. Mniej cenne rękopisy mogą być wysta- wione na okolicznościowych wystawach. Oczywiście Archiwum Państwowe udostęp- ni także i Ewangeliarze, ale tylko w wyjątkowych okazjach, i to na krótki okres, pod warunkiem, że w miejscu wystawowym będzie im zapewnione potrzebne za- bezpieczenie i opieka.

„Podaję też do wiadomości, że zasady powyższe są powszechnie przestrzegane we wszystkich podobnych przypadkach przez najwyższe nawet władze miejscowe. Z polecenia Dr. Weise”⁶⁴.

Z tekstu wynika, że już na początku 1942 roku cały zbiór rękopisów gnieź- nieńskich był w posiadaniu okupanta. Dotąd jednak ciągle jeszcze nie wiadomo: kiedy i w jakich okolicznościach manuskrypty, jak również starodruki oraz cała Biblioteka Katedralna zostały z Gniezna wywiezione. Po prostu brak jakichkol- wiek, choćby fragmentarycznych przekazów pisanych, czy chociażby ustnych re- lacji, a niestety po zakończeniu działań wojennych nie zadbano o sporządzenie dokumentacji na podstawie zeznań żyjących jeszcze świadków.

We wzmiankowanych Aktach Miejskich Gniezna, dotyczących katedry i Bi- blioteki w latach 1939—1945 jest też pismo „Oberbürgermeistera” miasta Gniezna z dnia 5 października 1942 roku, adresowane do „Reichsarchiv” w Poznaniu, w któ- rym podano, iż „znalezione niedawno w dawnym mieszkaniu kanonika Ziółkow- skiego (Kolegiaty) archiwalia Kapituły i Seminarium Duchownego zostały prze-

⁶⁴ AAG, „Akta Miejskie, Gniezno 1939—1945, Katedra: Biblioteka, archiwa- lia”, sygn. 12 k. 1.

niesione do Miejskiego Państwowego Archiwum, gdzie je spisano i zabezpieczono. Są gotowe do zapakowania i wysyłki”⁶⁵.

Zachowany spis znalezionych i odesłanych 5 listopada 1942 roku do Poznania archiwaliów obejmuje 152 pozycje. Są to głównie dokumenty, a wśród nich 8 pozycji bibliotecznych, w tym pięć rękopisów⁶⁶.

Na początku września 1944 roku rękopisów gnieźnieńskich w Poznaniu już nie było. Potwierdził to sam dr Weise, wyższy urzędnik placówki noszącej nazwę: „Archivberatungstelle” przy „Reichsstatthalter Gauselbstverwaltung” w Poznaniu. W odpowiedzi danej Gerardowi Richterowi, naczelnemu archiwariuszowi miasta Gniezna („Archivpfleger der Stadt Gnesen”), w związku z jego prośbą o ustalenie danych bibliograficznych kilku manuskryptów, pisze: „Sprawdzenie nie może być chwilowo podjęte, ponieważ gnieźnieńskie rękopisy są ukryte przed nalotami”⁶⁷.

Z relacji księdza dra Stefana Haina⁶⁸, delegata Kurii Metropolitalnej w Poznaniu, upoważnionego do pertraktacji z Władzami Państwowymi Polski Ludowej w sprawie rewindykacji zbiorów kościelnych wiadomo, że „wszelkie zbiory rękopisów i starodruków zastrzeżę sobie Heinrich Himmler. To też zagrabione podczas wojny tego rodzaju zbiory były zwożone do jego rezydencji w Sławie Śląskiej. Wiadomość o tym przekazał Władzy Duchownej ks. Władysław Pawelczak”⁶⁹. Tam też, w Sławie Śląskiej, znalazły się rękopisy i inkunabuły gnieźnieńskie⁷⁰.

Jakaś przynajmniej część inkunabułów musiała być przemyślnie ukryta w Gnieźnie. Płądrowania Niemców wykryły je dopiero pod koniec roku 1944, o czym dowiadujemy się z zapisu znalezionego w aktach ponemieckich. Jest to sprawozdanie z wyprawy do Gniezna z dnia 14 grudnia 1944 roku Franza Maya, pracow-

⁶⁵ Tamże k. 3: „Der Oberbürgermeister der Stadt Gnesen I H (Stadtarchiv) An das Reichsarchiv Posen Schlossberg 1. 5 Oktober (19) 42”.

⁶⁶ Tamże k. 4—6, 8a: „1. Teil imer Calendarii beginend mit 2 Februar 1457 (?) unter Nicolai de Sobota und Schliessend mit 18 Mai 1495 unter Nicolai de Scudla [...]; 143. M/s. Historia kościelna od 9 wieku; 144. [M/s] Flores oratoriae 1767; 145. [M/s] Breve compendium in hoc libello conscriptum 1723; 149. M/s De Matrimonio tractatus... O. J. (ohne Jahre); 150. Antiphonarium 1731; 151. [Antiphonarium] 1731; 152. [Antiphonarium] 19^e Jahr.”

⁶⁷ Tamże k. 22—26: pismo z dn. 2.IX.1944. Richterowi potrzebne były ustalenia do następujących rękopisów: 1. Bartholomaeus Pisanus: „Summa de casibus conscientiae seu theologia ordine alphabetico”; 2. Petrus Lombardus: „Quatuor Librorum sententiarum MCCCCXVII”; 3. „Dwa wrocławskie protokoły ławników z roku 1489 (16 maj i 3 czerwiec) w języku niemieckim” i 4. „Fragmenty rozprawy o gramatyce łacińskiej „De significatione verborum” — potrzebne z okazji gnieźnieńskiej wystawy 14 lipca 1944 wystawionych gnieźnieńskich znalezisk”.

⁶⁸ Hain Stefan (1903—1979), święc. kapł. 1929, profesor Arcybiskupiego Seminarium Duchownego w Poznaniu 1962, dyrektor Poznańskiego Archiwum Archidiecezjalnego 1964—1971 (Rocznik Archidiecezji Poznańskiej za rok 1968 i 1980). W 1945 roku i latach następnym był współpracownikiem ówczesnego dyrektora Poznańskiego Archiwum Archidiecezjalnego, ks. prof. dra Józefa Nowackiego. Jako delegat Kurii Metropolitalnej w Poznaniu (trwała jeszcze unia personalna między archidiecezjami gnieźnieńską i poznańską) przeprowadzał rewindykację zbiorów kościelnych oraz kierował środkami środkami technicznymi przy zwożeniu tychże; AAG, Archiwum Biblioteki (teczka bez sygn.) „Notatka z rozmowy w dniu 7 listopada 1964 roku przeprowadzonej z ks. dr. Stefanem Hainem, Dyrektorem Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu przez ks. dr. Bogdana Bolza, profesora w Arcybiskupim Seminarium Duchownym w Gnieźnie i ks. Władysława Zientarskiego, dyrektora Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie” (maszynopis) s. 1—4.

⁶⁹ Tamże s. 1.

⁷⁰ Tamże s. 1.

nika „Muzeum Kaisera” w Poznaniu”. W piśmie tym znajduje się następujące zdanie: „Wraz z panem archiwariuszem Richterem przejrzałem nowo odnalezione inkunabuły”⁷¹. Ile ich było oraz czy i ewentualnie gdzie zostały z Gniezna wywiezione, trudno dziś ustalić. Było to bowiem dosłownie w przededniu klęski hitlerowskiego okupanta.

Liczne starodruki, tak gnieźnieńskiej Biblioteki Katedralnej, jak i Biblioteki Gnieźnieńskiego Seminarium Duchownego, zostały przez okupanta zlagrowane — razem z innymi księgozbiorami z terenu poznańskiego — w kościele św. Michała w Poznaniu⁷². Dokładna data oraz okoliczności ich zabrania i wywiezienia do Poznania też nie są znane.

4. POWRÓT KSIĘGOZBIORU KATEDRALNEGO DO GNIEZNA; REORGANIZACJA I ROZWÓJ BIBLIOTEKI KATEDRALNEJ PO DRUGIEJ WOJNIE ŚWIATOWEJ; NADANIE JEJ OSTATECZNEGO KSZTAŁTU O CHARAKTERZE NAUKOWO-ARCHIWALNYM

Zaraz po wyzwoleniu i po kapitulacji Niemiec wszczęto starania mające na celu odszukanie i sprowadzenie napowrót do Gniezna rozproszonych po różnych miejscach cennych zbiorów piśmiennictwa należącego czy to do Kapituły Metropolitalnej, czy do Seminarium Duchownego. Na skutek tego kolejno odyskiwano poszczególne części zbiorów bibliotecznych. Najprostszą sprawą było przejęcie tych ksiąg i archiwaliów, które były przez okupanta umieszczone w kościele św. Michała w Poznaniu. Późną wiosną (koniec maja lub początek czerwca) 1945 roku grupa kleryków z Seminarium Duchownego w Gnieźnie (większość z nich podjęta już przerwane wojną studia) udała się z księdzem profesorem Józefem Pacyną⁷³ i ówczesnym prokuratorem Seminarium Duchownego w Gnieźnie ks. Unisławem Smarujem dwoma ciężarowymi samochodami do Poznania „celem przywiezienia ksiąg stanowiących własność archidiecezji gnieźnieńskiej, a zlagrowanych przez okupanta w podziemiach kościoła św. Michała”. Z relacji naocznego świadka dowiadujemy się jak niekorzystne i wręcz opłakane warunki przechowania miały księgozbiory tam składowane. Te warunki spowodowały największe zniszczenie i straty. „Kościół ten znajdował się w ruinie po zbombardowaniu i spaleniu i był pod opieką konserwatora. Za zezwoleniem tego ostatniego udaliśmy się do podziemi, gdzie znajdowały się książki należące do Archidiecezji Gnieźnieńskiej. Oprócz naszych książek znajdowały się również wielkie ilości książek zwiezionych z bibliotek różnych z terenu poznańskiego. Książki były rozmieszczone w regałach drewnianych, prostych, na półkach porozkładanych od posadzki aż po sufit. Niektóre

⁷¹ AAG, KM (Kuria Metropolitalna) „Teczka dotycz. katedry” (z akt poniemieckich, przekazanych do AAG przez Kurię w grudniu 1979 r. Tłumaczył ks. W. Zientarski).

⁷² AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927, 1945—” (teczka bez sygn): „17.III.1965. Zeznanie X. Edwarda Jankiewicza, proboszcza par. Graboszewo, pow. Słupca, w obecności pracowników AAG ks. dyrektora W. Zientarskiego i ks. dr. M. Aleksandrowicza”. Zeznający był jednym z pięciu kleryków, którzy późną wiosną 1945 r. pomagali w przewożeniu zlagrowanych w podziemiach zbombardowanego kościoła św. Michała w Poznaniu bibliotek gnieźnieńskich: katedralnej i seminaryjnej. Pomagali przy ładowaniu: „Z obecnych, jak sobie przypominam, byli ks. Pietra, Andrzej Echaust, Marciniak zwany Bambus i, jak mi się zdaje, akcją kierował ówczesny prokurator Seminarium Duchownego ks. Unisław Smaruj”.

⁷³ Pacyna Józef, święc. kapł. 1930, rektor Gnieźnieńskiego Seminarium Duchownego 1947—1963 (Rocznik Archidiecezji Gnieźnieńskiej na rok 1947 i 1966).

książki wały się po posadźce zalanej wodą. Z tej racji wiele książek niszczało, a nawet na półkach wiele książek znajdowało się zapleśniałych. Książki nasze przenieśliśmy w koszach na otwarte samochody ciężarowe i przy możliwej pogodzie przewieźliśmy do Gniezna, gdzie zładowano w Seminarium i umieszczono w pomieszczeniach dawnej biblioteki seminaryjnej. Zabieraliśmy wszystko, co do nas należało, a więc i spleśniałe i zamoczone książki oraz inne akta. Przypominam sobie, że w lokalu tym był straszny zaduch, do tego stopnia, że sami przeszliśmy tym zapachem. Przenosząc książki chodziliśmy w wodzie po deskach, a nawet skakaaliśmy po ceglach. Praca ta trwała kilka godzin⁷⁴. W Seminarium książki segregowano według przynależności, przekazując Bibliotece Katedralnej te, które do niej należały⁷⁵.

Więcej trudności sprawiało odzyskanie tych części gnieźnieńskich zbiorów bibliotecznych, które okupant umieścił w Sławie Śląskiej, w byłej rezydencji Heinricha Himmlera, który zastrzegł sobie wszelkie zbiory rękopisów i starodruków, pochodzących z bibliotek polskich. Tam bowiem znalazła się część rękopisów i inkunabułów, należących do księgozbioru katedralnego. Pertraktacje, jakie prowadzili przedstawiciele Kościoła z Władzami Państwowymi, zostały zakończone pomyślnie. Wspomniany już wyżej ks. dr Stefan Hain, od 1945 roku pracownik Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu, kierował środkami technicznymi przy zwożeniu tych zbiorów do Poznania. Tutaj, po ustaleniu proveniencji, dzieła przekazywano właścicielowi. Stał się więc ze Sławy Śląskiej via Poznań, wrócił do Gniezna inkunabuły oraz część mniej cennych rękopisów. Natomiast najcenniejsze kodeksy iluminowane zostały przejęte w bliżej nie ustalonym czasie i okolicznościach ze Sławy Śląskiej przez Władze Radzieckie. Odzyskano je dopiero w roku 1958⁷⁶.

⁷⁴ AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927, 1945—” (teczka bez sygn.): „17.III.1965. Zeznanie ks. Edwarda Jankiewiczza”.

⁷⁵ Z relacji ustnej dyrektora AAG, ks. kanonika W. Zientarskiego.

⁷⁶ AAG, Archiwum Biblioteki (teczka bez sygn.): „Notatka z rozmowy [...] z ks. dr. Stefanem Hainem” k. 1—2; Z relacji ustnej dyrektora AAG, ks. kanon. W. Zientarskiego. Należał do Komisji przyjmującej dzieła rewindykowane. Odzyskano wówczas Ms 1 z 800 r.; Ms 1a — Codex Aureus z XI w.; Ms 2 — Kodeks Kruszwicki z XII w.; Ms 149 — Missale Plenarium z XII w.; Ms 128 — Historia naturalis z XIII w.; Ms 46 (obecnie Ms 142) — Biblia z 1414 r.; Ms 107 — Novum Testamentum z XV w.; Ms 139 — Mszał Krakowski z ok. 1500 r. oraz cenne rękopisy archiwalne i cały zbiór dokumentów pergaminowych i papierowych od 1136 roku. Por. też S. Sawicka, Straty wojenne zbiorów polskich w dziedzinie rękopisów iluminowanych, Warszawa 1952. Na s. 39—40, podaje, co następuje: „W czasie okupacji niemieckiej w roku 1939 Ziemia Zachodnie Polski zostały włączone do Rzeszy. Gniezno znajdowało się na tych terenach. Cenne rękopisy gnieźnieńskie stały się oczywiście łupem zachłanności hitlerowskiej. Początkowo wywieziono zbiory rękopiśmienne z Gniezna do Poznania. W r. 1944 niemiecki Zarząd Archiwum Państwowego w Poznaniu wywiózł zbiory gnieźnieńskie w skrzyniach opatrzonych napisem: „Reichsarchiv Posen” (nr skrzyń: 47—52, 56—58, 65, 66). Miały one być umieszczone w Grassleben za Magdeburgiem, w kopalni soli Gewerkschaft Braunschweig-Lüneburg”. Według jednak informacji ustnych, jakiego udało się otrzymać od Niemców, transport nie doszedł do Grassleben, lecz pozostał nad Odrą Sulęcinem, gdzie skrzynie umieszczono w fortyfikacjach podziemnych 20 m. głęboko pod ziemią („Maschinenraum”). Utracone rękopisy iluminowane (wykaz): 1. Codex Aureus, XI w., 2. Kodeks Kruszwicki XII w., 3. Biblia Sacra z 1414 r., 4. Mszał z XIV/XVI w., Ms 139. Prócz wyszczególnionych rękopisów znajdowały się tam kodeksy z w. IX, X, XI, XII i późniejsze, szczególnie cenne dla historii archidiecezji gnieźnieńskiej. Wśród nich MS 1 z r. 800, wyżej wymieniony, MS 128 — kodeks pergaminowy „Historia naturalis”, kopiarz zawierający korespondencję publiczną królów i dostojników Rzeczypospolitej z XV w., kopiarze

Rewindykowane zbiory biblioteczne złożono w dawnych pomieszczeniach bibliotecznych, znajdujących się po północnej stronie katedry.

Ostrzelana w czasie działań wojennych katedra gnieźnieńska uległa w znacznej części pożarowi, który jednak nie objął pomieszczeń bibliotecznych⁷⁷. Konieczność zabezpieczenia i odbudowania spalonej katedry, jak też brak duchowieństwa, które dopiero wracało z obozów koncentracyjnych i z rozproszenia wojennego, utrudniło należyte zajęcie się odzyskanymi zbiorami archiwalnymi i bibliotecznymi. Pierwszy powojenny bibliotekarz i archiwista kapitulny ks. dr Witold Gronkowski⁷⁸ zajął się nimi szczerze, lecz wobec ogromu pracy był po prostu bezsilny. Przy pomocy woźnego Kurii Metropolitalnej pana Czesława Jurkiewicza ułożył — i opieczętował pieczęcią Kapituły Metropolitalnej — całość według schematu przedwojennego, zaprowadzonego jeszcze przez ks. Jana Korytkowskiego. Znaczna część była na skutek losów wojennych uszkodzona, pozbawiona okładzin; wszystkie zaś książki zawilżone wymagały jak najszybszych zabiegów konserwatorskich⁷⁹. W dniu 5 sierpnia 1948 roku, na posiedzeniu Kapituły, ks. W. Gronkowski przejęty obowiązkiem ratowania z postępującego niszczenia tej najstarszej księżnicy „referuje o stanie obecnym kapitulnej biblioteki, podkreśla konieczność nowej inwentaryzacji”; przypomina, że „liczne inkunabuły nie zostały dotąd odzyskane, m. in. także tak zwane „polonięka” nie wróciły do zbioru”. Omawiano również konieczne adaptacje w salach biblioteki kapitulnej⁸⁰. Ponadto ks. Gronkowski podkreślał „konieczność udostępniania archiwum kapitulnego”, które, jak przed wojną, wciąż stanowiło wraz z tak zwaną „biblioteką kapitulną” jedną instytucję. Zebrani na posiedzeniach kapituły kanonicy uznawali słuszność tych wywodów, lecz stwierdzali „zarazem wielkie w tej mierze, a mianowicie finansowe trudności”⁸¹.

dokumentów z lat 1136—1858 i wiele innych materiałów tak bibliotecznych, jak archiwalnych. Wywieziono wśród nich wiele cennych druków polskich, ca 100 inkunabułów, masę książek z Biblioteki (również podręcznej) oraz katalogi. (Dane dotyczące strat przekazał S. Sawickiej 11.X.1950 r. ks. infułat Stanisław Bross, ówczesny archiwariusz i bibliotekarz kapitulny w Gnieźnie — por. „Akta Kurii Metropol. w Gnieźnie”, sygn. 1. „Gen. Archiwum Archidiecezjalne 1949/1955”). Natomiast ks. dr Stefan Hain w cytowanej na początku przypisu notatce (k. 2) mówi o Grassleben jako „miejscu ukrycia” przez Niemców precjozów kościelnych zagrabionych w Wielkopolsce podczas wojny: „Precjoza kościelne zrabowane przez Niemców z kościołów, jak o tym zaraz po wojnie doniósł ks. Walczewski z Frankfurtu nad Menem, były przechowywane w miejscowości Grassleben oraz w Wiesbaden, w kopalni soli (45 m. pod ziemią), ulokowane w skrzyniach. Precjoza te Niemcy uznali za zdobycz wojenną, którą zastrzegł sobie Hitler. Po odkryciu ich wojskowe władze amerykańskie przekazały władzom polskim. Przy rewindykacji tych precjozów kościelnych ks. dr Hain występował wobec władz polskich jako delegat Prymasa Polski, ks. Kard. Wyszyńskiego. Akcja ta odbywała się na Wawelu. Brali w niej udział ze strony Władz Państwowych: dyr. Lorentz — naczelny konserwator państwowy, dyr. Malinowski — główny dyrektor Muzeów Państwowych i dyr. Bochnak — dyrektor Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu, a ze strony władz kościelnych ks. dr Hain i ks. Borowiec z Warszawy”.

⁷⁷ AAG, ACap. „Protokół Sesyjny od 8/I. 1914” (bez sygn.) k. 181v — katedra spalona 23.I.1945 r.

⁷⁸ Gronkowski Witold (1900—1964), święc. kapł. 1926, dr teologii, lic. nauk biblijnych prof. Seminarium Duchownego w Gnieźnie i w Łądzie (Rocznik Archidiecezji Gnieźnieńskiej 1966 s. 119).

⁷⁹ Z relacji ustnej ks. dyr. W. Zientarskiego.

⁸⁰ AAG, ACap. „Protokół Sesyjny od 8/I. 1914” bez sygn.) k. 202v.

⁸¹ Tamże k. 203v, 209v.

Nowy arcybiskup od 1949 roku, Prymas Wyszyński⁸², zainteresował się zbiorami bibliotecznymi w katedrze. Opiekę nad zabytkami piśmiennictwa tak archiwalnego, jak i bibliotecznego z ramienia kapituły sprawował wówczas ks. dr Stanisław Bross⁸³, wikariusz generalny. Jemu to ks. Prymas polecił powołać do pracy w bibliotece ks. Władysława Zientarskiego⁸⁴, który miał za sobą studia bibliotekarskie (niemieckie w Tübingen i rzymskie przy Bibliotece Watykańskiej). Na skutek niezrozumienia na miejscu nie doszło do rozwinięcia właściwej pracy w bibliotece. Dwuletni jednak kontakt z nią, mocno ograniczony innymi zleconymi zadaniami, ks. W. Zientarski wykorzystał na zapoznanie się z całością zbiorów, ich stanem oraz na opracowaniu projektu reorganizacji generalnej. Brak funduszków finansowych — wszystko pochłaniała odbudowa a następnie regotyzacja katedry — uniemożliwiły realizację owej reorganizacji biblioteki. Również dobrych zamiarów ks. S. Brossa, dotyczących właściwego zajęcia się biblioteką i archiwalią, nie udało się przeprowadzić. Doraźna, krótkotrwała praca pracowników (notariuszy) Kurii Metropolitalnej niewiele pomogła. Korzystanie z cennych zabytków piśmiennictwa było bardzo ograniczone, choć zainteresowanie się nimi stale wzrastało. Dopiero wiosną 1957 roku bezpośrednia ingerencja ks. Prymasa spowodowała ponowne powołanie ks. W. Zientarskiego do pracy w bibliotece gnieźnieńskiej⁸⁵, ale najpierw w zależności od bibliotekarza i archiwariusza kapitulnego, jakim po ks. Brossie został ks. prof. Antoni Słomkowski⁸⁶, a po nim ks. prof. Felicjan Kłoniecki⁸⁷.

Jednak dopiero wówczas, gdy ks. Prymas S. Wyszyński w 1959 roku przejął bezpośrednią opiekę nad tym odcinkiem pracy archidiecezjalnej, można było rozwinąć pracę nad reorganizacją dotychczasowego stanu, mianowicie nad urządzeniem w katedrze czytelnicy dla korzystających, pracowni dla stałych pracowników oraz nowych magazynów. Przedstawione projekty przez ks. W. Zientarskiego zostały przyjęte i etapami realizowane dzięki hojności Księdza Prymasa. Najpierw wygospodarowano na dole, przy wejściu do właściwej biblioteki, pomieszczenie przeznaczone na pracownię i zarazem lektorium, w którym korzystali (pracowali) przyjezdni — nieraz z odległych zakątków Polski — kwerendziści. Na magazyny przeznaczono początkowo pomieszczenia piwniczne (ogrzewane) w gmachu Kurii Metropolitalnej. To jednak absolutnie nie wystarczało do zaspokojenia niepomiernej większości, i to pilnie koniecznych — dla ratowania bezcennych zabytków piśmienniczych — potrzeb archiwum i biblioteki. Zatem w 1960 roku urządzono no-

⁸² Wyszyński Stefan, abp gnieźnieński i warszawski (1901—1981), święc. kapł. 1924, konsekracja biskupa (ordynariusz lubelski) 1926, prymas polski 1948, kardynał 1953 (Rocznik Archidiecezji Gnieźnieńskiej 1979).

⁸³ Bross Stanisław, infułat gnieźnieński (1895—1982), święc. kapł. 1919, ustanowiony infułat kanon. metropol. 1949 (Rocznik Archidiecezji Gnieźnieńskiej 1952).

⁸⁴ Zientarski Władysław (ur. 1916), święc. kapł. 1948, pracownik AAG i Bibl. Katedr. w latach: lipiec 1949 — maj 1951, od 1.IV.1957 archiwariusz i bibliotekarz AAG (kierownik), dyrektor tegoż od 1961, kanonik Kapituły Metropol. Gnieźn. 1963. W czasie okupacji wywieziony do Niemiec (jako kleryk), pracuje w Bibliotece Uniwersyteckiej w Tübingen. Po wojnie studiuje w Rzymie w Szkole Bibliotekoznawczej przy Bibliotece Watykańskiej. Posiada dyplom ukończenia tejże (Relacje ustne dyrektora AAG ks. kan. W. Zientarskiego).

⁸⁵ Był wówczas proboszczem w Dusznicy, obsługując zarazem parafię Kruchowo.

⁸⁶ Słomkowski Antoni (1900—1982), św. kapł. 1925, kanonik Kapituły Metropol. w Gnieźnie 1958, profesor i rektor K. U. L. (Rocznik Archidiecezji Gnieźnieńskiej. Rok 1952, 1958, 1979).

⁸⁷ Kłoniecki Felicjan, ur. 1909, święc. kapł. 1933, prof. Semin. Duchownego w Gnieźnie, kanonik Kapitul. Metropol. Gnieźn. 1957 (Rocznik Archidiecezji Gnieźnieńskiej 1982).

we magazyny z półkami metalowymi w dwóch wyższych kondygnacjach wieży północnej; a potem (w pierwszej połowie 1961 roku) w pomieszczeniu na piętrze, przylegającym do tej wieży; następnie dawną główną salę biblioteczną przerobiono, w związku z odsłonięciem północnego portalu gotyckiego, i przeznaczono na pracownię dla stałych pracowników. W końcu 1964 roku założono instalacje ogrzewcze i sanitarne. Z kolei przystąpiono do urządzenia obszernych magazynów nad boczną nawą północną i w wyższych pokładach wieży północnej. Prace te ukończono w grudniu 1969 roku⁸⁸.

Wcześniej jeszcze, bo w połowie 1960 roku, ks. Prymas postanowił powołać do życia samoistną instytucję diecezjalną, bezpośrednio podległą ordynariuszowi, pod nazwą: „Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie”⁸⁹. Kierownictwo nad pracami i udostępnianiem należało odtąd nie do kanonika archiwariusza i bibliotekarza kapitulnego — jak to było dotąd w zwyczaju — lecz do aktualnego pracownika biblioteki, a był nim ks. W. Zientarski. Opracowany przez tegoż Statut i Regulamin ks. Prymas zatwierdził w dniu 20.XII.1960 roku⁹⁰. „Jest to data narodzin Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie”. Kapitulny zespół archiwalny — od którego przyjęła się ogólna nazwa „Archiwum Kapitulne” — wszedł odtąd w skład całego zasobu diecezjalnego, jako jego część. Podobnie księgozbiór znajdujący się w katedrze stanowił zawsze Bibliotekę Katedralną, pozostającą pod opieką kapituły. Odtąd jednak opiekę nad tym księgozbiorem zlecił ks. Prymas Stefan Wyszyński nowo powołanej do życia instytucji: Archiwum Archidiecezjalnemu⁹¹.

⁸⁸ „Pisemne relacje dyrektora AAG ks. W. Zientarskiego” k. 12—18; „Akta Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie”, „1956—1968. Archiwum Archidiecezjalne” sygn. 1: „Sprawozdania z prac w Archiwum i Bibliotece Prymasowskiej Kapituły w Gnieźnie ks. Władysława Zientarskiego” za lata 1960, 1962, 1965, 1970.

⁸⁹ Dekret powołujący instytucję diecezjalną o identycznej nazwie: Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie” wydał 1.I.1956 r. ks. infułat Stanisław Bross, zob. „Akta Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie”, „1956—1968. Archiwum Archidiecezjalne” sygn. 1: „Z dniem 1 stycznia 1956 r. wchodzi w życie odrębna instytucja diecezjalna należąca do Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie, z noszącą nazwą „ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE W GNIEŹNIE”. Dotąd były w Archidiecezji naszej dwa archiwa: starodawne Archiwum Kapitulne, mocno zdekompletowane i zrabowane podczas ostatniej okupacji niemieckiej, i „Archiwum Kurialne”. Już od dawna ubikacje, mieszczące Archiwum Kurialne, okazały się za szczupłe, by pomieścić liczne i obfite akta i książki. Z tej to przyczyny i potrzeby powstała myśl odciążyć Archiwum Kurialne, i wycofać z niego cały materiał już dzisiaj nieaktualny lub też mniej potrzebny. I tak wycofuje się z dniem 1 stycznia b.r. z Archiwum Kurialnego wszystkie akta zmarłych księży, które w ostatnim czasie zostały skompletowane, gdyż z żadnych akt nie wynikało, gdzie odnośny kapłan umarł i gdzie się jego grób znajduje. Dalej, przenosi się do Archiwum Archidiecezjalnego dawne akta wizytacyjne, stare księgi metrykalne i akta kurialne, kapituł i parafii z ubiegłych wieków aż po rok 1900. Archiwum Archidiecezjalne obejmować będzie dalej: 1. Stare księgi metrykalne parafialne aż po rok 1850. 2. Dokumenty, księgi i akta archiwaliów parafialnych i dekanalnych z ubiegłych wieków aż po rok 1900. 3. Księgozbiór starych druków aż po rok 1800, przechowywany dotąd w Seminarium Duchownym w Gnieźnie. 4. Stare biblioteki dekanalne i parafialne. Gniezno, Nowy Rok 1956. Wikariusz Generalny Archidiecezji Gnieźnieńskiej (Ks. Infułat Dr Stanisław Bross).

⁹⁰ „Akta Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie”, „1956—1968. Archiwum Archidiecezjalne” sygn. 1 (pod datą: 20.XII.1960).

⁹¹ „Pisemne relacje dyrektora AAG ks. Władysława Zientarskiego” k. 18v i n.; AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927, 1945—” (teczka bez sygn.): „Gn. d. 25.VI.1960” — Pismo ks. W. Zientarskiego do Prymasa Polski ks. S. Wyszyńskiego w sprawie projektu Statutu i Regulaminu Archiwum Archidiecezjalnego, gdzie wyraźnie mówi się o tym, że „zasoby biblioteki gnieźnieńskiej wchodzi

Celem ułatwienia i przyspieszenia „całkowitej reorganizacji tej cennej dla kultury religijnej w Polsce i dla Archidiecezji [...] instytucji” ks. Kardynał Prymas powołał dnia 25 maja 1961 roku na stanowisko dyrektora Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie ks. Władysława Zientarskiego, „który tak owocnie prowadził dotychczas (prace) w Archiwum, w charakterze jego kierownika”⁹². Oznaczało to ostateczne wyjęcie obu instytucji spod gestii kapituły.

Odtąd prace nad przystosowaniem pomieszczeń katedralnych dla potrzeb Archiwum i Biblioteki posuwały się sprawnie i szybko naprzód⁹³, dzięki bezpośredniej osobistej interwencji ks. Prymasa S. Wyszyńskiego, któremu pełne i szybkie uskutecznienie zamierzonej reorganizacji Archiwum i Biblioteki Katedralnej bardzo leżało na sercu. W trakcie przebudowy odwiedzał ją często, finansując koszta z tym związane⁹⁴.

Stopniowe zwiększanie personelu pracowniczego, odpowiednio przygotowanego do pracy tak w Archiwum jak i Bibliotece⁹⁵, pozwalała prowadzić równocześnie prace na kilku odcinkach. W zbiorach bibliotecznych położono przede wszystkim nacisk na prace porządkowo-konserwatorskie, mające na celu zahamowanie procesu dalszego niszczenia bezcennych dzieł oraz na inwentaryzowaniu przede wszystkim najwartościowszych zbiorów, a więc rękopisów, inkunabułów i poloników. Pomagało to znacznie w udostępnianiu coraz liczniej przybywającym kwerendzistom — naukowcom i studentom, z kraju i z zagranicy — poszukiwanych przez nich dzieł. Dotychczasowe katalogi do poszczególnych zbiorów specjalnych i księgozbioru były nie wystarczające; na skutek zaś losów wojennych, a mianowicie rozbicia, wymieszania i zdefektowania wielotysięcznego zasobu, stały się niewiele przydatne⁹⁶.

Biblioteka Katedralna wypełniała swoją zasadniczą funkcję w służbie nauce i kulturze nie tylko poprzez bezpośrednie udostępnianie na miejscu swoich dzieł, lecz także przez skutecznianie kwerend drogą korespondencyjną i telefoniczną; przez nawiązanie kontaktów oraz współpracę z pokrewnymi instytucjami naukowymi. Organizowała też wystawy: stałą dla szerszego kręgu odbiorców oraz zmienne, przeznaczone dla różnych grup naukowców wąskich specjalizacji. Pracownicy Archiwum i Biblioteki uczestniczyli w zjazdach i sympozjach archiwalistyczno-bibliotekarskich oraz przygotowywali publikacje z zakresu historii, muzykologii, biblio-

także w skład obecnego Archiwum Kapitulnego, które ma stać się Archiwum Archidiecezjalnym”. W dolnym marginesie tego pisma odręczny dopisek Prymasa S. Wyszyńskiego: „Tworzy się Archiwum Archidiecezjalne — pozostawiając sprawę Archiwum Kapitulnego na boku, zgodnie z jej prawami nabytymi, ks. Dyr. przedstawi projekt Statutu dla Archiwum Archidiec. 28.VI.60 † SW.”.

⁹² „Akta Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie”, „1956—1968. Archiwum Archidiecezjalne” sygn. 1: „Gn. 25.V.1961. Dekret” Prymas Polski abp kard. S. Wyszyński ustanawia ks. W. Zientarskiego dyrektorem AAG.

⁹³ Ostateczne wykończeniowe prace w pomieszczeniach bibliotecznych i archiwalnych, znajdujących się w wyższych pokładach wieży północnej, jak również nad boczną nawą północną oraz instalacja metalowych regałów miała miejsce w grudniu 1969 roku.

⁹⁴ AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927, 1945—” (teczka bez sygn.): „Sprawozdanie z rocznej działalności Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie” z lat 1961—1969.

⁹⁵ W 1964 roku było już 4 stałych pracowników po studiach wyższych (historia — 2 osoby, filologia, bibliotekarstwo) i jeden pracujący dorywczo (główne zajęcia przewodnik po katedrze).

⁹⁶ AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927, 1945—” (teczka bez sygn.): „Sprawozdanie z rocznej działalności Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie” z lat 1960—1975.

tekoznawstwa i archiwistyki, oparte na materiałach źródłowych czerpanych z zasobów Archiwum Archidiecezjalnego i Biblioteki Katedralnej⁹⁷.

Rozwój Biblioteki zaznaczał się wybitnie przez pomnażanie księgozbioru drogą: 1) zakupu — szczególnie dla stworzonych od podstaw zbiorów podręcznego i służbowego (dotąd nie było ich wcale), stanowiących tak dla pracowników Biblioteki, jak i dla kwerendzistów nieodzowny warsztat naukowy; 2) dostarczania przez kwerendzistów egzemplarzy obowiązkowych; 3) zwrotu przez uczciwych znalazców; 4) wymiany dubletów oraz 5) licznych darów. Te ostatnie w przeważającej większości pochodziły z hojności wielkiego mecenasa Biblioteki, Księdza Kardynała Prymasa Stefana Wyszyńskiego⁹⁸.

Ponadto po ukończeniu pomieszczeń nad boczną nawą i we wieży północnej, przeznaczonych na magazyny biblioteczne, u progu lat siedemdziesiątych naszego stulecia, zasób Biblioteki Katedralnej powiększył się co najmniej dwukrotnie o kilkudziesięciotysięczny księgozbiór pochodzący z Biblioteki Gnieźnieńskiego Prymasowskiego Seminarium Duchownego oraz kilka dawnych bibliotek dekanalnych i parafialnych. Uzyskane bowiem obszerne pomieszczenia biblioteczne (magazyny nad nawą północną) pozwoliły zrealizować wcześniejszą decyzję Stefana Wyszyńskiego o istnieniu w Gnieźnie dwóch bibliotek diecezjalnych, każda o odrębnych założeniach i wyraźnym (charakterystycznym) profilu: katedralna — typu archiwalnego — ma skupiać wszystkie starocie, zaś seminaryjna dzieła nowsze (nowości). Dlatego Seminarium przekazało rękopisy i stare druki do Biblioteki Katedralnej, a przejęło od niej część nowszego księgozbioru⁹⁹. Także na mocy „Statutu Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie”, zatwierdzonego 20 grudnia 1960 roku — jak również „Dekretu dotyczącego zabezpieczenia zbiorów archiwalnych w parafiach Archidiecezji” z dnia 21 grudnia 1960 roku — przejmowane w depozyt z parafii i dekanatów dawne biblioteki rozdzielano na te dwa człony, kierując poszczególne dzieła do odpowiedniej (jednej z dwu) biblioteki diecezjalnej¹⁰⁰. Oznaczało to tym samym zaszeregowanie gnieźnieńskiej księżnicy katedralnej do rzędu bibliotek o charakterze naukowo-archiwalnym. Taką się stała w całym słowa tego znaczeniu na początku lat 1970-tych, gdy zdeponowane zbiory po uporządkowaniu stoją do dyspozycji korzystających¹⁰¹.

Do jej zadań, jako biblioteki typu naukowo-archiwalnego, należy nie tylko gromadzenie, przechowywanie, konserwowanie, porządkowanie i opracowywanie zbiorów, lecz również ich udostępnianie, przede wszystkim badaczom różnych dyscyplin naukowych, kulturalnych i artystycznych, oraz „prowadzenie własnych prac naukowych bądź to przez przygotowanie opracowań podawanych do publikacji, bądź też odbywanie sesji naukowych z zakresu bibliotekoznawstwa, archiwistyki i historii¹⁰² w myśl dewizy stawianej Archiwum Archidiecezjalnemu w

⁹⁷ Tamże.

⁹⁸ Tamże.

⁹⁹ Bibliotekę seminaryjną przejęto we wrześniu 1969 r.

¹⁰⁰ AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927, 1945—” (teczka bez sygn.): „Sprawozdanie z rocznej działalności Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie” z lat 1960—1975; „Akta Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie”, „1956—1968. Archiwum Archidiecezjalne” sygn. 1.

¹⁰¹ AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927, 1945—” (teczka bez sygn.): „Sprawozdanie z rocznej działalności Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie” z lat 1970—1975.

¹⁰² Tamże, „Nota ks. dyr. W. Zientarskiego Gniezno, 16 maja 1973. Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie”.

Gnieźnie przez Prymasa Stefana Wyszyńskiego: „*Verbum Dei non est alligatum*”. Uporządkowane Archiwum Bazyliki Metropolitalnej przy siedzibie Polski, otwiera swoje serce dla wszystkich miłujących Prawdę. Dzieło prowadzone z wielkim wysiłkiem, bez żadnej pomocy zewnętrznej, jedynie ze skromnych środków Archidiecezji Prymasowskiej, jest znakiem Miłości Kościoła do Millenijnej przeszłości Kościoła Narodowi zaślubionego. Niechaj służy ku chwale chrześcijańskiej kultury polskiej. Wszystkim tu wchodzącym otwieramy serca i księgi, błogosławiąc podejmowanym pracom naukowym”¹⁰³.

Rozdział II

GROMADZENIE I ROZWÓJ KSIĘGOZBIORU

1. ŹRÓDŁA POMNAŻANIA KSIĘGOZBIORU

Bibliotekę tworzy księgozbiór. O jej charakterze i profilu stanowi najpierw: rodzaj (rękopisy, inkunabuły itd.), zakres (dyscypliny), poziom (pod względem treściowym) oraz czas powstania dzieła, a w końcu ilość zgromadzonych dzieł. Od połowy XVII wieku do gnieźnieńskiej Biblioteki Katedralnej książki trafiały — podobnie jak w wiekach poprzednich — różnymi drogami. W większości były to dary — pojedyncze, bądź całe księgozbiory — oraz zapisy testamentowe. Od początku dziejów Biblioteki stanowiły podstawę jej zbiorów. Z biegiem czasu powiększała się ona poprzez nowe, charakterystyczne dla poszczególnych okresów, sposoby pomnażania swoich zasobów, takich jak: wchłonięcie dawnych, odrębnych, samoistnych księgozbiorów w samej katedrze (kolegium wikariuszy, kolegium penitencjarzy, liturgiczny); przejmowanie w depozyt innych bibliotek (seminaryjnej, dekanalnych, parafialnych); zakupy dokonywane przez kapitułę; wymiana dubletów oraz egzemplarze obowiązkowe, nadsyłane przez niektórych użytkowników, którzy w swoich publikacjach w jakiegokolwiek mierze wykorzystali gnieźnieńskie materiały archiwalne czy biblioteczne. Ten ostatni rodzaj wpływu jest charakterystyczny dla całego wieku XX-go. Jeszcze innym, właściwym dla drugiej połowy naszego stulecia, sposobem pomnażania gnieźnieńskiego księgozbioru katedralnego jest uzyskiwanie unikalnych dzieł (rękopisów lub fragmentów inkunabułów) przez wydobywanie ich z opraw.

a. POJEDYNCZE DARY, WIĘKSZE ZAPISY TESTAMENTOWE ORAZ SPUSCIZNA PO ZMARŁYCH DUCHOWNYCH

Na wstępie wypada zaznaczyć, że chodzi tu o takie dary, legaty czy spuścizny, które wyraźnie przeznaczone dla księgozbioru katedralnego.

W drugiej połowie XVII wieku nie zaznaczył się większy wzrost księgozbioru. Zabrakło hojnych mecenasów, którzy cennymi darami lub chociażby nowszymi nabytkami wydawniczymi wzbogaciliby zasób biblioteczny. Pierwsze dzieła, jakie w omawianym okresie wzbogaciły księgozbiór gnieźnieński, to dwa drukowane zbiory kazań, odziedziczone, jak to zapisał ks. Korytkowski w swoim Katalogu, po kanoniku metropolitalnym Piotrze Odorowskim († 1651)¹.

¹⁰³ AAG, „Złota Księga” (bez sygn.) k. nłb. 3: Wpis Ks. Kard. Prymasa Stefana Wyszyńskiego z datą „Gniezno w maju 1961”.

¹ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Korytkowski Jan, Katalog [...] z 1877 roku [...] L. Kazania [...] 116. Cialdini Biasio [...] Quadragesimale del Rev.

Po zmarłym w 1657 roku kanoniku Adamie Piątkowskim² wpłynęły trzy zbiory kazań³.

Z daru abpa prymasa Wacława Leszczyńskiego († 1666) pochodzi dzieło: „Conciliorum omnium generalium et provincialium collectio regia ab anno 34—1623”, wydane w Paryżu w 1644 roku⁴.

Następne dzieło, jakie tą drogą wpłynęło do Biblioteki w 1673 roku, to rękopis doktora teologii Stefana Damalewicza, kanonika regularnego z konwentu trzemeszeńskiego⁵. Napisał je z polecenia abpa Mikołaja Prażmowskiego, jako obronę: „naprzeciw wycieczkom ogłoszonych drukiem przez jakiegoś Słazaka, co do autentyczności zwłok św. Wojciecha w katedrze gnieźnieńskiej i sprostowania usterek dotyczących żywota tego świętego patrona”⁶. Niestety manuskrypt ten „zginął bez śladu”, jak to podał ks. Jan Korytkowski⁷. Natomiast zachowała się po nim trzatomowa Biblia, drukowana w Antwerpii w 1569 roku⁸.

W wieku XVIII zauważyć można już liczniejsze wpływy. W 1702 roku, po na-

Padre Diego Nisseno [...] Venetia 1637 [...] 163. Egidio Gottardo da Rimino del ordine Agostiniano, Il valderrama quadragesimale divisio in tre parti. Venetia 1614 [...]”. Przy obu pozycjach w „Uwagach”: „po Kanon. Metropol. [...] Piotrze Odorowskim”; Korytkowski, Prałaci, t. 3 s. 116—119.

² Tamże, t. 3 s. 204.

³ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Korytkowski Jan, Katalog [...] L. Kazania [...] 7. Alphonso di Vighiega, De discorsi ovvero sermoni sopra gli Evangelii. Venetia 1604 [...] 142. Dadraei Joannis [...] Loci communes similia et dissimilia. Colon. Agrip. 1594 [...] 190. Giuliani San Battista, Il parto della maraviglia quadragesimale, Venetia 1647 [...]”.

⁴ Tamże, dział: „G. Prawo kościelne, Synody [...] 131. (poz.)”. W „Uwagach” zapis: „dar po s. p. X. Arcybiskupie [...]”; Korytkowski, Arcybiskupi, t. 4 s. 83—132.

⁵ AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 26 k. 131: „26.IV.1673. Liber refutatorius in causa Divi Adalberti. Admodum Rndus Dnus Stephanus Damalewicz Sac. Theologiae Doctor Ordinis Canoniorum Regularium Conventus Tremesnensis. ex Comisso Celsissimi Principis et Illustrissimi Domini Archiepiscopi Gnesn. nuperrime defuncti, librum Refutatorium contra scripta evulgata cuiusdam Silesitae in causa Divi Adalberti Regni et Ecclesiae istius tutelaris conscripsit, quem in sexternionibus Vnbls Capitulo praesentavit, cui pro tam pio opere et studio laudabili luculentissime in consensu Capitulari actae gratiae [...]”; k. 143: „25.X.1673. Liber refutatorius in causa Divi Adalberti per A. R. D. Damalewicz conscriptus censurandus committitur. In praeterito Natalis Scti Adalberti Capitulo anni currentis Adm Dnus Stephanus Damalewicz S. Th. D. Ordinis Canoniorum Regularium, ex speciali comisso Illustr. olim Principis Prażmowski, contra scripta cuiusdam Silesitae in causa Divi Adalberti Regni Poloniae et huius Metropolis Patroni evulgata librum Refutatorium in sexternionibus trutina Vnlis Capituli praesentaverunt, qui ad praesens in Archivo detinetur. Proinde mature considerando quantum intersit honori huius Sancti et authoritati huius Primatialis Ecclesiae, ut hic liber quantocius ad typum porrigatur, quocirca dexteritati et magnae prudentiae Perillustrium et Adm RR. DD. Stanislai Kraiewski et Joannis Grabowski Canoniorum Gnesn. Confratrum suorum Perillustris DD. eundem librum ad trutinam et censuram diligenter commendarunt et una cum libro impresso in octavo seorsivo eosdem sexterniones ex Archivo Capitulari ad manus eorum extradiderunt”.

⁶ Korytkowski J., Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy, t. 4 Poznań 1891 s. 183 i n.

⁷ Niewątpliwie chodzi tu o „Vita S. Adalberti”, napisane jako „krytyka pracy M. B. Boleluckiego: Rosa Bohemica sive vita sancti Woytiechi. Praga 1668”; por. Bibliografia Literatury polskiej „Nowy Korbuz”, t. 2, Warszawa 1964 s. 110 hasło: Damalewicz Stefan.

⁸ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Korytkowski J., Katalog [...] C. Pismo św. [...] 25. [...]”.

głej śmierci kanonika Piotra Konojackiego, przejęto w spuściźnie 76 ksiąg. Poza wyszczególnionym brewiarzem nie zachowano ich spisu⁹.

Po zmarłym w 1711 roku kanoniku Kazimierzu Grasińskim zachował się w Bibliotece gnieźnieńskiej XVI-wieczny polonik: „Constitutiones synodorum metropolitanae Gnesnensis usque ad a. 1578”¹⁰; po kanoniku Mikołaju Żalińskim († 1717)¹¹: „Il confessore instructo operetta” — dzieło autorstwa Pawła Segneri (Milano 1672)¹²; wreszcie „Confessio Hieronymitana Schulltigii Cornelii Steinwichii” (Kolonia 1585) po prefekcie biblioteki kapitulnej kanoniku Andrzeju Kwapiszewiczu († 1729)¹³.

Również drogą spuścizny w 1749 roku wpłynęło do Biblioteki 121 ksiąg po kanoniku kustozu Franciszku Wysockim¹⁴, dwa inkunabuły ze spuścizny kanonika Stanisława Nepomucena Sienińskiego († 1750)¹⁵, a w roku 1752 cały księgozbiór po kanoniku Wilhelmie Robertsonie o nie znanej bliżej ilości tomów¹⁶.

Kanonik Michał Koberzyński w zapisie testamentowym z dnia 11 lutego 1759 roku wszystkie swoje księgi oddał do dyspozycji egzekutorów testamentu¹⁷. Należy przyjąć, że ci, zgodnie z wielowiekowym zwyczajem, księgi przekazali Bibliotece Katedralnej.

⁹ AAG, ACap. I. „Arcybiskupi gnieźnieńscy [...] testamenty, spuścizna literacka, biblioteczna [...]”, sygn. C 4 nr 9 k. 2v: „2.V.1702. Konojacki Piotr, Kan. Gnieźn. — Spis rzeczy i przydział. Inwentarz substancyi w Gnieźnie zostającej Imci [...] przy prezencyi IchMw XX. Prałatów Stanisława Sierakowskiego [...] fideliter spisany [...] 24to. Xiąg różnych Nr Siedemdziesiąt y pięć. Brewiarz wielki w pokrowcu”.

¹⁰ Formanowicz L., Katalog druków polskich XVI-go wieku s. 12: „Constitutiones synodales [...] 77. Constitutiones Synodorum metropolitanae ecclesiae Gnesnensis usque ad a. 1578. Ed. Stanislaus Karnkowski. Kraków Andrzej Piotrkowczyk [po 1.VI] 1579. 4° [...] PL 249.

¹¹ Korytkowski, Prałaci, t. 4 s. 502 i in.

¹² AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Korytkowski J., Katalog [...] L. Teologia pastoralna [...] 192. [...]”.

¹³ Tamże, dział: „K. Patrologia [...] 134. [...]”.

¹⁴ AAG, ACap. I. „Arcybiskupi gnieźnieńscy [...]”, sygn. C 4 nr 20 k. 5v: „11.VIII.1749. Wysocki Franciszek, Kustosz — testament. Inwentarz czyley Regestr ruchomych rzeczy [...] Xiąg 121 jako Regestr osobliwy sonat”.

¹⁵ Formanowicz L., Katalog inkunabułów, s. 32: „Pseudo-Bonawentura [...] 113. Sermones de tempore et de sanctis [Ulm] [...] 1481 [...] Inc. 257”; Wojtkowski J., Rekonstrukcja drugiego zeszytu Katalogu inkunabułów [...] s. 86: „Petrus Comestor [...] 429. Historia scholastica [Strassburg] [...] 1485 [...] Inc. 250”.

¹⁶ AAG, ACap. I. „Arcybiskupi gnieźnieńscy [...]”, sygn. C 4 nr 22 k. 4v: „16.VI.1752. Robertson Wilhelm — Kanonik Gnieźn. Testament [...] Księgi zaś między inemi pod napisem Jana Felicyana Łukaszkiewicza terazniejszego kanonika krakowskiego, te powinny być oddane X. kanonikowi krakowskiemu, ale tym sposobem, żeby y on oddał wszystkie księgi, które ma moje własne u siebie, to jest opera Bellarmini wszystkie generaliter iak się znajdują w tomach swoich, Examen Parochorum y tam u niego będące insze mnieysze; gdy to odda, ex justitia należy jemu oddać, co jest Jego [...]”. W Katalogu Korytkowskiego znajdują się tylko dwie książki z tą proveniencją, i to w działach: „Q. Prawo świeckie [...] 139. Fachines Andreae, Controversiarum juris libri X. Colon. [...]”, oraz „X. Starożytności [...] 50. Saaveradae Didaci, Symbola christiano-politica, Bruxellae 1649 [...]”.

¹⁷ AAG, ACap. I. „Arcybiskupi gnieźnieńscy [...]”, sygn. C 5 nr 3 k. 4v: „11.II.1759. Koberzyński Michał, Kan. Gnieźn. — Testament. Xięgi wszystkie oddaę dispositioni Ichm. Executorów. Brewiarz w czarnej compacturę oprawny, ten ad usum Kollegiaty Sieradzkiej oddać; Xiąg jest więcej w sepecie karcianym, a Brewiarz z oney y te dispositioni Ichm. Exekutorów subiaciebunt [...]”.

Kanonik Wojciech Wieczorkiewicz, wieloletni prefekt tejże Biblioteki, cały swój prywatny, znaczny księgozbiór przekazał do katedry w 1759 roku¹⁸.

W spuściznie po archidiaconie gnieźnieńskim Antonim Wysockim († 1762) przypadło Bibliotece 12 różnych dzieł¹⁹. W tym samym roku ks. Adam Gawinowski w testamencie polecił przekazać katedrze mszał²⁰. Podobnie rzecz się miała z testamentarną spuścizną kanonika Michała Maurycego Komeckiego († 1775). Ksiądz Korytkowski odnotował w swoim Katalogu w sześciu różnych grupach rzeczowych 12 dzieł z jego proveniencją²¹.

Kanonik Paweł Kosicki w kodycyłu do testamentu, zapisanym pod datą 6.VI. 1778 r. życzył sobie, aby: „mobililia moie, suknie, sprzęty, książki oprócz tych, które są wyznaczone y zapisane w Reieistrze ręką moją dla przyjaciół y służących iakiekolwiek zostawać będą, obliguię Ichmość Exeutorow kazać sprzedać, pieniądze na Msze św. y ubogim, mianowicie erubescensibus mendicare rozdać. Książki na obligi mogą być rozdane tak w Gnieźnie iako też w Łowiczu”²². Ponieważ kapituła na ogół zabiegała o to, aby pokanoniczka spuścizna książkowa znalazła się w zbiorach Biblioteki Katedralnej, będącej pod opiekę tejże kapituły, należy zatem przypuszczać, że książki te dla swojej Biblioteki wykupiła.

Po zmarłym w 1785 roku kanoniku Pawle Soldadinim, doktorze medycyny, Biblioteka odziedziczyła cały jego bardzo szacowny księgozbiór. Zachowana w personaliach notatka informuje, że było kilka rejestrów ksiąg przejętych po nim. Największy z nich obejmował 139 różnych pozycji. Było wśród nich wiele kazań oraz dzieł medycznych²³.

¹⁸ Tamże, sygn. C 5 nr 1 k. 2v: „1759. Wieczorkiewicz Adalbertus — Kanonik Gnieźn. Testament [...] Książki którekolwiek znajdować się mogą u mnie, których chce regest spisać, wszystkie do Biblioteki Kościelney oddać obliguię [...]”; ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 35 k. 14v; 17v: „15.XI.1759. Approbatio testamenti [...] Wieczorkiewicz Canonici Gnesn.”; ks. Korytkowski w swoim Katalogu ujął w 14 grupach rzeczowych 23 dzieła z proveniencją kanon. Wieczorkiewicza, w tym 1 inkunabuł: Formanowicz L., Katalog inkunabułów s. 73: „Jacobus de Voragine [...] 299. Legenda aurea. Nürnberg [Antonius Koberger] 1496. 2° [...] Inc. 208” oraz 3 polonika z XVI wieku: Formanowicz L., Katalog druków polskich XVI-go wieku

ac insularum veteribus incognitarum. Basel, Jan Hervagius, 1537. 2° [...] O. 123”; s. 67: „Sokołowski Stanislaus [...] 369. Nuntius salutis sive de incarnatione sermones V. Kraków, Druk. Łazarzowa 1588. 4° [...] PL 167a adl.”

„28.III.1762 w Kamionie. Regestr y opisanie rzeczy, mobiliów wszystkich in specie et genere pozostałych po ś. p. Imc. X. Antonim Wysockim Archidiaconie Gnieźnieńskim. Kantorze Kujawskim, które się tylko przy nim znajdowały [...] 4to skrzynia w której srebro [...] 23. Xiązek różnych in nr 12”.

²⁰ Tamże, sygn. C 5 nr 5 k. 1v: „5.VII.1762. Gawinowski Adam ksiądz gnieźn. — Testamenta [...] Mszał oddać W. Imci Xiędzu Prokuratorowi, aby oprawiwszy do Domu oddany był [...]”.

²¹ Tamże, sygn. C 5 nr 10 k. 2: „31.V.1775. Gniezno. Komecki Michał, Dziekan Gnieźn. — Testament [...] Księgi także moie wszystkie pod Regestrem do Biblioteki Archikatedralney oddać y one podpisać dysponuję, aby gdy one kto w czasie potomnym czytać będzie, przynajmniey pobożne za duszę moję uczynił westchnienie”; Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Korytkowski J., Katalog [...] A. Teologia dogmatyczna [...] 196 [...]”; „E. Historia Kościoła [...] 119 [...]”; „F. Historia Kościoła polskiego [...] 239 [...]”, 338 [...]”; „G. Prawo kościelne, Synody [...] 47 [...]”, 471 [...]”, 500 [...]”; „L. Kazania [...] 523 [...]”; „Z. Różne książki polskie i Polski dotyczące [...] 79 [...]”, 202 [...]”, 206 [...]”, 249 [...]”.

²² AAG, ACap. I. „Arcybiskupi gnieźnieńscy [...]”, sygn. C 5 nr 11 k. 6v: „6.VI.1778. Kosicki Paweł, kan. — Kodycył do Testamentu”.

²³ Tamże, ACap. I „Personalialia biskupów sufraganów, kanoników [...] sygn.

Ze spuścizny po kanoniku Józefie Ryczywolskim († 1788) wybrano zaledwie sześć następujących dzieł: „Horae diurnae Breviarii Romani; Theologia Moralis Illustr. Eppli de Ligurio in folio; Sacra Scriptura tom. 2 in 8vo; Concordantia Sac. Bibl. in 8vo; Pontificale Romanum; Rudimenta Historica”. Inne dzieła ujęte w osobnym rejestrze w liczbie 246 woluminów przekazano, za zgodą sukcesorów kanonika Ryczywolskiego, do biblioteki Gnieźnieńskiego Seminarium Duchownego²⁴.

Jako dar bpa Józefa Korytowskiego († 1790) należy uznać inkunabuł z 1497 roku (Censorinus: „De die natali et alia aliorum opuscula”), który poprzednio, jak o tym mówi odręczny wpis z połowy XVIII wieku: „Ta książka jest JWM IMC Pana Maychra Korytkowskiego Podśądkowica Gnieźnieńskiego” należał do jego rodziny²⁵.

W roku 1800 abp książę Ignacy Krasicki przekazał piękny trzypiętomowy (duży format) manuskrypt z końca XVI wieku. Jest nim „Joannis Longini [Długosz] canonici Cracoviensis Historia Polonica”. Dar ten poświadcza w każdym tomie, oznaczony wielką arcybiskupią pieczęcią, odręczny wpis: „Ignatius de Siecin et Krasieczyn S. R. I. Comes Krasicki, Princeps Archiepiscopus Gnesnensis splendorem Bibliothecae Ecclesiae Suae Metropolitanae hoc dono auxit Anno Domino 1800”²⁶.

Po zmarłym w 1801 roku kanoniku Ludwiku Józefie Mathy trafił do Biblioteki tom 4-ty dzieła Jana Riganti „Commentaria in regulas constitutiones etc. Cancellariae Apostolicae”, wydany w Kolonii w połowie XVIII wieku²⁷; po bpie sufraganie gnieźnieńskim Stefanie Wojciechu Łubieńskim († 1808) „Pontificale

E 122 „1785—1790. Soldadini Paweł Franciszek, kan. Gnieźn. — Personalia. Kilkakrotnie zapisany rejestr książek po zmarłym kan., których w największym zapisie jest 139 (doktorskie, kaznodziejskie i inne)”; Ks. Korytkowski ujął w swoim Katalogu (w 7 grupach rzeczowych) 13 dzieł z proveniencją kanonika P. Soldadiego, w tym 8 medycznych. Są to w grupie: „V. Medycyna, Chirurgia, Apte-karstwo” pozycje: nr 29—30, 111—112, 218—220 (trzy ostatnie to jego rękopisy) oraz w dziale: „MS. Rękopisma” poz. nr 117.

²⁴ Tamże, ACap. I. „Personalia biskupów sufraganów, kanoników [...]”, sygn. E 100 nr 42: „Książki przeszły do bibl. sem. 1788. Ryczywolski Józef — Kanonik gnieźn. Rejestr rzeczy wziętych w przytomności W. Imc. X. Franc. Salez. Walińskiego Sekret. Prześw. Kapit. Gnieźn. jako Exekutora [...]”, nr 66 k. 17—21 — Rejestr 246 ksiąg (80 w języku łacińskim, 60 w jęz. polskim, 86 w jęz. francuskim i in.) przekazanych za zgodą sukcesorów kanonika Ryczywolskiego do biblioteki seminaryjnej.

²⁵ Tamże, Arch. i Bibl. „Formanowicz Leon”, sygn. teczka nr 32: „Katalog inkunabułów; materiały, także proveniencje” k. 16: „O inkunabułach [...] W pierwszej poł. XVIII w. właścicielem jednego Inc. 212 był podśądkowicz gnieźn. Melchior Korytowski, a Bibl. Kapitulnej ustąpił go prawdopodobnie jego familiant sufr. gnieźn. Józef Korytowski († 1790)”; Formanowicz L., Katalog inkunabułów [...], poz. 136. Censorinus. De die natali et alia aliorum opuscula. Ed. Philippus Beroldus. Bologna, Benedictus Hectoris Faelli, 12.V.1497. 2° [...] Inc. 212b. adl.”

²⁶ AAG, Bibl. Katedr., sygn. Ms 204 a-c; por. Rył J., Katalog rękopisów s. 117; AAG, ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 11 k. 75: „Gniezno 15.XII. 1859 [...] Biblioteka nasza posiada jeden tylko trzypiętomowy Rękopism polskiej historii Długosza, który według zapisanej na nim uwagi X. Kanonika Walińskiego († 1810) z autografem był porównany; w roku 1624 herbem Andrzeja Lisieckiego ozdobiony, a w roku 1800 przez abpa Krasickiego naszej bibliotece darowany został. Dokładny opis tego rękopisu umieszczony jest na str. 31 dziełka u p. J. Muszkowskiego, pod tytułem Wiadomość o rękopismach Historii Długosza 1851 r. w Krakowie wydanem”.

²⁷ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Korytkowski J., Katalog [...] G. Prawo kościelne, Synody [...] 455. Riganti Joan. Bapt., Commentaria in regulas constitutiones etc. Cancellariae Apostolicae 1751, t. 4-ty [...]”.

Romanum Clementis VIII et Urbani VIII" drukowane w 1726 roku²⁸; a po kanoniku Szymonie Skiwskim († 1811) „Dispensatorium regium et electorale Borussio-Brandenburgicum”, wydane w Berlinie w 1781 roku²⁹.

W 1820 roku bp Marcin Siemieński przekazał rękopis „Teologii Pastoralnej”, dzieło z francuskiego na język polski przetłumaczone i własnoręcznie napisane przez abpa Ignacego Raczyńskiego³⁰.

Tenże bp Marcin Siemieński całą swoją bogatą liczebnie (391 tytułów) i jakościowo bibliotekę, testamentem z dnia 5 kwietnia 1830 roku, polecił przekazać po swojej śmierci (27.IX.1831) trzem następującym instytucjom (z wyszczególnieniem dzieł): „a. Konsystorzowi Jeneralnemu Arcybiskupiemu Gnieźnieńskiemu — 79 „książek prawnych”; „b. Kapitulie Metropolitalnej Gnieźnieńskiej legowanych” 171 dzieł z różnych dziedzin oraz „c. Seminario Duchownemu w Gnieźnie” 141 dzieł — głównie o treści teologicznej³¹.

Biskup Wojciech Anzelm Brodziszewski († 1866) jeszcze jako kanonik metropolitalny wkrótce po roku 1830 „całą bibliotekę swoją złożoną przynajmniej z 1000 dzieł zapisał”³² i ulokował w pomieszczeniach ówczesnej „biblioteki kapitulnej”, co poświadczył w IV części swego Katalogu ks. Zienkiewicz w „Uwagach” przy nr. 709: „Tu stąd zaczynała się książka X. Kan. Brodziszewskiego. Pisałem w Gnieźnie od dn. 1. Lipca 1834. X. Zienkiewicz”³³. Ujął tam i opisał 429 pozycji (nry 709—1237).

²⁸ Tamże, dział: „I. Liturgia [...] 183. Pontyficale Romanum Clementis VIII et Urbani VIII, Romae 1726 [...]”.

²⁹ Tamże, dział: „V. Medycyna, Chirurgia, Aptekarstwo [...] 53. Dispensatorium [...]”; Korytkowski, Prałaci, t. 3 s. 521.

³⁰ AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 42 k. 239v: „7.XII.1820. Manuscriptum Celsissimi Raczyński. Illustrissimus Episcopus Custos reposuit hodierna in sessione Librum in folio majori cui Titulus = Teologia Pastoralna = per Celsissimum Ignatium Raczyński Archiepiscopum Gnesnensem ex Gallico in polonium idioma transversum, manu ejus propria scriptum, qui ex mandato ejusdem Celsissimi Archiepiscopi typis impressus Clerro Archidiaecesis Gnesnensis distributus fuerat. Et Illustrissimi Rndmi Domini Manuscriptum huiusmodi in Bibliotheca sua asservandum esse decreverunt”; Bibl. Katedr. Ms 181 „Sposób jak kapłani mają kierować duszami y zarządzać dobrze parafianami za wyraźnym rozkazem J. O. Książca JMci Arcy-Biskupa Gnieźnieńskiego z francuskiego na polski język przełożony. Tom I i II”. Pod tytułem tomu I-go: „Ta cała Książka tłumaczona z francuskiego iest dziełem pracy J. O. Xcia Arcybiskupa Raczyńskiego i jego własną ręką pisana, po tym Jego kosztem wydrukowana. Dla pamiątki tak gorliwego i pracowitego Pasterza oddaie one do zachowania w Bibliotece P. Kapituły Metr. Gniezn. dnia 25. Sierpnia Roku 1820. Marcin Siemieński B[iskup] Adm[inistrator] Gniezn.” — Por. Rył J., Katalog rękopisów [...] s. 111 i n. W Bibliotece zachował się jeszcze jeden rękopis tłumaczenia i pióra abpa Raczyńskiego. Jest to Ms 136 „List pasterski [...] Biskupa [...] Stefana Antoniego de Boulogne. Tłum. przez [...]” z wpisem proveniencyjnym: „Rękopism ś. p. Arcybiskupa Raczyńskiego”. Por. Rył, Katalog rękopisów [...] s. 84.

³¹ AAG, ACap. II. „Capitulares”, sygn. B 52: „Bp Siemieński Marcin. Sprawa spadkowa 1831—1836. Acta Exekutorów Testamentu ś. p. Biskupa Suffragana Siemieńskiego” k. 29—54v; Książd Korytkowski w swoim Katalogu ujął w 12 różnych grupach rzeczowych 41 poz. z proveniencją bpa Siemieńskiego (Apologetyka — 2 poz., Liturgia 1, Filozofia — 9, Historia świeceka — 5, Jeografia — 2, Wymowa i Poezja — 7, Astronomia, Fizyka, Matematyka, Budownictwo — 1, Historia naturalna — 2, Medycyna, Chirurgia, Aptekarstwo — 1, Książki szkolne — 4, Różne książki polskie i Polski dotyczące — 6, MS. Rękopisma — 1 poz.). Wśród nich polonik z XVI-go wieku — 9. Formanowicz L., Katalog druków polskich XVI-go wieku [...] s. 65: „Sokołowski Stanislaus, (poz.) 359. Opera. Tomus I. Kraków, Druk. Łazarzowa [po 11.IV] 1591. 2°. War. B [...] IV. (egz.) [...] PL 377”.

³² Korytkowski, Prałaci, t. 1 s. 509.

³³ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Katalog Biblioteki katedralnej sporządził ks. Jan Zienkiewicz [...] cz. IV.” k. 72v, 133 po nrze 1237: „Te wszy-

Niektóre z nich to dzieła wielotomowe³⁴. Jednak formalny akt darowizny — i wcielenia — całego księgozbioru włącznie z dziełami pozostającymi jeszcze w prywatnym mieszkaniu donatora — z zastrzeżeniem prawa używalności aż do śmierci — dokonany został dopiero 27 września 1857 roku³⁵.

W październiku 1834 roku „Zbiór książek składających tutejszą bibliotekę pomnożyły trzy nowe przybyłe książki po X. Ryczywolskim” (spuścizną biblioteczną tegoż kanonika Kapituła metropolitalna odpowiednio zadysponowała zaraz po jego śmierci w 1775 roku)³⁶. Były to trzy egzemplarze „Officium Beatae Mariae”. Jedno

stkie księgi złożone były w drugiej izbie wchodząc do biblioteki [...] Tu się zatem kończy pierwszy rejestr. Przechodzę do innej izby, a to pierwszy i tu nowy rejestr rozpoczynam. X. Zienkiewicz. Pisałem w Gnieźnie, dnia 27.VIII.1834”.

³⁴ Tamże, „Korytkowski J., Katalog [...]” — we wszystkich grupach rzeczowych ujął łącznie 435 tytułów z proveniencją bpa W. Brodziszewskiego; Rył, Katalog rękopisów [...] Ms 135, 190, 332, 389, 544—569 są pisane ręką bpa W. Brodziszewskiego i niemal wszystkie jego autorstwa.

³⁵ AAG, ACap. II, „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 11 k. 61: „Gniezno 28.IX. 1857. Prześwietna Kapituła Metropolitalna. Stosownie do wysokiego polecenia [...] tyżącego się uskutecznienia tradycyi biblioteki JW. X. Biskupa Brodziszewskiego, Prałata, Proboszcza Katedralnego gnieźnieńskiego i wcielenia takowej do biblioteki kapitulnej gnieźnieńskiej, dopełniłem w dniu 27. m. b. wysokiego tego polecenia i czynność w tej mierze spisana mam zaszczyt przesać w załączeniu uniżenie do dalszego użycia [...] X. Dyniewicz K[anonik] M[etropolitalny]”; k. 62: „Działo się w bibliotece Kapitulnej gnieźnieńskiej dnia 27 Września 1857 r. W celu uskutecznienia tradycyi biblioteki będącej własnością Jaśnie Wielm. Biskupa Suffragana Brodziszewskiego, Prałata i Proboszcza Katedralnego, przekazanej przez Niego na własność wiecznem i czasie bibliotece Kapitulnej tutejszej i wcielenia jej do tejże biblioteki raczyła Prześwietna Kapituła delegować z grona swojego, podpisanego Kanonika na komisarza do odbycia tej czynności, który też w dniu dzisiejszem do niej przystąpił. Podpisany komisarz w asystencji 1) JX. Macieja Błaszkiwicza, Podkustoszego Katedralnego, 2) JX. Wawrzyńca Ławniczaka, Wikaryusza Katedralnego, udał się do biblioteki Kapitulnej i zastał tam obecnego Jaśnie Wielm. Bpa Brodziszewskiego, który przybyłej komissyji oświadczył: „Wskazuję Panom wszystkie te książki, które są moją własnością i umieszczone są pomiędzy innymi w szafach biblioteki kapitulnej, tudzież atlasy, mapy jeograficzne; łatwo te dzieła od innych się odróżniają i są do poznania dlatego, że są nowo oprawne i w zupełnym porządku się znajdujące. Wszystkie te książki przekazuję na własność biblioteki kapitulnej na wieczne czasy, bez zastrzeżenia sobie jakiegokolwiek do nich prawa. Nie tylko zaś książki te, które się tu w bibliotece kapitulnej znajdują, będące własnością moją, oddaję na własność biblioteki kapitulnej, ale także i te, które są w zachowaniu mojem w kuryi, którą zamieszkuje, również na własność biblioteki kapitulnej przekazuję, zastrzegając sobie jednak użytek ich aż do mojej śmierci”. Podpisany komisarz złożył w Imieniu Prześwietnej Kapituły czułe podziękowanie Jaśnie Wielm. X. Bpowi Brodziszewskiemu za piękny i kosztowny ten dar, którym z bogactw i przyozdobił bibliotekę kapitulną. Odebrał przekazane te książki z rąk Najdostojniejszego Dawcy, wcielił je do biblioteki kapitulnej tutejszej i w ten sposób uskutecznił polecenie sobie commissorium. Przed zakończeniem tej czynności wynurzył J. W. Bp Brodziszewski życzenie, aby każda książka, jakakolwiek w czasie Jego śmierci znajdująca się będzie w kuryi Jego, niezwłocznie bibliotece kapitulnej oddana była na własność. Tudzież nadmienia J. W. X. Bp Brodziszewski, że pod biblioteką przekazaną rozumie nie tylko książki, ale i narzędzia astronomiczne, optyczne, jeograficzne, tudzież obrazy, kopersztychy i rysy do architektury należące. Więcej nie było do nadmienia i czynność niniejszą po przeczytaniu przyjętą i podpisaną została. X. Woyciech Brodziszewski [...] X. Błaszkiwicz podkustoszy katedr. jako świadek, X. Ławniczak Wikaryusz Katedralny jako świadek, X. Dyniewicz Kan. Katedr. Gniez. qua Commissoria j. delegat”; k. 65: „Gniezno 8. X. 1857 (potwierdzenie)”.

³⁶ Por. przypis 24.

z nich wydanie weneckie z 1644 roku, dwa pozostałe to manuskrypty. Wszystkie te księgi znajdowały się dotąd w kościele św. Jerzego³⁷.

W grudniu 1834 roku dostały się do Biblioteki Katedralnej z klasztoru franciszkański gnieźnieńskich trzy następujące dzieła: „1. Aemilius Macer de herbarum virtutibus etc. Auctore Simone a Lovitz etc., 2. Editio Venerab. D. Mathiae de Miechow M. D. pro conservanda hominum sanitate etc. item Josephi Crimmeroni Cracov. anno suae aetatis XV etc.” i „3. Excellent. viri Mathiae de Miechow etc. impr. 1527”³⁸.

Po bpie Kajetanie Kowalskim († 1840) przybyło kilkutomowe dzieło Antoniego Foresti: „Del mappamondo storico”, wydane w Wenecji w 1708 roku³⁹.

Kanonik Kazimierz Lerski ofiarował Bibliotece w roku 1842: „Opus Historiae Ecclesiasticae auctore Fleuri idioma gallico conscriptum 37. tomus” oraz dwutomową „Historię Kościoła” Gravesona⁴⁰. Ponadto z jego pośmiertnej († 1843) spuścizny zachowały się w Bibliotece, z jego proveniencji, jeszcze następujące trzy dzieła: XVI-wieczny polonik Benedykta Herbesta: „Chrześcijańska odpowiedź na tę konfesję, która pod tytułem Braciej Zakonu Chrystusowego jest wydana” (Kraków 1567)⁴¹; „Suite de la civilité françoise, Paris 1717”⁴² oraz dwuwoluminowy manuskrypt, dzieło autorstwa i pióra tegoż kanonika Kazimierza Lerskiego: „Historia Żydów i sąsiednich narodów przez Humphreia Prideau tłumaczona z francuskiego na polskie” (Ms 171 a-b). Rękopis został nabyty przez Kapitułę z biblioteki po ś. p. ks. [Aleksandrze] Prusinowskim [† 1872] w Grodzisku”⁴³.

Hrabia Tytus Działyński, wydawca źródeł historycznych (Wydawnictwo Biblioteki Kórnickiej)⁴⁴, ofiarował Bibliotece w kwietniu 1842 roku „Wspomnienia Wiel-

³⁷ AAG, ACap. II. „Biblioteka Kapitułna”, sygn. K 11 k. 2: „Gniezno 8.X.1834. Prześwietna Kapituła. „Zbiór xiążek składających tuteyszą bibliotekę pomnożyły trzy nowe przybyłe xiążki po X. Ryczywolskim, których treść i znaczenie opisuje się w sposób, jak następuje. 1) Officium Beatae Mariae — in 4to majori — bez tytułu, edycja Wenecka z r. 1644. Xiążka cała w skórę oprawna z rycinami. 2) item Officium Beatae Mariae — xiążka in folio — cała pisana. 3) item Officium Beatae Mariae — xiążka in folio — cała pisana. Te dwie ostatnie Xiążki były dawniej w kościele św. Jerzego. Pierwsza xiążka in 4to majori zasługuje na to, żeby, zwłaszcza że dosyć jest do potrzebnego użycia podobnych xiążek, zachowaną była w bibliotece, jest bowiem już znacznie podniszczona, ryciny jej są szkoły Weneckiej z wieku 17go. Wreście mam zaszczyt oświadczyć Przewielebnej Kapituły, że powyższe trzy xiążki zanotowałem w spisie xiążek, które do biblioteki przybyły [...] X. Zienkiewicz”.

³⁸ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Xiążka w IIIch Oddziałach tycząca się biblioteki kapitułnej tu w Gnieźnie 1834” k. 4: „Xiążki do Biblioteki Kapitułnej nowo przybyłe [...] Pisałem w Gnieźnie d. 1/12/34. X. Zienkiewicz”; tamże, „Katalog Biblioteki Katedralnej, sporządził ks. Jan Zienkiewicz [...]”, cz. II, nry: 1075—1077.

³⁹ Tamże, „Korytkowski Jan, Katalog [...] E. Historia Kościoła [...] 73 [...]”.

⁴⁰ Tamże, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 44 k. 42: „19.X.1842. Bibliotheca Capitularis. Ad augendam Bibliothecam Capitularem Perillustr. Rmus Dnus Cas[imirus] Lerski Can. M. Gn. obtulit opus Historiae Ecclesiasticae auctore Fleuri idioma gallico conscriptum 37. Tomus distinctum, nec non Historiam Ecclesiam Gravesoni duobus voluminibus contentam. Quod quidem donum Capitulum praesens grato animo suscepit, Bibliothecaeque suas inviscerandum mandavit”.

⁴¹ AAG, Bibl. Katedr., PL 55a adl. — por. Formanowicz L., Katalog druków polskich XVI-go wieku [...] s. 30, poz. 140.

⁴² Tamże, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Korytkowski J., Katalog [...] M. Filozofia 202 [...]”.

⁴³ Tamże, dział: „MS. Rękopisma. [...] 111 [...] MS 171ab”; por. Rył J., Katalog rękopisów [...] s. 108.

⁴⁴ WSB s. 168 i n. Działyński Tytus (1796—1861), działacz polityczny i kulturalny.

kopolski”⁴⁵. Z innych dzieł przez siebie wydanych przekazał do księgozbioru gnieźnieńskiego „Liber geneleos illustris familiae Schidloviciae 1531. Editio Titi Działyńskiego, Posnaniae 1848”⁴⁶, „Zabytek dawnej mowy polskiej, wydanie Tyt. hr. Działyńskiego — z rękopisma Biblioteki Kapitulnej Gnieźnieńskiej, Poznań 1857”⁴⁷ oraz „Acta Tomiciana. Wydanie Tytusa Działyńskiego w Kurniku, Poznań 1832—76”⁴⁸. Z tego samego źródła, choć z wyraźnym wpisem w Katalogu ks. Korytkowskiego: „dar Biblioteki Kórnickiej” wpłynął inny egzemplarz: „Acta Tomiciana, t. 9, Poznań (b. r.)”⁴⁹ oraz „Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski” (Poznań 1877), wydany przez Jana Działyńskiego⁵⁰.

W kwietniu 1847 roku wpłynęły do Biblioteki za pośrednictwem ks. Antoniego Dyamenty, sekretarza Kapituły Metropolitalnej⁵¹, od bliżej nie określonego ofiarodawcy „trzy volumina recept doktorskich”⁵².

W latach 1846—1847 z ocalałych z kasaty ksiąg poklasztornych (z rejonu Wielkopolski), rozdzielonych „między bibliotekę Seminarium Duchownego w Poznaniu oraz Bibliotekę Kapitulną i Seminarium Duchownego w Gnieźnie”⁵³, dla Biblioteki Katedralnej wybrano: w marcu 1846 roku 19 dzieł z XVI—XVII wieku⁵⁴, w tym dwa rękopisy, zaś w maju 1847 roku 20 tytułów ksiąg wydrukowanych rów-

⁴⁵ AAG, ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 11 k. 10: „Gn. 14.IV.1842. Do JW Hr. Raczyńskiego, Kawalera Orderu Oria Czerwonego w Poznaniu. Pod dniem dzisiejszym Kapituła miała zaszczyt odebrać dzieło JW Hrabia Raczyńskiego pod tytułem „Wspomnienia Wielkopolski itd.” wraz z rycinami i zaliczyć je do zbioru wiązek, bibliotekę tutejszą składających. Dar ten drogim będzie dla Kapituły upominkiem i pomnoży pamiętkę Meżów, których chwała do potomności należy, a których szacowne ofiary Kapituła u siebie zachowuje. Z podziękowaniem tedy przyjmuje Dzieło pochodzące od Meża, który na niwie oyczystey zbiera starożytnę pamiętkę i zabezpiecza im w dziełach swoich byt nieśmiertelny i prosi, aby o niem JW Hrabia tak był przekonany byż może o wysokim szacunku i uszanowaniu, z którem Kapituła zawsze do Niego zostaje K. M. G. Zienkiewicz”.

⁴⁶ Tamże, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Korytkowski J., Katalog [...] Ż. Różne książki polskie i Polski dotyczące [...] 209 [...]”.

⁴⁷ Tamże, poz. 465.

⁴⁸ Tamże, poz. 1—4. Ks. Korytkowski w „Uwagach” zaznaczył: „Od Tytusa 5 tomów od Jana (syna Tytusa, kontynuatora działalności wydawniczej Biblioteki Kórnickiej — WSB s. 167) — staraniem ks. Korytkowskiego dalsze 4 tomy”.

⁴⁹ Tamże, poz. 4e.

⁵⁰ Tamże, „[...] N. Historia świecka [...] 276. Biblioteka Kórnicka, Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski. Poznań 1877, kwart., tomów 4, dar Biblioteki Kórnickiej. Tom I duplikat”.

⁵¹ Dyament Antoni (1802—1885), penitencjarz, kanonik Kolegiaty św. Jerzego i sekretarz Kapituły Metropolitalnej Gnieźnieńskiej (Formanowicz L., Katalog druków polskich XVI-go wieku [...] s. 7).

⁵² AAG, ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 11 k. 32: „Gniezno 16.IV.1847. Do Prześwietnej Kapituły Metropolitalnej w miejscu [...] mam zaszczyt złożyć w załączeniu przesłane na moje ręce pod dniem dzisiejszym, i za pokwitowaniem b. m. odebrane trzy Volumina recept Doktorskich, z których 1wszy Nr. 1 oznaczony obejmuje stronic 46. 2gi Nr. II oznacz. obejm. stronic 102, 3ci Nr. III oznacz. obejm. stronic 51 do dalszej łaskawej decyzji najniższy Sługa X. Dyament”.

⁵³ Formanowicz L., Katalog inkunabułów [...] s. 13, poz. 37; por. też Rył J., Katalog inkunabułów zespołu seminaryjnego [...] s. 1—2 (Wstęp).

⁵⁴ AAG, Arch. i Bibl.: Inwent., Katal. Służb. Teczka: „Akta dotyczące się Biblioteki” (bez sygn. — luźna kartka): „Gniezno, 17. III, 1846 — X. Zienkiewicz. Praesidialia Do Akt Seminarium do Nr. D. br. m. przesyłam JW. Imci Xiędzu Biskupowi Suffraganowi jako prefektowi Biblioteki Kapitulnej, następujące dzieła [...] (opis bibliograficzny 19 dzieł z XVI—XVII wieku, w tym dwa rękopisy, które pochodzą z Poznania ze zbioru wiązek bibliotekę niegdyś składających. Dzieła powyższe zdaniem mojem w tutejszej bibliotece kapitulnej zachowane byż mogą”.

niez w XVI i XVIII stuleciu⁵⁵. Prawdopodobnie wtedy też z tego samego źródła wpłynęły cztery rękopisy. Przy jednym z nich (Historia Kościoła) ks. Korytkowski w Kataloгу zapisał: „Ms [193] po ks. Józefie Brzezińskim, prałacie proboszczu poznańskim z r. 1821/22”⁵⁶, zaś przy pozostałych, zawierających treść teologiczną (Ms 119, 122, 123), rubrykę „Uwagi” zaopatrzył dopiskiem: „MS. po ks. Janie Kroll, D. O. P. Kanoniku Poznańskim, proboszczu Międzyrzeczkim”⁵⁷.

W końcu 1847 roku kanonik Jan Piotr Zienkiewicz „z biblioteki niegdys XX. Benedyktynów w Mogilnie”, za swojej „bytności tamże”, wybrał i do biblioteki kapitulnej przekazał 11 różnych dzieł. Były to głównie druki wydane w latach 1519—1734, w tym jeden rękopis z końca XVI wieku⁵⁸.

⁵⁵ AAG, ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 11 k. 53: „Gniezno 3.V.1847. W załączeniu przesyłamy Prześw. Kapitulę Metropol. wybrane niektóre dzieła z zbioru książek z Poznania sprowadzonych i takowe do biblioteki Jej przekazujemy. Są zaś te: 1. Conciliorum tom. II. in fol.; 2. Institut. arithmet. Paulini a S. Josepho in 8° Venet. 1761; 3. Wędzida na błędy i bluźnierstwa Nowo-Ariańskie, D. Hieronima Powodowskiego, w Krak. 1588 in 4to; 4. Historia Hierosolymitana, Manuscript. charta pergam. exoratum, in 4to defect.; 5. D. Joan. Chrysostomi in epist. S. Pauli Comment. Antverpiae 1543 in 8vo; 6. Methodus mathemat. Joan. Hen. Alstedi — Herbarnae Nassoviar. 1613 in 16to; 7. Epitome jurisprudentiae publ. Georg. Brandlacht-Gothae 1661 in 16to; 8. Processus judicarius — Jac. Janikowio Bozantino, Cracov. 1619 in 4to; 9. Wieniec niew. Najświętszej Maryi Panny, czyli Kazania p. X. Szym. Starowolskiego — w Krak. 1649 in fol. min.; 10. Martyrologium juxta ritum Ord. Praed. Romae 1616 in 4°; 11. Observ. practic. Andreae Lipsicii, Cracov. 1602 in 4to; 12. Petri Apiani Cosmographia, Antv. 1540 in 4to; 13. De expresso Dei Verbo, Stan. Hosii, 1559 in 4to; 14. Virgilii Aeneid. in fol. lib. defect. cum comment.; 15. Ben Carpozvii J.U.D. Definit. forens. in folio; 16. Henr. Boich Lugd. in V. Decret. libr. Comment. in folio — Venetiis 1576; 17. Attica Bellaria — Jacob. Pontano Aug. Vindel. 1617 in 8°; 18. In selectis Summ. Pontif. Constitut. Epitome Joan. Bapt. Scortia — Lugd. 1625 in 4to; 19. Abb. Panormit. Comment. in IV et V Decret. libr. in folio; 20. Phitonis Praefati tom II Basil. 1558 in 8vo; Konystorz Generalny Arcy Biskupi. Superius praefati libri reponantur in Bibliotheca Archi = Cathedrali nostra X. Grzeszkiewicz KMG. Praesid.”

⁵⁶ Tamże, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Korytkowski J., Katalog [...] MS. Rękopisma [...] 107. Kirchengeschichte nach akademischen Vorlesungen [...] MS 193 [...]”; por. Rył, Katalog rękopisów [...] s. 114 MS 193.

⁵⁷ Tamże, „[...] 175. Tractatus Virtutibus theologicis ex anno 1726 in annum 1727 propositus [...]”; „176. Tractatus de gratia merito et demerito scholasticis disputationibus illustratus [...] MS 123”; 186. Varias quaestiones theologicas [...] MS 119 [...]”; por. też Rył, Katalog rękopisów [...] s. 79—80.

⁵⁸ AAG, ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 15 k. 23: „Gniezno 3.XI.1847. Do X. Kluppa Dziekana w Mogilnie. Niniejszem zawiadamiam JMXy Klupp [...], że niektóre książki z biblioteki niegdys XX. Benedyktynów w Mogilnie, które za mojej bytności tamże wybrałem i wziąłem z sobą do Gniezna, a mianowicie: [...] 5. Breviarium Roman. etc. Antverpiae 1566 in 8vo typis imp.; 6. Breviarium seu Viaticum Almae Ecclesiae Metrop. Gnesn. jussu Joannis de Lasco, Lugdmi an. 1519 typis impressum in 8vo; 7. Interrogationes breves ex Theolog. moral. Graeci, codex manuscript. ch. perg. exerat. defect. — in 8vo; 8. Monumenta antiquitatum Marianarum pars I et II 1721 in folio; 9. Promptuarium Statutorum et Constitutionum Regni Pol. p. P. Szczerbic, Manuscript., papyr. exempl. rar., in folio, Ad calcem adjectum est compend. Sądow Królia Jego Mci itd. p. Ur. Jana Laczinskiego, Burgrabie Krakowskiego Pisarza Ziemskiego Sekretarza Królia Jego Mci za wskazaniem Jego Królia Mci itd. roku Pańskiego 1594, sat. bene conserv.; 10. Constitucye, Statuta i Przywileje koronne itd. ad ideam Herburtu p. Stanisława z Kozuchowa Kozuchowskiego in fol. 1732, exemplarz dosyć dobrze zachowany; 11. Joan. Herburtus, Succamerar. Premisl. S.R.M. Secretarius etc. alphabet. modo disposit. in fol. na pocz. brak tytułu; 12. Kronika trzech zakonów S. Franciszka itd. p. W. O. Bernarda Semiga w Warszawie 1722 in fol. Cz. III; 13. Liber radicum, seu Lexicon hebraicum etc. p. Johan. Avenarium Egraen, in fol. Witebergae 1568, exempl. bene conserv.; 14. Do głosów poetyckich głosy oratorskie itd. 1734 in 4to;

W tym samym czasie kanonik J. Zienkiewicz oddał do Biblioteki Katedralnej osiem własnych ksiąg (niektóre z nich, to klocki) zawierających: 2 druki XVI-wieczne, 48 druków z wieku XVIII oraz „Zbiór uchwał i ogólnych urzędzeń Izby edukacyjnej od czasu jej ustanowienia z tablicą na końcu” z roku 1809 — w sumie 51 tytułów⁵⁹. Książki Zienkiewicz już uprzednio — jak i później — kilkakrotnie książki swoje Bibliotece przekazywał, o czym sam (około 1867 r.) tak pisze: „Znajduje się także znaczna liczba książek moich, które różnymi czasy do biblioteki Kapitulnej wniosłem, a z niemi mineralia, starożytności, urny, stare pieniądze, kopersztychy, mapy itd. itd.”⁶⁰. Jeszcze w 1834 roku darował Bibliotece: „Conclusiones philosophicae Joan. de Mieszkowo Mieszkowski. Druk. na atlasie. Lesnae — typis Dan. Verteri, 1643”⁶¹, zaś w sierpniu 1839 roku przekazał osiem dzieł „różney treści”, prosząc: „aby do zbioru książek też bibliotekę składających policzone bydź mogły”⁶². Za przykładem bpa W. Brodziszewskiego jeszcze przed śmiercią († 1874) część swojego bogatego księgozbioru zapisał Bibliotece Kapitulnej⁶³. Książki J. Korytkowski w swoim Katalogu w 23 grupach rzeczowych ujął 234 tytuły z proveniencją ks. J. Zienkiewicza, w tym osiem manuskryptów — dwa z nich jego autografy⁶⁴.

15. Woyny domowej z Kozaki i Tatary cz. I—V, 1648, 1649 in folio, brak początku i końca S. ze Skrzypny Twardowski podług załączonego tu w kopii świadectwa JS Sekretarza Kapit. do biblioteki kapitulnej przesłałem. Przytem polecam JX. Dziekana uprzejmie, aby X. Dreję, wikariusza zobowiązał, iżby książek w bibliotece po XX. Benedyktynach pozostałej znajdujących się w Mogilnie, dokładny katalog sporządził, albowiem takowy przy uregulowaniu bibliotek dekanalnych będzie niezawodnie potrzebny. Zienkiewicz”; k. 26: „Gniezno 4.XI.1847. Następujące dzieła z Biblioteki XX. Benedyktynów w Mogilnie jako to [...] S. ze Skrzypny Twardowski przesyłam JX. Sekretarzowi Kapituły z tem uprzejmem poleceniem, aby je w najbliższą sessyą kapitulną przedłożył, a mnie tymczasowo kwit z odebranych książek do dalszego użycia wystawił [...] X. Zienkiewicz”.

⁵⁹ Tamże, sygn. K 11 k. 35—37: „Gniezno 17.XI.1847. Wymienione dzieła zachować w Bibliotece Prześw. Kapituły. X. Grzeszkiewicz KMG. Prezydujący [...] Oddaje zaś do Biblioteki Prześw. Kapituły ku zachowaniu następujące książki i artykuły piśmienne [...] X. Zienkiewicz w Gnieźnie dnia 17 listopada 1847”.

⁶⁰ Tamże, Arch. i Bibl.: Inwent., Katal. Służb., Teczka: „Akta dotyczące się biblioteki” (bez sygn.) „Uwagi” k. 2: „Nadto za obięciem biblioteki (1867) [...]”.

⁶¹ Tamże, „Książka w III ch Oddziałach dotycząca się biblioteki kapitulnej [...]” (bez sygn.) k. 4: „Książki do Biblioteki Kapitulnej nowo przybyłe [...] 206 [...]”.

⁶² Tamże, Teczka „Akta dotyczące się biblioteki” (bez sygn., luźna kartka): „Gniezno 27.VII.1839. — X. Zienkiewicz. Prześw. Kapituły Metropolitańskiej następujące dzieła różney treści, jako to [...] (opis 8 pozycji, głównie z literatury i historii) do tutejszoy biblioteki na własność oddaę i proszę, aby do zbioru książek też bibliotekę składających policzone bydź mogły [...]”.

⁶³ Korytkowski, Prace, t. 1 s. 509, t. 4 s. 492 — ks. Zienkiewicz swoją bogatą bibliotekę podzielił między: bibliotekę kapitulną, Seminarium Duchowne oraz Gimnazjum Gnieźnieńskie.

⁶⁴ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Korytkowski J., Katalog [...]” — A. Teologia dogmatyczna — 3 poz., B. Apologetyka — 15, C. Pismo św. — 15, D. Katecheza — 2, E. Historia Kościoła — 22, F. Historia Kościoła Polskiego — 13, G. Prawo Kościelne — Synody — 40, H. Ascetyka — 9, L. Liturgia — 11, K. Patrologia — 1, L. Kazania — 16, Ł. Teologia pastoralna — 3, M. Filozofia — 10, N. Historia świecka — 9, O. Jeografia — 3, P. Dykjonarze — 3, Q. Prawo świeckie — 10, S. Wymowa i poezja — 1, V. Medycyna, Chirurgia, Aptekarstwo — 1, X. Starożytności — 1, Y. Książki szkolne — 9, Z. Różne książki polskie i Polski dotyczące — 29, MS. Rękopisma — 8 (Ms 129, 188, 185, 173, 174, 176, 178, 172) poz. Manuskrypty pisane ręką ks. J. Zienkiewicza to: „Historia litteraria juris Ecclesiastici” (Ms 188) oraz „Kilka krótkich rozpraw teologicznych” (Ms 172). Rył, Katalog rękopisów [...] podaje także jako autografy ks. Zienkiewicza Ms 167, 188 i 233. Ks. L. Formanowicz w Katalogu druków polskich XVI-go wieku [...]

W listopadzie 1847 roku ks. Jan Jankowski, proboszcz w Łeknie oraz prefekt tamtejszej biblioteki dekanalnej, z jej zbiorów ofiarował „bibliotece kapitulnej” poszukiwane przez ówczesnego jej bibliotekarza ks. bpa W. Brodziszewskiego dzieło Augustyna Barboso „De Canonicis et dignitatibus”⁶⁵.

W końcu 1848 roku wpłynęły do Biblioteki cztery woluminy dzieł prawniczych, „które jeszcze w zbiorze książek po ś. p. X. Ignacym Bysiekiewiczu znajdowały się” († 1847)⁶⁶.

W kwietniu 1850 roku pan Marcyan Twardowski przekazał do księgozbioru Biblioteki Katedralnej modlitewnik: „Recueil de prières de Madame de Fenoił” (Dijon 1844) „po ś. p. Rozalii Twardowskiej (żona), z domu Carov”⁶⁷.

Po zmarłym w 1858 roku kanoniku Teodorze Dyniewiczu zachowały się dwa manuskrypty — jego ręką pisane. Są to notaty: z historii Kościoła: „Kirchen — Geschichte nach den Vorlesungen des Professor Dr. Herber” (Ms 187) oraz z teologii pastoralnej i archeologii chrześcijańskiej (Ms 186)⁶⁸.

W sierpniu 1862 roku abp Leon Przyłuski († 1865) przekazał do Gniezna „dzieło o doczesnej władzy Papieża, z trzech tomów in folio złożone, przez J. X. Theiner świeżo wydane, a z materyi, którą traktuje, nader ważne”, za co bibliotekarze

ujął 13 dzieł z proweniencją ks. Zienkiewicza. Są to pozycje: 2, 80, 92, 112, 114, 140, 184, 230, 233, 274, 295, 416, 422.

⁶⁵ AAG, ACap. II „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 11 k. 34v: „Łekno 20.XI.1847. Illustrissime Officiale. JW Biskup Brodziszewski przed kilku latami z Biblioteki Dekanatu tutejszego zażądał dzieła Barboso de dignitt. etc. [...]; a wyrozumiawszy zarazem z listu wspomnianego, że Prześ. Kapituła Gn. dzieła tego nie posiada, i ono potrzebuje — otóż Dekanat Łekniński ma sobie za wielki zaszczyt, gdy dziełem tym może się przysłużyć i onegoż odstąpi na zawsze, w którym to roku nie omieszkuje przelać je przy tym liście idącej pace, z tą pokorną prośbą, aby o tem szczególniej i w krótce JW Suffragan wiadomość odebrał [...] X. Jankowski”.

⁶⁶ Tamże, ACap. I. „Archiwum Archidiecezjalne i Biblioteka”, sygn. G 6 nr 5 k. 1—2; „Gniezno 4.X.1848. W załączeniu wskutek naszej reklamacji do tutejszego Sądu Ziemsko-Miejskiego pod dniem 28 lipca r.b. uczynionej, mamy zaszczyt przelać Prześwietnej Kapitułe Metropolitalnej trzy tomy in un. volum. Kanonisty Reiffenstuel, które jeszcze w zbiorze książek po ś.p. X. Bysiekiewiczu znajdowały się i br. man. Podpisanemu przez Deputowanego wydane zostały. Że zaś to dzieło Kan. Reiffenstuel nie z 3. ale z 6. tomów się składa, a zatem nie jest kompletne, przeto na zasadzie rewersu ś.p. X. Bysiekiewicza Sądowi przelożonego, wniósł o to Podpisany, aby w miesce brakujących tomów inne dzieła, a mianowicie: 1) Cavallarii institut t. I. et II, i 2) Constitutiones Synodorum etc. — przeznaczone i wydane być mogły. Co też nastąpiło i dzieła rzeczzone Prześwietnej Kapitułe w załączeniu przesyłamy. Dzieło „Constitutiones juris canonici”, o które, opierając się na raporcie J.X. Siemiątkowskiego, Dziekana, upominaliśmy się, wcale się nie znajdowało, a Bullarium Magnum Benedicti XIV, na które nie było żadnego dowodu, żeby było własnością Prześwietnej Kapituły, sprzedane zostało. Zawiadaniamy przytem Prześwietną Kapitułę Metropolitalną uprzejmie, że Wielmożny Chodoreński, Syndyk, zakupił dla Niej ważne dzieło: „Statuta p. Jac. Priluscium”, które od niego, za zwrotem wyłożonych pieniędzy odebrane być może. W końcu nadmieniamy, że książka, w której znajdował się rewers ś.p. X. Bysiekiewicza pod dniem dzisiejszym od Sądu zażądana, w swoim czasie [...] Kapitułe Metropolitalnej zwrócona zostanie”; Bysiekiewicz Ignacy (1790—1847), wikariusz i kaznodzieja katedralny (AAG, Kartoteka personalna).

⁶⁷ AAG, ACap. I. „Archiwum Archidiecezjalne i Biblioteka”, sygn. G 6 nr 6 k. 1v: Zdziechowa 25.IV.1850. Prześwietna [...] Kapituła Metropolitalna [...] Poważam się przeto najusilniejszą i najniższą zanieść prośbę, by [...] Kapituła łaskawie przyjąć raczyła do swej Biblioteki dołączoną z książek do nabożeństwa, po ś.p. Rozalii Twardowskiej z domu Carové, pozostałych, jedną pod tytułem „Recueil de Prières de Madame de Fenoił” [...] Marcyan Twardowski”.

⁶⁸ Ryl, Katalog rękopisów [...] s. 109 Ms 186, 187.

bp W. Brodziszewski oraz kanonik Jan Zienkiewicz złożyli: „J. W. Arcypasterzowi najmocniejsze dzięki”, z zapewnieniem, że dzieło to „w bibliotece naszej Kapitulnej umieszczone zostało”⁶⁹.

W styczniu 1866 roku Kapituła Metropolitalna przyjęła „do Biblioteki Katedralnej” książki po zmarłym w 1865 roku kanoniku Józefie Walkowskim. Dostarczył je brat i zarazem jego sukcesor Michał Walkowski⁷⁰. Nie jest bliżej znana wielkość tej spuścizny. Książk Korytkowski w Katalogu ujął w sześciu różnych grupach rzeczowych (z wyłączeniem działu „MS. Rękopisma”) dwanaście dzieł, przy których zamieścił dopisek: „po X. Józefie Walkowskim, kan. Gnieźń.”⁷¹.

We wrześniu roku 1868 Józef Chodoręski, „podeszły w wieku” syndyk Gnieźnieńskiej Kapituły Metropolitalnej, przekazał „książki w załączonym wykazie z dnia wczorajszego (8.IX.1868.), szczegółowo opisane (54 pozycje) do Księgozbioru Kapituły Metropolitalnej, prosząc o łaskawe przyjęcie niniejszego legatu”⁷². Ówczesny bibliotekarz, kanonik Jan Zienkiewicz, dziękując ofiarodawcy za hojny dar napisał: „przekazane, legatem przeznaczone i na własność Kapitulie oddane, Kapituła odebrała i przyjęła za drogi upominek najlepszych chęci Jego i niniejszem wynurza Mu swoje podziękowanie. Dzieła te pieczęcią Kapituły i imieniem Czcigodnego Dawcy oznaczone, do ogólnego zbioru książek bibliotekę Kapitulną składających zapisane, w bibliotece Kapitulnej złożone zostały”⁷³. Do tego legatu trzeba jeszcze zaliczyć wcześniejszy dar syndyka Chodoręskiego, przekazany w sierpniu 1862 roku. Był to: „Zbiór starożytnych Kazań, a przeze mnie od Gogolewskiego, Pisarza u moich Rodziców, Dzierżawców ówczesnych Węgierek, Stołeczna i Karczma w r. 1829 nabyty, do wiecznego zachowania w Jej Bibliotece uniżenie przesać [...]”⁷⁴ oraz, jako uzupełnienie wielkiej darowizny, „Tytuły prawa Magdeburgskiego w Krakowie, w drukarni Franciszka Cezarego 1629 oddrukowane, a przez Groickiego przetłumaczone”, przekazane Bibliotece 16 listopada 1868 roku⁷⁵. Ponadto w 1880 roku ofiarował „na wieczne czasy dla kościelnych katedralnych dwa dzieła „Katedra Gnieźnieńska” i „Wspomnienia” o takowej SP. Kanonika Walkow-

⁶⁹ AAG, ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 11 k. 97: „Gniezno 28.VIII.1862. Za dzieło [...]”.

⁷⁰ Tamże, ACap. II. „Kasa: etaty, listy zastawne, księgi kasowe, rachunki, kwity różnych funduszów (1783—1939)”, sygn. P 334 k. 178: „Rachunek dla Prześw. Kapituły Metropol. Gnieźń. za odstawięone książki do Biblioteki Katedralnej. Kasa Kapitulna wypłaci p. p. Walkowskiemu Sukcesorowi Kanonika ś.p. Walkowskiego 21 talar. 27 śr. gr. [...] z których rzeczywistego odebrania niniejszem kwituje w Gnieźnie 25.I.1866 r. Michał Walkowski”.

⁷¹ Tamże, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb., „Korytkowski J., Katalog [...]”; F. Historia Kościoła Polskiego — 3 poz., G. Prawo kościelne, Synody — 2 poz., N. Historia świecka — 2 poz., O. Jeografia — 1 poz., X. Starożytności — 1 poz., Z. Różne książki polskie i Polski dotyczące — 3 poz.; Rył, Katalog rękopisów [...] ujmuję 19 manuskryptów z jego spuścizny i jego ręką pisanych (Ms 409—422, 509—511, 570, 1168) oraz 4 rękopisy przez niego również pisane (Ms 56, 173—174, 176), ale B.liotece darowane przez ks. J. Zienkiewicza.

⁷² AAG, ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 11 k. 104: „Gniezno 9.IX.1868. Prześwietna Kapitulo! Zapobiegając zmarnowaniu biblioteki mej [...] Cieszyć się będę, jeśli to, co dziś czynię, w tajemnicy zachowanem zostanie [...] Józef Chodoręski Syndyk”; k. 105—106v: „Spis książek do Biblioteki Prześwietnej Kapituły Gnieźnieńskiej przekazanych i tradowanych [...] w Gnieźnie d. 8 września 1868. Chodoręski Syndyk Kapituły Metropolitalnej Gnieźnieńskiej”.

⁷³ Tamże, k. 104: „Gniezno, 26.XI.1863. Szanowne dary W. Chodoręskiego [...] K.M.G. X.Z.”.

⁷⁴ Tamże, k. 96: „Gniezno 27.VIII.1862 [...] Chodoręski — Syndyk”.

⁷⁵ Tamże, k. 110.

skiego i przy załączeniu takowych [...]”⁷⁶. Warto nadmienić, że ks. J. Korytkowski w swoim Katalogu ujął w dziesięciu różnych działach rzeczowych tylko 39 ksiąg z proweniencją wzmiankowanego donatora, syndyka Józefa Chodoreskiego⁷⁷.

Ksiądz Ignacy Polkowski, kanonik krakowski, historyk dziejów ojczyźnych i Kościoła polskiego⁷⁸, ofiarował Bibliotece w 1873 roku swoje dzieło „Groby i pamiątki polskie w Rzymie”⁷⁹. Ponadto w księgozbiórze gnieźnieńskim znalazły się jeszcze trzy następujące dzieła jego autorstwa: „Katedra Gnieźnieńska” (Gniezno 1876), „200 najstarszych inkunabułów z biblioteki krakowskiej od r. 1462—1500” (Kraków 1887) oraz „Leon XIII Pap. i dary jubileuszowe” (Kraków 1888), które przekazywał w miarę jak ukazywały się w druku⁸⁰.

Ksiądz J. Korytkowski w swoim Katalogu z 1877 roku wpisał w dziale: „N. Historia świecka” trzytomowe dzieło: „Scriptores rerum Bohemicum”, wydane w Pradze w 1753 roku, jako „dar Wacława Michała Pessina, Kan. Infułata Pragskiego”⁸¹.

Doborowy księgozbiór własny, liczący kilkaset tomów, przekazał kanonik Maciej Dorszewski († 1880)⁸².

Zmarły w 1885 roku ks. Antoni Dyament, penitencjarz katedralny i przez pół wieku sekretarz Gnieźnieńskiej Kapituły Metropolitalnej, teŝże kapitule zapisał testamentarnie cały swój cenny księgozbiór. Księgi jego są zaopatrzone ekslibrisem proweniencyjnym: „Z daru testam. X. A. Dyamenta”. Zachowało się do dziś jedenaście inkunabułów⁸³, dziewięć poloników z XVI wieku⁸⁴ i dwa rękopisy: Traktaty z prawa kanonicznego (Ms 198) oraz kazanie: „Nauka o rachunku sumienia” (Ms 470), opracowane, napisane i wygłoszone w Gnieźnie 15.III.1829 roku przez samego donatora⁸⁵.

⁷⁶ Tamże, sygn. K 14 k. 48.

⁷⁷ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Korytkowski J., Katalog [...]” w działach: B. Apologetyka — 1 poz.; C. Pismo św. — 1 poz., H. Ascetyka — 2 poz., L. Kazania — 2 poz., N. Historia świecka — 2 poz., O. Jeografia — 6 poz., Q. Prawo świeckie — 12 poz., V. Medycyna, Chirurgia, Aptekarstwo — 1 poz., Y. Książki szkolne — 3 poz., Ź. Różne książki polskie i Polski dotyczące — 9 poz.

⁷⁸ Polkowski Ignacy (1833—1888), kanonik krakowski, historyk — PEK, t. 30 s. 287 i n.

⁷⁹ AAG, ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 14 k. 7: „Gniezno 11.IX.1873. Do W. Kan. Polkowskiego w Lubostroniu pow. Łabiszyn [...] składamy Mu razem za dzieło Jego „Groby i Pamiątki Polskie w Rzymie” do biblioteki naszej łaskawie ofiarowane [...] nasze podziękowanie [...] Kap. Metrop. X. Duliński”.

⁸⁰ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Korytkowski J., Katalog [...] E. Historia Kościoła [...] 212 [...] F. Historia Kościoła Polskiego [...] 334 [...] X. Starożytności [...] 69 [...]”.

⁸¹ Tamże, „N. Historia świecka [...] 227 [...]”; donator Wacław Pessina — bliżej nie zidentyfikowany.

⁸² Korytkowski, Prałaci, t. 1 s. 509. W Katalogu ks. Korytkowskiego żadna pozycja nie posiada wpisu proweniencyjnego ze zbioru kan. Macieja Dorszewskiego; AAG, ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 17 k. 1—4: „Gniezno 20.VI.1906. Spis książek ofiarowanych Bibliotece Kapitulnej przez JW. Prał. Dorszewskiego [...] powyższego spisu dokonałem z pomocą kłeryka ks. A. Spychałowicza w Gnieźnie [...] ks. Trzciański”. W spisie powyższym ujęto ogółem 84 dzieła w 179 woluminach, w tym: „I. Pismo Święte, a. Teksty” — 16 poz.; „b. Komentarze” — 10 poz.; „III. Literatura polska” — 19 poz.; „Prawo” — 9 poz., „V. Liturgia — 4 poz.; „VI. Różne rzeczy” — 7 poz.

⁸³ Formanowicz L., Katalog inkunabułów [...] poz. 90, 97, 131, 138, 141, 208, 229, 264, 337, 390, 446.

⁸⁴ Formanowicz L., Katalog druków polskich XVI-go wieku [...] poz. 27, 30, 155, 158, 192, 315, 353, 355, 359.

⁸⁵ Rył J., Katalog rękopisów [...] Ms 198, 470.

Biskup Józef Cybichowski (†1887), wybitny florysta amator, „pozostawił obszerny księgozbiór zawierający między innymi 200 cennych dzieł przyrodniczych”⁸⁰. „Prócz tego ofiarował [...] do Biblioteki Kapitułnej 54 tomy „Acta Sanctorum” i dzieła Benedykta XIV”⁸⁷.

Po wielce zasłużonym bibliotekarzu, kanoniku Janie Korytkowskim (†1888) zachowały się z jego proveniencją cztery, drukowane w Gnieźnie, dzieła jego autorstwa, które jeszcze on sam ujął w swoim Katalogu. Są to dwa zbiory kazań⁸⁸ oraz dwie mowy pogrzebowe⁸⁹.

W zbiorach bibliotecznych znalazła się spuścizna rękopiśmienna kanonika Franciszka Ksawerego Dulińskiego (†1892) — siedemnaście manuskryptów. Złożyły się na nią głównie przez niego pisane wykłady z historii Kościoła, teologii moralnej, homiletyki oraz zbiory kazań, medytacji i nauk rekolekcyjnych⁹⁰.

W końcu 1892 roku „Profesor Dr Stanisław Karwowski z Głupczyc przesyła w darze swoje dzieło: Gniezno. Kapituła przyjmuje je, poleca je oprawić i zaciągnąć do Katalogu”⁹¹.

Także po kanoniku Hilarym Koszutskim (†1896) zachowało się w Bibliotece sześć jego ręką pisanych manuskryptów. Są to jego notatki z wykładów z teologii, filozofii, historii Kościoła, literatury polskiej itp.⁹².

U schyłku XIX stulecia Akademia Umiejętności z siedzibą w Krakowie⁹³ darowała Bibliotece tom pierwszy „Acta Capitulum Gnesnensis, Posnaniensis, Vladislaviensis (1408—1503)”, wydane w Krakowie w 1894 roku przez profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego Bolesława Ulanowskiego⁹⁴. Nieco później (w 1908 i 1910 roku) złożył on „Kapitułę swe najnowsze dzieła”, oparte również o gnieźnieńskie materiały źródłowe. Były to „Acta historica”⁹⁵.

Z daru Tadeusza Lange (†1902), prawnika, syna Jana Bernarda — drukarza

⁸⁰ WSB s. 119.

⁸⁷ AAG, ACap. II, „Fundacje, legaty, anniwarsarze (generalia 1728—1923)”, sygn. E. 6, „Akta legatu bpa Józefa Cybichowskiego” (luźna notatka): „20.I.1888”.

⁸⁸ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Korytkowski J., Katalog [...] L. Kazania [...] 320. Korytkowski X. Jan, Kazania na wielki post X. Hieronima Trento Soc. Jesu, przekład, Gniezno 1869 [...] dar autora; 321. Korytkowski X. Jan, Wybór nauk na uroczystości N. Maryi Panny z dzieł i rękopisów słynnych kaznodziej zebranych i opracowanych, Gniezno 1876 [...]”.

⁸⁹ Tamże, „[...] 319. Korytkowski X. Jan [...] Mowa pogrzebowa podczas żałobnego nabożeństwa za duszę Piotra hr. Szembeka, Generała b. wojsk Polskich w Siemianicach 26 Marca r. 1866, Gniezno 1866 [...]”; 322. [...] Mowa żałobna przy pochowaniu zwłok ś.p. Napoleona hr. Kręskiego w Grembaninie d. 3 Stycznia 1871. Gniezno 1871 [...]”.

⁹⁰ Rył J., Katalog rękopisów [...] Ms 392—407, 1266.

⁹¹ AAG, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 46 k. 62v: „15.XII.1892”.

⁹² Rył J., Katalog rękopisów [...] Ms 208, 522, 1398—1399, 1435.

⁹³ Akademia Umiejętności — naczelną instytucją naukową w okresie zaborów z siedzibą w Krakowie, powstała w r. 1872 z przekształcenia Towarzystwa Naukowego Krakowskiego — EP t. 1 s. 36.

⁹⁴ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Korytkowski J., Katalog [...] F. Historia Kościoła Polskiego [...] 398 [...]”.

⁹⁵ AAG, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 46 k. 216 (4.VI.1908), 229: „28.VII.1910. Profesor Ulanowski przysłał nowy egzemplarz „Acta historica”; tamże, ACap. II. „Biblioteka Kapitułna”, sygn. K 9 k. 244: „Akademia Umiejętności w Krakowie [...] 30.VI.1910 [...] Ulanowski Sekretarz Generalny”.

i księgarza gnieźnieńskiego⁹⁶, zachowały się w Bibliotece trzy następujące dzieła, posiadające wpis proveniencyjny donatora, mianowicie: inkunabuł Jana de Gadesden „Rosa anglica practica medicinae per Nicolaum Scyllatium emendata” (Pavia 1492)⁹⁷ oraz dwa polonika z XVI-go wieku: Sabinus Bartholomaeus „Examen de pharmaco exhibendo ante coctionem materiae. Conclusiones” (Kraków 1539)⁹⁸ i Struś Josephus „Artis sphygmicae libri V” (Wenecja 1573)⁹⁹.

Po zmarłym w 1907 roku bpie sufraganie gnieźnieńskim Antonim Andrzejewiczu zachowało się w Bibliotece tylko jedno dzieło ks. Ignacego Polkowskiego pt. „Leon XIII pap. i dary jubileuszowe”, wydane w Krakowie w 1888 roku¹⁰⁰.

Ksiądz Tadeusz Trzeciński, profesor i prefekt biblioteki seminaryjnej w Gnieźnie, niezależnie od swoich drukowanych dzieł, związanych ze zbiorami gnieźnieńskimi¹⁰¹, w 1905 roku przekazał Bibliotece Katedralnej „swoją pracę o kanoniku Baltazarzu Pstrokońskim¹⁰². Po jego śmierci (1912) „Rodzina [...] składa Kapitulę w darze ostatnią pracę nieboszczyka o dogmatycznych pismach św. Hieronima”¹⁰³. Ponadto w dziale rękopisów zachował się jego notatnik z wykładów historii kultury i sztuki: „Kultur und Kunstgeschichte des Mittelalters” (1900—1901)¹⁰⁴.

Ze spuścizny kanonika metropolitalnego ks. Kazimierza Dorszewskiego (†1915) w zbiorze rękopisów znalazły się jego notatki szkolne: „Jeometria” oraz „Rubryceła” z 1805 roku, z wpisaną proveniencją: „X. K. Dorszewski”¹⁰⁵, a wśród poloników szesnastowiecznych, z identycznym wpisem proveniencyjnym, „Biblia”, wydana w Brześciu w 1563 roku¹⁰⁶.

Po zmarłym w 1928 roku kanoniku Stanisławie Koperniku zachowało się dzieło jego autorstwa: „Fundacje kościelne. Rozprawa z prawa kanonicznego”¹⁰⁷.

W latach międzywojennych, za urzędowania i zapobiegliwej działalności ks. kanonika Leona Formanowicza, lista ofiarodawców prywatnych wzrosła. I tak od maja 1927 do końca 1931 roku Bibliotece dzieła ofiarowali:

⁹⁶ WSB s. 404: Lange Jan Bernard (1817—1881) księgarz, drukarz, wydawca gnieźnieński, jego syn Tadeusz, prawnik (1850—1902).

⁹⁷ Formanowicz L., Katalog inkunabułów [...] s. 75 i n., nr 310 = sygn. PL 333a adl.

⁹⁸ Formanowicz L., Katalog druków polskich XVI-go wieku [...] s. 60, nr 337 = sygn. PL 333b adl.

⁹⁹ Tamże s. 69, nr 384 = sygn. PL 107a adl., prow.: „Bibliothecae Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis hunc I. Struthii libellum Thaddaeus Lange Gnesnensis donavit A.D. 1869” — sygnatury wskazują wyraźnie, że obie książki są klockami, zatem zawierają jeszcze inne, dotąd nie opisane druki późniejsze.

¹⁰⁰ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Korytkowski J., Katalog [...] E. Historia Kościoła [...] 212 [...]”.

¹⁰¹ Trzeciński T., Katalog rękopisów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie aż do początku XV wieku, Poznań 1910; Trzeciński T., [A. Lisiecki], Biblioteka Seminarium Duchownego w Gnieźnie I. Katalog rękopisów aż do roku 1725, Poznań 1909; Trzeciński T., A. Lisiecki, Krótkie wiadomości z bibliotek gnieźnieńskich. II. Katalog rękopisów Biblioteki Seminaryjnej w Gnieźnie aż do wieku XVI włącznie, Poznań 1904, odbitka z „Przeglądu Kościelnego”, t. 4; Trzeciński T., Miniatury w Antyfonarzu katedry gnieźnieńskiej, odbitka z „Przeglądu Historycznego” t. 4: 1907 z. 2/3; tegoż: Przewodnik po pamiątkach Gniezna, Poznań 1909.

¹⁰² AAG, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 46 k. 197.

¹⁰³ Tamże, sygn. B 46 k. 243v: „17.X.1912”.

¹⁰⁴ Ryl, Katalog rękopisów [...] Ms 1471.

¹⁰⁵ Tamże, Ms 441, 1326.

¹⁰⁶ Formanowicz L., Katalog druków polskich XVI-go wieku [...] nr 28 = PL 350. Wśród nie opracowanych starych druków z pewnością znajdzie się więcej dzieł z proveniencją kanonika Kazimierza Dorszewskiego.

¹⁰⁷ Ryl, Katalog rękopisów [...] Ms 508 — maszynopis z odręcznymi poprawkami autora St. Kopernika.

Lp.	Ofiarodawca	ilość dzieł
1.	Kardynał August Hlond	1
2.	bp sufragan gnieźn. Antoni Laubitz	53
3.	ks. Julian Bartkowski z Łekna	1
4.	kan. Leon Formanowicz	4
5.	ks. Ignacy Geppert z Nakła	2
6.	ks. Karol Glatzel z Krostkowa	4
7.	ks. Jan Klein z Chomętowa	2
8.	inżynier Korn-Saarau	7
9.	ks. Marcin Rochowiak z Mroczy	1
10.	ks. Romuald Sołtysiński z Rządkwina	1
11.	ks. Tadeusz Wierbiński z Gębic	2
12.	ks. Zygmunt Wierzbicki z Kościelca	1
13.	Waleria Zalewska z Gniezna	1
14.	ks. Klemens Zieliński z Szubina	1
15.	Franciszek Zygański z Poznania	6
Razem 87 wolum. ¹⁰⁸ .		

Książd Formanowicz w jednym ze swoich sprawozdań zanotował także: „w czteroletnim okresie mego kierownictwa Biblioteką Kapitulną [...] niejeden cenny druk zdobyłem z rąk prywatnych”¹⁰⁹.

W sprawozdaniu działalności archiwisty i bibliotekarza za rok 1932 ks. Formanowicz podał, że przyrost zbiorów bibliotecznych przychodzących „przeważnie z przygodnych darów” powiększył się o dzieła przekazane przez rodzinę kanonika kustosa Karola Kielczewskiego (†1932), która przesłała: „dwie jego prace: Pod Twoją Obronę. Tom I, Poznań 1916 i z Przeszłości Pakości, Poznań 1928; autograf dzieła ks. profesora dra Kazimierza Kowalskiego: „Analogia w systemie filozoficznym Cieszkowskiego i w filozofii św. Tomasza z Akwinu”; „Rattj Achille, II palazzo di Venezia in Roma, Milano 1909” z daru profesora dra Ludwika Ćwiklińskiego z Poznania oraz pracę Bogumiła Hoffmanna: Wykonanie bulli „De Salute animarum w Wielkim Księstwie Poznańskim” (1932 — odbitka z „Roczników Historycznych”), przekazaną przez autora¹¹⁰.

W tymże 1932 roku „Koło Lwowskiego Związku Bibliotekarzy Polskich” złożyło Bibliotece Katedralnej w darze egzemplarz „Lwowskich Studiów Bibliotecznych” (Lwów 1932)¹¹¹, zaś tom drugi: „Nova Polonia Sacra”, za pośrednictwem i dzięki uprzejmości docenta Adama Vetulaniego, darował wydawca ks. Jan Fijałek¹¹².

W 1933 roku dary dla „Biblioteki Kapitulnej” były zdaniem ks. Formanowicza „bardzo skromne”. Ofiarodawcami byli:

Lp.	Ofiarodawca	dzieło	ilość tytuł.	ilość wolum.
1	2	3	4	5
1.	Ks. Jan Kupczyk, proboszcz z Turska	„Chodyński, Likowski: Decretales et Constitutiones pro regno Poloniae. Poznań 1883, t. I—III”.	1	3

¹⁰⁸ AAG, Arch. i Bibl. „Korespond. 2. 1931—32” k. 219—225: „Sprawozdanie archiwisty i bibliotekarza kapitulnego za czas od maja 1927 do końca r. 1931”.

¹⁰⁹ Tamże, „Korespond. 2. 1931—32” k. 71: „Gniezno 28.VIII.1931. Eminencjo [...] Księżę Prymasie [...] Formanowicz kanonik metropolitalny [...]”.

¹¹⁰ Tamże, „Korespond. 1933—34” k. 121, 125 i n.: „Sprawozdanie archiwisty i bibliotekarza kapitulnego za rok 1932 (do ks. Prymasa A. Hlonda)”.

¹¹¹ Tamże, „Korespond. 2. 1931—32” k. 316.

¹¹² Tamże, k. 115.

1	2	3	4	5
2.	Prof. Ludwik Ćwikliński z Poznania	„Pilch Stanisław: Ludwik Ćwikliński. 80-lecie urodzin i diamentowe gody z nauką. Lwów 1933”.	1	1
3.	Ks. prof. Kazimierz Kowalski z Gniezna	„Postawa katolicka wobec kryzysu. Praca zbiorowa. Lublin 1933”.	1	1
4.	Prof. Roman Pollak z Poznania	„Przygotowany przezeń przedruk naszego unikat — Walenty Rozdzieński: Officina ferraria, Poznań 1933”.	1	1
5.	Ks. dr Franciszek Wawrzyniak z Dziekanowic	„Jan Kochanowski: Psalterz Dawidów, Kraków 1606, wydanie w Bibliografii dzieł Kochanowskiego nie notowane” (3 egz.)	3	3
6.	Ks. Zygmunt Wierzbicki z Kościelca	„Wujek Jakub: Postylla mniejsza, Passja, Poznań, Jan Wolrab 1582” ¹¹³ .	1	1
Razem			8	10

W roku 1934 książki Bibliotece w formie darów przekazali:

Lp.	Ofiarodawcy	dzieło	ilość tytuł.	ilość wolum.
1.	Kancelaria Prymasa Polski	List Pasterski Episkopatu Polski: O ducha chrześcijańskiego w Polsce	1	1
2.	Biblioteka Miejska im. Kopernika w Toruniu	Erazm Gliczner: Agenda szafunku Wieczerzy Pańskiej, Grodzisk, Jan Gliczner 1573	1	1
3.	Bp Antoni Laubitz	Stryjeński Tadeusz: Pałace wiejskie i dwory z czasów saskich, Stanisława Augusta i Księstwa Warszawskiego w województwie Poznańskim, 1829	1	1
4.	Ks. prof. dr Kazimierz Kowalski z Gniezna	Ruch misyjny wśród inteligencji polskiej 1932—1933, Poznań 1933	1	1
5.	Ks. dziekan Józef Gierłowski z Łopienna	„dwa razem opracowane inkunabuły [...] 1. Ivo, episcopus Carnothensis: Liber decretorum [Basell, Michael Furter, 6/III.1499; 2. Lochmeyer Michael: Parochiale curatorum, Leipzig, Melchior Lotter, 28.IV.1499”	2	1
6.	Ks. dziekan Franciszek Wawrzyniak z Dziekanowic	Missale pro defunctis. Częstochowa 1791	1	1
7.	Ks. prob. Tadeusz Zieliński z Łubowa	„dwa cenne polonica XVI-wieczne [...] 1. Wujek Jakub: Postylla mniejsza. Cz. 2. Poznań, J. Wolrab, 1580; 2. Mikołaj z Wilkowiecka: Żywot św. Stanisława, biskupa i męczennika, Kraków, Stanisław Szarffenberger 1578”	2	2
8.	Franciszek Zygarkowski z Poznania	„Januszowski Jan: Nowy charakter polski, 1594. Druk faksymilowany. Poznań Zupański [1882]” ¹¹⁴	1	1
Razem			10	9

W następnym 1935 roku Bibliotece w darze przesłali:

¹¹³ Tamże, „Korespond. 1933—34” k. 315, 324: „Sprawozdanie archiwisty i bibliotekarza kapitulnego za rok 1933”.

¹¹⁴ Tamże, „Korespond. 1935—36” k. 113, 115, 116: „Sprawozdanie archiwisty

Lp.	Ofiarodawcy	dzieła	ilość tytuł.	ilość wolum.
1.	Ks. prob. Stan. Płoszyński ze Ślesina	„dwa razem oprawne inkunabuły: 1. Ferrerius Vincentius: Sermones de tempore et de sanctis. Pars 1 et 3. Köln [Henricus Quentell] 1487; 2. Paludanus Petrus: Sermones The-sauri novi de sanctis. Strassburg, Martinus Flach, 1488. 2° oraz polonicum piętnastowieczne: Agenda ad usum Regni Poloniae. Ed. H. Powodowski. Kraków, Druk. Łazarzowa, 1591. 2°”	3	2
2.	Abbé Victor Leroquais	(tegoż) „Le Bréviaire — Missel du prieur clunisien de Lèves. Paris 1935”	1	1
3.	Prof. Ludwik Œwikliński z Poznania	„1. Opis ceremonii przy przeniesieniu zwłok bł. Jolenty (notatka rękopiśmienna z datą: Gniezno 15.VI.1834.); 2. Powinszowanie X. J. B. Taillarda ks. kanonikowi Walentemu Grzeszkiewiczowi z okazji jego złotych godów kapłańskich (druk francuski — współczesny 1843)”	2	2
4.	Ministerstwo W[yznań] R[elig.] i O[świec.] P[ublicznego]	„Czasopismo „Archeion” tom V—XII oraz rozprawę Dr. Kazimierza Konarskiego pt. Nowożytna archiwistyka polska”	2	8
5.	Ks. radca K. Suszczyński z Wągrówca	„Genealogia klasztorów cysterskich (karta rękopiśmienna z pol. XVIII w.)”	1	1
6.	Janina Łukomska z Mosiny	„Album z fotografiami zabytków gnieźnieńskich, ofiarowany niegdyś ks. bpowi Andrzejewiczowi”	1	1
7.	Sędzia Jakub Glass z Warszawy	„Kopera i Lepszy: Iluminowane rękopisy księgozbiorów OO. Dominikanów i OO. Karmelitów w Krakowie, Kraków 1927”	1	1
8.	Ks. infułat Stan. Krzeszkiewicz	„Wituska: Bibliografia prac M. Wicherkiwicza” ¹¹⁵ .	1	1
Razem			12	17

W roku 1936 wpłynęły dary biblioteczne od:

Lp.	Ofiarodawcy	dzieła	ilość tytuł.	ilość wolum.
1	2	3	4	5
1.	Prof. Roman Pollak z Poznania	„wydanie Oficyny Fer. W. Rozdzieńskiego” ¹¹⁶	1	1

i bibliotekarza kapitulnego za rok 1934 [...] X. Leon Formanowicz Archiwariusz i bibliotekarz Kapituły Metropolitalnej”.

¹¹⁵ Tamże, „Korespond. 1935—36” k. 82, 84, 85: „Sprawozdanie archiwisty i bibliotekarza kapitulnego za rok 1935 [...]”.

¹¹⁶ Tamże, k. 107: „Gniezno 30.VI.36”.

1	2	3	4	5	
2.	Prof. dr Ludwik Cwikliński	(tegoż) „rozprawa: Cesarz Julian Apostata i jego satyra Symposion” ¹¹⁷	Cesarz Julian	1	1
3.	Ks. Romuald Sołtysiński z Rzadkwina	„ofiaruje pewne roczniki „Przeglądu Kościelnego” 1879—1896” ¹¹⁸	Sympo-	1	18
			Razem	3	20

Luka w Dziennikach Korespondencyjnych za lata 1937—1939 nie pozwala ustalić nazwisk następnych ofiarodawców ani ilości dzieł, które w tym okresie różnymi drogami wpłynęły do księgozbioru gnieźnieńskiego, pomnażając jego zasoby. Już w latach powojennych stwierdzono w oparciu o dzieła zaopatrzone w imienny ekslibris własnościowy, że większość cennych dzieł w księgozbiórce podręcznym — zwłaszcza księgi stanowiące specjalistyczny warsztat naukowy — należała do ks. Leona Formanowicza. Jednak wskutek tragicznych losów wojennych Biblioteki z pewnością i ta spuścizna nie zachowała się w całości. Świadczą o tym chociażby wyrывkowe braki w dziełach wielotomowych¹¹⁹. Ponadto z daru ks. Formanowicza pochodzą także cztery inkunabuły¹²⁰.

W 1949 roku gnieźnieński biskup pomocniczy Lucjan Bernacki wręczył Kapitułę dla jej księgozbioru: „egzemplarz wydany z polecenia i na koszt Arcybiskupa Macieja Łubieńskiego: „Series Archiepiscoporum Gnesnensium atque res gestae [...]”, której autorem jest ks. kanon. Stefan Damalewicz; egzemplarz wydany w Warszawie u Piotra Elerta w 1649 roku pochodzi z klasztornej biblioteki w Żarnowcu”¹²¹.

Od 1960 roku, to jest od powołania do życia Archiwum Archidiecezjalnego, w „Sprawozdaniach z rocznej działalności AAG”, każdego roku odnotowywano ogólnie ilość darowanych ksiąg, z wyszczególnieniem jedynie nazwiska donatora. Wyjątkowym dobroczyńcą gnieźnieńskiej księżnicy, zasługującym na wdzięczną pamięć potomnych, był ks. kardynał Stefan Wyszyński, Prymas Polski. Jego hojne, liczne i bezcenne dary zasługują na szczególną uwagę, albowiem do gnieźnieńskiego księgozbioru przekazywał niejednokrotnie unikalne dzieła. Na wymienienie zasługują cztery facsimilia: 1. papyrusowego kodeksu „Beati Petri Apostoli Epistulae ex Papyro Bodmeriana VIII transcriptae” wraz z transkrypcją i tłumaczeniem Karola M. Martini S. J. (Watykan 1968)¹²²; 2. pergaminowego manuskryptu „TA IERA BIBLIA. Codex Vaticanus Graecus 1209 (Codex B). Phototypice expressus iussu Pauli PP VI [...] Città del Vaticano 1965”¹²³; 3. św. Karola Boromeusza „Ordo trac-

¹¹⁷ Tamże, k. 108: „Gniezno 1.VII.36”.

¹¹⁸ Tamże, k. 155: „Rzadkwina 5.9.36”.

¹¹⁹ Tamże, Bibl. Katedr. „Księgozbiór podręczny i służbowy”.

¹²⁰ Formanowicz L., Katalog inkunabułów [...] nr 11: Albertus Magnus S., Mariale [Strassburg, Martinus Schott, ca 1485—1486], Inc. 236a adl.; nr 94: Biblia latina [...] Nürnberg, Antonius Koberger, 30.VII.1477, Inc. 376; nr 174: Eyb, Albertus de, Margarita poetica. [Basel [...] ca 1484], Inc. 236b adl.; nr 360: Missale Romanum. Venezia [...] 1493, Inc. 12 — wszystkie z wpisem: „Bibliotheca Capituli Metropolitani Gnesnensis. Ex dono Leonis Formanowicz Canonici Metropolitani Gnesnensis 1931”; AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927, 1945—” (bez sygn.); „Sprawozdanie z działalności AAG za rok 1973” s. 3: „Przejęto od ks. Infułata Durzyńskiego 40 książek po śp. ks. kan. Leonie Formanowiczu oraz 30 teczek, zawierających opracowania rękopiśmienne po tymże bibliotekarzu”.

¹²¹ AAG, ACap. „Protokoły sesyjne od 8/I 1914—” (bez sygn.) k. 211v: „4.VIII. 1949”.

¹²² Tamże, Bibl. Katedr. „Katalog kartkowy zbioru Rara”, sygn. R 1/I (pracownia).

¹²³ Tamże, sygn. R 4/I.

tationis de oratione" (facsimile, transliteracja i druk), wydane w Mediolanie w 1968 roku¹²⁴; dwutomowej przepięknie iluminowanej „La Bibbia di Borso d'Este [...] Bergamo 1961”. Dzieło było przygotowane jako dar dla papieża Jana XXIII, na uczczenie osiemdziesiątej rocznicy jego urodzin. „Po jego śmierci, wykończony, decyzją Mgr. Capovilla, sekretarza osobistego zmarłego Papieża, było подарowane Prymasowi Polski [...] w maju 1964 r.”¹²⁵. Ponadto jest bibliofilskie wydanie: „San Paolo: Lettera ai Romani (Città del Vaticano)”, ubogacone 14 kolorowymi reprodukcjami Michała Anioła z kaplicy św. Pawła na Watykanie¹²⁶ oraz „Monumenta Polonorum Bononiensia. Uniwersytetowi Jagiellońskiemu w Krakowie w sześćsetlecie istnienia poświęca Uniwersytet Boloński, Bolonia 1964” — „Dar Rektora Uniwersytetu Bolońskiego dla Prymasa Polski nadesłany 1.VIII.64 r.”, jak mówi o tym wpis dedykacyjny¹²⁷. Są też: „San Pietro: Epistole Cattoliche [...] Esortazione Apostolica di Paolo VI (Città del Vaticano)” z licznymi wspaniałymi drzeworytami¹²⁸; „Mikołaja Kopernika dzieła wszystkie” w dwóch tomach (Warszawa 1972, 1975), z których tom pierwszy zawiera facsimile „Rękopis dzieła [...] O obrotach”¹²⁹; Ilona Berkovitsa „Illuminierte Handschriften aus Ungarn vom 11—16 Jahrhundert, Budapest 1968”¹³⁰. Wszystkich cennych darów ks. Kardynała Wyszyńskiego nie sposób w całości wyliczyć.

Zamieszczona poniżej tabela informuje, że z ofiar do Biblioteki Katedralnej wpłynęło w latach:

Rok	ilość poz. (wolum.)	Rok	ilość poz. (wolum.)
1960	19	1968	57
1961	13	1969	102
1962	5	1970	60
1963	55	1971	84
1964	60	1972	22
1965	27	1973	86
1966	89	1974	42
1967	93	1975	43

Razem 857 ksiąg, w tym większość z daru ks. Prymasa Wyszyńskiego¹³¹.

b. KUPNO

Drugim źródłem zasilającym gnieźnieńskie zasoby biblioteczne był zakup potrzebnych dzieł. Ten sposób zastosowano szeroko w XX wieku, i to dzięki pomysłowej zapobiegliwości bibliotekarza kapitulnego ks. Leona Formanowicza¹³².

Dzieła nabywane drogą kupna miały tę przewagę, nad nieraz bardzo cennymi, świadczącymi o wielkiej ofiarności na rzecz Biblioteki, lecz zawsze jakoś przypadkowymi (z punktu widzenia gromadzenia) legatami, że nabywano je pod kątem konkretnego zapotrzebowania.

¹²⁴ Tamże, sygn. R 7/I.

¹²⁵ Tamże, sygn. R 9/I.

¹²⁶ Tamże, sygn. R 6/IX.

¹²⁷ Tamże, sygn. R 41/IX.

¹²⁸ Tamże, sygn. R 5/IX.

¹²⁹ Tamże, sygn. R 14/I.

¹³⁰ Tamże, sygn. R 37/IX.

¹³¹ AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927, 1945—” (bez sygn.): „Sprawozdanie z rocznej działalności AAG za rok 1960—1971”.

¹³² Tamże, „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—1930” k. 156: „Gniezno 18.3.1929 (ks. Formanowicz) Do ks. Werbińskiego B., Popowo Kościelne [...] Nie wiem czy ponowić moją prośbę wyrażoną obiter z okazji Twojego ostatniego pobytu w Gniez-

W drugiej połowie XVII stulecia akta kapitulne notują jedynie zakup ksiąg do użytku liturgicznego. Nabyto wówczas łącznie 25 różnych egzemplarzy, w tym: 12 mszałów, 4 psalterze i 1 rubrycelę¹³³. Księgi liturgiczne nie wchodziły wówczas sensu stricto w skład księgozbioru katedralnego. Stanowiły bowiem odrębną grupę, pozostającą jednak pod opieką kapituły. Co pewien czas, w miarę dezaktualizowania się tekstów, zacytowania czy innych istotnych przyczyn, wycofane z zakrystii, prezbiterium bądź chóru muzycznego księgi, przekazywano zasadniczo do Biblioteki. Stąd i tych nabytków całkowitym milczeniem zbyć nie można. W XVIII wieku zakup dla potrzeb zakrystii był znaczny. Na przestrzeni tego stulecia w księgach rachunkowych wydatków kapituły znaleziono ponad 80 zapisów, dotyczących nabywania ksiąg liturgicznych. Przekazy te z zasady są bogate w treść i dotyczą sposobu kupna: osoby pertraktującej, ilości i rodzaju dzieł, miejsca zakupu, ceny, stanu dzieła (czy oprawione, rodzaj oprawy) itp.¹³⁴.

Z dzieł wyraźnie przeznaczonych dla księgozbioru ogólnego kapituła zakupiła w XVIII wieku:

1. Kolejne tomy „Volumine legum” w latach 1731, 1735 i 1743¹³⁵;
2. dzieło „Rowskiego S. J. „Theologia” — w 1746 roku¹³⁶;
3. „Konstytucje in crudo w Warszawie kupione” — w 1779 roku¹³⁷;
4. „Konstytucje pod panowaniem dzisiejszym uchwalone” — 1781 r.¹³⁸;
5. „Konstytucje Seymu Grodzieńskiego” — w 1781 r.¹³⁹;
6. „Konstytucje Seymow Grodzieńskiego Anni 1784, Warszawskiego Anni 1786 y Rezolucje Rady Nieustającej” — nabyte w 1792 r.¹⁴⁰.

Od roku 1737 kapituła dla własnych potrzeb systematycznie prenumerowała różne „Gazety”, które z czasem przekazywano do Biblioteki. Na podstawie uiszczeń należności stwierdzono, że w XVIII stuleciu prenumerowano, kwartalnie lub półrocznie, następujące, kolejno wymieniane gazety: „Toruńska”, „Warszawska”, „Na-

nie, o łaskawy współudział w fundacji znakomitego, a dla mnie niezbędnego dzieła bibliotecznego „Gesamtkatalog der Wiegendrucke”. Dzieło to zaopatrzone w specjalny exlibris donatorów poszczególnych tomów będzie własnością Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie i świadczyć będzie po wszystkie czasy o wielkim zainteresowaniu owych hojnych fundatorów naszymi zasobami bibliotecznymi. Kwesta moja znajduje oddźwięk. Dzisiaj doznałem niemałej radości, otrzymawszy od ks. Romualda Sołtyśńskiego wiadomość o przekazaniu na moje konto w Banku Pożyczkowym w Gnieźnie 150 zł. na jeden tom tegoż wydawnictwa. Nie chcę być natarczywym, więc nie nalegam, choć nie wątpię, że i Ty do wyłuszczonej sprawy się przyłożysz, o ile stosunki Twoje finansowe na to pozwolą. Zapewniam, że liczyć możesz na moją wdzięczność [...]”; tamże k. 157, 158 i n.

¹³³ Tamże, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 29 k. 27; „Liber expensarum”, sygn. B 308 k. 821v; sygn. B 309 k. 552; sygn. B 310 k. 92v, 548.

¹³⁴ Tamże, „Acta V. Capit.,” sygn. B 29—35; „Liber expensarum”, sygn. B 315—316, 318—319, 321—324, 915, 918.

¹³⁵ Tamże, sygn. B 316 k. 68v, 136v; „Acta V. Capit.,” sygn. B 33 k. 85; „1743. 21.III Volumen legum. Siquidem ad volumina Legum tres tomi sive libri desiderantur, tres autem jam sunt in Archivo reperibiles, ideo Capitulum investigandum censuit quantum et per cuius manus pro praedictis voluminibus fuerit expensum et erogatum”.

¹³⁶ Tamże, „Acta V. Capit.,” sygn. B 33 k. 287v: „26.X.1746. Dispositio Bibliothecae [...] ad eandem Bibliothecam requisitis expensam providendam et faciendam decrevit et ex simili provenientia extraordinaria Adm. Rndo Patri Rowski Societatis Jesu pro imprimenda Theologia ad Bibliothecam Reverendissimi Capituli suo tempore restituendos et reddendos aureos Hungaricales decem dandos censuit”.

¹³⁷ Tamże, „Liber expensarum”, sygn. B 322 k. 58.

¹³⁸ Tamże k. 117.

¹³⁹ Tamże k. 277v.

¹⁴⁰ Tamże, sygn. B 323 k. 214.

rodową” oraz „Gazetę niemiecką Hamburgską”¹⁴¹. Natomiast w XIX wieku prenumerowano kolejno — zarazem równocześnie — „Gazetę Warszawską”, „Poznańską”, „Berlińską”, „Dziennik Warszawski”, „Pamiętnik Warszawski”, „Dziennik Urzędowy”, „Gazetę Stanu”, „Mrówkę Poznańską”, „Landrecht”, „Zbiór Praw (Gesetz-sammlung)”, „Gazetę niemiecką Vossa”, „Stadło. Tygodnik rzeczom polskim i słowiańskim poświęcony” (od 1847 r.). Wszystkie czasopisma z XIX oraz część z poprzedniego wieku oprawiano rocznikami. Niestety żadne z nich nie zachowało się do naszych czasów¹⁴².

Zakup ksiąg liturgicznych dla potrzeb zakrystii w XIX stuleciu był raczej mały. W wydatkach kapituły ujęto tylko 18 przekazów¹⁴³. W tym bezpośrednio do Biblioteki przekazano w 1815 roku oryginał (manuskrypt?) „Liber Choralis cum prosa Boga Rodzica”, z którego dla użytku codziennego powielono większą ilość egzemplarzy¹⁴⁴, a w r. 1835 starodawne, aktualnie nie używane już muzykalia („Vetera musicalia et Notae”)¹⁴⁵. Z innych natomiast dzieł do ogólnego księgozbioru kapituły poleciła zakupić w roku:

- 1810 — „Codex Napoleona [...], Codex postempowania Sądowego [...] Krótki Rys Processu [...], Dzienniki Praw do numeru 29”¹⁴⁶;
 1822 — Lex Communis Regni Borussiae, Landrecht, Collectio Legum, Gesetz Sammlung et Ordinationem Processum — Processo Ordnung”¹⁴⁷;
 1841 — trzy tomy „Bullariusza”¹⁴⁸;
 1848 — „Statuta p. Jac. Priluscium (Przyłuskiego)” i „Historia Biskupów Polskich X. Rzepnickiego”¹⁴⁹;
 1853 — „Katalog Biskupów Krakowskich”¹⁵⁰;
 1855 — „Wzory sztuki średniowiecznej itd.”¹⁵¹;

¹⁴¹ Tamże, sygn. B 316, 318—319, 321—323, 915.

¹⁴² Tamże, sygn. B 327—328.

¹⁴³ Tamże, sygn. B 326—327, 331; „Acta V. Capit.”, sygn. B 42.

¹⁴⁴ Tamże, „Acta V. Capit.”, sygn. B 42 k. 116v: „26.IV.1815. Liber Choralis cum prosa Boga Rodzica. Illustrissimi et Rmi Domini decreverunt transumptum Libri Choralis cum Prosa Boga Rodzica faciendum esse originale autem Bibliotheca reponendum. Istudque Negotium Illustrissimum Capitulum Perillustri Rmo Siemieński Canonico praecommissit”; k. 127: „20.VII.1815. Repositio Prosa Boga Rodzico [...] Prosam Divi Adalberti = Boga Rodzico = coram altari eiusdem Sancti per Adm Rndos Vicarios cantari solitam, cum suis notis Chorabilibus et suo veteri authentico transumi et describi facere, produxit paratum huiusmodi Transumptum in quarto forma libelli compactum, et per adm Rndum Dutkiewicz Vice-Decanum huius Ecclesiae cum suo authentico verificatum. Et Illustrissimi ac Rndmi Dni praesens Capitulum celebrantes idipsum Transumptum ad Bibliothecam Capitularem reponi et asservari mandarunt”.

¹⁴⁵ Tamże, sygn. B 44 k. 20: „4.VII.1835. Vetera musicalia et Notae ad asservandum in Bibliotheca Cathedrali porrigendas. Quoniam ultra veteres notas musicales, quae in Registro hori olim jam sunt conscriptae multae inventantur quibus modo musica non utitur, tales notae musicales eligantur et ad asservandum ad Bibliothecam Cathedrali reddantur. Iam autem notae novae musicales instrumentaque musicalia in annis 1833 et 1834 per Capitulum emptam ordinate conscribantur et Regestrum illorum Capitulo suo tempore reddantur per Adm Rndos Maximilianum Klupp et Mathe. Dorszewski Vicarios huius Metropolit. Ecclesiae ad quae illos Capitulum deputat vigore praesentis Decreti”.

¹⁴⁶ Tamże, „Liber expensarum”, sygn. B 327 k. 25v.

¹⁴⁷ Tamże, „Acta V. Capit.”, sygn. B 42 k. 277v: „24.IV.1822. Libri pro Archivo Capituli. Praesens Reverendissimum Capitulum Generale ad Illationem super eo factam, Libros sequentes id est [...]”.

¹⁴⁸ Tamże, ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 11 k. 5—7.

¹⁴⁹ Tamże, ACap. I. „Archivum archidiecezjalne i biblioteka”, sygn. G 6 nr 5.

¹⁵⁰ Tamże, ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 11 k. 52.

¹⁵¹ Tamże k. 59.

- 1865—66 — dwadzieścia cztery różne „dzieła ze zbioru książek ś.p. X. Kan. Wal-kowskiego wybrane i do biblioteki kapitulnej zakupione zostały”¹⁵². Były to:
- „1. Kazania na niedziele i święta X. Skargi w Warszawie 1738 in fol.
 2. P. Skarga i jego wiek p. Rychcickiego Krak. 1580 in 8° I, II.
 3. Conciliorum gener. tom. I, II. Paryż a. 1524 in fol.
 4. Świat we wszyst. częściach... p. X. Wł. Łubińskiego w Wrocł. 1740 in fol.
 5. Dictionarium Cnapii in 8vo
 6. Kazania przygodne X. Skargi w Wilnie 1738, cz. I, II in fol.
 7. Drogi depozyt ciała i krwi Chrystusowej w Poznaniu 1722 in 8°
 8. Epitome trium terrae partium. Tiguri 1548
 9. Statuta synodalia p. Joseph Andr. Załuski, Culmae in Prussia 1764 in fol.
 10. Paulus Apostolus sive vita S. Pauli Apost. Lugduni 1633, 4°
 11. Summa omnium Concilior. a S. Petro ad Pium IV p. Carranza Antwerp. 1576 in 8vo
 12. Żywot sługi Bożego Wincent. s. Paulo, Krak. 1688 in 4°
 13. Geographia sacra aut. Carolo a S. Paulo Lutetiae Paris. 1641 in fol.
 14. Historia powszechna od r. 800—1688 fragm. in 8°
 15. Dykcyonarz służący do poznania hist. natur. p. X. Ładowskiego, Kraków 1783, in 8°
 16. O kościele Boż. Ciała w Poznaniu p. S. Kant. Kowalskiego 1840 in 8°
 17. Zbiór konstytucji koronnych p. Xaw. Jasińskiego. Warszawa 1781 in 8°
 18. Allocution der Beiligkeit Gregor XVI w. Gall Morell Einsiedeln 1842 in 8°
 19. Scriptorum rerum Silesiacarum v. Gustav Adolf Stenzel I, II, III, in 4° Bre-slau 1835
 20. Annalium Poloniae p. Kochowski Cracov. 1698 in fol.
 21. Synodus Dioeciesana Posnan. Ant. Szembek Warszawa 1720 in 4°
 22. Geschichte der Quellen des katholischen Kirchenrechts v. Jacobson I, II. Koenigsberg 1837
 23. Persecution et souffrances de l'église catholique en Russie. Paris 1842 in 8°
 24. Die gemischte Ehen etc. v. Kutschker. Wien 1838 in 8°. Za wszystkie te dzieła zapłacono w sumie 21 talarów i 27 srebrnych groszy”¹⁵³.
- 1868 — Jana Januszowskiego „Statuta i prawa Constitucie Koronne łacińskiej i polskiej z Statutów Łaskiego Herburtu i z Constitucy Koronnych zebrane”, Kraków 1600¹⁵⁴;
- 1872 — Rękopis kanonika gnieźnieńskiego Kazimierza Lerskiego „Historia Żydów i sąsiedzkich narodów przez Humphreia Prideaux” tłumaczona z francuskiego na język polski¹⁵⁵.

W XX wieku o pomnożenie księgozbioru katedralnego drogą zakupu zabiegał bardzo prefekt Biblioteki z okresu międzywojennego ks. kanonik Leon Formanowicz. Koszta tych książek pokrywał częściowo z własnej kasy, częściowo zaś „dzięki doraźnej dyskretnej pomocy znajomych konfratrów”, o którą to pomoc dla dobra Biblioteki troskliwie zabiegał¹⁵⁶. W oparciu o zachowaną korespondencję stwierdza się, że ks. Formanowicz zakupił w latach:

¹⁵² Tamże, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb., Teczka: „Akta dotyczące się biblioteki” (bez sygn.).

¹⁵³ Tamże, ACap. II. „Kasa: etaty [...]”, sygn. P 334 k. 178: „Gn. 23.I.1866. Rachunek dla Prześw. Kapituły Metropolitalnej Gnieźnieńskiej za odstawione książki dla Biblioteki Katedralnej [...]”.

¹⁵⁴ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb., „Korytkowski J., Katalog [...] Ż. Różne książki polskie i Polski dotyczące [...] 135 [...] Kupiła Kapituła za 30 Tal. u Lisnera w Pozn.”; por. też ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 11 k. 108: „Gniezno 16.XI.1868 [...] Chodoreński”.

¹⁵⁵ Rył, Katalog rękopisów [...] Ms 171—172. Rękopisy nabyte przez Kapitułę Gnieźnieńską z biblioteki po Aleksandrze Prusinowskim, proboszczu w Grodzisku.

¹⁵⁶ AAG, Arch. i Bibl. „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—30” k. 283: „Gn. dn. 26.XI.1929. Ekscelecncjo [...] Biskupie (A. Laubitz) [...] X.F.”; „Korespond. 2. 1931—32” k. 7: „7.XII.1932. Wielm. Ks. Prob. K. Pause, Targowagórka. Kochany Kazimierzu. Zwracam się do Ciebie z bardzo gorącą prośbą o łaskawie wpłacenie

Rok	ilość tomów	Rok	ilość tomów
1929	11	1931	5
1930	14	1932	6

Łącznie 36 tomów¹⁵⁷.

Do następnych siedmiu lat, to jest do wybuchu drugiej wojny światowej, brak szczegółowych przekazów źródłowych, pozwalających uchwycić konkretną ilość zakupionych ksiąg. Jednak ta praktyka była z pewnością w owym czasie nadal stosowana. Potwierdzają to chociażby wydawnictwa z okresu przedwojennego.

W okresie powojennym, do roku 1960 włącznie, w aktach Kurii Metropolitalnej znaleziono tylko jedną wyraźną wzmiankę, informującą o kupnie ksiąg dla Biblioteki. Mianowicie: w sierpniu 1953 roku Irena Chocimska z Łodzi zaoferowała Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie sprzedaż sześciu pozycji bibliotecznych, z których cztery nabył dla Biblioteki Katedralnej ks. infułat Stanisław Bross, ówczesny bibliotekarz kapitulny¹⁵⁸.

Od roku 1961 nabyto:

Rok	ilość wolum.	Rok	ilość wolum.
1961	14	1969	30
1962	6	1970	53
1963	20	1971	63
1964	19	1972	98
1965	31	1973	32
1966	26	1974	39
1967	28	1975	25
1968	37		

Łącznie 527 woluminów¹⁵⁹.

Na koniec warto zauważyć, co też z powyższego omówienia wynika, że systematyczny zakup ksiąg dla Biblioteki Katedralnej nigdy nie był stosowany — z wyjątkiem prenumeraty od XVIII do XIX stulecia włącznie kilku rejonowych „Gazet”. To także przyczyniało się, że z każdym wiekiem księgozbiór gnieźnieński nabierał coraz bardziej charakteru specjalnego: archiwalno-naukowego.

na załączony przekaz czekowy kwoty 135 zł na umorzenie rachunku Biblioteki Kapitulnej za 5-ty t. Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Hojności donatorów: ks. R. Sołtysińskiego, ks. Noaka, ks. Wierbińskiego, ks. Klemensa Zielińskiego zawdzięczamy pierwsze 4-ry tomy tego cennego wydawnictwa. Poszukując ofiarodawcę na 5 tom, ośmielałem się zapukać do Twojego serca w tej myśli, że stosunki Twoje na taki dar dla naszej Biblioteki Ci pozwolą uczynić to i z tej racji, że zwiedzając ongiś w towarzystwie dwu księży z Ameryki, dałeś mi do zrozumienia, że będziesz o bibliotece naszej pamiętał. Rzecz jasna, że nie będę miał do Ciebie najmniejszego żalu, jeśli mi odmówisz [...] Miejscowe stosunki tak się ułożyły, że przy zakupie cenniejszych dzieł korzystam z pomocy konfratrów, a także świeckiej. Tak np. ks. Wierbiński zakupił dla nas za 250 zł. piękne dzieło *Geschichte der Buchdrucker-Kunst*”.

¹⁵⁷ Tamże, „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—1930” k. 152, 165, 166, 249v, 330v, 311v, 309, 319, 349rv, 19, 116, 408, 432; „Korespond. 2. 1931—32” k. 115, 316, 336, 390; „Korespond. 1933—34” k. 6, 21, 162.

¹⁵⁸ AKMG, „Gen. Archiwum Archidiecezjalne 1949/1955”, sygn. 1. „14.VIII.1953: Irena Chocimska z Łodzi oferuje [...]”.

¹⁵⁹ AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927, 1945—” (bez sygn.): „Sprawozdanie z rocznej działalności AAG za lata 1960—1975”.

c. BIBLIOTEKA PODRĘCZNA

Trudno dziś sobie wyobrazić pracę w poważnej bibliotece, która nie miałaby własnego aparatu naukowego, jakim jest biblioteka podręczna. Niestety gnieźnieńska Biblioteka Katedralna do czasu po drugiej wojnie światowej takiego księgozbioru nie posiadała. Pierwszym, który uznał konieczność stworzenia takiej podręcznej biblioteki, zaopatrzonej przede wszystkim w potrzebną, fachową „niezbędną dla archiwisty i bibliotekarza” literaturę był ks. L. Formanowicz. Aczkolwiek posiadał on własną, prywatną, bogatą bibliotekę, stanowiącą jego warsztat pracy bibliotekarskiej, to jednak postarał się dla Biblioteki Katedralnej o cenne bibliografie specjalistyczne jak *Estreichera* oraz *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*¹⁶⁰. Nie istniejący księgozbiór podręczny zaczęto tworzyć od podstaw z chwilą podjęcia pracy w Bibliotece przez ks. W. Zientarskiego w 1957 roku. Zaczątkiem biblioteki podręcznej były wybrane odpowiednie dzieła z księgozbioru ogólnego. Większość z nich stanowiły prywatne książki ks. Formanowicza, które po wojnie w nie znanych bliżej okolicznościach znalazły się w Bibliotece Katedralnej. Następnie księgozbiór ten poszerzono o dary różnych dobroczyńców oraz zakup finansowany przez ks. Prymasa S. Wyszyńskiego. W roku 1975 liczył on już ponad 2000 tomów. Są to niejednokrotnie dzieła bardzo wartościowe¹⁶¹.

Katedralna biblioteka podręczna jest dwuczłonowa. Pierwszy człon stanowi księgozbiór podręczny w ścisłym słowa znaczeniu, dostępny dla wszystkich użytkowników. Drugi natomiast to księgozbiór służbowy, specjalistyczny, niezbędny aktualnym miejscowym pracownikom przy opracowywaniu zasobów bibliotecznych i archiwalnych.

d. WŁĄCZENIE DAWNYCH, ODREBNYCH I SAMOISTNYCH ZESPOŁÓW

Zasadniczy trzon gnieźnieńskiej Biblioteki Katedralnej pozostający pod opieką kapituły skupiał w sobie przede wszystkim księgozbiór o charakterze ogólnym, tematycznie bardzo zróżnicowany, z wszystkich dziedzin nauki. Do końca XVIII wieku na całość zasobu tej Biblioteki składało się kilka odrębnych księgozbiorów, mianowicie: liturgiczny, Kolegium Penitencjarzy oraz Kolegium Wikariuszy. W zależności od miejsca przechowywania, charakteru, przeznaczenia oraz funkcji określonej grupy duchowieństwa, której poszczególne zespoły miały służyć, były one albo sobie jakoś podporządkowane, zazębiając się wzajemnie, albo zupełnie od siebie niezależne¹⁶².

1° Księgi liturgiczne

Księgozbiór liturgiczny z racji swego użytkowego przeznaczenia znajdował się z zasady w zakrystiach (prałackiej i wikariuszy), prezbiterium, chórze muzycznym lub w którejs z kaplic. Jednak wartościowsze księgi przynależące do tego zespołu w miarę ich zużycia, zacytania czy zdezaktualizowania się wskutek reformy tekstów przesyłano zasadniczo do księgozbioru głównego. Ten rodzaj przekazywanych ksiąg ze względu na zawartą w nich formę treści liturgicznej, notację muzyczną oraz niekiedy wspólnie walory artystyczne (malarstwo, zdobnictwo) stały się bogatym, bardzo przydatnym źródłem do badań nad rozwojem historii kultury i sztuki.

¹⁶⁰ Tamże, „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—1930” k. 283; „Korespond. 2. 1931—32” k. 7.

¹⁶¹ Ustna relacja dyrektora AAG ks. W. Zientarskiego.

¹⁶² Rył, Biblioteka Katedralna s. 82 i n.

Mimo bardzo licznych przekazów źródłowych¹⁶³ mówiących o obfitym kupnie kosztownych niejednokrotnie ksiąg liturgicznych dla potrzeb zakrystii i chóru, trudno jednak ustalić jaki ich właściwie procent znalazł się ostatecznie w księgozbiorze ogólnym.

Ksiądz Zienkiewicz w swoim Katalogu z roku 1834 zapisał trzydzieści pozycji (niektóre egzemplarze podwójne, a więc w sumie 50 woluminów) jako: „Xiążki, które z zakrystyi wzięte zostały i złożone są w bibliotece” oraz osiem pozycji jako: „Xiążki z Chóru Wjękkiego wzięte i w bibliotece zachowane”¹⁶⁴. Księgozbiór liturgiczny traktowano wówczas już jako przynależący do ogólnego księgozbioru katedralnego. Poświadczą to fakt, że tenże ks. Zienkiewicz ujął we wspomnianym Katalogu: „Xiążki w zakrystyi będące i do użycia potrzebne” od nru 1935—1948. Pod czternastoma kolejnymi numerami ujął 47 woluminów różnych ksiąg liturgicznych (wiele z nich w kilku egzemplarzach), w tym jeden rękopis¹⁶⁵. Podobnie: „Xiążki znajdujące się w Chórze i po różnych kaplicach” zarejestrował w powyższym Katalogu od nru 1957—1997, łącznie 127 woluminów (niektóre w kilku egzemplarzach, inne kilkutomowe)¹⁶⁶. Aczkolwiek po roku 1834 nie znaleziono wyraźnych pisemnych śladów przekazywania z zakrystii, chóru czy kaplic ksiąg liturgicznych do księgozbioru katedralnego, to jednak późniejsze impressa wielu ksiąg tego rodzaju wskazują na to, że praktyka ta nigdy nie zanikła.

2° Zespól Kolegium Penitencjarzy

Samodzielna i niezależna biblioteka Kolegium Penitencjarzy powstała razem z instytucją, której służyła, to jest w 1428 roku. Rozrastała się przeważnie z zapisów poszczególnych członków Kolegium oraz darów różnych ofiarodawców. Księgozbiór stanowiły przeważnie dzieła teologiczne, głównie z zakresu teologii moralno-praktycznej oraz kazania. Było też sporo dzieł z filozofii i prawa, a także księgi medyczne — zwłaszcza od początku wieku osiemnastego. Księgozbiór ten, kilkakrotnie inwentaryzowany, był pod opieką bibliotekarza, wybieranego z grona penitencjarzy. Przechowywany od początku w katedrze, najpierw w kaplicy „Bogorii”, a od 1686 roku w kaplicy Gembickiego, został około roku 1800 z polecenia abpa Ignacego Krasickiego włączony do zbiorów biblioteki kapitułnej. Tutaj z biegiem czasu księgi przydzielono do odpowiednich działów i zaopatrzone w nowe sygnatury, rozbijając w ten sposób jedność pierwotnego zespołu.

W momencie wcielenia księgozbiór Kolegium Penitencjarzy liczył według swego ostatniego, sporządzonego w 1731 roku rejestru, 345 pozycji bibliograficznych. Było tam wówczas:

z teologii	185 dzieł	z prawa	37 dzieł
z filozofii i humanistyki	73 dzieł	z medycyny	51 dzieł

Wszystkie zostały całkowicie wchłonięte przez zespół katedralny. Dziś już tylko szczegółowa analiza wpisów proveniencyjnych może wskazać na ich dawną przynależność do odrębnego, niezależnego zespołu, jakim był księgozbiór Kolegium Penitencjarzy¹⁶⁷.

¹⁶³ AAG, ACap. „Liber expensarum”, sygn. B 316—323, 327—331.

¹⁶⁴ Tamże, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal., Służb. „Katalog Biblioteki Katedralnej sporządził [...] Zienkiewicz [...] cz. III k. 147 i n. nr 1904—1934; k. 150v i n. nr 1949—1956”.

¹⁶⁵ Tamże k. 149.

¹⁶⁶ Tamże k. 151 i n.

¹⁶⁷ Rył J., Biblioteka Kolegium Penitencjarzy przy kościele Metropolitalnym w Gnieźnie w świetle zachowanych inwentarzy, „Studia Gnesnensia”, t. 2: 1976 s. 205—214; teŝe: Biblioteka Katedralna [...] s. 86—88.

3° Zespół Kolegium Wikariuszy

Księża wikariusze należący do niższego duchowieństwa katedralnego, sprawującego funkcję pomocników prałatów i kanoników w dopełnianiu obowiązków kościelnych, zorganizowali się w połowie czternastego wieku w kolegium. Miało ono do dyspozycji swoich członków własny księgozbiór, który na pewno już istniał w pierwszej połowie XIV wieku. Potwierdzają to zachowane w Bibliotece Katedralnej, wprawdzie nieliczne, inkunabuły i polonika z takimi XVI i XVII-wiecznymi notami własnościowymi jak: „Collegio Vicariorum Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis” lub „Liber Collegii Vicariorum Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis”. Kolegium cały swój wspólny, skromny majątek — a więc i książki — chroniło w kilku skryniach, które do 1646 roku znajdowały się „w opuszczonej i zaniedbanej kaplicy św. Walentego” (przy zakrystii)¹⁶⁸, skąd wówczas przeniesiono do domu wikariuszy. W 1734 roku rozpoczęto budowę nowego wikariatu. Wtedy to księgi należące do Kolegium wikariuszy przeniesiono z powrotem do katedry, do pomieszczenia nad południową kruchtą, „gdzie w roku 1785 przy urządzeniu nowego magazynu dla biblioteki kapitulnej przez nią zostały wchłonięte”¹⁶⁹. Nader skąpe, fragmentaryczne dane o Kolegium Wikariuszy, zwłaszcza o jego księgozbiorze, nie pozwalają wyrobić sobie jakiegokolwiek poglądu o tym zasobie tak pod względem ilościowym, jak i jakościowym (treściowym). Trudno też ustalić: jak dany księgozbiór był zorganizowany, kolejnych bibliotekarzy mających nad nim pieczę i na ile był zależny od zasadniczego księgozbioru katedralnego. Kilka zachowanych ksiąg sugeruje jedynie, że musiały to być przede wszystkim dzieła teologiczne (głównie z teologii pastoralnej i ascetycznej) i może filozoficzne¹⁷⁰.

e. PRZEJMOWANIE W DEPOZYT INNYCH BIBLIOTEK

Po drugiej wojnie światowej najbogatszym ilościowo i jakościowo źródłem pomnażania gnieźnieńskiego księgozbioru katedralnego stało się przejmowanie w depozyt księgozbiórów typu historyczno-archiwalnego innych bibliotek.

Seminaryjny księgozbiór obejmujący rękopisy i stare druki, przejęty ostatecznie we wrześniu 1969 roku¹⁷¹, stanowi jak dotąd największy depozyt kiedykolwiek złożony w Bibliotece Katedralnej.

Biblioteka seminaryjna powstała równocześnie z Seminarium Duchownym, erygowanym w Gnieźnie 1602 roku przez abpa Stanisława Karnkowskiego¹⁷². Księgozbiór jej miał służyć głównie celom teologiczno-dydaktycznym, a więc od początku nadano mu wyraźny charakter księgozbioru podręcznego. Do XIX wieku narastał przede wszystkim z darów i legatów duchowieństwa gnieźnieńskiego. Godne szczególnej uwagi są następujące legaty: abpa Bernarda Maciejowskiego († 1608), który testamentem całą swoją bibliotekę legował gnieźnieńskiemu Seminarium

¹⁶⁸ AAG, ACons. „Acta Visitationis tam Metropolitanae, quam aliarum ecclesiarum [...] per R. D. Vincentium a Seve [...] archidiaconum Gnesnensem [...] factae sub a. D. 1608”, sygn. E 40 s. 7.

¹⁶⁹ AAG, Arch. i Bibl. „Formanowicz Leon”: teczka nr 32: „Katalog inkunabułów, materiały [...]” k. 18: „O inkunabułach”; ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 34 k. 39, 110, 143, 170, 175.

¹⁷⁰ Rył, Biblioteka Katedralna [...] s. 88 i n.

¹⁷¹ AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927, 1945—” (bez sygn.): „Sprawozdanie z rocznej działalności AAG za r. 1969”.

¹⁷² Aleksandrowicz M., Początkowe dzieje Seminarium Duchownego w Gnieźnie (1602—1717), nadd. z „Naszej Przeszłości”, t. 24, r. 1966 s. 3.

Duchownemu¹⁷³; kanonika krakowskiego Macieja Łubieńskiego (†1770)¹⁷⁴; kanonika Józefa Ryczywolskiego, którego księgozbiór po jego śmierci (1788) decyzją kapituły przekazano niemal w całości (246 woluminów) do Seminarium¹⁷⁵; bpa Marcina Siemieńskiego (†1831), który ze swej bogatej biblioteki zapisał Seminarium 141 woluminów, głównie o treści teologicznej¹⁷⁶; kanonika Jana Zienkiewicza, który w 1839 roku do „tutejszego Seminarium praktycznego [...] książki przeznaczył, przekazał i oddał” — łącznie 27 pozycji¹⁷⁷. Książki J. Korytkowski podaje, że ten ostatni swoją bogatą bibliotekę podzielił między trzy gnieźnieńskie instytucje: Kapitułę, Gimnazjum Gnieźnieńskie i Seminarium Duchowne¹⁷⁸.

W połowie XIX stulecia biblioteka seminaryjna ilościowo i jakościowo wzbogaciła się znacznie o nabytki — głównie stare druki i częściowo rękopisy — jakie wpłynęły z różnych skasowanych przez Prusaków w pierwszej połowie XIX wieku klasztorów wielkopolskich¹⁷⁹.

Od października 1927 roku przez cztery lata prefektem biblioteki seminaryjnej był ks. Leon Formanowicz, ówczesny archiwariusz i bibliotekarz kapitułny.

¹⁷³ AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 23 k. 304: „21.X.1613. Libri Seminario Gnesnensi per Illustr. Dnum Cardinalem Maczieiowski legati”.

¹⁷⁴ Tamże, ACap. I. „Arcybiskupi gnieźnieńscy (personalia ...)”, sygn. C 5 nr 9 k. 4v: „11.VII.1770. Łubieński Maciej, Dziekan Gnieźnieński — Testament [...] Biblioteka w schowaniu teraz będąca, do której y książki tu w pokojach znajdujące się nowo nabyte należeć będą. Te tedy leguię do Seminarium Gnieźnieńskiego przylączając ją do innej dawniejszey Fundacyi moiey”.

¹⁷⁵ Tamże, ACap. I. „Personalia bpw sufraganów, kanoników katedralnych i beneficjatorów”, sygn. E 100 nr 42: „Książki przeszły do biblioteki seminar. 1788. Ryczywolski Józef, kanonik Gniezn. [...] Registr 246 ksiąg przekazanych za zgodą sukcesorów kan. Ryczywolskiego do Bibl. Semin. [...]”.

¹⁷⁶ Tamże, ACap. II. „Capitulares”, sygn. B 52: „Bp Siemieński Marcin. Sprawa spadkowa 1831—1836. Acta Executorów Testamentu [...]”.

¹⁷⁷ Tamże, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb., Teczka: „Akta dotyczące się biblioteki” (bez sygn., luźna kartka): „Gniezno 27.VII. 1839 — X. Zienkiewicz. Prześwietney Kapitulne Metropolitalney [...]”.

¹⁷⁸ Korytkowski, Pralaci, t. 4 s. 492.

¹⁷⁹ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb., Teczka: „Akta dotyczące się biblioteki” (bez sygn., luźna kartka): „Gniezno 1.I.1846 — Zienkiewicz [...] dnia wczorayszego odebrałem z Poznania dwa wozy książek pochodzących z biblioteki XX. Dominikanów w Poznaniu. Już to ten zbiór książek znacznie przebrano, a nawet za złym przykładem Czackiego wielu książkom wnętrzości nielitościwie nożem wyięto, lub głowę okrutnie porznięto, lecz natrafiłem jeszcze na dzieła, które pod względem teologicznym, z osnowy materyi i z epoki wydania pożądane być mogą w bibliotece jakiego Instytutu. Jakoż ta była myśl JW Arcypasterza w przesłaniu tych książek do Gniezna, żeby zbiór książek w Seminarium niemi pomnożyć, a po przebraniu na Archidiecezją do bibliotek dekanalnych resztę odesłać. Te ostatnie jeszcze nie są urządzone i jestem tego zdania, że podział najwłaściwszy ten będzie, kiedy te książki zostaną w miejscu i już to w Seminarium, już w tuteyszej Kapitulney bibliotece pomieszczone zostaną. Nie trudno mi będzie usprawiedliwić się przed JW Pasterzem z tego postępowania i tylko mi o to chodzi, abyś JW Pan jako Prefekt biblioteki łaskawie zawiadomił mnie raczył, czy w lokalu bibliotecznym będzie je można pomieścić. Przede wszystkim atoli każę ich spis sporządzić, bo ten jest wyraźnie zażądany”; tamże, ACap. II. „Biblioteka Kapitułna”, sygn. K 15 k. 25 i n.: „(1847—1848) książki wypisane z katalogu biblioteki po klasztorney w Mogilnie dla Biblioteki Seminaryjskiej” — wyszczególniono 291 ksiąg z różnych działów; tamże, Arch. i Bibl.: „Formanowicz Leon”, Teczka nr 32: „Katalog inkunabułów, materiały [...]” k. 24, 26: „O inkunabułach”; por. Rył J., Katalog inkunabułów zespołu seminaryjnego Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie, Lublin 1972, nadd. z „Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych”, t. 25 s. 2 (Wstęp); Trzcziński T., [A. Lisiecki], Biblioteka Seminarium Duchownego w Gnieźnie I. Katalog rękopisów aż do roku 1725, Poznań 1909 s. 2 i n.

Gdy w latach 1929—1931 budynek Seminarium Duchownego w Gnieźnie poddano przebudowie, księgozbiór został „zepchnięty z drugiego piętra do parterowej ubikacji”. Przy tej okazji ks. Formanowicz cały księgozbiór oczyścił, a następnie umieścił już w nowych pomieszczeniach na ten cel przeznaczonych¹⁸⁰. Z kolei ks. Formanowicz wyłowił „z tej olbrzymiej masy książek dochodzących do dwudziestu tysięcy” część dla czytelnicy kleryków, część dla użytku księży profesorów oraz cenniejsze polonika i inkunabuły. Oczywiście takie pociągnięcie „w dalszej konsekwencji wywołało konieczność przekatalogowania całego zasobu bibliotecznego”¹⁸¹. Znaczne przeobrażenie biblioteki seminaryjnej spowodowane było decyzją ks. kard. Hłonda z dnia 14.I.1929 roku, mocą której utworzono „biblioteki połączone dla profesorów”, jedną dla studium filozoficznego w Gnieźnie, drugą dla studium teologicznego w Poznaniu. Wskutek tej decyzji nastąpiła „wymiana książek między obydwu seminariami”. Wtedy też postanowiono, że „Książki pozbawione aktualności przechodzą do osobnego działu, zabytkowe i na szczególniejszą zasługującą uwagę zgromadzi się w Bibliotece Kapitulnej”. W tymże piśmie ks. Formanowicz po raz pierwszy wypowiada swoje dalekosiężne przewidywania, że być może w przyszłości utworzy się jedną wielką wspólną bibliotekę „typu historyczno-archiwalnego”¹⁸². Myśl ta z każdym rokiem coraz bardziej się konkretyzowała. Przy budowie w latach 1936—38 budynku Muzeum Archidiecezjalnego w Gnieźnie, w którym miały znaleźć także miejsce archiwum oraz biblioteka, planując odpowiednie magazyny, wzięto pod uwagę zasoby obu księgozbiorów: katedralnego i seminaryjnego, jak również: „rozproszone jeszcze po archidiecezji biblioteki kościelne”¹⁸³. Aczkolwiek wybuch wojny w 1939 roku stanął na przeszkodzie w ostatecznej realizacji tego zamierzenia, to jednak część zbiorów seminaryjnych, mianowicie inkunabuły oraz cenniejsze polonika, złożono w depozycie na początku lat trzydziestych do biblioteki katedralnej. Katalog kartkowy skatalogowanych przez siebie 418 jednostek bibliograficznych inkunabułów seminaryjnych przekazał ks. Formanowicz w sierpniu 1934 roku prawemu ich właścicielowi: Seminarium Duchownemu, rezerwując sobie prawo jego „opublikowania w sposobnej chwili”¹⁸⁴.

Ksiądz Kardynał Wyszyński zdecydował zdeponowanie w roku 1960 najpierw zbioru rękopisów seminaryjnych w Bibliotece Katedralnej¹⁸⁵, a po urządzeniu pomieszczeń magazynowych nad północną nawą katedry (1969) wszystkich starych druków¹⁸⁶.

¹⁸⁰ AAG, Arch. i Bibl. „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—1930” k. 182: „Gniezno 7.IV.1929. Dr Wierczyński, Dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu [...]” X. Form.”.

¹⁸¹ Tamże, k. 283 i n.: „Gniezno dn. 26 listopad 1929. Ekscelecjo (A. Laubitz) [...] X. F.”.

¹⁸² Tamże, k. 152: „Gniezno dn. 2/3.1929. Do ks. Prob. Sołtysińskiego, Siedl-mowo [...] X. L. Formanowicz”.

¹⁸³ Tamże k. 445, 456: „17.XIII.1930. Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu. Do X. L. Formanowicza [...] St. Wierczyński Dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej”; „Korespond. 1935—36” k. 101 i n.: „Gniezno 18.VI.1936. J. Wielm. Pan Szambelan Cybichowski (architekt) Poznań [...] X. Leon Formanowicz”; „Formanowicz Leon”, Teczka nr 23: „Varia” (luźna kartka) „1938” oraz „IX Komisja synodalna. Referat Ks. Kan. Leona Formanowicza. Uwagi niniejsze dotyczą spraw skupiających się około haseł: I. Biblioteka i II. Muzeum”, maszynopis s. 6.

¹⁸⁴ Tamże, „Korespond. 1933—34” k. 423: „Gniezno 14.VIII.1934. Przew. Ks. Prałacief M. Kozal [...] Seminarium Duchowne [...] X. Leon Formanowicz”.

¹⁸⁵ Trzeciński T. [...] Biblioteka Seminarium Duchownego w Gnieźnie. I. [...]”; ponadto relacja przejmującego ks. W. Zientarskiego.

¹⁸⁶ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb.: „Inwentarz księgozbioru seminaryjnego sporządził Stanisław Puchała (1962)”, t. 1—3.

We wrześniu 1927 roku ks. Mateusz Zabłocki, proboszcz kościoła pod wezwaniem św. Trójcy w Gnieźnie, przekazał na rzecz księżnicy katedralnej szczytki biblioteki parafialnej oraz księgozbiór „erygowanego przy tym kościele w r. 1554 przez sufragana gnieźnieńskiego Sebastiana Żydowskiego Kolegium Mansjonarzy. Obie biblioteki niegdyś może dość zasobne zeszczupły jednak do kilkudziesięciu zaledwie tomów”¹⁸⁷.

W okresie międzywojennym, już za urzędowania i staraniem ks. L. Formanowicza, włączono do Biblioteki Katedralnej resztki ocalałych od pruskiej grabieży z okresu kasaty klasztorów takich księgozbiorów jak pobenedyktynski z Mogilna — w 1928 roku¹⁸⁸; pocysterski z Wągrowca, liczący wówczas jeszcze około 900 tomów — w 1929 roku¹⁸⁹; poreformacki z Pakości, którego „resztki” (około 200 ksiąg) zachowały się „w szafie w tzw. skarbcu, obok zakrystyi położonym, tudzież książki w oratorium na piętrze za ołtarzem” — przejęte w październiku 1933 roku¹⁹⁰.

Około roku 1937 Biblioteka Kapitulna przejęła pewną ilość inkunabułów z bogatego niegdyś księgozbioru kanoników regularnych lateraneńskich w Trzemesznie¹⁹¹. W tym samym czasie wpłynęło szereg inkunabułów — a być może i inne starodruki — z biblioteki poklasztornej karmelitów w Kcyni, których konwent również uległ kasacie pruskiej w 1834 roku¹⁹². Ponadto pojedyncze inkunabuły czy polonika pochodzące z innych zbiorów poklasztornych, a zaopatrzone przez ks. Formanowicza w nadruki proveniencyjne sugerują, że takich ocalałych od pruskiej zagłady „resztek” księgozbiorów do 1939 roku przejęto znacznie więcej.

Z powołaniem do życia Archiwum Archidiecezjalnego (1960), a w jego ramach „Biblioteki Katedralnej”, decyzyją ks. kard. Wyszyńskiego postanowiono, że do jej zasobów mają być stopniowo włączone dawne księgozbiory parafialne i dekanalne z terenu archidiecezji gnieźnieńskiej¹⁹³. Tak więc i ta idea ks. Formanowicza, lansowana już w latach międzywojennych, doczekała się urzeczywistnienia.

Jako pierwszy, na początku 1961 roku, przejęty został księgozbiór starych druków z parafii Brzezine¹⁹⁴. W maju tegoż 1961 roku przywieziono z parafii Strzelno księgozbiór, wraz z rejestrem ujmującym 922 pozycje, należący niegdyś do Panien Norbertanek¹⁹⁵.

¹⁸⁷ AAG, Arch. i Bibl. „Formanowicz Leon”, Teczka nr 32: „Katalog inkunabułów, materiały [...]” luźna kartka: „Biblioteka kościoła św. Trójcy ofiarowana do biblioteki kapitulnej przez ks. dziekana Zabłockiego dn. 1.IX.1927. Inkunabuły [...] woluminów 8, pozycji bibliograf. 12”.

¹⁸⁸ Tamże k. 26: „O inkunabułach” oraz luźna kartka: „Biblioteka pobenedyktynska w Mogilnie. Resztki tej biblioteki przewiozłem do Gniezna dn. 4.VII.1928. Inkunabuły [...] woluminów 26, pozycji bibliograficznych 30”.

¹⁸⁹ Tamże k. 28: „[...] powiększyła nasze zasoby w dziale inkunabułów o dalsze 52 pozycje”; „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—30” k. 170, 172, 187, 242, 260.

¹⁹⁰ Tamże, „Biblioteki poklasztorne”, luźna kartka: „Biblioteka poreformacka w Pakości. Kilkadziesiąt książek przekazał do Gniezna ks. Prob. Klitsche dn. 23.X.1933 [...] Inkunabułów woluminów 14, pozycji bibliograficznych 18”; „Korespond. 1933—34” k. 157, 172, 191.

¹⁹¹ Formanowicz L., Katalog inkunabułów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie, z. 1, Poznań 1939 s. 17, poz. 54 — Całej „resztki”, liczącej wówczas jeszcze około 800 tomów tej niesamowicie sponiewieranej wskutek kasaty klasztoru przez rząd pruski (ok. 1834 roku) biblioteki, nie udało się przejąć. Opór stawili parafianie, nie pozwalając wywieźć załadowanych już na ciężarówki ksiąg.

¹⁹² Tamże s. 8, poz. 16.

¹⁹³ AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927, 1945—” (bez sygn.): „Statut AAG — 1961”.

¹⁹⁴ Tamże, „Sprawozdanie z rocznej działalności AAG za rok 1960”.

¹⁹⁵ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Księga akcesyjna Biblioteki Archidiecezjalnej Gniezno 1960—1979” (bez sygn.).

Księgozbiór dekanatu pleszewskiego — w liczbie 494 dzieł (woluminów znacznie więcej) włączono do Biblioteki Katedralnej w latach 1961—1962¹⁹⁶.

W roku 1964 przejęto 88 starych druków z parafii św. Michała w Gnieźnie¹⁹⁷.

We wrześniu 1965 roku sprowadzono księgozbiór liczący 145 woluminów, w tym również klocki, wraz ze spisem ksiąg z roku 1867 z kościoła w Tursku¹⁹⁸.

Parafia farna w Wrześni w latach 1966 i 1969 przekazała do Biblioteki Katedralnej kilkanaście starych druków. Były to przeważnie inkunabuły¹⁹⁹.

We wrześniu 1975 roku sprowadzono do Gniezna bogaty księgozbiór z Kruszwicy, liczący około 800 woluminów (rękopisy i stare druki)²⁰⁰.

Dla uzupełnienia należy wspomnieć, że kilkuwoluminowe zbiory lub pojedyncze dzieła należące do różnych parafii przybywały do Archiwum Archidiecezjalnego razem z archiwaliami przekazywanymi w depozyt. Wśród tych ksiąg trafiały się również rękopisy, inkunabuły lub starodruki²⁰¹.

Akcja ta jeszcze nie ukończona może w przyszłości pomnożyć zasób Biblioteki Katedralnej o setki, a nawet tysiące woluminów.

f. EGZEMPLARZ OBOWIĄZKOWY

Ten sposób pomnażania księgozbioru gnieźnieńskiego ma swój początek w okresie międzywojennym. Wprowadził go ks. Leon Formanowicz zaraz po objęciu urzędu bibliotekarza kapitulnego, kiedy to zaczął udostępniać zasoby tak archiwalne, jak biblioteczne naukowcom z różnych dziedzin wiedzy. Z kwerendzistami zawierał umowę, że w zamian za dostarczone im na miejscu lub korespondencyjnie materiały wchodzące w zakres ich zainteresowań, prześlą do Biblioteki Katedralnej, jako egzemplarz obowiązkowy, własne publikacje, do których w jakiegokolwiek mierze korzystali ze źródeł gnieźnieńskich. Do końca 1931 roku, za okres blisko pięciu lat, wpłynęło takich egzemplarzy szesnaście. Były to następujące drukowane opracowania:

- „1. Maleczyński Karol: Studia nad dyplomami i kancelarią Odonica i Laskonogiego 1202—1229, Lwów 1928.
2. Mańkowski Alfons, ks.: Przywilej króla Jana Olbrachta z r. 1495 na most drewniany na Wiśle pod Toruniem. „Zapiski Tow. Naukowego w Toruniu”, t. VIII, za III i IV kwartał 1931, nr 11—12, s. 302—304.
3. Obertyński Zdzisław, ks.: Pontyfikale abpa Jana Rzeszowskiego w Bibliotece Kapitulnej w Gnieźnie, Lwów 1930.
4. Piekarski Kazimierz: Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego, wiek XVI i XVII, Kraków 1930.
5. Piekarski Kazimierz: Miscellanea bibliograficzne, VI. Frantowe prawa. „Przegląd Biblioteczny”, rocz. IV (1930), s. 437—443.
6. Sawicka Stanisława: Einblattdrucke des XV Jahrhunderts in Polen, Warschau, Lemberg, Gnesen, Posen, Strassburg 1931.
7. Vrtel-Wierczyński Stefan: Wybór tekstów staropolskich, czasy najdawniejsze do r. 1543, Lwów 1930.
8. Vrtel-Wierczyński Stefan: Kilka nieznanych tekstów staropolskich z XV i XVI wieku. Odbicie z „Pamiętnika Literackiego” rocz. XXVIII, zeszyt 2, Lwów 1931.
9. Wojciechowska Maria: Z dziejów książki w Poznaniu w XVI wieku. Poznań 1927.
10. Formanowicz Leon, ks.: Biblioteka Kapitulna w Gnieźnie, Poznań 1929.

¹⁹⁶ Tamże.

¹⁹⁷ Tamże.

¹⁹⁸ Tamże.

¹⁹⁹ Tamże.

²⁰⁰ Tamże.

²⁰¹ Tamże, „Księga akcesyjna akt przejętych 1961—” (bez sygn.).

11. Formanowicz Leon, ks.: Katalog druków polskich XVI-go wieku w Bibliotece Kapitulnej w Gnieźnie. Poznań 1930²⁰².
12. Kończyńska Wanda — Kraków: Krzysztof Kobyleński (1928)²⁰³.
13. Ks. Aleksander Bastrzykowski: 1. Monografia parafii Jankowice Kościelne Sandomierskie, Warszawa 1927;
14. (tegoż) 2. Zabytki kościelnego budownictwa drzewnego w diecezji sandomierskiej, Kraków 1930.
15. Prof. Dr Ludwik Cwikliński: Clementis Janicii carmina, Kraków 1930.
16. Ks. Ignacy Czechowski: Historia kościołów strzelińskich, Strzelno 1929²⁰⁴.

W 1932 roku wpłynęły w ramach egzemplarza obowiązkowego: „od ks. prof. Dr. Kaz. Kowalskiego autograf jego pracy: Analogia w systemie filozoficznym Cieszkowskiego i w filozofii św. Tomasza z Akwinu [...]”; od Prof. Bogumiła Hoffmanna własna jego praca: Wykonanie bulli „De Salute animarum w Wielkim Księstwie Poznańskim, odbitka z „Roczników Historycznych”, r. VIII [1932]”²⁰⁵.

W 1933: „Własne prace ofiarował [...] ks. Wł. Kłapkowski z Sejn: Działalność kościelna bpa Wojciecha Jastrzębca, Warszawa, 1932; ks. dr Józef Nowacki z Poznania: Arcybiskup gnieźnieński Janusz i nieznan synod prowincjonalny r. 1258, Lwów 1933; ks. dr Franciszek Śmidoda z Krakowa: Sprawy dziesięciu w trybunale koronnym w latach 1578—1589, Warszawa 1933; prof. dr Kazimierz Chodynicki z Pcznania: Książę litewski na Kujawach w XIV wieku. Przyczynek do dyplomatyki i sfragistyki książąt litewskich, Poznań 1933 [...]”; od prof. dr. K. Kowalskiego z Gniezna: Postawa katolicka wobec kryzysu. Praca zbiorowa, Lublin 1933; od prof. dr. R. Pollaka z Poznania przygotowany przezeń przedruk naszego unikatku — Walenty Rozdzieński: Officina ferraria, Poznań 1933”²⁰⁶.

W 1934 swoje prace, do których korzystano ze źródeł gnieźnieńskich, nadesłali: „J. E. Bp Laubitz: O początkach Kościoła Gnieźnieńskiego w świetle ostatnich badań wykopaliskowych, Warszawa 1934; Ks. Prof. J. Nowacki: Opactwo św. Gortarda w Szpetalu pod Włocławkiem Zakonu Cysterskiego ok. 1228—1285, Gniezno 1934; Ks. Ignacy Geppert: Z przeszłości Powidza, Nakło 1934”²⁰⁷.

W 1935 — „Własne prace nadesłali: „L'abbé Victor Leroquais: Le Bréviaire — Missel du prieuré clunisien de Léves, Paris 1935; Dr Stanisława M. Sawicka: Inkunabuły graficzne odnalezione w zbiorach Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie; ks. dr Henryk Rybus: Królewicz kardynał Fryderyk Jagiellończyk, Warszawa 1935”²⁰⁸.

Jak kształtował się dopływ egzemplarzy obowiązkowych przez następne cztery lata (do wybuchu wojny w 1939 r.), dla braku przekazów źródłowych, nie da się tego już dziś ustalić. Należy jednak przyjąć, że ilościowo nie był mniejszy niż w latach poprzednich.

Po wojnie²⁰⁹, zwłaszcza z chwilą powstania Archiwum Archidiecezjalnego, praktykę dostarczania do Biblioteki Katedralnej egzemplarza obowiązkowego przez ko-

²⁰² Tamże, Arch. i Bibl. „Korespond. 2. 1931—32” k. 219 i n.: „Sprawozdanie Archiwisty i bibliotekarza kapitulnego za czas od maja 1927 do końca 1931”.

²⁰³ Tamże, „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—30” k. 223, 224.

²⁰⁴ Tamże k. 225.

²⁰⁵ Tamże, „Korespond. 1933—34” k. 125 i n.: „Sprawozdanie archiwisty [...] za rok 1932 (do Prymasa A. Hlonda)”.

²⁰⁶ Tamże k. 315, 324—325: „Sprawozdanie archiwisty [...] za rok 1933”.

²⁰⁷ Tamże, „Korespond. 1935—36” k. 113, 115: „Sprawozdanie archiwisty [...] za r. 1934”.

²⁰⁸ Tamże k. 82, 84: „Sprawozdanie archiwisty [...] za rok 1935”.

²⁰⁹ AKMG, „Gen. Archiwum Archidiecezjalne 1949/1955”, sygn. 1.: „21.VI.1955” — Jerzy Topolski składa (jako egzemplarz obowiązkowy) 2 egzemplarze „Rozwój latyfundiów arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI—XVIII wieku, Poznań 1955”.

rzystających z zasobów gnieźnieńskich wznowiono. Aczkolwiek nie wszyscy kwerendziści z zobowiązania tego się wywiązywali, to jednak tą drogą w latach 1961—1975 księgozbiór katedralny powiększył się o 107 nowych dzieł²¹⁰.

Tabela rocznego wpływu egzemplarzy obowiązkowych po roku 1960

Rok	ilość egzempl.	Rok	ilość egzempl.
1961	15	1969	13
1962	10	1970	14
1963	5	1971	10
1964	4	1972	6
1965	15	1973	1
1966	3	1974	—
1967	9	1975	—
1968	2		

Razem 107 egzempl.

g. WYMIANA

Pierwszy ślad wymiany pochodzi z 1848 roku. Był to ekwiwalent (rekompensata) za zaprzepaszczone przez wypożyczającego: „Sąd Ziemsko-Miejski w Gnieźnie” trzy woluminy z sześciotomowego dzieła prawniczego kanonisty Reiffenstuel. Bibliotece wzamian przekazano: „1. Cavallarii Institut. t. I et II i 2. Consitutiones Synodorum etc.”²¹¹.

W 1878 roku ks. Korytkowski z upoważnienia Kapituły Metropolitalnej uskutecznił z bliżej nie określoną instytucją „zamianę dla Biblioteki Kapitulnej nader korzystną ku z bogaceniu jej w ważne dzieła źródłowe, na których jej zbywało, a to w ten sposób: z dubletów rzeczony biblioteki wydałem:

1. Missale Ecclesiae Gnesnensis drukowany w Moguncyi roku 1555 z trzech egzemplarzy równych jeden najgorszy.
2. Damalewicza, Series Archiepiscoporum Gnesnensium. Warszawa 1649 z dwóch egzemplarzy jeden gorszy.
3. Nakielskiego Samuela, Miechovia Kraków 1634 z dwóch egzemplarzy jeden gorszy.
4. Łaskiego Jana Statuta decezyjalne Kraków 1527 z siedmiu egzemplarzy jeden z ostatnich.

Za te dublety otrzymałem dla biblioteki kapitulnej następujące dzieła:

1. Starowolskiego Szymona, Monumenta Sarmatarum piękny oprawny egzemplarz drukowany w Krakowie roku 1655.
2. Ossolińskiego Józefa Maxymiliana, Wiadomości historyczno-krytyczne do dziejów literatury polskiej, Kraków 1819 cztery oprawne tomy.
3. Monumenta medię aevi historica t. II od roku 1384—1492, wydany przez komisją historyczną Akademii Umiejętności w Krakowie r. 1876, dzieło bardzo ważne.
4. Paprockiego Herby Rycerstwa polskiego z roku 1584, odruk wspinały krakowski z roku 1858 z ilustracjami w oprawie.
5. Ignacego Kapicy Milewskiego Herbarz, wydany w Krakowie roku 1870, egzemplarz nowy w oprawie.

²¹⁰ AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927, 1945—” (bez sygn.): „Sprawozdanie z rocznej działalności AAG za rok 1960—1975”.

²¹¹ Tamże, ACap. I. „Archiwum archidiecezjalne i biblioteka”, sygn. G 6, nr 5 k. 1—2: „Gniezno 4.X.1848”.

6. Monografia opactwa Cystersów w Mogile i Kodex Mogilski zawierający 190 ważnych dokumentów, exemplarz nieoprawny (Kraków 1867).
7. Voigta Jana, Kodex dyplomatyczny pruski (Codex diplomaticus Prussicus) Królewiec 1857, exemplarz oprawny.
8. 40 sztuk ciekawych i ważnych panegiryków, kazań, mów, itp. dotyczących Arcybiskupów, Prałatów i Kanoników Gnieźnieńskich każdy osobno broszurowany²¹².
Ksiądz Formanowicz ze swego bibliotecznego urzędowania kilkakrotnie uciekał się do wymiany, jako sposobu ubogacenia księgozbioru katedralnego. I tak:

W sierpniu 1927 roku przesłał Towarzystwu Naukowemu w Toruniu dwie pozycje: „1. „Szkółka Narodowa 1849” nr 1—13; 2. „Szkółka Narodowa 1849” nr 1—17” w zamian za inne, nie wyszczególnione dzieła²¹³.

W 1928 roku zabiegał skutecznie w Bibliotece Jagiellońskiej przez profesora Józefa Hałasińskiego o zdobycie drogą wymiany za dublety gnieźnieńskie: „Wisłockiego, Incunabula typographica”, a w Bibliotece Kórnickiej przez bibliotekarza Stanisława Bodniaka: „Wierzbowskiego, Polonika XV i XVI w.” (t. I i II) oraz „Kodeks Wielkopolski” (t. IV, V)²¹⁴.

W 1933 roku otrzymał „ks. Kamila Kantaka: Bernardyni polscy 1443—1572” w zamian za „pracę ks. Formanowicza o bibliotekach gnieźnieńskich”²¹⁵.

W 1935 roku Zarząd Miejski w Toruniu przesłał „odbitkę: 1. Materiały do badań ludnościowych, „Zapiski Tow. Naukowego w Toruniu”; 2. „Kronika Archiwum m. Torunia” za ostatnie lata z prośbą o wzajemne nadesłanie publikacji tamtejszego Archiwum”²¹⁶.

W roku 1936 Redemptoryści z Torunia przysłali do Biblioteki Katedralnej na wymianę tom 2, 9, 13—19 „Monumenta Dioec. Wladislaviensis”²¹⁷.

Po wojnie, w roku 1950, za dublety biblioteczne nabyto od Mariana Świnarskiego z Poznania inkunabuł „Mszał Magdeburgski”²¹⁸, a w r. 1965 Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk dostarczyło w ramach wymiany 39 tomów swoich „Sprawozdań”²¹⁹.

h. WYDOBYTE Z INNYCH DZIEŁ

Swoisty sposób pomnażania zbiorów, przysparzający Bibliotece niejednokrotnie unikalnych, bezcennych nabytków, zastosował ks. Formanowicz. Wydobył bowiem z opraw różnych starych ksiąg sporo fragmentów inkunabułów czy poloników, użytych jako wyklejki lub makulatury, tworzącej tekturę okładzinową²²⁰.

Po wojnie ten sposób pomnażania zbiorów gnieźnieńskich podjął ks. Zientarski, dzięki czemu zasób biblioteczny wzbogacił się o XIV-wieczne rękopisy (jeden cały, drugi większy fragment)²²¹ oraz o ponad 300 pergaminowych „fragmentów rękopiś-

²¹² Tamże, ACap. III. „Biblioteka kapitulna”, sygn. K 1 k. 30: „Gniezno 3.VI. 1878 [...]”.

²¹³ Tamże, Arch. i Bibl. „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—30” k. 69 i n.

²¹⁴ Tamże k. 85, 89.

²¹⁵ Tamże, „Korespond. 1933—34” k. 95, 97.

²¹⁶ Tamże, „Korespond. 1935—36” k. 191.

²¹⁷ Tamże k. 157, 161, 163.

²¹⁸ AKMG, „Gen. Archiwum Archidiecezjalne 1949/1955”, sygn. 1.: „4.IV.1950”, „28.V.1950”.

²¹⁹ AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927, 1945—” (bez sygn.): „Sprawozdanie z rocznej działalności za rok 1965”.

²²⁰ Tamże, „Korespond. 1933—34” k. 121, 124: „Sprawozdanie archiwisty i bibliotekarza kapitulnego za rok 1932 [...] X. F.”.

²²¹ Rył J., Katalog rękopisów [...], Ms 246: „Quinti Horatii Flacci epistolarum liber primus et secundus”. Rękopis wyjęty w styczniu 1961 r. z oprawy inkuna-

miennych [...] z X i XI wieku”, ujętych w inwentarzu²²². Znacznej ilości fragmenców papierowych dotąd nie ujęto inwentarzem.

i. UBYTKI

Aczkolwiek księgozbiór katedralny — jak wskazują wyżej omówione sposoby pomnażania — zawsze, na wszystkich etapach swego rozwoju miał tendencję wzrostu, to jednak nie był wolny od pewnego zubożenia. I w jego zasobach da się bowiem zauważyć straty, spowodowane różnymi okolicznościami. Pomijając ubytki spowodowane grabieżami w dawnych czasach, niepowetowane szkody wyrządził najędzca w okresie drugiej wojny światowej. Inne straty powstały wskutek:

- a) zagubienia z powodu licznych przemieszczeń²²³ i przez wypożyczających²²⁴;
- b) darów kapituły na rzecz innych bibliotek czy pojedynczych osób²²⁵;
- c) wydania franciszkanom gnieźnieńskim 501 starych druków z dubletów „stanowiących niegdyś ich własność”²²⁶.

2. ZBIORY SPECJALNE

W gnieźnieńskiej Bibliotece Katedralnej obok stanowiącego ją księgozbioru zasadniczego, składającego się z działów: rękopisy, inkunabuły, stare druki i księgozbioru podręcznego, przechowuje się także inne zbiory specjalne czy kolekcje.

Już w pierwszej połowie XIX stulecia w pomieszczeniach bibliotecznych znalazły swoje schronienie całe kolekcje bądź pojedyncze przedmioty — częściowo z pogranicza muzealnictwa. Były to: „portrety, obrazy, karty jeograficzne, mapy figury, teleskopy, mikroskopy, kamienie, kruszcze [...] urny, stare pieniądze, kopersztychy, mapy itd. itd.”²²⁷. Pochodziły głównie z darów bibliotekarzy: bpa W. Brodziszewskiego oraz kan. Jana Zienkiewicza²²⁸.

bułu (sygn. Inc.) 546; tamże, Ms 235: „Virgilii Publii Maronis libri Georgicum” — fragment wyjęty w styczniu 1973 r. z oprawy inkunabułu (sygn. Inc.) 24.

²²² AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927, 1945—” (bez sygn.): „Sprawozdanie z rocznej działalności AAG za rok 1960/61”; tamże, „Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Inwentarz fragmentów rękopiśmiennych — pergaminowych. Ms. Fragm. A. (ks. W. Zientarski 1969)”, 2°, rkps.

²²³ Formanowicz, Katalog druków polskich XVI-go wieku [...] poz. 355: Śmiglecki Martinus, o bóstwie przedwiecznym Syna Bożego, Wilno [...] 1995 [...] egz. II. Prow.: „Ta książka dostała się do miasta z kościoła katedralnego gnieźnieńskiego do rąk S. P. Fran. Janeckiego, kupiona za groszy 12 w roku 1760, gdy tum gorzał, od chłopca dziadowskiego — PL 172”; AAG, ACap. „Thesaurus Collegii Poenitentiariorum Almae Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis”, sygn. B 714b: k. 112: „1752 die 26 7bris [...]”.

²²⁴ AAG, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 42 k. 51, 116v; ACap. I. „Archiwum archidiecezjalne i biblioteka”, sygn. G 6 nr 5; Arch. i Bibl. „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—1930” k. 303v; „Korespond. 2. 1931—32” k. 367v; „Korespond. 1933—34” k. 127.

²²⁵ Tamże, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 34 k. 161v (1754), 192 (1754); sygn. B 39 k. 286 (1792); „Notałki źródeł dokonane przez ks. kan. Korytkowskiego i Walkowskiego”, sygn. B 387 k. 44v (1849); „Thesaurus Collegii Poenitentiariorum [...]”, sygn. B 714b k. 112; ACap. I. „Archiwum archidiecezjalne i biblioteka”, sygn. G 6 nr 4 (1812); ACap. II. „Biblioteka kapitulna”, sygn. K 15 k. 24 (1840), 23 (1847); Arch. i Bibl. „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—30” k. 252 (1929), 285 (1929).

²²⁶ Tamże, Bibl. Katedr. „Działalność AAG 1927, 1945—” (bez sygn.): „Sprawozdanie z rocznej działalności AAG za rok 1972, 1973, 1975”.

²²⁷ Tamże, ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 1 k. 24: „Berlin 15.V.1967. Hochgebietender Herr [...] Minister [...] Kraus Domkapitular”.

²²⁸ Tamże, Arch. i Bibl.: Inwent., Katal. Służb. Teczka: „Akta dotyczące się biblioteki” (bez sygn.): „Uwagi” (ks. J. Zienkiewicza) k. 2; „Katalog Biblioteki

Oprócz tego w Bibliotece Katedralnej znajdują się następujące kolekcje:

- a. Ekslibrisy polskie (ponad 1000 pozycji)²²⁹.
- b. Banknoty i zastępcze papiery pieniężne (ponad 400 poz.)²³⁰.
- c. Znaczki dobroczynnościowe i żywnościowe (187 poz.)²³¹.
- d. Ikonografia obejmująca: sztychy, obrazki o tematyce głównie religijnej, fotografie indywidualne i zbiorowe osób²³².

Powyższe kolekcje stanowiące własność ks. Formanowicza, wybitnego kolekcjonera, znalazły się po wojnie w zbiorach katedralnych; zostały zabezpieczone, zinwentaryzowane i ciągle się rozrastają. Ponadto założono kilka nowych zbiorów specjalnych, jakimi są:

- a. Zbiór muzykaliów gnieźnieńskich (blisko 600 utworów) zebrany i uporządkowany około 1960 roku przez ks. Zientarskiego. Muzykalia powyższe stanowiły repertuar kapeli muzycznej działającej w katedrze od połowy XVI wieku do 1914 roku²³³.
- b. Zbiór kartograficzny — wyłoniony metodą selekcji z zasobu ogólnego. Obejmuje ponad 550 map i atlasów²³⁴.
- c. Zbiór mikrofilmów bibliotecznych. Dotyczy on reprodukcji w celach zachowawczych ponad 150 ważniejszych manuskryptów, inkunabułów i poloników z XVI wieku gnieźnieńskiego zasobu katedralnego²³⁵.
- d. Zbiór fragmentów rękopiśmiennych — zapoczątkowany około 1960 roku przez ks. Zientarskiego. W nim znajdują miejsce fragmenty (pergaminowe i papierowe) wydobyte z innych ksiąg czy akt, gdzie je zastosowano jako wszywki, wklejki, wyklejki, makulaturę oprawową, przypadkowe zakładki i tym podobne²³⁶.
- e. Albumy dotyczące różnych zabytków i wydarzeń²³⁷.

3. STAN ILOŚCIOWY BIBLIOTEKI KATEDRALNEJ W 1975 ROKU

Za podstawę ustalenia stanu ilościowej zasobności księgozbioru Biblioteki Katedralnej w 1975 roku wzięto: drukowane katalogi rękopisów, inkunabułów i poloników XVI-wiecznych²³⁸; rękopiśmienne: Katalog ks. Korytkowskiego z 1877 roku,

Katedralnej. Sporządził ks. Jan Zienkiewicz, Kanonik Metropol. Gnieźnieński. Gniezno 1834. t. III, nr 2048—2084.

²²⁹ Tamże, „Ekslibrisy polskie — zebrał ks. L. Formanowicz: Inwentarz. Gniezno 1971 (I. Stasiak)” (bez sygn.).

²³⁰ Tamże, „Kolekcja banknotów i zastępczych papierów pieniężnych. Inwentarz: Kol. Bank., Gniezno 1970 (I. Stasiak)” (bez sygn.).

²³¹ Tamże, „Kolekcje znaczków dobroczynnościowych. Inwentarz: Kol. ZDobr. nr 1—187. Gniezno 1970 (I. Stasiak)” (bez sygn.).

²³² Tamże, „Dokumentacja ikonograficzna I—V, zeszyt 1—7, (I. Stasiak) 1972—1974” (bez sygn.).

²³³ Tamże, Bibl. Katedr. „Muzykalia gnieźnieńskie. Inwentarz kartkowy z incipitami nutowymi” (pracownia), por. też: Aleksandrowicz M., Rył J., Zientarski W., Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie w: Dzieje Poznania i Województwa Poznańskiego (w granicach z 1974 r.). Informator o materiałach archiwalnych, t. 2, Opracowanie zbiorowe pod red. Czesława Skopowskiego, Warszawa 1982 s. 234.

²³⁴ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Inwentarz zbioru kartograficznego, oprac. ks. M. Aleksandrowicz (1968—69)” (bez sygn.).

²³⁵ Tamże, „Inwentarz mikrofilmów (po 1961 r.)” (bez sygn.).

²³⁶ Tamże, „Inwentarz fragmentów rękopiśmiennych-pergaminowych Ms Fragm. A. (ks. W. Zientarski 1969)” (bez sygn.); fragmentów papierowych dotąd nie zinwentaryzowano.

²³⁷ Tamże, „Dokumentacja ikonograficzna — Albumy” (bez sygn.).

²³⁸ Rył J., Katalog rękopisów Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie, Lublin 1983;

najmłodszy z zachowanych rejestrów, ujmujący księgozbiór (stare druki z wyłączeniem rękopisów) tzw. „Biblioteki Kapitulnej”²³⁹; inwentarz przejętego w 1969 roku księgozbioru seminaryjnego²⁴⁰; ujęte wpływy przybyłe drogą daru, kupna i egzemplarza obowiązkowego w okresie: a) międzywojennym, b) w latach 1960—1975 (w większości weszły w skład księgozbioru podręcznego)²⁴¹; katalogi kartkowe: czasopism²⁴²; księgozbiorów przejętych z: Turska (parafia)²⁴³, Pleszewa (dekanat)²⁴⁴, Strzelna (norbertanki)²⁴⁵, Gniezna — parafia św. Michała²⁴⁶, Kruszwicy (kolegiata)²⁴⁷ oraz Wrześni (parafia)²⁴⁸.

Stan ilościowy księgozbioru Biblioteki Katedralnej w 1975 roku, oparty o konkretne, dające się uchwycić dane, zaczerpnięte z wyżej wymienionych spisów, ilustruje poniższe zestawienie:

Lp.	Skąd przyszły	Rkxy	Inkun.	Polon. XVI w.	Stare druki		Podr. służb.	Ogółem
					książki	czaso- pisma		
1	Bibl. Katedr.	386	672	606	8355	1193	1704	12846
2	Sem. Duch. Gn.	405	442	—	12164	—	—	13011
3	Tursko	—	—	—	145	—	—	145
4	Pleszew	—	—	—	494	—	—	494
5	Strzelno	—	—	—	922	—	—	922
6	Gniezno parafia św. Michała	—	—	—	88	—	—	88
7	Kruszwica	—	—	—	800	—	—	800
8	Września	—	—	—	19	—	—	19
Razem		791	1114	606	22987	1193	1704	28395

W rzeczywistości stan księgozbioru katedralnego w roku 1975 znacznie przewyższał to podsumowanie, wyrażające się liczbą 28395 woluminów. Oszacowano go na około 40 tysięcy woluminów. Ta wielka rozbieżność ma swoje uzasadnienie.

Formanowicz L., Katalog inkunabułów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie, z. 1, Poznań 1939; Wojtkowski J., Rekonstrukcja drugiego zeszytu Katalogu inkunabułów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie księdza Leona Formanowicza, Lublin 1969; Rył J., Katalog inkunabułów zespołu seminaryjnego Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie, Lublin 1972; Formanowicz L., Katalog druków polskich XVI-go wieku Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie, Poznań 1930.

²³⁹ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Korytkowski Jan, Katalog Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie z 1877 roku”.

²⁴⁰ Tamże, „Inwentarz księgozbioru seminaryjnego sporządził Stanisław Puchała (1962), t. 1—3”.

²⁴¹ Tamże, „Korespond. [...] 1927—30, 1931—32, 1933—34, 1935—36”; „Działalność AAG 1927, 1945—” (bez sygn.): „Sprawozdania z rocznej działalności AAG za rok 1960—1975”; „Księgozbiór podręczny. Inwentarz (po r. 1961)”.

²⁴² Tamże, „Katalog kartkowy. Spis czasopism”.

²⁴³ Tamże, „Katalog kartkowy ksiąg przejętych w 1965 r. z Turska”.

²⁴⁴ Tamże, „Katalog kartkowy ksiąg przejętych z dekanatu Pleszewskiego (1963)”.

²⁴⁵ Tamże, „Katalog kartkowy ksiąg przejętych ze Strzelna (maj 1961)”.

²⁴⁶ Tamże, „Katalog kartkowy ksiąg przejętych z par. św. Michała — Gniezno (1965)”.

²⁴⁷ Tamże, „Działalność AAG 1927, 1945—” (bez sygn.): „Sprawozdanie z rocznej działalności AAG za rok 1975”.

²⁴⁸ Tamże, „Sprawozdanie [...] za rok 1966 i 1969”.

Najpierw w obliczeniach starych druków oparto się na Katalogu ks. Korytkowskiego z 1877 roku. Z licznych klocków zawierających niejednokrotnie po kilkanaście dzieł, zarejestrowano tam jedynie pierwszy druk. Ponadto do powyższego katalogu wpisywano nabytki tylko do roku 1925, i to nie wszystkie. Natomiast dla starych druków (z wyjątkiem inkunabułów i poloników z XVI wieku), które wpłynęły do Biblioteki Katedralnej w okresie międzywojennym, nie zawsze spisy się zachowały. A wiadomo przecież, że przybywały nieraz bardzo duże zbiory, jak chociażby pocysterski z Wagrowca liczący około 900 tomów²⁴⁹. Podobnie było w latach powojennych z przejmowaniem księgozbiorów parafialnych. Lecz trzeba i to stwierdzić, że wiele dzieł ujętych na przykład we wspomnianym Katalogu ks. Korytkowskiego, w czasie tragicznych losów Biblioteki podczas okupacji hitlerowskiej przypadło na zawsze. Jednak różnica pochodząca z pominiętych, a nie dających się już żadną miarą dziś uchwycić wpływów, znacznie przewyższała wszystkie poniesione straty, zaś liczbę 40 tysięcy można uznać za imponującą.

Rozdział III

ORGANIZACJA KSIĘGOZBIORU

1. POMIESZCZENIA BIBLIOTECZNE

W połowie XVII stulecia gnieźnieńska Biblioteka Katedralna miała swoje pomieszczenia nad południową kruchtą boczną, dokąd została przeniesiona 22 października 1638 roku¹. Mieściła się tam nadal w 1696 roku². Ale u progu tegoż XVII wieku przynajmniej jakąś część zasobów bibliotecznych przechowywano także w „sali” nad dawnym kapitularem³. Tak sugeruje zapis dotyczący wydatków związanych z reparacją pomieszczeń bibliotecznych⁴ — gdzie poprzednio, to jest w początkach XVII stulecia, Biblioteka Katedralna miała swoje stałe lokum⁵. W roku 1747 księgozbiór znajdował się już w parterowym pomieszczeniu „pod północną wieżą kościoła Metropolitalnego”⁶. Niestety brak przekazów źródłowych nie pozwala ustalić, kiedy ją tam przeniesiono. Wilgoć oraz brak dostatecznego światła w tym pomieszczeniu — mimo generalnego osuszenia i oczyszczenia wszystkich ksiąg w 1744 roku⁷ oraz częstego ich przewietrzania — wpływały niekorzystnie na stan złożonych tam zasobów bibliotecznych⁸. Zatem kapituła w trosce o zbiory, celem zapobieżenia złu, postanowiła w tymże 1747 roku tymczasowo przenieść księgi do

²⁴⁹ Tamże, „Formanowicz Leon”, teczka nr 32: „Katalog inkunabułów: materiały” k. 28: „O inkunabułach”.

¹ Rył, Biblioteka Katedralna s. 33 i n.

² AAG, ACons. „Acta Visit. Stan. Lipski de a. 1696”, sygn. E 6 k. 10: „Bibliotheca Ecclesiae est super portam aeneam, in ingressu templi, ad quem ascensus per gradus ex capella Dzierzgowiana, in qua sunt libri secundum inventarium conscriptum”.

³ Pomieszczenie parterowe, wypełniające przestrzeń międzywieżową.

⁴ AAG, ACap. „Liber expensarum”, sygn. B 314 k. 52: „Varia exposita. 15.V. 1699: za szkudły, gwoździe y cieśli od pobicia bibliotyki przy wieży, gdzie księgi konsystorskie (Fl.) 18 (gr.) 15”.

⁵ Rył, Biblioteka Katedralna s. 28 i n.

⁶ Korytkowski, Prałaci, t. 1 s. 508.

⁷ AAG, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 33 k. 128v, 136v.

⁸ Korytkowski, Prałaci, t. 1 s. 508.

pomieszczenia na piętrze, za wielkimi organami⁹, i tam urządzić bibliotekę. A ponieważ nie wszystkie księgi mogły tam się pomieścić, wobec tego resztę złożono tymczasowo w budynku wikariackim¹⁰. Natomiast jakaś część znajdowała się także nadal w pomieszczeniu nad południową kruchtą boczną¹¹. By jednak skończyć stanowczo z takim rozbiorem i utworzyć jedno wystarczająco obszerne miejsce, postanowiono po północnej stronie katedry, obok kaplicy Potockich, pobudować nowe pomieszczenia biblioteczne. Zrealizowanie tego przedsięwzięcia powierzono dotychczasowemu bibliotekarzowi kanonikowi Michałowi Komeckiemu¹². „Nową Bibliotekę”, gotową na przyjęcie księgozbioru przekazano do użytku 29 października 1751 roku¹³. Stanowiły ją pomieszczenia na piętrze między kaplicą Potockich a zewnętrznym wspornikiem wieży północnej. Obejmowały one jedną dużą salę o czterech oknach i izbę dwuokienną. Do Biblioteki wchodziło się z północnej nawy, drewnianymi schodami, obok izby świątników, znajdującej się na parterze. Oba pomieszczenia wyposażono w solidne regały sięgające aż po sklepienie. Ustawiono je na wszystkich wolnych ścianach¹⁴. Tu wreszcie uporządkowano i wygodnie rozłożono, sprawdzony ostatecznie w 1754 roku, rozproszony po różnych zakamarkach księgozbiór katedralny¹⁵.

Kapituła Metropolitalna opiekująca się zbiorami krótko cieszyła się „nową biblioteką”, gdzie uporządkowany i skatalogowany księgozbiór mógł być dogodnie udostępniany¹⁶. Dwudziestego piątego sierpnia 1760 roku gwałtowny i tragiczny w skutkach pożar katedry zagrażał całkowitym zniszczeniem biblioteki. Zasoby jej ratowano w pośpiechu, wyrzucając księgi przez okna, wskutek czego część dzieł zaginęła lub niszczyła¹⁷. Uratowany księgozbiór znów złożono tymczasowo nad starym kapitułarzem. Tej bowiem międzywieżowej części katedry pożar nie strawił¹⁸.

⁹ AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 33 k. 311v: „5.V.1747. Locus pro Bibliotheca. Subveniēdo conservacioni librorum praesens Reverendissimum Capitulum locum pro disponenda et ordinanda Bibliotheca post organum majus assignavit. Reverendissimo quoque Valentino Wężyk Canonico commendavit quatenus omnia necessaria ad eandem bibliothecam una cum Perillustri Procuratore Fabricae disponat et ordinet et aedificari demandet”.

¹⁰ Tamże, sygn. B 34 k. 39: „(29.X.1751) Librosque omnes in Collegio vicariorum existen. ad locum reaedificatum et praeparatum mandet”, zob. k. 170; „Notatki źródła dokonane przez ks. kan. Korytkowskiego i Walkowskiego”, sygn. B 837 k. 7v, 10v.

¹¹ AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 34 k. 110: „(1753) Bibliotheca in loco [...] supra porticum Ecclae Metr. ad meridiem situatam”.

¹² Tamże, sygn. B 33 k. 302v: „(16.III.1747) Praesens Reverendissimum Capitulum locum pro faciēda dispositione bibliothecae ad latus Capellae Celsissimi Potocki Archiepiscopi praeparandum et ordinandum Perillustri et Reverendissimo Michaeli Komecki Canonico commendavit”.

¹³ Tamże, sygn. B 34 k. 39.

¹⁴ Korytkowski, Prałaci, t. 1 s. 508.

¹⁵ AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 34 k. 39 (29.X.1751), k. 110 (1753), k. 143 (25.X.1753), k. 170 (30.IV.1754), k. 192 (22.VIII.1754); „Liber expensarum”, sygn. B 319 k. 106: „3.X.1754. Ludziom co książki przynosili na piwo flor. 4”, k. 122: „22.X.1754. Clericis Seminarii pro collocacione bibliothecae flor. 100”, k. 123: „30.VII.1755. Reverendo Prusiecki Missionario za ułożenie Biblioteki flor. 72”.

¹⁶ Tamże, „Acta V. Capit.,” sygn. B 34 k. 192; sygn. B 35 k. 11v; „Liber expensarum”, sygn. B 319 k. 123.

¹⁷ Tamże, „Acta V. Capit.,” sygn. B 35 k. 68v; „Pamiętnik reparaacji kość. Metrop. Gnieźn. po zgorzeniu jego Balcera Pstrokońskiego, kan. gnieźn. A. 1760—1788”, sygn. B 112 s. 5 i n.; Korytkowski, Prałaci, t. 1 s. 508.

¹⁸ AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 35 k. 371v: „14.V.1764. Siquidem post conflagrationem Ecclesiae Libri omnes de Bibliotheca translati in uno cumulo

W grudniu 1763 roku kapituła poleciła kanonikom: Michałowi Komeckiemu, Gabrielowi Turskiemu oraz Pawłowi Soldadiniemu przeprowadzić rewizję uszkodzonych pomieszczeń bibliotecznych, celem sprawdzenia czy można tam już księgozbiór ponownie umieścić¹⁹. W maju 1764 roku z woli kapituły kanonicy Jan Kalkstein, Gabriel Turski i Paweł Soldadini zajęli się przeniesieniem księgozbioru nad kapitułarza do odrestaurowanych poprzednich pomieszczeń i ponownego urządzenia tamże biblioteki²⁰. Zadanie to ukończono we wrześniu 1766 roku²¹.

Gdy księgozbiór pod koniec XVIII wieku, dzięki bogatym legatom, znacznie rozrastał się tak, że pomieszczenia biblioteczne okazały się już za szczupłe, kapituła usilnie zabiegała o uzyskanie dla potrzeb tej ksiąźnicy, nowego obszerniejszego i samoistnego pomieszczenia — nawet poza katedrą. Abp Gabriel Podoski przyznał nawet na ten cel w 1776 roku kaplicę-mauzoleum pod wezwaniem św. Stanisława, znajdującą się na cmentarzu przykatedralnym²². Niestety następca jego, prymas Antoni Ostrowski, mimo ponownych, dalszych starań ze strony kapituły inną powziął decyzję, co do przeznaczenia tego obiektu²³.

Trzeba też zaznaczyć, że księgi liturgiczne, nieraz nawet cenne i od dawna nie używane, były — zgodnie z długą tradycją — przechowywane w zakrystii prałackiej bądź wikariackiej, w chórze prezbiterialnym lub w niektórych kaplicach. Dopiero w latach trzydziestych XIX wieku wszystkie księgi nie używane, a znajdujące się w wyżej wyszczególnionych miejscach, zostały stamtąd zabrane i włączone do zbioru bibliotecznego. Pozostawiono na miejscu jedynie książki „do użycia potrzebne”²⁴.

Ponadto w katedrze miał nadal swoje pomieszczenia samoistny księgozbiór Kolegium Penitencjarzy. Do roku 1686 był złożony w kaplicy zwanej „Bogorii”, znajdującej się po stronie południowej nawy, przyległej niegdyś od zachodu do dawnego skarbcza (*thesaurus antiquus*). Stamtąd, w związku z gruntowną restauracją

in archivo superiori jacentes damno et ruine sunt expositi [...]; „Liber Expens.”, sygn. 319 k. 226.

¹⁹ Tamże, „Acta V. Capit.”, sygn. B 35 k. 349.

²⁰ Tamże, sygn. B 35 k. 371v: „14.V.1764 [...] idcirco pulsens Rndsmi Capitulum Perillustribus Rndsmis Joanni Kalkstein, Gabrieli Turski, Paulo Soldadini, quatenus inita cum viris peritis conventionem eosdem libros ad Bibliothecam transferre. Servatoria seu armaria ampliari et transformare ac in ampliatis et transformatis eosdem libros disposito per materias ordine collocare current [...] sit”.

²¹ Tamże, sygn. B 35 k. 551v: „4.IX.1766. Consolatio pro redacto ordinae Bibliothecae. Praesens Reverendissimum Capitulum obsequium Professorum Seminarii Gnesn. in redacto ordine Bibliothecae Capitularis praestitum aliqua gratitudine rependere cupiendo, florenos Polonicales centum quinquaginta pro profito eiusmodi obsequio dandos esse decrevit et disposuit”; „Liber Expens.”, sygn. B 321 k. 45: „Świątńnikom na piwo książki do Biblioteki przenoszącym flor. 2. Od ułożenia Biblioteki flor. 150”.

²² AAG, ACap. I „Puncta Archiepiscoporum”, sygn. C 2 nr 66.

²³ Por. rozdział I, przypis 20.

²⁴ AAG, ACap. „Acta Visitationis Generalis Eccl. Metrop. Gnesn. per [...] Ignatium [...] Raczyński [...] Anno Dni 1810”, sygn. B 96 k. 21: „Inventarium Suppellectilis Ecclesiae ostensum est descriptum prout sequitur [...] Księgi kościelne (w zakrystii prałackiej): Pontyfikał wielki 1, Pontyfikałów o jednych częściach 4, Pontyfikał bardzo stary 1, Mszałów nowych z klamerkami mosiężnymi i rejestrzykami jedwabnymi 4, Mszałów w czarnej skórze oprawnych z rejestrzykami 5, Mszałów rekwiálních 13, Mszałów dawno nieużywanych, w srebrze oprawnych 2. W Zakrystii Minoris Cleris; Mszałów wielkich 4, Mszałów rekwiálních dawnych wyporzadzonych 4 [...] Rytuały, Graduały, Antyfonarze, Psalterze znajduią się, ale już źle, potrzeba nowych [...]”; Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Katalog Biblioteki Katedralnej. Sporządził ks. Jan Zienkiewicz” (bez sygn.) t. 2 k. 143, 147, 149, 150v, 151.

teżże kaplicy, księgozbiór przeniesiono do pobliskiej kaplicy Gembickiego, by następnie około roku 1800 wcielić go, mocą postanowienia abpa Ignacego Krasickiego, do zasobów Biblioteki Katedralnej²⁵.

W maju 1841 roku kapituła, zaniepokojona niesprzyjającymi warunkami (wilgoć, pleśń), zagrażającymi nagromadzonym księgom powzięła myśl przeniesienia Biblioteki i urządzenia jej w nowym kapitularku, znajdującym się po południowej stronie katedry²⁶. Wykonanie tego zamiaru zleciła kanonikowi Wojciechowi Brodziszewskiemu. Jednak brak jakichkolwiek następnych wzmianek i śladów w tej materii pozwala mniemać, że ów zamiar nie został wówczas zrealizowany²⁷. W 1867 roku Biblioteka nadal znajdowała się w swoich pomieszczeniach po stronie północnej, lecz jak to stwierdzono: ze względu „na wilgoć wystawiona w inne miejsce przeniesionaby być powinna, a do tego trzeba wiele nakładu”²⁸. Kapituła zdawała sobie sprawę jak bezcenne skarby kultury polskiej kryła w sobie księżnica gnieźnieńska, wymagająca wówczas — aby ją zabezpieczyć dla przyszłych pokoleń — natychmiastowej konserwacji i pomocy. Wobec jednak ograniczonych własnych możliwości finansowych oraz mnożących się ze strony zaborcy ataków na archiwa i biblioteki polskie, nie była w stanie sama temu zaradzić. Odwołała się zatem do Ministerstwa Spraw Duchownych rządu pruskiego i przedłożyła racje uzasadniające prośbę o przyznanie potrzebnego subsidium²⁹. Ministerstwo do wniosku kapituły ustosunkowało się przychylnie. Postawiono jednak warunek, że Bibliotekę musi najpierw zlustrować rzeczoznawca delegowany z ramienia Ministerstwa, i wydać „sąd o wartości naukowej biblioteki”, a także o stanie pomieszczeń i księgozbioru. Misję tę powierzono profesorowi Uniwersytetu Berlińskiego, doktorowi Jaffé³⁰. Ten, w sprawozdaniu z lustracji powyższej księżnicy stwierdził między in-

²⁵ J. Rył, Biblioteka Kolegium Penitencjarzy przy kościele metropolitalnym w Gnieźnie w świetle zachowanych inwentarzy, „Studia Gnesnensia”, t. 2: 1976 s. 207; Rył, Biblioteka Katedralna s. 33.

²⁶ AAG, ACap. I „Kościół katedralny (różne sprawy)”, sygn. F 5 nr 50: „1784 [...] 7-mo. Za tą kaplicą (Łubieńskich) nowo reformowaną dany będzie w górnym piętrze kapitulark nad kruchtą w proporcji podobnej, iak iest na drugiej stronie kościoła nowa biblioteka dana, do którego z kościoła przez porton wnieście dolne czyli przysionek proporcjonalnie i kształtnie być powinien i z tego dolnego przysionka wschody na górę do kapitularku, iako naywygodniejsze i naykształtniejsze dane być powinny. W kapitularku sklepienie kształtne i mocne dane i do kominka lub pieca lost dokładny, aby nie dymiło [...] okna 4 i 5-te na przeciw wschodów dane być powinny. Odrzwia marmurowe, które teraz są przy zakrystyi do drzwi kapitularku przeniesione, przystusowane i mocno osadzone być mają”.

²⁷ Tamże, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 44 k. 36: „7.V.1841. Bibliotheca Capitularis. Occurrendo putredini quae minatur universae Bibliothecae Capitulari hucusque septemtrionem versus in Ecclesia Metropolitana locatae eandem in superiori stuba capitulari ad meridiem sita, collocanda esse statuerunt, ad quod perficiendum Illustrissimi ac Reverendissimi Domini in praesenti Capitulo Generali congregati Perillustrem Rmum Canonicum Brodziszewski invitaverunt, prout invitant vigore praesentis Decreti”.

²⁸ Tamże, ACap. II „Biblioteka Kapituła”, sygn. K 1 k. 19: „Gniezno, 11.V.1867. Do JWX. Kraus w Berlinie [...] X. Dr Zienkiewicz; k. 24—25: „Berlin 15.V.1867. An den Königl. Geheimen Staats und Minister der gestlichen Unterrichts und Medizinal Angelegenheiten Herrn Dr. von Mühler Ritter hohes Orden Excelens [...] das Metropolitan Kapitel von Gnesen Im Auftrage desselben Kraus Domkapitular”.

²⁹ Tamże k. 24—25.

³⁰ Tamże k. 27: „Berlin 5.VI.1867. Der Domkapitular Kraus [...] Der Minister der geistlichen Unterrichts = und Medizinal — Angelegenheiten v. Mühler”; sygn. K 11 k. 112: „Berlin 5.VI.1867. An den Erzbischof von Gnesen u. Posen Herrn Grafen Ledóchowski [...] v. Mühler”.

nymi, że „biblioteka mieści się w dwu, dobrze położonych, suchych i zupełnie wystarczających pomieszczeniach. Oświetlenie (dienne) jest wystarczające, a repozytoria nienaganne. Jednakże są pewne zaniedbania i niedopatrzienia, które należałoby jaknajśpieszniej usunąć. Przede wszystkim trzeba zlikwidować repozytoria znajdujące się pod oknami, albowiem deszcz przedostający się tam szparami okien powoduje pleśnienie ksiąg i wilgoć w pomieszczeniach. Można by temu łatwo zaradzić umieszczając książki spod okien w nadstawkach, które dałoby się ustawić na stosunkowo niskich repozytoriach, znajdujących się pośrodku (w poprzek) pierwszego pomieszczenia”³¹. To orzeczenie eksperta zadecydowało o pozostawieniu księgozbioru w tym samym miejscu. Ministerstwo przyznało Bibliotece pomoc w sumie 400 marek na pokrycie kosztów związanych z przeprowadzeniem koniecznego remontu, zakupem niezbędnych utensyliów (w tym wyżej wskazanych nadstawek do repozytoriów), ponownym urządzeniem i uporządkowaniem Biblioteki, a nade wszystko konserwacją ksiąg, zwłaszcza tych, które wskutek wilgoci ucierpiały najbardziej³².

Takie rozwiązanie wcale nie zadowoliło kapituły, tym bardziej że Ministerstwo narzuciło pewne warunki, od wypełnienia których ta pomoc finansowa była uzależniona³³. Kapituła była raczej zdecydowana zrzec się przyznanego funduszu 400 marek, a własnym sumptem zabiegać o urządzenie Biblioteki i Archiwum od strony południowej kościoła metropolitalnego — i to nad kilkoma kaplicami — co w słusznym jej przekonaniu byłoby korzystniejsze dla dobra obu zasobów, dając tym samym gwarancję zabezpieczenia ich przed dalszym niszczeniem³⁴. Jednak brak potrzebnych środków nie pozwolił jej i tym razem zrealizować tego ze wszech miar pożytecznego zamysłu.

W latach 1892 i 1896 kapituła sprawiła dodatkowe regały biblioteczne, które ustawiono w poprzek drugiego, mniejszego pomieszczenia³⁵.

W roku 1901 abp Florian Stablewski³⁶ ufundował do wejścia bibliotecznego (bezpośrednio z katedry) wspinałce podwoje³⁷. Wykonano je w Italii (Wenecja). Są to masywne, dwuskrzydłowe, artystycznie rzeźbione w czarnym dębie odrzwia. Każde skrzydło jest ozdobione czterema płaskorzeźbami, przedstawiającymi w gór-

³¹ AAG, ACap. I „Archiwum archidiecezjalne i Biblioteka”, sygn. G 1 nr 49 k. 1—2: „Hochwohlgeborner Herr! Hochgebietender Herr Minister [...] Professor Dr. Jaffé Berlin, den 13.VI.1867”.

³² AAG, ACap. II „Biblioteka Kapitułna”, sygn. K 11 k. 113: „Posen, den 14ten Juni 1868. An des Metropolitan Kapitäl zu Gnesen [...] Der Wirkliche Geheime Rath und Oberpräsident Storn”.

³³ Tamże k. 113. Warunki powyższe to: a) „Sporządzić i wydać drukiem katalogi zasobów bibliotecznych i archiwalnych. Po jednym egzemplarzu już drukowanych katalogów przesłać do: 1. Państwowego Archiwum, 2. Królewskiej Biblioteki w Berlinie i 3. Radycy Tajnego i Nadprezydenta Miasta Poznania. b) Kapituła Metropolitalna udostępni materiały archiwalne bądź biblioteczne osobom rekomendowanym przez Ministerstwo Spraw Duchownych lub nadprezydenta Miasta Poznania” (tłum. z niem.).

³⁴ Tamże k. 122: „Gnesen, 15.VIII.1869. An den Ober-Präsidenten Grafen H. v. Königsmark [...] zu Posen [...] Das Metropolitan Kapitäl”.

³⁵ AAG, ACap. „Acta V. Capit”, sygn. B 46 k. 47: „22.VIII.1892 (28.VIII) [...] postanowiono sprawić na wniosek bibliotekarza JWX biskupa jeszcze jedną nową do książek полицę. Zamówić ją polecono ks. Sekretarzowi u p. Dymtowskiego”; k. 122: „Wydano asygnacye: [...] dla Mateckiego na szafę do biblioteki na 135 Mrk”.

³⁶ Stablewski Florian, abp gnieźn. i pozn. (1841—1906), święc. kapł. 1866, konsekracja na bpa 1892 (WSB, Warszawa 1981 s. 691).

³⁷ AAG, ACap. „Acta V. Capit”, sygn. B 46 k. 164: „Najprzew. Arcypasterz [...] oświadczył, że do Biblioteki Kapitułnej nadejda okazałe podwoje”.

nych i dolnych kwadratach symbole nauki i sztuki. W środkowych płaszczyznach wyrzeźbiono portrety czterech wybitnych, zasłużonych dla kultury polskiej Polaków: kanclerza abpa Jana Łaskiego, ks. Piotra Skargi, Mikołaja Kopernika i kard. Stanisława Hozjusza. W górnym zwieńczeniu portalu umieszczono herb i nazwisko fundatora oraz datę wykonania. Tak kompozycja, jak również treść (dobór tematyczny) płaskorzeźb same przez się informowały i nadal informują, że podwoje te prowadzą do skarbnicy wiedzy i kultury.

Na początku XX wieku (1911) ponownie wyłoniła się sprawa na kapitule, że: „biblioteka potrzebuje reformy i ratunku”. Wskutek tego kapituła zasięgnąwszy w tej sprawie: „opinii i rady X. Trzcńskiego”³⁸, wyznaczyła 30 maja 1912 roku na potrzeby Biblioteki fundusz w wysokości 200 marek³⁹. Brak dalszych szczegółowych wzmianek nie pozwala się zorientować, czy i jakie prace w tej mierze zostały podjęte.

W tym miejscu i w takim stanie, to jest bez przeprowadzania poważniejszych remontów, bądź jakichkolwiek wewnętrznych przeróbek, Biblioteka Katedralna zrajdowała się aż do czasu powołania na bibliotekarza 28 kwietnia 1927 roku ks. kanonika Leona Formanowicza. Ten w sprawozdaniu do abpa Prymasa A. Hłonda z czteroletniej pracy przy zbiorach archiwalnych i bibliotecznych podaje, że już w chwili objęcia przez niego funkcji bibliotekarza, w izbie pod wieżą północną przechowywano czasopisma. On zaś z okazji prac porządkowych w Bibliotece, „która doznaje ratunku, że tak powiem, w ostatniej godzinie” przeniósł „dział rękopisów całkowicie do kapitułarza”, znajdującego się po południowej stronie katedry, stwarzając tym samym dogodniejsze warunki ich przechowywania⁴⁰.

Od roku 1935, z inicjatywy bpa A. Laubitza, rozpoczęto starania w związku z projektowaną budową gmachu Muzeum Diecezjalnego⁴¹, w którym miały także znaleźć swoje pomieszczenia archiwum oraz biblioteka. Pierwotnie zaplanowano w nim jedynie „pracownię dla archiwisty i bibliotekarza oraz przyjezdnych interesantów”. Ksiądz Formanowicz, jako fachowiec, doskonale rozumiał, że byłoby to rozwiązanie połowiczne i wielce niefortunne. A znając ówczesne trudne, niesprzyjające zbiorom piśmiennictwa warunki lokalowe, wymagające generalnej zmiany, zabiegał także usilnie o pomieszczenia magazynowe, w mającym powstać gmachu Muzeum. W liście do projektanta powyższej budowli architekta Stefana Cybichowskiego pisał: „Nasza najgorętsza prośba idzie tedy w tym kierunku, ażeby JWP Szambelan te postulaty, domagające się realizacji, w projekcie swoim na „Muzeum i Archiwum” zechciał łaskawie uwzględnić, zapewniając jednocześnie mającym w tych magazynach otrzymać pomieszczenie zabytkom największe w granicach możliwości bezpieczeństwo”. Kontynuując swoje uzasadnienia ks. Formanowicz podaje architektovi dane ilościowe dotyczące aktualnych zasobów, jak i przyszłościowych planów i perspektyw, co do zamiarów względem Biblioteki Katedralnej (wcielenie do niej zbiorów biblioteki Seminarium Duchownego o wspólnym charakterze

³⁸ Trzcński Tadeusz (1873—1912), święc. kapł. 1896, profesor i prefekt Biblioteki Archidiecezjalnego Seminarium Duchownego w Gnieźnie, od 1908 proboszcz w Wałkowie (PEK, t. 40 s. 289). Opracował i wydał drukiem Katalog rękopisów Biblioteki Kapitułnej w Gnieźnie aż do pocz. XVI wieku. Poznań 1910.

³⁹ AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 46 k. 235v, 240v: „Na regulowanie biblioteki wyznaczono 200 Mrk dla XX Trzcńskiego (150 Mrk) i Mreły (50 Mrk)”.

⁴⁰ AAG, Arch. i Bibl. „Korespond. 2. 1931—1932” k. 71, 73.

⁴¹ AAG, ACap. „Protokóły Sesyjne od 8/I 1914” (bez sygn.) k. 155v: „8.VIII.1935”, k. 159v: „9.VI.1936”, k. 160v: „7.XII.1936”, k. 168v (grudzień 1937), k. 170v (kwiecień 1938).

zabytkowym, oraz skomasowanie rozproszonych po archidiecezji dawnych bibliotek kościelnych), celem ułatwienia mu prawidłowego rozmieszczenia odpowiednich pomieszczeń bibliotecznych w gmachu Muzeum⁴². Budowla stanęła — przynajmniej w stanie surowym — w roku 1938. Jednak w obliczu zagrożenia, a następnie faktów wojennych, żadna z przewidzianych tam instytucji nie zdążyła się wprowadzić⁴³. Tak więc w momencie wybuchu drugiej wojny światowej Biblioteka Katedralna znajdowała się nadal w swoich bardzo ciasnych i niewygodnych dla korzystania pomieszczeniach po północnej stronie katedry. Stąd ją okupant hitlerowski zagrabił w całości⁴⁴.

Po wojnie rewindykowany księgozbiór katedralny znów złożono w tych samych, dawnych pomieszczeniach bibliotecznych, których stan oczywiście się pogorszył wskutek pożaru katedry w styczniu 1945 roku (serce największego dzwonu zwanego „Wojciechem”, znajdującego się w wieży północnej, spadając po przepaleniu w czasie pożaru skórzanych lin, przebiło stropy wszystkich kondygnacji) i już wówczas wymagał znacznego odnowienia, co też wykonano⁴⁵. Konieczność zabezpieczenia i odbudowania przede wszystkim zniszczonej katedry zepchnęła sprawę rozbudowy dogodniejszych pomieszczeń bibliotecznych na dalszy plan. Zatem trzeba się było zadowolić dotychczasowym stanem.

Momentem zwrotnym w rozbudowie pomieszczeń dla Biblioteki Katedralnej było objęcie zarządu archidiecezji przez abpa Stefana Wyszyńskiego w roku 1949, który zwrócił uwagę na Bibliotekę i jej bezcenną wartość. W oparciu o opinie fachowców zamierzał przebudować z gruntu „kolegiaty”, z myślą urządzenia tam archiwum i biblioteki. Jednak przekonany przez powołanego przez siebie bibliotekarza ks. Władysława Zientarskiego o słuszności pozostawienia księgozbioru w katedrze dla wielu zasadniczych racji, a także w oparciu o jego projekty przystosowania dalszych pomieszczeń katedralnych, zdecydował o reorganizacji całej Biblioteki. Niestety realizację tych zamierzeń można było rozpocząć dopiero w połowie 1957 roku, to jest po powrocie Prymasa Wyszyńskiego z uwięzienia. Zaczęto od przysposobienia pomieszczenia, znajdującego się na parterze, przy wejściu do Biblioteki (z północnej nawy), przeznaczonego na pracownię dla bibliotekarza i zarazem lektorium dla kwerendzistów. Na magazyny dla stopniowo porządkowanych zasobów przeznaczono część pomieszczeń piwnicznych (dwie izby) w gmachu Kurii Metropolitalnej⁴⁶.

Równocześnie rozpoczęto prace nad urządzeniem stałych magazynów z półkami metalowymi w dwóch wyższych kondygnacjach wieży północnej, z wejściem z pomieszczeń bibliotecznych. Oddano je gotowe do użytku w pierwszej połowie 1960 roku. W następnym, 1961 roku wyposażono w także metalowe półki odrestaurowane pomieszczenie przywieżowe⁴⁷.

⁴² AAG, Arch. i Bibl. „Korespondencja 1935—1936” k. 101: „Gniezno, 18.VI.1936. J. Wielm. Pan Szambelan Cybichowski, Poznań, Wały Leszczyńskiego 7 [...] X. Leon Formanowicz.

⁴³ AAG, ACap. „Protokół Sesyjny od 8/I. 1914” (bez sygn.) k. 170v.

⁴⁴ Por. rozdział I.

⁴⁵ AAG, ACap. „Protokół Sesyjny od 8/I 1914” (bez sygn.) k. 209v: „2.VI.1949.”; „Pisemne relacje dyrektora AAG ks. W. Zientarskiego” k. 1, 4, 7v.

⁴⁶ Tamże k. 12 i n.; „Akta Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie”, „1956—1968. Archiwum Archidiecezjalne”, sygn. 1: „10.XI.58” — Pismo ks. W. Zientarskiego do Kurii Metrop. o przydział wolnego pomieszczenia w gmachu Kurii Metrop. na potrzeby Archiwum i Biblioteki.

⁴⁷ Tamże, sygn. 1: „Sprawozdanie z prac w Archiwum i Bibliotece Prymasowskiej Kapituły w Gnieźnie ks. Władysława Zientarskiego” z 20.IV i 21.XI.1960;

W tymże 1961 roku przebito z kruchty północnej nowe wejście do Biblioteki, zabezpieczone okutymi metalem drzwiami oraz kratą. Natomiast dotychczasowe wejście, prowadzące do Biblioteki bezpośrednio z katedry, zablokowano na stałe⁴⁸.

Z kolei, w związku z odsłonięciem północnego, gotyckiego portalu, przerobiono dawną, główną salę biblioteczną na dwie pracownie dla personelu, przedzielając je ścianą działową. Dotychczasową zaś pracownię, mieszczącą się na dole, przeznaczono wyłącznie jako czytelnię dla kwerendzystów. W końcu 1964 roku w czytelni oraz w górnych pracowniach założono centralne ogrzewanie. Ponadto zainstalowano urządzenie wodno-sanitarne⁴⁹.

W tym samym czasie rozpoczęto prace adaptacyjne nad boczną nawą północną oraz w dwu dalszych, wyższych kondygnacjach wieży północnej, przeznaczonych na magazyn. Prace te ukończono w grudniu 1969 roku⁵⁰.

Na początku 1966 roku przyznano Bibliotece „nowy kapitularz”, znajdujący się w katedrze po stronie południowej⁵¹, jako pomieszczenie wystawowe. Tam od roku 1966, dla upamiętnienia Millennium chrztu Polski, zorganizowano wystawę zabytków piśmiennictwa, którą udostępnia się szerokim kręgom społeczeństwa⁵².

Na przełomie lat 1972/1973 zaadaptowano dodatkowo, na pracownię, jeszcze jedno przeszło nad nawą północną⁵³. Natomiast w pierwszym kwartale 1975 roku oddano na potrzeby Biblioteki odrestaurowane i odpowiednio wyposażone gotyckie pomieszczenie przy wieży północnej (parter), z osobnym wejściem z kruchty. Przeznaczone zostało na czytelnię, gdzie odbywają się seminaria i wykłady pogłębione⁵⁴. Ponadto w tymże 1975 roku przeprowadzono zasadniczy remont w sali wystawowej, mieszczącej się w kapitularku. Prowizoryczne, tymczasowe wyposażenie zastąpiono masywnymi, metalo-szklanymi gablotami⁵⁵.

Wszystkie te przedsięwzięcia mogły być zrealizowane tylko dzięki cichej hojności i wielkiemu zainteresowaniu Księdza Kardynała Prymasa Stefana Wyszyńskiego. Mówi o tym skromna spiżowa tablica pamiątkowa, umieszczona w czerwcu 1966 roku na ścianie schodów, prowadzących do pracowni bibliecznych, jako wotum uznania i podziękowania: „Stefan Wyszyński | Sanctae Romanae Ecclesiae | Cardinalis | Archiepiscopus Gnesnensis | et Varsaviensis | Poloniae Primas | Ornatum cultumque | Bibliothecae Sponsae Suae | Primatei Basilicae | in Millennio

tamże: „10.VI.1961” — instalacja półek metalowych w pomieszczeniu przywieżowym (firma „Skarbiec” z Warszawy).

⁴⁸ Tamże, sygn. 1: „Sprawozdanie [...] z 23.IV. 1962”.

⁴⁹ Tamże, sygn. 1: „Sprawozdanie [...] z 23.IV.1963, 1964, 1965.

⁵⁰ AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927, 1945—” (bez sygn.): „12.I”, „18—20, 26.III.1964” — notatki ks. dyrektora W. Zientarskiego relacjonujące przebieg zebrania z udziałem ks. Prymasa Stefana Wyszyńskiego w sprawie: 1. przejęcia archiwalnych zasobów Biblioteki Seminarium Duchownego w Gnieźnie oraz urządzenia magazynów bibliecznych nad boczną nawą i we wieży północnej, 2. wizję lokalną tychże pomieszczeń, dokonaną przez ks. Prymasa, 3. akceptację projektu zaadaptowania tych pomieszczeń z poleceniem wykonania; tamże: „15.III. 1964. Do J. Em. (S. Wyszyńskiego) [...] ks. dyr. W. Zientarski (prośba)”; tamże: „Sprawozdanie z rocznej działalności Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie” z lat 1965—1970.

⁵¹ Jest to tylko część dawnego kapitularku. Pomieszczenie zmniejszono w związku z odkryciem zabytkowego portalu południowego i podniesieniem stropu kruchty.

⁵² AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927, 1945—” (bez sygn.): „Sprawozdania z rocznej działalności [...] za rok 1966”.

⁵³ Tamże, „Sprawozdanie [...] za rok 1973”.

⁵⁴ Tamże, „Sprawozdanie [...]” za lata 1974 i 1975.

⁵⁵ Tamże, „Sprawozdanie [...] za rok 1975”.

a Baptismo per | Polonos Recepto Memoriam | Anno Domini MCMLXVI | Dat Donat Dedicat”⁵⁶.

Reasumując dane dotyczące miejsc składowania gnieźnieńskiej ksiąźnicy katedralnej od połowy XVII stulecia do czasów dzisiejszych stwierdza się, że nie wyszła ona poza obręb katedry — poza jedynym wypadkiem w okresie drugiej wojny światowej, gdy została zagrabiona przez okupanta. Na przestrzeni tych wieków można wyodrębnić trzy podstawowe, stałe i aktualne przez dłuższy okres czasu miejsca przechowania księgozbioru, mianowicie: 1) nad boczną kruchtą południową — do przełomu XVII/XVIII wieku; 2) w izbie pod wieżą północną — do roku 1747; oraz 3) „Nowa biblioteka”, pomieszczenie specjalnie w tym celu wybudowane w roku 1754, gdzie do dziś ma swoje lokum gnieźnieńska ksiąźnica.

W latach 1957—1975 pomieszczenia biblioteczne poddano zasadniczej reorganizacji i powiększeniu przez wykorzystanie i przystosowanie do tych potrzeb kilku kondygnacji we wieży, jak i całą północną przestrzeń nadnawową.

Inne kilkakrotne, choć krótkotrwałe zmiany pomieszczeń, niemal zawsze w obrębie katedry (nad dawnym kapitułarzem, na chórze muzycznym za organami, nad południową kruchtą, ponownie nad dawnym kapitułarzem, następnie w nowym kapitułarzu; poza katedrą: część ksiąg złożona w gmachu wikariackim i w pomieszczeniach piwnicznych Kurii Metropolitalnej), podyktowane było koniecznością wynikłą z kataklizmów (pożar katedry w r. 1760), wola ratowania księgozbioru przed wilgocią i zapleśnieniem (XIX i XX w.) lub remontem pomieszczeń (lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte XX wieku).

Ponadto do XIX wieku włącznie księgi liturgiczne, nawet zabytkowe, były częściowo przechowywane w zakrystiach, w chórze prezbiterialnym oraz w wielu kaplicach.

Trzeba też mieć na uwadze fakt, że nawet przy dobrym stanie używalności zasadniczych pomieszczeń bibliotecznych zawsze jakaś ilość ksiąg znajdowała się w różnych zakamarkach czy schowkach katedralnych, które niegdyś, choćby przełotnie, były do dyspozycji Biblioteki.

2. TECHNIKA BIBLIOTECZNA

O charakterze, wartości i żywotności jakiejś ksiąźnicy najlepiej świadczy stosowana technika biblioteczna. Wyposażenie pomieszczeń, skład księgozbioru, sposób jego gromadzenia i przechowywania, metoda i stopień jego uporządkowania oraz rozmiary jego użytkowania to elementy najistotniejsze⁵⁷.

Od XVII wieku aż po czasy dzisiejsze, niezależnie od miejsca złożenia księgozbioru, pomieszczenia biblioteczne były wyposażone w tak zwane repozytoria, czyli otwarte szafy-regały. W połowie XVII stulecia posługiwano się drewnianymi repozytoriami, ufundowanymi na początku tego wieku⁵⁸. Z biegiem lat, w miarę potrzeb, sprawiano dodatkowe, uzupełniające regały czy chociażby nadstawki, zaś „nowa biblioteka” otrzymała nowe, masywne, wygodne i dostatecznie umeblowanie⁵⁹.

⁵⁶ Tamże, „Sprawozdanie [...] za rok 1966”; „Gn. 30.VI.1966. Przemówienie Dyrektora Archiwum Archidiecezjalnego i Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie z okazji odsłonięcia tablicy pamiątkowej na schodach prowadzących do pracowni bibliotecznych”.

⁵⁷ J. Muszkowski, *Życie ksiąźki*, Kraków 1951 s. 255.

⁵⁸ Rył, *Biblioteka Katedralna* s. 35.

⁵⁹ AAG, ACajp. „Liber expens.”, sygn. B 308 k. 648v: „20.IX.1665”; „Acta V. Capit.”, sygn. B 33 k. 287v (1746); sygn. B 34 k. 110, 143, 170, 192 (1753—1754); sygn. B 35 k. 371v: „14.V.1764”.

Gdy księgozbiór rozrósł się tak, że już nie mieścił się w repozytoriach ustawionych na ścianach pomieszczeń bibliotecznych, wówczas te, co jakiś czas, zaopatrywano w dodatkowe, również drewniane regały, ustawiane podwójnym rzędem pośrodku sal⁶⁰.

W latach sześćdziesiątych XX wieku, z okazji generalnego remontu dawnych pomieszczeń bibliotecznych oraz urządzenia nowych (nad nawą boczną oraz we wieży północnej) we wszystkich magazynach zainstalowano stałe, wmontowane w betonowe podłogi a także i ściany, regały metalowe z takimiż metalowymi, ruchomymi półkami⁶¹. Zabytkowe, drewniane regały pozostawiono jedynie na ścianach górnych pracowni oraz w czytelnicy. W nich znalazły swoje miejsce: księgozbiór podręczny i służbowy, stanowiący aparat naukowy dla pracowników, oraz sekretariat Archiwum i Biblioteki. W tym samym czasie pracownie i czytelnia otrzymały odpowiednie meblowanie: biurka bądź stoły, krzesła, lampy biurkowe oraz kilka zestawów szuflad, w których mieszczą się katalogi kartkowe i różne kartoteki. Ponadto pracownie stopniowo zaopatrywano w maszyny do pisania, sprzęt fotograficzny, czytnik (do mikrofilmów), oraz niezbędne przybory potrzebne do prac konserwatorsko-introligatorskich⁶².

W latach 1974—1975 salka przy wieży gotyckiej otrzymała nowe stoły i krzesła, a wystawa (na kapitularku) nowy wystrój: gabloty tymczasowe, prowizoryczne zastąpiono stałymi z metalu i szkła⁶³.

W połowie XVII stulecia gnieźnieński księgozbiór katedralny był już uporządkowany według jakiegoś, bliżej nie określonego, systemu, a także spisany⁶⁴. Stosunkowo częste polecenia kapituły nakazujące delegowanym kanonikom, bądź innym kompetentnym osobom, ponowne, należyte „rozgatunkowanie”, uporządkowanie, a niekiedy także spisanie księgozbioru katedralnego, w żadnym przypadku nie informują, jaki wówczas układ zastosowano. Z braku szczegółowych przekazów źródłowych można jedynie przypuszczać, że posłużono się powszechnie wówczas stosowanym podziałem rzeczowym, z równoczesnym uwzględnieniem wielkości formatu. Ten ostatni podział — z konieczności — narzucała nieodmienna okoliczność towarzysząca zawsze księżnicy gnieźnieńskiej: szczupłość miejsca w stosunku do posiadanych zbiorów.

Chronologicznie sprawa porządkowania księgozbioru gnieźnieńskiego według jakiegoś układu przedstawia się następująco: W roku 1657 uporządkowania oraz „rozgatunkowania” ksiąg dokonał ks. Andrzej Orszanowski, kanonik kolegiaty św. Jerzego i zarazem pierwszy penitencjarz katedralny. Pracę tę miał wykonać pod nad-

⁶⁰ Tamże, „Acta V. Capit.,” sygn. B 43 s. 213: „21.X.1830”; sygn. B 46 k. 47 (1892), k. 122 (1896); „Liber expensarum Fabricae Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis 1829—1833” k. 1 (1830); ACap. I, „Archiwum Archidiecezjalne i Biblioteka”, sygn. G 1, nr 45 k. 1, nr 48 k. 1; G 2, nr 45, nr 50 (1867); Arch. i Bibl. „Inwent. Katal. Służb.,” Teczka „Akta dotyczące się biblioteki” (bez sygn.) — Ks. J. Zienkiewicz na końcu odręcznej, luźnej i nie datowanej notatki, w której skrótoowo nakreślił topograficzny rozkład całego księgozbioru w poszczególnych regałach podaje, że: „za obięciem biblioteki zaprowadziłem szafy z meybiblioteki do biblioteki kapitulnej przeniesione i wniosłem różne utensilia do stosownego użycia”; „Korespond. 2. 1931—32” k. 220: „Sprawozdanie archiwalne i biblioteki kapitulnej (ks. L. Formanowicz) za czas od maja do końca r. 1931”.

⁶¹ AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927, 1945—” (bez sygn.): „Sprawozdanie z rocznej działalności [...] z lat 1961, 1966, 1971, 1973.

⁶² Tamże, „Sprawozdanie z rocznej działalności [...]” z lat 1963, 1969, 1970, 1972, 1973.

⁶³ Tamże, „Sprawozdanie z rocznej działalności [...] z lat 1966, 1974, 1975.

⁶⁴ Rył, Biblioteka Katedralna s. 35 i n.

zorem ówczesnego kanonika bibliotekarza Macieja Golimowskiego⁶⁵. W następnym, 1658 roku, dalsze porządkowanie Biblioteki według odpowiedniego układu kapituła zleciła kanonikom Janowi Chryzostomowi Bodzancie i Mikołajowi Grzebińskiemu⁶⁶. W roku 1668 pracę tę kontynuował penitencjarz katedralny Jan Kurszyński (Kurszeński)⁶⁷. W roku 1730 kapituła nakazała Franciszkowi Podgórkowskiemu, penitencjarzowi katedralnemu, ówczesnemu prefektowi biblioteki Kolegium Penitencjarzy, uporządkowanie i ułożenie tego zbioru⁶⁸. W październiku 1743 roku rozłożenie, uporządkowanie oraz zinventaryzowanie całego księgozbioru, przechowywanego dotąd w kilku różnych miejscach, powierzono kanonikom Wojciechowi Wieczorkiewiczowi, Aleksandrowi Gembartowi i Dominikowi Tomickiemu. Po roku kapituła dekret ponowiła, powierzając tym razem tę misję kanonikom Michałowi Komeckiemu, Dominikowi Tomickiemu oraz Walentemu Wężykowi⁶⁹. Nie ma jednak potwierdzenia czy to zamierzenie zostało wykonane. W 1747 roku księgozbiór katedralny tymczasowo przeniesiono za chór muzyczny (post organum), gdzie go ułożył kanonik Walenty Wężyk⁷⁰. On też, wspólnie z kanonikiem Michałem Komeckim, rozłożył w 1751 roku cały zasób biblioteczny w dopiero co wybudowanej „nowej bibliotece”⁷¹. W roku 1754 mandat ponownego, odpowiedniego uporządkowania księgozbioru katedralnego otrzymali kanonicy Aleksander Ożarowski, Krzysztof Szembek i Wawrzyniec Swinarski, z prawem doborania sobie do pomocy osób znających się na rzeczy. W tymże roku księgozbiór katedralny, ostatecznie uporządkowany, skatalogował Andrzej Prusiecki ze Zgromadzenia Księży Misjonarzy, profesor Gnieźnieńskiego Seminarium Duchownego⁷². W 1764 roku, w odrestaurowanych po pożarze katedry pomieszczeniach bibliotecznych, z polecenia kapituły księgozbiór rozłożyli w porządku rzeczowym (per materias ordine collocare) kanonicy Jan Kalkstein, Gabriel Turski i Paweł Soldadini⁷³. W 1796 roku troskę nad porządkiem w Bibliotece przejął kanonik Michał Komorowski („compactum produxit et reposuit”) i spisał cały ówczesny zasób biblioteczny⁷⁴. Pod rokiem 1816 zapisano ogólnie, że księgozbiór biblioteki kapitulnej znajdował się w „armariach”, uporządkowany „iuxta earum materias”⁷⁵.

Pierwszy dokładniejszy zapis informujący, według jakiego systemu księgozbiór złożony w „nowej bibliotece” był uporządkowany, pochodzi z pierwszej połowy XIX wieku (ok. 1834 r.). Jest to dwukartkowa, odręczna notatka kanonika Jana Zienkiewicza, która w początkach jego bibliotekarskiego działania służyła mu jako

⁶⁵ AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 25 k. 245.

⁶⁶ Tamże k. 276.

⁶⁷ Tamże k. 756.

⁶⁸ Tamże, „Fundationis, erectionis ac iurium omnium incorporationum, unionum, ac legatorum, ordinumque Collegii Poenitentiariorum Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis accurata descriptio e diversis originalibus archivi quaesita primum, nunc demum per me Paulum Sufflinum Clecensem I.U.D., poenitentiarium Gnesnensem, collecta et in hunc librum redacta. Iussu ac communi consensu confratrum DD. Poenitentiariorum. In Anno Domini 1628”, sygn. B 714 k. 68; por. Rył Biblioteka Katedralna s. 86 i n.; Rył, Biblioteka Kolegium Penitencjarzy s. 208.

⁶⁹ Tamże, „Acta V. Capit.,” sygn. B 33 k. 113v, 142, 166v.

⁷⁰ Tamże, sygn. B 33 k. 302v.

⁷¹ Tamże, sygn. B 34 k. 39.

⁷² Tamże, sygn. B 34 k. 170, 192.

⁷³ Tamże, sygn. B 35 k. 371v, 551v.

⁷⁴ Tamże, sygn. B 40 k. 231v.

⁷⁵ Tamże. „Codex statutorum Eccl. et Capit. Metrop. Gnesn. 1816”, sygn. B 944 k. 85, 149v: „Prospectum novi Codicis Statutorum Illustr. Capituli [...] Bibliotheca”.

pewnego rodzaju schemat katalogu topograficznego. Dla lepszego zobrazowania ówczesnego układu rzeczowego podają tekst w całości: „Uwagi. A. Wchodząc do biblioteki od kościoła, stoi zaraz na ścianie wschodniej ode drzwi szafa wielka, w której mieszczą się według napisów następujące dzieła: Regularia et Monastica — Ascetica — Polonica — Institutiones speciales — Institutiones generales — Rotae et Tridentini resolutiones — Medici. Szafy w środku I: Z jednej strony są dzieła: Biblia sacra. Historia naturalis — Interpretes s. Scripturae — Anatomia — Chemia — Medica praecipua (aut) cum figuris — Patres Medicinae primi. Z drugiej strony: Historia ecclesiastica — Interpretes s. Scripturae — Historia ecclesiastica. II: Manuscripta — Officia divina — Rubricella. III: Historia ecclesiastica — Concilia — Lythurgia — Bullarium — Concilia — Enciclopedia — Historica — Apparatus ad varias scientias — Antiqua manuscripta — Missalia antiqua — Ritualia antiqua — Antiphonaria — Vitae Sanctorum.

„B. Szafa od południa położona, w której złożone są te dzieła: Geografia — Historia profana — Moralia, Politica, Philosophica — Catechesis — Theologia — Synodi — Corpus juris canonici.

„C. Szafa od zachodu, w której są dzieła kanonistów z napisem: Canonistae.

„D. Szafy od północy pod oknami zawierają te dzieła: Ius civile romanum — Commentaria.

„Wszystkie powyżej wyszczególnione dzieła, w szafach jak się oznaczyło zamieszczone, stanowią Biblioteki Kapitulney Oddział 1. i zajmują pierwszą izbę.

(k. 2) „Szafa w drugiej izbie obeymuje te dzieła: Poetae et Oratores — Theologia specialis. Ta szafa leży na wschód.

„Szafa od południa zawiera: Conciones.

„Szafa od zachodu ma podług napisów te dzieła: S. Patres — Alphabeta orientalia — Grammaticae — Dictionaria hebraica et graeca — Elementa grammaticae — Dictionaria latina, gallica, italica, anglica, germanica — Logica — Metaphysica — Physica — Algebra — Mathematica — Astronomia — Architectura.

„Szafy w środku. W tych szafach mieści się biblioteka ś.p. X Biskupa Brodziszewskiego z jednej strony, a z drugiej różne dzieła do biblioteki Kapitulney należące. Są także portrety, obrazy, karty jeograficzne, mappy, figury, teleskopy, mikroskopy, kamienie, kruszcze itd.

„Na północ pod oknami żadne szafy nie są zaprowadzone.

„Powyżey wymienione przedmioty stanowią oddział 2. biblioteki i zajmują drugą izbę.

„Nadto za obięciem biblioteki zaprowadziłem szafy z mey biblioteki do biblioteki kapitulney przeniesione i wniosłem różne utensilia do stosownego użycia. Znajduje się także znaczna liczba książek moich, które różnemi czasy do biblioteki kapitulney wniosłem, a z niemi mineralia, starożytności, urny, stare pieniądze, kopersztychy, mappy itd. itd.”⁷⁶

Należy też przyjąć, że w drugiej połowie XVII stulecia księgozbiór gnieźnieńskiej księżnicy był już jakoś osygnowany⁷⁷. Niewątpliwie sygnaturę stanowiły ja-

⁷⁶ AAG, Arch. i Bibl.: Inwent. Katal. Służb. Teczka „Akta dotyczące się biblioteki” (bez sygn.), dwie luźne kartki. Po części układ ten potwierdza prośba bpa A. Brodziszewskiego, skierowana do ks. Antoniego Dyamenta, sekretarza kapitulnego, o dostarczenie z Biblioteki potrzebnych mu dzieł, z dokładnym podaniem, gdzie (izba, regał, dział) należy ich szukać; ACap. I. „Personalia: Brodziszewski Wojcicch” (bez sygn.) Nr 1. „Rachunki odbieranych kompetencji kanonicznych i kwity z lat więzienia. Poznań 17.X.1838”.

⁷⁷ Rył: Biblioteka Katedralna s. 35.

kieś cyfry: arabskie bądź rzymskie. Jednak z braku jakichkolwiek przekazów źródłowych w tym względzie, trudno dziś dociec, jakie formy sygnaturowanie ksiąg mogło przybrać. W oparciu o liczne, wyżej przytaczane nakazy dotyczące rozłożenia, uporządkowania oraz spisania katedralnego zasobu bibliotecznego można mniemać, że księgozbiór podzielony według „klas” (zespoły, działy) wiązano w obrębie danego działu numerem bieżącym ze stałym miejscem pomieszczenia i regału⁷⁸.

W latach trzydziestych XIX-go stulecia wyżej wspomniany kanonik Jan Zienkiewicz, jako pomocnik kanonika bibliotekarza Wojciecha Brodziszewskiego, podjął się trudu spisania gnieźnieńskiego księgozbioru katedralnego. Owocem jego pracy to obszerny katalog (zachowały się tylko cztery tomy), w którym ujął wszystkie dzieła znajdujące się nie tylko w samej ówczesnej bibliotece, lecz także w innych pomieszczeniach katedralnych, jak zakrystie, chór muzyczny czy kaplice. Katalog ten jednak nie daje wyobrażenia co do podziału zasobu bibliotecznego na odpowiednie działy rzeczowe, jego rozłożenia w repozytoriach czy sposobie sygnowania. Poszczególne bowiem noty bibliograficzne nie uwzględniają żadnych cech indywidualnych danych dzieł — w tym także sygnatur⁷⁹.

Wiadomo też, że w latach 1867—1869, z inicjatywy tegoż ks. Zienkiewicza, jeszcze raz usiłowano podjąć jakąś reorganizację całego zasobu bibliotecznego, co też — przynajmniej w jakiejś mierze — zostało uskutecznione⁸⁰. Jednak i tym razem brak potrzebnych szczegółów sprawę układu i sygnaturowania księgozbioru gnieźnieńskiego pozostawia nadal nie wyjaśnioną.

Pierwszy wyraźny i szczegółowy zapis mówiący o ułożeniu, osygnowaniu i skatalogowaniu całego zasobu bibliotecznego pochodzi dopiero z lat siedemdziesiątych XIX wieku. Dzieła tego dokonał kanonik Jan Korytkowski, któremu w ciągu trzech lat (1874—1877) „udało mu się samemu bez żadnej pomocy, mimo ciasność miejsca, uporządkować wszystkie książki według umiejętności, każdą opatrzyć odpowiednim znakiem bibliotecznym wewnątrz i zewnątrz, tudzież pieczęcią kapitulną, ułożyć najpierw katalog kartkowy, a następnie systematyczny”⁸¹.

Sygnaturę, umieszczoną na grzbiecie książki oraz na wewnętrznej stronie przedniej okładziny, stanowił podwójny symbol (znak): literowy — informował o przynależności danego dzieła do oznaczonego działu; oraz cyfrowy — dotyczył kolejności miejsca na półce w danym dziale.

Zasadę porządkowania według „umiejętności” (układ rzeczowy) stanowiło dla ks. Korytkowskiego kryterium treściowe. Podzielił on cały zasób biblieczny na 26 następujących, oznaczonych kolejnymi literami alfabetu działów: „A. Teologia dogmatyczna i moralna, B. Apologetyka i polemika, C. Pismo święte, D. Katecheza, E. Historia Kościoła powszechnego, F. Historia Kościoła polskiego, G. Prawo kościelne i Synody, H. Ascetyka, I. Liturgia, K. Patrologia, L. Kazania, Ł. Teologia pastoralna, M. Filozofia, N. Historia świecka, O. Jeografia, P. Dykcyonarze, Q. Prawo świeckie, R. Klasyki łacińscy i greccy, S. Wymowa i poezya, T. Astronomia, fizyka, matematyka etc., U. Historia naturalna, V. Medycyna, chirurgia i aptekarstwo, X. Starożytności, Y. Książki szkolne, Z. Różne książki polskie, MS. Rękopisma, A.A. Pisma peryodyczne, B.B. Statystyka”⁸².

⁷⁸ A. Birkenmajer, Belgijski bibliofil Arseni Tasseau i jego związki z Polską, w: *Z zagadnień teorii i praktyki bibliotekarskiej*, Warszawa 1960 s. 230.

⁷⁹ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent. aKtal. Służb. „Katalog Biblioteki Katedralnej” [...] ks. Jan Zienkiewicz [...] Gniezno 1834, t. I—IV (bez sygn.).

⁸⁰ AAG, ACap. I. „Archiwum archidiecezjalne i biblioteka”, sygn. G 1, nr 43 k. 1; G 2, nr 43—44; ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 1 k. 19; K 11 k. 113.

Należy też zaznaczyć, że rękopisy, które zresztą już znacznie wcześniej (przed rokiem 1846) wydzielili i osygnowali cyframi arabskimi ówczesny bibliotekarz kapituły ks. bp Wojciech Brodziszewski⁸³, ks. Korytkowski potraktował jako odrębny dział, zaopatrując je w symbol MS oraz nowy numer kolejny. W obrębie tego zbioru — podobnie jak we wszystkich działach — zastosował układ alfabetyczny według autorów lub tytułów. W pierwszych latach dwudziestego wieku opracował według porządku chronologicznego ks. Tadeusz Trzcński katalog wydany drukiem. Owocem tej pracy jest „Katalog rękopisów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie aż do pocz. XVI w.” (Poznań 1910)⁸⁴.

W latach trzydziestych XX stulecia ks. Kanonik Leon Formanowicz przeprowadził selekcję formalną starych druków, wyłączając z księgozbioru katedralnego, jako osobne zbiory: 1. inkunabuły oraz 2. polonika szesnastowieczne. Pierwsze osygnował symbolami: „Inc.” i oddzielnym — w ramach tego zbioru — numerem kolejnym; natomiast polonika zaopatrzył w symbole: „PL” i także w numer bieżący, poczynając od 1. Oba zbiory skatalogował i wydał drukiem: „Katalog poloników XVI-go wieku”⁸⁵ oraz pierwszą część (do hasła Palude) „Katalogu inkunabułów”⁸⁶.

Pozostałe starodruki ks. Formanowicz porządkował według systemu rzeczowego, zaprowadzonego przez ks. Korytkowskiego⁸⁷, z zamiarem w przyszłości wydzielenia i osobnego skatalogowania poloników XVII i XVIII-wiecznych⁸⁸.

Rewindykowany po drugiej wojnie światowej księgozbiór gnieźnieński uporządkowano w sposób następujący: Zbiory specjalne, jak rękopisy, inkunabuły oraz polonika XVI-wieczne według sygnatur zgodnych z ich drukowanymi katalogami, zaś pozostałe druki, mimo fatalnych, niekorzystnych skutków wojennych, ułożono na sposób przedwojenny. Ten stan pozostał aż do momentu zadecydowanej reorganizacji pomieszczeń bibliotecznych, na skutek czego całość kilkakrotnie przenoszono, i to w takich warunkach, w których dotychczasowy układ nie dał się utrzymać. Rękopisy, inkunabuły i polonika szesnastowieczne otrzymały wygodne pomieszczenie w dolnej kondygnacji wieżowej. Inne starodruki umieszczono nad bocz-

⁸¹ Korytkowski, *Pralaci*, t. 1 s. 510.

⁸² AAG, Bibl. Katedr.: Inwent. Katal. Służb. „Korytkowski Jan, Katalog Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie z 1877 roku” (bez sygn.).

⁸³ W licznych rękopisach średniowiecznych ta cyfra zachowała się obok sygnatury aktualnej. Por. AAG, Bibl. Katedr.: Inwent. Katal. Służb.: „Manuscripta antiqua Bibliothecae Capituli Gnesnensis. Pro noticia solius Illustrissimi Capituli conscripta per Anselmum Adalbertum Brodziszewski Suffraganeum et Canonicum Gnesnen. Gniezno 1846”. Rękopis autorski (bez sygn.).

⁸⁴ T. Trzcński, *Katalog rękopisów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie aż do pocz. XVI w.*, Poznań 1910.

⁸⁵ AAG, Arch. i Bibl.: „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—1930” k. 283: „Gniezno, dn. 26 listopad 1929. Ekscelencjo! [...] Ks. Bpie (A. Laubitz) [...] ks. L. Formanowicz”; L. Formanowicz, *Katalog druków polskich XVI wieku Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie*, Poznań 1930.

⁸⁶ AAG, Arch. i Bibl.: „Korespond. 2. 1931—32” k. 189: „Gniezno 23.II.1932. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego [...] X. L. Formanowicz kan. Metrop.” (uzupełnienia do Ankiety bibliotecznej); L. Formanowicz, *Katalog inkunabułów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie*, z. 1, Poznań 1939.

⁸⁷ Tamże, „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—1930” k. 24: „Gniezno dn. 15.I.1928. Zarządzenie i wypełnienie Kwestionariusza dla Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego [...] Do Kwestionariusza Nr 1 [...] X. F.”.

⁸⁸ Tamże, „Korespond. 2. 1931—1932” k. 221: „Sprawozdanie archiwisty i bibliotekarza za czas od maja 1927 do końca r. 1931 odczytane na kapitule generalnej dn. 4.V.1932”.

na nawą, gdzie zainstalowano metalowe regały. Celem wykorzystania miejsca księgi ułożono według formatu i wieków. Wtedy też rozpoczęto katalogowanie i ponowne sygnowanie tego najbogatszego, tak pod względem ilościowym jak i treściowym, zbioru⁸⁰.

Księgozbiór podręczny oraz służbowy ustawiono na półkach według systemu rzeczowego. Ze względów praktycznych, dla łatwiejszego i szybkiego wyszukania potrzebnego dzieła, sporządzono do obu zbiorów katalogi: alfabetyczny, rzeczowy i topograficzny⁸¹.

Ponadto kolekcje specjalne, jak fragmenty rękopisów, mikrofilmy, ikonografia (albumy, sztychy, fotografie), kartografia, ekslibrisy, banknoty, znaczki dobroczynnościowe itp., które w okresie międzywojennym zaczęły gromadzić ks. Formanowicz, a po wojnie znacznie poszerzono ich zakres tematyczny, mają osobne swoje miejsce w magazynach i są inwentaryzowane oraz sygnowane na bieżąco⁸¹.

Niektóre dzieła, zwłaszcza starsze, zachowały także do dziś — niezależnie od sygnatur naniesionych przeważnie w XIX i XX wieku — noty proveniencyjne bądź ekslibrisy mówiące o pierwotnej przynależności danego dzieła do osoby, kościoła lub klasztoru⁸².

Ponadto kapituła, pod której pieczęcią Biblioteka Katedralna się znajdowała aż do roku 1960, co jakiś czas nakazywała komisyjne rewizje całości lub jakiejś części (zespołu) zasobu bibliotecznego. Zadanie to powierzała wydelegowanym przez siebie osobom, powołanym najczęściej ze swojego grona lub z Kolegium Penitencjarzy. Rewizje miały na celu zabezpieczenie dzieł przed zaginięciem czy zniszczeniem, a zarazem zorientowanie kapituły co do aktualnego stanu tak pod względem ilościowym, jak i treściowym księżnicy gnieźnieńskiej oraz spełniały rolę scontrum. Z reguły łączono je z ponowną inwentaryzacją zasobu bibliotecznego. Podobnie jak w wiekach minionych, inwentarze sporządzane z racji tych rewizji nie zachowały się do naszych czasów⁸³.

Pierwszą taką rewizję w omawianym okresie z polecenia kapituły — jednak bez wzmianki o konieczności spisania ksiąg — przeprowadzili w roku 1658 kanonicy Jan Chryzostom Bodzanta oraz Mikołaj Grzebiński⁸⁴. Następną, podobną rewizję księgozbioru bez wyraźnego nakazu spisania ksiąg, zarządzono 23 października 1686 roku. Mieli jej dokonać kanonicy Franciszek Appel i Piotr Konojadzki⁸⁵. W kwietniu

⁸⁰ Tamże, „Działalność AAG 1927, 1945—” (bez sygn.): „Sprawozdanie z rocznej działalności Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie” z lat 1961—1975.

⁸¹ Tamże, „Dziennik zajęć 1966.I.IX — 1969.31.XII”; „Księga zajęć 1970.2.I — 1973.1.IX”; „Księga zajęć 1973.3.IX. — 1977.17.IV” (bez sygn.).

⁸² Tamże.

⁸³ Rył, Biblioteka Katedralna s. 35. Zob. też proveniencje, zwłaszcza indeksy, w następujących publikacjach: J. Rył, Katalog rękopisów Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie, Lublin 1983, nadb. z „Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych”, t. 45—46; J. Rył, Katalog inkunabułów zespołu seminaryjnego Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie, Lublin 1972, nadb. z „Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych”, t. 25; J. Wojtkowski, Rekonstrukcja drugiego zeszytu Katalogu inkunabułów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie księdza Leona Formanowicza, Lublin 1969, nadb. z „Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych”, t. 18; L. Formanowicz, Katalog inkunabułów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie, z. 1, Poznań 1939; L. Formanowicz, Katalog druków polskich XVI-go wieku Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie, Poznań 1930.

⁸⁴ Rył, Biblioteka Katedralna s. 39, 43.

⁸⁵ AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 25 k. 276: „22.X.1658. Ad revidendam bibliothecam [...] Adm. RR. DD. Joannis et Chrysostomi Bodzenta et Nicolai Grzebińskiego Canonicorum Gnesnens. plenarie committitur”.

⁸⁶ Tamże, sygn. B 27 k. 105.

1687 roku rewizję biblioteki prawniczej, z nakazem spisania ksiąg i dopilnowanie reparacji okien w pomieszczeniu bibliotecznym, powierzono doktorom kanonikom Aleksandrowi (Balcer) Gissie (Gissa) i Franciszkowi Appelowi⁹⁶. Następnego roku kapituła zarządziła ponowną rewizję biblioteki kapitulnej (katedralnej). Tym razem miała ona na celu sprawdzenie, czy księgi były utrzymane w należytej czystości i czy im nie zagrażała wilgoć. Dokonanie powyższej lustracji kapituła powierzyła kanonikom Stefanowi Radoszewskiemu i Piotrowi Daleszyńskiemu⁹⁷. Po ośmiu latach (maj 1696) kapituła zleciła dokonanie rewizji obu bibliotek (utraque Bibliotheca): teologicznej oraz prawniczej, kanonikowi Franciszkowi Kraszkowskiemu, z poleceniem odkurzenia całego księgozbioru, sprawdzenia go z regestrami, a także ponownego spisania⁹⁸. W kwietniu 1711 roku rewizję Biblioteki, wraz z obowiązkiem spisania wszystkich ksiąg, kapituła powierzyła kanonikowi Janowi Grasińskiemu⁹⁹. Dwa lata później, w maju 1713 roku, zarządziła ponowną rewizję księgozbioru teologicznego oraz prawniczego. Zadanie to powierzono kanonikom Krystynowi Duninowi Karwickiemu oraz Andrzejowi Kwapiszewiczowi, doktorowi obojga prawa¹⁰⁰. Po śmierci biskupa sufragana Franciszka Kraszkowskiego, który opiekował się „biblioteką teologiczną”, złożoną wówczas nad kaplicą Dzierżkowskiego, kapituła poleciła w styczniu 1732 roku przeprowadzić jej rewizję kanonikom Wilhelmowi Robertsonowi, Pawłowi Kilińskiemu, Wojciechowi Wieczorkowiczowi oraz — z poza grona kapituły — Franciszkowi Podgórskiemu, notariuszowi kapitulnemu a zarazem sekretarzowi Kolegium Penitencjarzy¹⁰¹. Po roku 1804 kanonik Kajetan Kowalski, ówczesny prefekt biblioteki kapitulnej został „Delegowany od Prześwietnej Kapituły Metropolitalnej Gnieźnieńskiej do zrewidowania ksiąg choralnych czyli Kanta”. W szczegółowym sprawozdaniu z maja 1811 roku przedstawił on kapitule: gdzie, jakie, ile i w jakim stanie znajdowały się księgi liturgiczne. Podpisywał też, które z nich potrzebują „znaczej reparaacji”, a także sugerował, jakie i w ilu egzemplarzach należałoby dokupić¹⁰².

⁹⁶ Tamże, sygn. B 27 k. 122v: „28.IV.1687 [...] ad revisionem Bibliothecae Iuristarum, illiusque conscriptionem, fenestrarum reparationem, Perillustris Dni Doctores Alexander Gissa et Franciscus Augustinus Appel assignantur”.

⁹⁷ Tamże, sygn. B 27 k. 180: „2.V.1688 [...] Ad revidendos libros in Capitulari Bibliotheca depositos ne corrumpantur putredine, sed munde et nitide asserventur, Perillustris Dnus Stephanus Radoszewski et Petrus Daleszyński Canonici Gnesn. deputantur”.

⁹⁸ Tamże, sygn. B. 28 k. 662: „5.V.1696 [...] Conservacioni majori Bibliothecarum Ecclesiae Metropolitanæ Gnesn. Perillustris et Rmi Dni prospicientes ad lustrandos, et expulveribus libros necnon conscribendos, ac cum suis Regestris verificandos, Perillustris Dnum Franciscum Kraszkowski Canonicum Gnesnensem deputaverunt et negotium perficiendum in utraque Bibliotheca commiserunt”.

⁹⁹ Tamże, sygn. B 30 k. 61v: „28.IV.1711. Ad revisionem Bibliothecae et conscriptionem librorum deputatus Perillustris Dominus Grasiński”.

¹⁰⁰ Tamże, sygn. B 30 k. 152v, 232: „Revisio Bibliothecae utriusque. Ad revidendam utramque tam Doctorum S. Theologiae, quam Iuris Canonorum Bibliothecam deputanti ex praesenti Capitulo Perillustris Rmi Dni Christinus Dunin Karvicki et Andreas Kwapiszewicz I.U.D. Canonici”.

¹⁰¹ Tamże, sygn. B 32 k. 80v: „24.I.1732. Bibliothecarii constituti. In praesenti Capitulo repositae sunt claves a Reverendissimis Executoribus testamenti pie defuncti olim Illustr. Suffrag. Gnesn. Bibliothecae Theologali super Capellam Dzierżgowianam consisten. serviend. Ad cuius revisionem Perillustris et Rndmi Wilhelmus Robertson, Paulus Kiliński, Albertus Wieczorkowicz DD. Canonici una cum Francisco Podgorski Secretario, uti ex paenitentiaris uno vigore ordinationis Gembicianaee seu potius vigore antiquarum ordinationum Rndmi Capituli deputantur et eidem Bibliothecae praeficiuntur”.

¹⁰² AAG, ACap. I. „Kościół katedralny (różne sprawy)”, sygn. F 12 k. 16:

Kapituła w trosce o księgozbiór, aby książki wskutek nieodpowiedniego przechowywania czy zaniedbań nie przepadały bezpowrotnie, nakazywała — w miarę aktualnych potrzeb (sytuacji), i to niezależnie od wyżej omówionych rewizji — jeszcze inne, dodatkowe prace porządkowe, jak odkurzanie, czyszczenie, osuszanie (wietrzenie) ksiąg oraz przemieszczanie księgozbioru w dogodniejsze miejsca¹⁰³. Niektóre z tych prac leżały w bezpośredniej gestii każdorazowego bibliotekarza. I tak jednym z wielu jego obowiązków było: dopilnować, aby cały księgozbiór był co najmniej dwa razy do roku dokładnie przewietrzony¹⁰⁴. Wszystkie te czynności porządkowe wykonywali — zawsze pod nadzorem kanonika bibliotekarza — alumnii miejscowego Seminarium Duchownego¹⁰⁵ lub osoby świeckie¹⁰⁶.

Również prace konserwatorsko-naprawcze, stosowane na szeroką skalę, miały na uwadze zabezpieczenie ksiąg, by służyły jak najdalszej potomności. Tak oprawy nowo zakupionych dzieł, jak wszelkie naprawy wykonywali — w zależności od

„1804—1814(?) Delegowany od Prześwientej Kapituły Metropolitalnej [...] Caietanus Kowalski Can. Gnesn.”; tamże, „Personalía biskupów sufraganów, kanoników katedralnych i beneficjatorów”, sygn. E. 11 nr 27: „(Personalía Marcina Siemieńskiego) Gniezno 7.IV.1811. Actum Gnesna in Capitulo Generali [...] Ex Actis Illrmi et Rmi Capituli Metropol. Gnesn. Extract. Josephus Ollrych [...] Capituli Metropol. Gnesn. Notarius juratus mp.”.

¹⁰³ AAG, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 32 k. 109; B 33 k. 136v; „Liber expens.”, sygn. B 319 k. 226 (X.1760); B 321 k. 45 (1766), B 323 k. 89 (IX.1789); „Codex Statutorum Eccl. et Capit. Metropol. Gnesn. 1816”, sygn. B 944 k. 149v; „Prospectum novi Codicis Statutorum Illustr. Capituli Eccl. Metropol. Gnesn. Bibliotheca [...] purgatorio et ventilatio librorum”; „Protokoły sesyjne od 8/I. 1914” (bez sygn.) k. 96: „28.IX.1922. Kapituła zgodziła się, aby odkurzyć książki z biblioteki kapitulnej”; k. 127v: „4.XI.1928”; Arch. i Bibl. „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—1930” k. 83a: „Odkurzanie Biblioteki Kapitulnej rozpoczęło się 23 lipca 1928”; „Działalność AAG 1927, 1945—” (bez sygn.): „Sprawozdanie z rocznej działalności Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie” z lat 1960—1975.

¹⁰⁴ AAG, ACap. „Decreta visitationis Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis A. 1623, 1713”, sygn. B 92 s. 101: „10.VI.1713 [...] 34. Bibliotheca utraque [...] libros ex nunc omnes diventilari facere et, ut imposterum saltim bis in anno ventilentur procurare”.

¹⁰⁵ Tamże, „Liber expens.”, sygn. B 319 k. 226: „(1760) Studentom Bibliothekę przynoszącym [...]”; „Codex Statutorum Eccl. et Capit. Metropol. Gnesn. 1816”, sygn. B 944 k. 85: „Bibliotheca [...] Alumnii Seminarii ad omnem requisitionem eorum teneant diebus recreationibus venire ad mundandos libros et ad alias operas in Bibliotheca praestandar”: Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927, 1945—” (bez sygn.): „Sprawozdanie z rocznej działalności Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie” z lat 1962—1975. Od 1962 roku z polecenia Prymasa S. Wyszyńskiego klerycy z Gnieźnieńskiego Seminarium Duchownego, po drugim roku studiów (do r. 1969 po czwartym kursie), odbywają w okresie wakacyjnym tygodniową praktykę w Archiwum Archidiecezjalnym oraz w Bibliotece Katedralnej.

¹⁰⁶ AAG, ACap. „Liber expens.”, sygn. B 321 k. 45: „1766. Świątnikom na piwo książki do Biblioteki przynoszącym flor. 22”; B 323 k. 89: „8.IX.1789. Świątniczanom na [...] uprzątnienia w kościele y Bibliotece czyniącym konsolacyi fl. 1”; Arch. i Bibl. „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—1930” k. 83a: „Odkurzanie Biblioteki Kapitulnej rozpoczęło się dnia 23 lipca 1928 i ukończone zostało dnia 4 września 1928; pracowano 410 godzin przy pomocy Waclawa Pałczyńskiego, Mieczysława Śniżińskiego, Walentego Patra, Michała i Jana Wieczorkiewiczów. Jako wynagrodzenie otrzymał: Waclaw Pałczyński za 96 godzin pracy 57,60 zł; Mieczysław Śniżiński za 130 godzin pracy 78 zł; Walenty Pater za 12 godzin pracy 7,20 zł; Michał Wieczorkiewicz za 64 godziny pracy 38,40 zł; Jan Wieczorkiewicz za 108 godzin pracy 64,80 zł. Gniezno dn. 4 września 1928. Razem wypłac. 246 (dwieście czterdzieści sześć zł.)”. Notatka zrobiona ręką ks. L. Formanowicza. Figurują na niej podpisy dyżej w/wszczególnionych.

rodzaju uszkodzenia — miejscowi introligatorzy czy złotnicy¹⁰⁷. Zdarzało się też, że oprawę ksiąg powierzono warsztatom introligatorskim lub złotniczym w Krakowie¹⁰⁸, w Poznaniu¹⁰⁹, w Kaliszu¹¹⁰, w Toruniu, czy w innych miejscowościach¹¹¹.

Poniższe zestawienie, ujmujące wiekami ilość wzmianek dotyczących naprawy i konserwacji księgozbioru gnieźnieńskiego, sporządzone w oparciu o księgi wydatków z okresu 1650—1900, potwierdza fakt, że kapituła, ściślej mówiąc bibliotekarze, mieli dostateczny szacunek i właściwe zrozumienie wartości kulturowej powierzonego im skarbu:

Wiek	Ilość zapisów	Ilość konserwowanych dzieł ¹¹²
XVII	23	46
XVIII	85	260
XIX	59	610

Trzeba zaznaczyć, że analiza poszczególnych przekazów wykazała, iż każdy zapis zawsze dotyczył naprawy przynajmniej dwu dzieł (liczba mnoga). Niekiedy tak ilość, jak rodzaj ksiąg, z określeniem jakiej potrzebują naprawy, były podane z najmniejszymi szczegółami¹¹³. Warto też nadmienić, że do połowy XVIII wieku większość dzieł poddanych konserwacji stanowiły księgi liturgiczne.

W XIX wieku szczególną uwagę na oprawianie ksiąg położyli bibliotekarze bp Wojciech Brodziszewski oraz kanonik Jan Zienkiewicz. Biskup Brodziszewski nawet własnoręcznie oprawiał rękopisy, którymi zajął się specjalnie. Oprawiał je w szare płótno, używając do tego kleju mącznego, co spowodowało znaczne zarobaczenie księgozbioru. Oprawy te, dla uratowania ksiąg (tekstów) trzeba było koniecznie usunąć¹¹⁴. Ksiądz Zienkiewicz natomiast polecił oprawić wiele ksiąg w pergamin (karty z tekstem), wyjmowany z XV-wiecznego antyfonarza, sygnowanego MS 145, który na ten cel przeznaczyl¹¹⁵.

¹⁰⁷ AAG, ACap. „Liber expens.,” sygn. B 308 k. 734: „8.V.1667. Złotnikowi Lu-
rencowi od zrobienia klauzur nowych ad Missale Ewaugel. dedi flor. 1 gros. 15.
Za srebra lotów n. 8 na urobienie tychże klauzur dedi flor. 8”; sygn. B 309 k. 256:
„7.IV.1672. Od oprawy mszałów wikaryjskich dwóch Żydowi Gnieźnieńskiemu flor.
5 gros. 15”, k. 552.

¹⁰⁸ Tamże, sygn. B 303 k. 821v: „6.I.1669. Cracoviae. Za trzy Mszały ad Za-
cristiam Prałatów, to iest za sexterny y Introligatorowi od oprawy w czarną Czapę,
y Złotnikowi tamecznemu za srebro do tychże Mszałów y od roboty, y za trzy
Regestra także do tych Mszałów trzech per manus Perillustris Nic. Sławieński
Cancellarius Gnesn. dati flor. 204”.

¹⁰⁹ Tamże, sygn. B 308 k. 692v, 737: „18.VII.1767. P. Janowi Introligatorowi
Poznańskiemu od oprawy i naprawy Brewiarza kościelnego dedi flor. 8”; B 314
k. 129v.

¹¹⁰ Tamże, sygn. B 315 k. 156 (1726).

¹¹¹ Tamże, sygn. B 315 k. 156 (3.IV.1726): „Regestra perceptorum et expensorum
Martini Siemięński 1788—1808”, sygn. B 915 k. 61: „XI.1806. 27. Introligatorowi
w Siewierzu od oprawy dwóch książek gr. 6.”.

¹¹² Za podstawę obliczenia wzięto sumę wyszczególnionych ilościowo dzieł oraz
zapisy podane w liczbie mnogiej $\times 2$, co sugeruje, że ilość konserwowanych dzieł
była wyższa od tej, którą podano w tabeli.

¹¹³ Liczba waha się od 5—15 ksiąg. W jednym wypadku — Rachunek dla in-
troligatora W. Stawickiego — podano, że oprawiono w skórę 395 dzieł różnego
formatu — AAG, ACap. I. „Archiwum Archidiecezjalne i Biblioteka”, sygn. G 2
nr 47: „Praca introligatora dla Prześwietnej Biblioteki Katedralnej” (ok. 1867 r.).

¹¹⁴ Usunął je w latach sześćdziesiątych XX wieku dyrektor AAG ks. W. Zien-
tarski. Por. Korytkowski, Prałaci, t. 1 s. 510.

¹¹⁵ Ustna relacja dyrektora AAG ks. W. Zientarskiego. W latach sześćdziesią-

W XX wieku restauracja czy konserwacja zniszczonych bądź uszkodzonych dzieł stała się jeszcze bardziej istotna, zwłaszcza po odzyskaniu zagrabionego przez okupanta hitlerowskiego księgozbioru katedralnego. Jeszcze w okresie międzywojennym ówczesny bibliotekarz, kanonik Leon Formanowicz, starał się wszelkimi dostępnymi dla niego sposobami konserwatorskimi zapobiec dalszemu niszczeniu ksiąg, spowodowanemu głównie przez robactwo oraz wilgoć. Między innymi wkładał bardziej uszkodzone rękopisy, pozbawione opraw, w specjalnie w tym celu sporządzane pudła-futerale. Kapituła sygnalizował wielką potrzebę konserwacji introligatorskiej, zwłaszcza wielu opraw, czego niestety, z racji wybuchu drugiej wojny światowej, już nie zdążył przeprowadzić¹¹⁶.

Trzeba jeszcze dodać, że w okresie międzywojennym (luty 1936), za urzędowania bibliotekarza ks. Leona Formanowicza, swoistym, lecz ważnym wyrazem troski o bezpieczeństwo i konserwację księgozbioru, był zakaz „wprowadzania zwiedzających do kapitularki”, gdzie umieszczono oczyszczony i uporządkowany przez tegoż ks. Formanowicza zbiór rękopisów średniowiecznych¹¹⁷.

Fatalne losy księgozbioru podczas okupacji, okropne warunki, w jakich znajdowała się — przynajmniej w momencie rewindykacji — przeważająca większość gnieźnieńskiego zasobu bibliotecznego, spowodowały proces niszczenia, który w niektórych przypadkach stał się już niemożliwy do usunięcia czy chociażby zatrzymania.

Od roku 1957 prowadzi się już bardzo intensywne i wielostronne prace konserwatorskie, mające na celu jak najszybsze zatrzymanie procesu niszczenia (zahamowanie butwienia, tępienie robaka) oraz usunięcie jego skutków poprzez scalenie rozbitych ksiąg, uzupełnienie lub wymianę opraw (głównie deski) itp. Konserwacją introligatorsko-złotniczą objęto przede wszystkim cenniejsze zbiory, a więc rękopisy, inkunabuły i polonika szesnastowieczne. Zasadniczą konserwację wraz z przygotowaniem księgi do czynności introligatorskich prowadzi na miejscu dyrektor AAG ks. Władysław Zientarski¹¹⁸.

Ponadto w latach sześćdziesiątych XX wieku w ramach konserwacji, w celu

tych XX wieku zdjęto 12 fragmentów kart pergaminowych (zapisanych), pochodzących z MS 145, a niegdyś użytych jako oprawa do innych ksiąg; por. J. Rył, Katalog rękopisów Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie, Lublin 1983, nadb. z „Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych”, t. 45—46 s. 88 poz. 145; AAG, ACap. I. „Archiwum Archidiecezjalne i Biblioteka”, sygn. G 2 nr 47: „Praca introligatora do Prześwietnej Biblioteki Katedralnej” (ok. 1867). Z polecenia ks. J. Zienkiewicza introligator W. Stawicki oprawił w skórę 395 dzieł.

¹¹⁶ Arch. i Bibl. „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—30” k. 283: „Gn. Dn. 26. listop. 1929 r. Ekscelencjo! (bp A. Laubitz) [...] XF.”; tamże, „Korespond. 2. 1931—1932” k. 71: „Gn. 28.VIII.1931. Emin. Najdost. Ks. Prymasie! [...] Formanowicz Kanonik Metropolitalny. Prefekt Archiwum i Biblioteki Kapituły Metropolitalnej i Biblioteki Seminarium Duchownego”.

¹¹⁷ AAG, ACap. „Protokoły Sesyjne od 8/I. 1914 (bez sygn.) k. 157.

¹¹⁸ Tamże, „Działalność AAG 1927, 1945—” (bez sygn.); „Sprawozdanie z rocznej działalności Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie” z lat 1960—1975; również usne relacje dyrektora AAG ks. W. Zientarskiego oraz osobiste obserwacje autorki. Należy też podkreślić, że bardzo kosztowna konserwacja introligatorsko-złotnicza, prowadzona na tak wielką skalę, była możliwa tylko dzięki wielkiej hojności i wyjątkowemu zrozumieniu dla Biblioteki Katedralnej Kardynała Prymasa Stefana Wyszyńskiego. Przeciętnie rocznie oddawano miejscowemu introligatorowi do zakonserwowania około 50 dzieł bibliecznych.

uratowania dla kultury polskiej niszczących — mimo usilnych zabiegów — tekstów, zmikrofilmowano wiele zagrożonych pozycji, zwłaszcza rękopisów i inkunabułów¹¹⁹.

3. UDOSTĘPNIANIE KSIĘGOZBIORU

O żywotności i wartości jakiejś biblioteki stanowi fakt: czy i na ile zgromadzony tam księgozbiór spełnia funkcję społeczną. Udostępnianie bowiem należy do najistotniejszych elementów techniki biblioteczej.

W połowie XVII wieku księgozbiór gnieźnieński był użytkowany nie tylko na miejscu, lecz także wypożyczano dzieła na zewnątrz, z zachowaniem odpowiednich przepisów regulaminu, które ciągle udoskonalano¹²⁰. Podobnie jak w ubiegłych stuleciach — aż po wiek XX — prawo pierwszeństwa w korzystaniu ze zbiorów katedralnych przysługiwało przede wszystkim miejscowemu duchowieństwu wyższemu oraz niższemu¹²¹. W następnej kolejności znaleźli się duchowni z innych diecezji¹²², a dopiero po nich osoby świeckie¹²³. Od połowy XIX wieku liczba

¹¹⁹ Tamże, Arch. Bibl. „Inwentarz mikrofilmów 1960—” (bez sygn.). Z inicjatywą mikrofilmowania co cenniejszych rękopisów gnieźnieńskich wyszła Biblioteka Narodowa w grudniu 1951 roku, na co Kapituła wyraziła swą zgodę, polecając jednak „Księdzu Archiwariuszowi (ks. infułat Stanisław Bross), by szczegółowy wykaz — spis tychże rękopisów był Kapitulie przedstawiony, a zwrot użytych rękopisów był zapewniony” — ACap. „Protokoły Sesyjne od 8/I. 1914” (bez sygn.) k. 226v.

¹²⁰ Ryl, Biblioteka Katedralna s. 36 i n.

¹²¹ AAG, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 25 k. 245: „24.X.1657”; sygn. B 46 k. 135v, 202, 222; „Decreta visitationis Eccl. Metrop. Gn.”, sygn. B 92 k. 101: „10.VI.1713. Decretum reformationis [...] Bibliotheca [...] si quis aliquo libro opus habuerit ex Dominis Capitularibus, vel ex Clero minori [...]”; „Codex Statutorum Eccl. et [...] 1816”, sygn. B 944 k. 86: „Bibliotheca [...] 1816”, sygn. B 944 k. 86: „Bibliotheca [...] Fratres de Gremio possunt libere accipere libros Ecclesiae pro suo usu”; Bibl. i Arch. Inwent., Katal. Służb. Teczka „Akta dotyczące się Biblioteki” (bez sygn.) luźna kartka (lata 1840—1846); AAG, ACap. I. „Fundacje dla niższego duchowieństwa katedralnego i Kolegiaty św. Jerzego”, sygn. I 17, nr 19 k. 1: „30.IX.1813. Wypis dobrowolnego zeznania Kazimierza Pękiercia z pożyczonych rzeczy [...]”; „Archiwum Archidiecezjalne i Biblioteka”, sygn. G 6, nr 7: „13.XI.1856. Wszystkie następujące tu Xięgi [...] X. Kanonikowi J. Walkowskiemu do czasu pozwolone i do stancyi jego użycia wydane z Biblioteki [...]”.

¹²² AAG, ACap. I. „Archiwum Archidiec. i Biblioteka”, sygn. G 6 nr 1: „12.IV.1791 [...] X. J. Woronicz Kan. Katedry Kujawskiej”; ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 14 k. 5 ok. (1871) — list ks. Ignacego Połkowskiego do Kapituły Gnieźn. (z Krakowa); tamże k. 64—65, 96: „Poznań 30.V.1925 [...] ks. Edmund Majkowski”; AKMG, „Gen. Archiwum Archidiecezjalne 1949/1955”, sygn. 1: „21.IX [19]26. Poznań” — ks. Stanisław Janicki, prośba o udostępnienie „Złotego i Kruszwickiego Kodeksu”.

¹²³ AAG, ACap. I. „Archiwum Archidiec. i Biblioteka”, sygn. G 6 nr 3: „179[?]. Jako pożyczylem 7 i 8 tom dzieła Mémoires de Bourienne i dzieło pt.: La Russie p. Mr Gilbert, zaświadczam własnoręcznym podpisem Józefa z Wierchlewskich Ruchelska”; nr 4: „20.IV.1812. Prokurator królewski przy Trybunale Cywilnym Iey Instancyi Departamentu Poznańskiego [...] to co niegdyś J. Wy Czacki za Reverssem pożyczyl [...] N. Przepierczyński”; ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 14 k. 9: „31.I.1874. Warszawa [...] prosilbym [...] o przyslanie mi spisu kodeksów rękopiśmiennych biblioteki Kapituły Gnieźnieńskiej [...] Lubomirski”; k. 15v: „Poznań 12.VII/1824 [...] Biblioteka [...] odznacza się [...] bogactwem dzieł z dziedziny kościelnego prawa [...] korzystać (pragnę) i użyć na ten cel w początkach przyszłego miesiąca dwa [...] tygodnie. Jan Motty, Referendaryusz sądu apellacyjnego w Poznaniu”.

tych ostatnich zdecydowanie wzrastała. Byli to głównie ludzie nauki z uniwersytetów polskich, leżących w obrębie zaboru austriackiego (Kraków, Lwów)¹²⁴ oraz uczelni bądź instytutów naukowych z całego obszaru dwu państw zaborczych: austriackiego i pruskiego (Berlin, Wiedeń, Wrocław)¹²⁵. W drugiej połowie XX wieku ze zbiorów gnieźnieńskiej Biblioteki Katedralnej korzystają już nie tylko naukowcy i studenci ze wszystkich krajów Europy, lecz także z innych kontynentów, głównie Ameryki Północnej (Kanada, Stany Zjednoczone), Azji (Indie, Japonia) i Afryki (Etiopia)¹²⁶.

Od połowy XIX wieku w zapiskach dotyczących wypożyczeń zachodzą nazwiska takich zasłużonych dla rozwoju kultury polskiej postaci, jak hrabia Tytus Działyński, który pierwszy podjął się przygotowania do wydania drukiem rękopisu „Kazań Gnieźnieńskich” (Ms 24)¹²⁷; historyk ks. Ignacy Polkowski, autor wielu prac, między innymi „Katedry Gnieźnieńskiej” (Gniezno 1874)¹²⁸; dr Stanisław Smolka z Uniwersytetu Lwowskiego, „Członek Komisji historycznej przy Akademii Umiejętności w Krakowie”¹²⁹; ks. dr Jan Łukowski, regens Seminarium Duchownego w Gnieźnie, później członek Zgromadzenia Księża Filipinów, autor dziełka: „Szkoła tumska, czyli katedralna w Gnieźnie” (Gniezno 1905)¹³⁰; ks. dr Józef Surzyński, zastępowy w dziedzinie muzyki kościelnej¹³¹; profesor dr Bolesław Ulanowski, wykładowca prawa na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie¹³²; Władysław Nehring, profesor i rektor Uniwersytetu Wrocławskiego. Opracował on i wydał drukiem „Kazania gnieźnieńskie. Tekst i glosy z rękopisu wydane, uwagami i słownikiem opatrzone” (w: Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Filozoficzny, t. 25: 1896)¹³³; ks. Tadeusz Trzciniński — opracował „Katalog rękopisów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie” (Poznań 1910)¹³⁴; prof. Stanisław Estreicher z Krakowa — sławny bibliograf¹³⁵; ks. Leon Formanowicz, późniejszy

¹²⁴ AAG, ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 9 k. 6: „Kraków 1.XI.1891. Senat Akademicki C. K. Uniwersytetu Jagiellońskiego”.

¹²⁵ Tamże, sygn. K 1 k. 4 (Wrocław 13.IV.1867); sygn. K 9 k. 40 (Wrocław, Wiedeń 1896); sygn. K 11 k. 68v (Berlin 11.III.1858); ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 46 k. 205 (Wiedeń 1906). Również naukowcy spod zaboru rosyjskiego indywidualnie korzystali z gnieźnieńskich zbiorów bibliotecznych — AAG, ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 14 k. 9 (Lubomirski, Warszawa 1874).

¹²⁶ AAG, Arch. i Bibl. „Złota Księga” (bez sygn.).

¹²⁷ AAG, Bibl. Katedr. „Inwent., Katal. Służb. Teczka „Brodziszewski — Biblioteka” (bez sygn.) k. 1—11. Poszyt zawiera korespondencję bpa W. Brodziszewskiego (od 3.I.1850 — 27.XII.1855) z hrabią Tytusem Działyńskim, dotyczącą wypożyczenia rękopisów gnieźnieńskich, a wśród nich Kazań Gnieźnieńskich, które „ja zaś (T. Działyński), jeśli Kapituła na to zechce zezwolić, kazałbym cały rękopis wydrukować — fracta pagina, raz w podobiznie oryginału, drugi raz według naszej polskowi. W takiej pracy upatruję niepospolitą przysługę literatury i lingwistyki polskiej — a do tej przysługi gotów jestem” (k. 2).

¹²⁸ AAG, ACap. III. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 14 k. 2 (12.III.1871), 5 (1872), 64—65 (1.IX.1877).

¹²⁹ Tamże, sygn. K 14 k. 12, 14 (Lwów 1.IV.1874).

¹³⁰ Tamże, sygn. K 11 k. 113 (Berlin 14.VI.1868); sygn. K 14 k. 24 „Gniezno III.1875”.

¹³¹ Tamże, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 46 k. 5v (4.IV.1891), 142 (29.IX.1898), 145v (9.II.1899); ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 9 k. 67 (1898—1899).

¹³² Tamże, sygn. K 9 k. 6, 11, 13 (1891—1892), 59 (1898), 244 (1910); ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 45 k. 113 (1909); sygn. B 46 k. 212—213 (1907).

¹³³ Tamże, ACap. II „Biblioteka kapit.”, sygn. K 9 k. 24—28 (1892—1893), 40—42, 45—46 (1895—1896).

¹³⁴ Tamże, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 46 k. 173v (1902), 222 (1909); ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 9 k. 234 (1909), 241—242 (1910).

bibliotekarz, wielce zasłużony w ratowaniu zbiorów gnieźnieńskich¹³⁶; dr Bolesław Erzepki — bibliotekarz i konserwator zbiorów, zasłużony dla kultury wielkopolskiej okresu po odzyskaniu niepodległości¹³⁷; profesor dr Marian Łodyński z Uniwersytetu Krakowskiego¹³⁸; ks. Edmund Majkowski, dyrektor Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu¹³⁹.

Natomiast cudzoziemcy, którzy na początku XX wieku korzystali ze zbiorów gnieźnieńskich dla swoich naukowych opracowań, to: profesor dr Hans Grumblat z Wiednia¹⁴⁰; Adolf Warschauer, sławny historyk sztuki¹⁴¹; profesor Konrad Haebler z Berlina, zainteresowany inkunabułami gnieźnieńskimi¹⁴²; profesor dr Niwöhner z Akademii Berlińskiej¹⁴³; dr Paweł Lehmann z Monachium¹⁴⁴ oraz nie wymieniony z nazwiska asystent Uniwersytetu Praskiego — pracował w 1922 roku nad manuskryptami gnieźnieńskimi pochodzenia czeskiego¹⁴⁵.

W okresie międzywojennym, za urzędowania ks. Leona Formanowicza, krąg naukowców korzystających ze zbiorów gnieźnieńskich tak się poszerzył, że nie sposób wszystkich wliczyć. Przykładowo przytacza się tylko nazwiska znamienitszych autorów drukowanych prac, opartych o gnieźnieńskie materiały biblioteczne. Są to: ks. dr Zdzisław Obertyński: *Pontificale abpa Jana Rzeszowskiego w Bibliotece Kapitulnej w Gnieźnie* (MS 152), Lwów 1930; Kazimierz Piekarski: *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego, wiek XVI i XVII, Kraków 1930*, oraz *Miscellanea bibliograficzne, VI Frantowe prawa*, „Przegląd Biblioteczny” R. IV (1930) s. 437—443; Stanisława Sawicka: *Einblattdrucke des XV Jahrhunderts in Polen, Warschau, Lemberg, Gnesen, Posen, Strassburg 1931*; 2) *Inkunabuły graficzne odnalezione w zbiorach Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie, Warszawa 1935*; 3) *Les principaux manuscrits à peintures de la Bibliothèque Nationale de Varsovie, du Château Royal et des Bibliothèques de Zamoyski à Varsovie, du Séminaire de Płock et du Chapitre de Gniezno, Paryż 1939*; Stefan Vrtel-Wierczyński: *Wybór tekstów staropolskich, czasy najdawniejsze do r. 1543, Lwów 1930*, oraz: *Kilka nieznanych tekstów staropolskich XV i XVI wieku, Lwów 1931*; Maria Wojciechowska: *Z dziejów książki w Poznaniu w XV wieku, Poznań 1927*; profesor dr Roman Pollak z Poznania przygotował przedruk polskiego unikatku szesnastowiecznego — Walenty Rozdzieński: *Officina ferraria, Poznań 1933*; profesor Adam Vetulani z Krakowa pracował nad gnieźnieńskimi manuskryptami prawniczymi (Ms 25, 27, 28) oraz wiele innych liczących się dziś w świecie takich nazwisk, jak Karol Górski — historyk, Wanda Kończyńska z Biblioteki Jagiellońskiej, ks. Hieronim Feicht — muzykolog czy ks. profesor Józef Nowacki — historyk i dyrektor Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu¹⁴⁶.

¹³⁵ Tamże, sygn. K 9 k. 146—147, 177, 179 (1904—1905).

¹³⁶ Tamże, ACap. „Acta V. Visit.”, sygn. B 46 k. 202.

¹³⁷ Tamże, sygn. B 46 k. 211—212 (1907); ACap. II. „Biblioteka Kapit.” sygn. K 9 k. 227 (1908).

¹³⁸ Tamże, sygn. K 9 k. 247, 251—253 (1910—1912); ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 45 k. 119v; sygn. B 46 k. 240v.

¹³⁹ Tamże, sygn. K 14 k. 96 (1925).

¹⁴⁰ Tamże, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 46 k. 205 (1906).

¹⁴¹ Tamże, ACap. II. „Biblioteka Kapit.”, sygn. K 9 k. 229v (1908).

¹⁴² Tamże, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 46 k. 217.

¹⁴³ Tamże, sygn. B 46 k. 241 (1912); ACap. II. „Biblioteka Kapit.”, sygn. K 9 k. 257.

¹⁴⁴ Tamże, sygn. K 9 k. 259; ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 46 k. 243 (1912).

¹⁴⁵ Tamże, „Protokoły sesyjne od 8/I 1914” (bez sygn.) k. 95.

¹⁴⁶ Tamże, Arch. i Bibl. „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—1930” k. 33; „Korespond. 2. 1931—32” k. 222 i n.; „Sprawozdanie archiwisty i bibliotekarza [...] od

Tabela wypożyczeń zestawiona w oparciu o zebrane mniej lub bardziej szczegółowe zapiski dotyczące tej kwestii, a rozsiane po niemal wszystkich zespołach różnorodnych akt zachowanych w Archiwum Archidiecezjalnym ukazuje, jak z każdym wiekiem liczba korzystających oraz ilość udostępnianych dzieł wzrastała:

Wiek	Duchow. di. cezj.		Duchow. spoza diec.		Świeccy		Cudzoziem.		Ogółem	
	os b	poz.	osób	poz.	osób	poz.	osób	poz.	osób	poz.
XVII od 1650	5	?	—	—	—	—	—	—	5	5
XVIII	5	30	2	10	1	2	—	—	8	42
XIX	28	123	8	8	32	44	7	7	75	182
XX do 1939	25	28	39	39	218	305	50	50	332	422

Stwierdzono też, że od połowy XVIII wieku niemal wszystkie przekazy uwzględnione w powyższej tabeli dotyczyły wydania dzieł poza obręb Biblioteki.

Szczegółowa analiza przekazów do powyższego zestawienia wykazała przede wszystkim skąpość oraz lakoniczność zapisów z okresu pełnego stulecia, to jest od 1650—1750 roku, czyli do powstania „nowej biblioteki”. Nie oznacza to bynajmniej, że tylko tyle tych wypożyczeń było. Po prostu w większości korzystano na miejscu, czego pisemnie albo w ogóle nie odnotowywano, a jeśli tak, uczyniono to w ramach samej Biblioteki—może w jakichś rejestrach, gdzie wpisywano korzystających lub udostępniane dzieła. Takie spisy jednak z tego okresu się nie zachowały. Trzeba też zaznaczyć, że w zachowanych archiwaliach—aż po lata trzydzieste XX wieku—nie ma prawie żadnych wzmianek (poza ogólnym wyszczególnieniem diecezjalnego duchowieństwa wyższego oraz niższego, a w jednym przypadku, pod datą 23 grudnia 1897 roku, podano też, że „klerykowi Miaskowskiemu udziela się wstęp do Biblioteki Kapitulnej w obecności X. Kielczewskiego”¹⁴⁷), które w szczegółach informowałyby o warunkach korzystania z Biblioteki na miejscu.

Dane w tabeli za następne wieki obejmują tak korzystających na miejscu, jak i wypożyczenia na zewnątrz, głównie za pośrednictwem bibliotek uniwersyteckich. Ten sposób korzystania z zasobów gnieźnieńskiej Biblioteki Katedralnej rozpowzechnił się w drugiej połowie XIX wieku.

W latach 1945—1957, po odzyskaniu wywiezionego przez Niemców księgozbioru, Biblioteka prawie że nie funkcjonowała. Atoli do Kurii Metropolitalnej wiele osób czy instytucji zgłaszało korespondencyjnie potrzebę korzystania ze zbiorów gnieźnieńskich. Jednak zainteresowanym nieodmiennie odpowiadano, że Biblioteka, po rozproszeniu wojennym, nie jest jeszcze na tyle zorganizowana, aby można jej zbiory udostępniać. Mimo to w aktach znaleziono ślady, że sporadycznie, w wyjąt-

maja 1927 do końca r. 1931”; k. 76: „Gn. 28.VIII.1931. Eminencjo [...] Formanowicz kanonik [...]”; „Korespond. 1933—1934” k. 123: „Sprawozdanie archiwisty i bibliotekarza [...]”; k. 321: „Sprawozdanie archiwisty i bibliotekarza kapitulnego za rok 1933”; „Korespond. 1935—1936” k. 113: „Sprawozdanie archiwisty [...] za r. 1934”.

¹⁴⁷ Tamże, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 46 k. 135v.

kowych okolicznościach, udostępniano potrzebne dzieła, głównie rękopisy, inkunabuły czy polonika XVI-wieczne bądź w Kurii Metropolitalnej (biuro), bądź też za pośrednictwem innej, równorzędnej biblioteki kościelnej (Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu) czy naukowej (Biblioteka Narodowa), która dając poręczenie pełnego zabezpieczenia powierzonego jej pieczy dzieła, udostępniała je zainteresowanemu wyłącznie w swojej czytelni¹⁴⁸.

Od roku 1957, czyli od powołania do pracy w Bibliotece ks. Wł. Zientarskiego, liczba korzystających zaczęła znacznie wzrastać, co potwierdza poniższe zestawienie za lata 1957—1975.

Tabela korzystających ze zbiorów AAG w czytelni:

Rok	Korzystający z Polski i z zagranicy (łącznie)	Korzystający z zagranicy
1957	13	2
1958	34	—
1959	54	1
1960	83	11
1961	102	5
1962	72	4
1963	81	2
1964	100	8
1965	100	?
1966	150	18
1967	250	?
1968	102	?
1969	192	?
1970	183	?
1971	361	?
1972	263	?
1973	663	?
1974	719	?
1975	887	?

Teksty przekazów¹⁴⁹, na podstawie których powyższe zestawienie zostało opracowane, dotyczą łącznej liczby korzystających na miejscu tak z zasobów archiwalnych, jak i bibliotecznych. Szczegółowa analiza zapisów z niektórych wybranych lat (dla wydobycia przeciętnej) ujawniła, że dla ponad połowy kwerendzistów przedmiot badań stanowił zasób biblioteczny. Ponadto korzystający z archiwaliów zawsze też w jakimś stopniu korzystali z księgozbioru, zwłaszcza podręcznego, pełniącego funkcję warsztatu naukowego.

¹⁴⁸ AKMG, „Gen. Archiwum Archidiecezjalne 1949/1955”, sygn. 1: „12.IX.1949. Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu (prof. dr Stefan Vrtel Wierczyński) [...] prosi o wypożyczenie MS 24 —Kazania Gnieźnieńskie do Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu. Przygotowuje się fototypiczna i krytyczna ich edycja”; „8.XII.49. Poznań (Polonik Walenty Rozdziński, Officina ferraria dla prof. Romana Pollaka)”; „30.III.1951” — Biblioteka Jagiellońska w Krakowie dla prof. Adama Vetulaniego Ms 27, 28, 38, 50, 61, 76 — na piśmie nota: „nie pożyczysz się do Krakowa ani Poznania. Tyłko w Gnieźnie może korzystać [...]28.IV.1951. Bross”; „16.XII.1955” — prof. Jakub Sawicki prosi o wypożyczenie Tripartity (Ms 25). Przesłano 16.I.1956 do jego dyspozycji „w Instytucie Historii Prawa U. Warszawskiego, Krakowskie Przedmieście 26/28”.

¹⁴⁹ AAG, Arch. i Bibl. „Księga korzystających 23.IX.1957—30.XII.1971”; „Działalność AAG 1927, 1945—” (bez sygn.): „Sprawozdanie z rocznej działalności AAG” za lata 1960—1975.

Aczkolwiek Archiwum Archidiecezjalne przyjęło zasadę, że materiały gnieźnieńskie, tak archiwalne jak biblioteczne, udostępniane będą tylko na miejscu, w czytelni, to jednak dla słusznych i uzasadnionych racji wypożyczano je też niekiedy na zewnątrz, osobom prywatnym bądź instytucjom. Na podstawie „Księgi wypożyczeń”¹⁵⁰ stwierdzono, że w latach 1960—1969 wypożyczono na zewnątrz trzynastu osobom bądź instytucjom 51 dzieł bibliotecznych. I tak:

w roku 1960 poz. 2	w roku 1965 poz. 6
„ 1961 „ 4	„ 1966 „ 2
„ 1962 „ 13	„ 1967 „ 4
„ 1963 „ 4	„ 1968 „ 2
„ 1964 „ 8	„ 1969 „ 6

W latach następnych ilość wypożyczeń na zewnątrz — przede wszystkim poprzez instytucje, głównie biblioteki: Narodową i uniwersyteckie — nie tylko wzrosła, ale ponadto Biblioteka Katedralna zaczęła sprowadzać dla swoich pracowników lub korzystających potrzebne im do badań poszukiwane dzieła.

Wymiana wypożyczeń międzybibliotecznych w latach od kwietnia 1969 do grudnia 1975 roku kształtowała się następująco¹⁵¹:

Rok	wypożyczono poz.	sprowadzono poz.	Ogółem
1969	30	—	30
1970	27	28	55
1971	47	3	50
1972	35	10	45
1973	18	7	25
1974	38	12	50
1975	23	12	35
Razem	218	72	290

Zatem łącznie w tym okresie wypożyczono na zewnątrz 218 pozycji archiwalnych i bibliotecznych, a sprowadzono 72 dzieła biblioteczne.

Jako uzupełnienie do kwestii sprowadzania ksiąg przez Bibliotekę Katedralną drogą wypożyczeń międzybibliotecznych należy nadmienić, że praktyka ta w Bibliotece gnieźnieńskiej była już stosowana w okresie międzywojennym, za urzędowania bibliotekarza ks. Leona Formanowicza. Sprowadzał on głównie książki jemu potrzebne przy opracowywaniu zbiorów katedralnych¹⁵². Ale najwcześniejsza — i jedyna do czasów ks. Formanowicza — wzmianka mówiąca o wypożyczeniu przez gnieźnieńską Bibliotekę Katedralną dla potrzeb ówczesnego bibliotekarza, bpa Wojciecha Brodziszewskiego, z biblioteki dekanalnej w Łeknie dzieła: „Augustini Barbossae etc. De canonicis et dignitatibus” pochodzi z 1847 roku¹⁵³.

Od połowy XVII aż po lata trzydzieste XX wieku wypożyczanie dzieł bibliotecznych na zewnątrz było obwarowane ścisłymi rygorami, stosowanymi w Bibliotece znacznie wcześniej, których też na ogół przestrzegano¹⁵⁴. Były to:

¹⁵⁰ Tamże, „Księga wypożyczeń 1960—29.IV.1969” (bez sygn.).

¹⁵¹ Tamże, „Księga wypożyczeń od 28.IV.1969 r.” (bez sygn.).

¹⁵² Tamże, „Korespond. 1. Bibl., Arch. 1927—1930” k. 31, 32 (1928), 273 (1929), 311v, 357 (1930); „Korespond. 2. 1931—32” k. 1, 43, 84, 90 (1931), 127 (1931), 257, 304 (1932); „Korespond. 1933—34” k. 40, 42, 45, 97, 137, 167 (1933), 329 (1934); „Korespond. 1935—36” k. 16, 142v (1936).

¹⁵³ AAG, ACap. II „Biblioteka kapit.”, sygn. K 11 k. 34 (Gniezno, Łekno 20, 30.XII.1847).

¹⁵⁴ Por. Rył, Biblioteka Katedralna s. 36.

1. Wyraźna zgoda kapituły¹⁵⁵;
2. Wydanie dzieła za pisemnym poświadczeniem wypożyczającego (osoba prywatna, bądź instytucja), czyli na podstawie złożonego rewersu¹⁵⁶;
3. Szczegółowe zapisanie w odpowiednich aktach: nazwiska wypożyczającego oraz autora, tytułu i rodzaju wypożyczonego dzieła (manuskrypt, druk) z uwzględnieniem terminu zwrotu¹⁵⁷;
4. Monitorowanie opieszalych, przetrzymujących dzieła poza czas określony w rewersie¹⁵⁸;
5. Odnotowanie daty zwrócenia wykorzystanego dzieła, bądź prolongaty wypożyczenia, jeśli o takową zabiegano¹⁵⁹;
6. Zagwarantowanie bezpieczeństwa dla wypożyczonego dzieła, łącznie z zadeklarowaniem jego wartości¹⁶⁰;
7. Pisemne polecenie naukowców bądź instytucji, protegujących kwerendzystów mających korzystać z księgozbioru gnieźnieńskiego na miejscu¹⁶¹.

¹⁵⁵ AAG, ACap. II. „Biblioteka Kapit.,” sygn. K 11 k. 4v; K 14 k. 13, 64—65; K 9 k. 52, 146; ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 46 k. 22, 135, 173v, 202, 211v, 240v, 241, 243—245; B 45 k. 119v; „Protokół sesyjny od 8/I 1914” (bez sygn.) k. 95; AKMG, „Gener. Archiw. Archidiec. 1949/1955”, sygn. 1.: „21.X.19|26”; Arch. i Bibl. „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—30” k. 20.

¹⁵⁶ AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 25 k. 245, 756; „1688 [...] et attendat, ne ad usus privatos cuiusquam sine data prius recognitione restitutionis per domos distrahandum”; sygn. B 42 k. 216, B 46 k. 211v; „Decretum Reformationis”, sygn. B 92 s. 101; „Fundationis [...]”, sygn. B 714 k. 68; ACap. I. „Archiwum Archidiec. i Biblioteka”, sygn. G 6 nr 1, 3, 4; ACap. II. „Biblioteka Kapit.,” sygn. K 9 k. 12, 42, 177v, 227; K 11 k. 3; K 14 k. 101; Arch. i Bibl. „Korespond. 1—4 (za lata 1927—1936)”; „Księga wypożyczeń 1960—1969”; „Księga wypożyczeń 1969—” (bez sygn.).

¹⁵⁷ Tamże, ACap. „Codex Statutorum [...] 1816”, sygn. B 944 k. 85; „Fratres de Gremio possunt libere accipere libros Ecclesiae pro suo usu. Stat. An. 1460. Sed accipiens inscribat se ad librum paratum recognoscendo quos accepit et quando restituet. Libri Bibliothecae Capitularis nemini mutuo dent absque recognitione accipientis et non nisi cum praefixione termini redituat, in quo teneat mutuum libros ad Bibliothecam deferre vel, si ulterum usus eorum illi necessarius fuerit, cum nova recognitione et praefixione termini concedantur praecavendo, ne amittantur, lacerentur, maculantur, sed bene tractentur in termino restituantur”; „Acta V. Capit.,” sygn. B 46 k. 111; ACap. II. „Biblioteka kapit.,” sygn. K 9 k. 203; „Korespond. 1—4 (za lata 1927—1936)”; „Księga wypożyczeń 1960—1969” i „1969—” (bez sygn.).

¹⁵⁸ AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 46 k. 88, 126, 145, 212; ACap. II. „Biblioteka Kapit.,” sygn. K 9 k. 58v, 203; Arch. i Bibl. „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—30” k. 65, 76, 146, 303v; „Korespond. 2. 1931—32” k. 209, 303, 316, 375; „Korespond. 1933—34” k. 16; „Korespond. 1958—1975”.

¹⁵⁹ Tamże, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 46 k. 5v, 123v, 124v, „Fundationis [...]”, sygn. B 714b k. 105v; „Protokół Sesyjny od 8/I. 1914” (bez sygn.) k. 130; ACap. II. „Biblioteka Kapit.,” sygn. K 9 k. 214, 244; K 11 k. 35, 39; „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—30” k. 1, 2, 32, 147; Bibl. Katedr. „Rubryceli 1929” (własność ks. L. Formanowicza) k. 60; „11/6 (1928) zwrócił ks. kan. Janasiuk dwa rękopisy Biblioteki kapitulnej Ms 173—174, pamiątki ks. Walkowskiego, wydane przed kilkunastoma laty za czasów moich poprzedników — bez rewersu”; „Korespond. 1—4 (1927—1936)”; „Księga wypożyczeń 1960—1969” (bez sygn.); „Księga wypożyczeń 1969—” (bez sygn.).

¹⁶⁰ Tamże, ACap. II. „Biblioteka Kapit.,” sygn. K 9 k. 45, 46, 146, 247; K 14 k. 85, 102v; ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 46 k. 22.

¹⁶¹ Tamże, ACap. II. „Biblioteka Kapit.,” sygn. K 9 k. 88, 256 (1912); K 14 k. 13; „Lwów 1.IV.1874 [...] z polecenia Komisji historycznej August Bielowski, członek Akademii Umiejętności w Krakowie [...]”, k. 63 (1911); Arch. i Bibl. „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—30” k. 12, 77, 84; „Kuria Diecezjalna Sandomierska, 19 sierpnia 1927 — Zaświadczenie dla ks. Aleksandra Bastrzykowskiego, proboszcza parafii Kościelne Jankowice, pow. i diec. sandomierska, wydane w celach nauko-

Mimo takich restrykcji zdarzały się jednak w dziedzinie wypożyczeń pewne niedopatrzienia i uchybienia. Dotyczyły one głównie rewersów na wypożyczone dzieła. Z analizy różnorodnych przekazów dotyczących wypożyczeń wynika, że rewersy przez wypożyczających były zawsze dostarczane, co potwierdzają wielokrotne monity czy prolongaty¹⁶². Z czasem jednak, na skutek rażącego braku ciągłości polityki bibliotecznej i dość częstych zmian na stanowisku bibliotekarza czy archiwariusza, rewersy niektóre gdzieś się zawieruszyły, a o wypożyczonych na zewnątrz — nieraz bezcennych dziełach — zapomniano. Dopiero ks. L. Formanowicz, wytrawny bibliotekarz i odpowiedzialny strażnik zbiorów gnieźnieńskich, odzyskiwał je na powrót¹⁶³.

Obok tych pojedynczych wzmianek, dotyczących sposobu wypożyczania ksiąg na zewnątrz, rozproszonych po wszystkich zespołach akt kapitulnych były jeszcze specjalne spisy ksiąg wypożyczonych, gdzie szczegółowo odnotowywano wszystkie dane wiążące się z wydaniem jakiegoś dzieła poza obręb Biblioteki. W archiwaliach gnieźnieńskich zachowały się: „Rejestr wziętych ksiąg z Biblioteki Prześwieatnej Kapituły Metropolitalnej Gnieźnieńskiej od roku 1794 aż do 1808 i roku 1809”¹⁶⁴. Księga oprawna w półskórek była świadomie zdefektowana. Nosi bowiem ślad wydartych, zapisanych kart: trzech na początku oraz 20 na końcu księgi. Z pozostałych zapisane są tylko dwie. Wpisano na nich 27 wypożyczeń (rewersy), podpisanych 14 różnymi nazwiskami w następujących latach:

wych: opracowuje „Zabytki kościelnego budownictwa drzewnego w diec. Sandomierskiej”. Prośba „o ułatwienie mu wstępu do odnośnych archiwów i łaskawe dopomożenie rzeczonemu księdzu [...] Kanclerz Kurii X. St. Sałata”. Ta praktyka rozpowszechniła się szczególnie po roku 1957. Kwerendzista ma obowiązek okazać się poleceniem (zaświadczeniem) za pierwszym przybyciem do AAG i Biblioteki Katedralnej.

¹⁶² Por. przypis 155 i 157.

¹⁶³ AAG, Arch. i Bibl. „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—30” k. 65: „Gn. 29.VI. 1928” — ks. L. Formanowicz prosi Kazimierza Hałacińskiego z Krakowa (ul. Sławkowska 17, Akademia Umiejętności), by zechciał przyjąć rolę „pośrednika co do wymienionych wyżej rękopisów” (Ms 104 — Ius provinciae Germaniae, Ms 158 — Liturgia seu Directorium oraz Statuta Capituli Gnesn. z XVII w.) — książki pożyczone bardzo dawno, k. 75: „Kraków 22/VIII, 1928. Helena D'Abancours, bibliotekarka Polskiej Akademii Nauk informuje, że żądane rękopisy są u nich zachowane w najlepszym porządku. Prześle się je po powrocie z czasów ks. kan. Fijałka, który ich używał”. Mają też książki z biblioteki seminaryjnej w Gnieźnie, k. 76, 78, 146: „Kraków 26.I.1929. Biblioteka Akademii Umiejętności [...] odsyła pożyczone rękopisy”, z zapytaniem czy na wszystkie są rewersy, k. 147: „Gn. dn. 28.I.1929 [...] na wszystkie książki są rewersy [...] X. L. Form.”, k. 147v — potwierdzenie zwrotu ksiąg, k. 303v: „Gn. 8.II.1930. Wielm. Ks. Kan. Prof. Dr Gieburowski, Poznań, Ostrów Tumski. Kochany Wacławie! P. Prof. Erzepkiego zewezwiałem do zwrócenia nam rękopisu w przeciągu 5-dni. Zaczekam do poniedziałku, potem sprawę oddam nieodwołalnie adwokatowi ty poświadczysz, że rękopis jemu doręczyłeś. Dziwne było tutaj gospodarstwo. Wypożyczano na wszystkie strony rękopisy i druki — bez rewersu. W ubiegłym roku po długiej korespondencji odzyskałem dwaście rękopisów, które od pół wieku były poza katedrą [...] X. L. Form.”; ACap. „Protokół Sesyjne od 8/I — 1914” (bez sygn.) k. 130: „7.III.1929. Kapituła przyjmuje z zadowoleniem do wiadomości, że usilnym staraniem ks. kan. Formanowicza udało się wydestać z Krakowa rękopisy, które od 50 lat zalegały u prof. Ulanowskiego, mianowicie akta kapitulne i dwa rękopisy”; Bibl. Katedr. „Rubrycalia 1929” (własność ks. L. Formanowicza) k. 60, tekst zob. przypis 159.

¹⁶⁴ Tamże, Inwent., Katal. Służb. „Rejestr wziętych [...]” (bez sygn.) format 2°, papier czerpany, opr. półskórek.

Rok	Ilość rewersów	Rok	Ilość rewersów
1794	1	1815	2
1808	2	1816	3
1809	1	1817	2
1810	5	1818	2
1812	3	1824	1
1813	1	1825	3
1814	1		

Wypożyczono łącznie 36 dzieł w 41 woluminach. Były to głównie dzieła teologiczne, kazania oraz Pismo św.

W tymże Rejestrze znalazły się też dwie karty¹⁶⁵ nie należące do tej księgi, na których zapisano wypożyczenia z lat:

Rok	Ilość wypożyczeń	Rok	Ilość wypożyczeń
1869	3	1872	1
b.r.	2	b.r.	1
1871	1	1875	1

Wystawiono łącznie 9 rewersów podpisanych samym nazwiskiem: „Cybichowski” (dwa), „Kotowicz” (dwa), „Zienkiewicz” (trzy) — na 11 dzieł w 17 woluminach.

Inny rejestr zatytułowany: „Xiążka w IIIch Oddziałach tycząca się biblioteki kapitulnej tu w Gnieźnie, 1834”¹⁶⁶, pisany ręką ks. Jana Zienkiewicza, w części: „Oddział III. Xiążki rozmaicie wypożyczone (k. 115) na kartach 116-118 informuje o wypożyczeniu z Biblioteki Katedralnej 16 dzieł — i zwrocie tychże — w okresie od 8.VIII.1834 do 28.VI.1835 roku. Wszystkie wypożyczenia i zwroty podpisał ks. J. Zienkiewicz, ówczesny zastępca bibliotekarza kapitulnego. Książki natomiast wypożyczyli:

„Ks. Grzeszkiewicz”	2 dzieła
„Prof. Semin. Duch. X. Janowski”	5 „
„X. Lerski”	1 „
„Do Chóru Wielkiego”	2 „
„p. Grotkowski (registrator)”	2 „
„Konsystorz Gn.”	3 „
„X. Manske”	1 „

Oprócz powyższych znalazły się jeszcze zapiski na luźnych, pojedynczych kartkach, dotyczące wypożyczeń w latach:

- „Wypożyczenie i zwrot 18.II.1834. Herbarz Okolskiego, Herbarz Niesieckiego”.
- „Wypożyczenie. 1.VIII.1840. Postylla Większa Wujka”
„1.VIII.1840. 4 tomy Wiadomości historyczne D. Lengnich, Prawo pospolite Polskiego Królestwa”.
- „3.VIII.1844. Bystrzanowski — Fyzyka lub Rogaliński — Księga doświadczeń 5 t. Pożyczył X. Zienkiewicz”.
- „24 lub 28 1845 — 4 t. Dykcyonarz Lindego, pożyczył „landrat gnieźnieński” (zapis ręką bpa Wojciecha Brodziszewskiego).

¹⁶⁵ Papier fabryczny, złożona plana.

¹⁶⁶ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Xiążka w trzech Oddziałach [...]” (bez sygn.) 2°, papier czerpany, oprawa: pergamin z gotyckim zapisem tekstowym i takąż notacją muzyczną na czterolinii k. 1: „Oddział III. Xiążki rozmaicie wypożyczone”.

- e. „2.I.1846 — 4 tomy „Aten Chmielewskiego”
 3 „ S. J. Szentpiani
 1 „ Nereriusza
 5 „ Roczniki Warszawskie
 12 „ Pamiętniki Warszawskie
 8 „ Dykcyonnarz historyczny. Pożyczył X. Oficjał.
 Pisał X. Brodzisz.”¹⁶⁷.

Wypożyczenia na zewnątrz dla potrzeb indywidualnych badaczy za pośrednictwem bibliotek zakładów naukowych zaczęto stosować w Bibliotece gnieźnieńskiej w trzeciej ćwierci XIX stulecia¹⁶⁸. Zainteresowana biblioteka naukowa występowała do Kapituły Metropolitalnej z prośbą o wypożyczenie poszukiwanego dzieła, potrzebnego do prowadzenia prac badawczych, któremuś ze swoich pracowników naukowych: profesorów czy studentów. Ona też brała na siebie dopełnienie wszystkich przewidzianych regulaminem biblioteki wypożyczającej warunków oraz zobowiązywała się udostępniać zdeponowane dzieła wyłącznie w swojej czytelni, i tylko osobie, dla której dzieło zostało sprawdzone¹⁶⁹.

W wypożyczeniach dla swoich klientów w okresie od 1858—1936 (brak danych za lata 1937—1939) pośredniczyły następujące biblioteki, zakłady naukowe czy urzędy państwowe:

Lp.	Nazwa instytucji	Lata	Ilość pośredniczeń	Ilość wypoż. dzieł
1	2	3	4	5
1	Königliche und Universitäts-Bibliothek — Berlin ¹⁷⁰	1858, 1912, 1913	6	11
2	Magistrat miasta Bydgoszcz ¹⁷¹	1858	2	2
3	Königl. Minist. der Geistlichen, Unterrichts und Medizinal — Berlin ¹⁷²	1866	4	1
4	Zakład Naukowy im. Ossolińskich — Lwów ¹⁷³	1874, 1931	3	3?

¹⁶⁷ Tamże, teczka: „Akta [...] dotyczące się biblioteki” (bez sygn.), luźne kartki.

¹⁶⁸ Tamże, ACap. II, „Biblioteka kapit.,” sygn. K 11 k. 68 — pod datą 21.XII. 1858 znajduje się pierwsza wzmianka dotycząca wypożyczenia za pośrednictwem biblioteki naukowej. Uczony prawnik niemiecki, Homeyer z Berlina, prosi Kapitułę o wypożyczenie mu dla celów badawczych rękopisu „Sachsenspiegel” (Ms 114) do „Biblioteki Królewskiej w Berlinie”, co też zostało uskutecznione — tamże. sygn. K 11 k. 99, 100, 101.

¹⁶⁹ Tamże, sygn. K 9 k. 52: „Praga 18.XII.1897 [...] Komisyja archeologiczna Czeskiej Akademii Umiejętności [...] pozwala sobie [...] wnieść uprzejmą prośbę odnośny manuskrypt Akademii naszej na trzy miesiące łaskawie pożyczyc, przyczym nadmieniamy, że cenny ten dokument, li tylko w lokalnościach naszych, i to pod zatrzymaniem wszelkich środków ostrożności do użytku weźmiemy, a po upłynięciu tego terminu niezwłocznie biblioteczce kapitularnej w stanie nieuszkodzonym z podziękowaniem zwrócić nie omieszkaemy [...]”; sygn. K 14 k. 102v: „Kraków 24.XI.1924 [...] Biblioteka Jagiellońska jako instytucja naukowa i rządowa daje pełną gwarancję, że rękopisy przez czas ich użytkowania będą należycie chronione. Także inne archiwa i biblioteki (nawet prywatne) wypożyczają nam swoje rękopisy i książki [...] Dr Władysław Pocięcha bibliotekarz Biblj. Jag.”; tamże k. 146.

¹⁷⁰ Tamże, sygn. K 11 k. 68v, 70, 98; ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 46 k. 244.

¹⁷¹ Tamże, ACap. II, „Biblioteka kapit.,” sygn. K 11 k. 71, 72.

¹⁷² Tamże, sygn. K 11 k. 98—101.

¹⁷³ Tamże, sygn. K 14 k. 13; Arch. i Biblj. „Korespond. 2. 1931—32” k. 127 (1931).

1	2	3	4	5
5	Senat Akademicki C. K. Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (Biblioteka) ¹⁷⁴	1891—2, 1896, 1898, 1904—5, 1910, 1924, 1933, 1936	28	29
6	Königliche und Universitäts-Bibliothek, Wrocław ¹⁷⁵	1892, 1895—6	5	3
7	Czeska Akademia Umiejętności Cesarza Franciszka Józefa I — Praga (Bohemica) ¹⁷⁶	1897—1898	3	1
8	Biblioteka Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu ¹⁷⁷	1907—8, 1932—33	7	6
9	Kgl. Bayer Akademie der Wissenschaften ¹⁷⁸	1912	1	1
10	Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke — Berlin ¹⁷⁹	1912, 1932	3	9
11	Biblioteka Akademii Berlińskiej ¹⁸⁰	1913	1	2
12	Königl. Universitäts-Bibliothek in München ¹⁸¹	1912	1	1
13	Albertinum — Fryburg Szwajc. ¹⁸²	1928	1	1
14	Biblioteka Uniwersytecka we Lwowie ¹⁸³	1928	1	1
15	Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu ¹⁸⁴	1931—1934, 1936	19	13
16	Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie ¹⁸⁵	1932—1933	3	6
17	Biblioteka Narodowa w Warszawie ¹⁸⁶	1933	3	5
18	Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu ¹⁸⁷	1933, 1936	5	5
19	Muzeum Wielkopolskie w Poznaniu ¹⁸⁸	1933	1	1
20	Biblioteka Sejmu Śląskiego w Katowicach ¹⁸⁹	1933	1	1
21	Praha XVI Editions Melantrich A. S. ¹⁹⁰	1936	1	1

¹⁷⁴ Tamże, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 46 k. 22, 58v, 59v, 85, 88, 124v, 127, 231—232v; ACap. II. „Biblioteka Kapit.”, sygn. K 9 k. 6, 12, 18, 19, 146, 149, 177, 179, 247; sygn. K 14 k. 85, 101, 102v; Arch. i Bibl. „Korespond. 1933—34” k. 16; „Korespond. 1935—36” k. 194, 197.

¹⁷⁵ Tamże, ACap. II. „Biblioteka Kapit.”, sygn. K 9 k. 27, 28; ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 46 k. 111, 120, 123.

¹⁷⁶ Tamże, sygn. B 46 k. 135; ACap. II. „Biblioteka Kapit.”, sygn. K 9 k. 52, 56.

¹⁷⁷ Tamże, sygn. K 9 k. 203, 214; Arch. i Bibl. „Korespond. 2. 1931—32” k. 247, 248, 251; „Korespond. 1933—34” k. 41v.

¹⁷⁸ Tamże, ACap. II. „Biblioteka Kapit.”, sygn. K 9 k. 258.

¹⁷⁹ Tamże, sygn. K 9 k. 261rv; Arch. i Bibl. „Korespond. 2. 1931—32” k. 304.

¹⁸⁰ Tamże, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 46 k. 245.

¹⁸¹ Tamże, ACap. II. „Biblioteka Kapit.”, sygn. K 9 k. 259.

¹⁸² Tamże, Arch. i Bibl. „Korespond. 1. Bibl. i Arch. 1927—30” k. 33.

¹⁸³ Tamże, „Korespond. 1. Bibl. i Arch. 1927—30” k. 32.

¹⁸⁴ Tamże, „Korespond. 2. 1931—32” k. 129, 135, 269, 316; „Korespond. 1933—34” k. 27, 37, 42, 45, 58, 97, 100, 370, 472; „Korespond. 1935—36” k. 23, 24, 99v, 104, 111.

¹⁸⁵ Tamże, „Korespond. 2. 1931—32” k. 257, 267; „Korespond. 1933—34” k. 228.

¹⁸⁶ Tamże, „Korespond. 1933—34” k. 5, 137, 203.

¹⁸⁷ Tamże, „Korespond. 1933—34” k. 109, 113, 115; „Korespond. 1935—36” k. 16.

¹⁸⁸ Tamże, „Korespond. 1933—34” k. 150.

¹⁸⁹ Tamże, „Korespond. 1933—34” k. 200.

¹⁹⁰ Tamże, „Korespond. 1935—36” k. 179.

Kapituła gnieźnieńska godząc się na praktykę wypożyczania swoich dzieł za pośrednictwem bibliotek naukowych, z początku nie stosowała (stawiała) specjalnych ograniczeń ani co do ilości, ani co do rodzaju wypożyczeń. Z czasem jednak, przykro doświadczony niesolidności strony pośredniczącej — głównie w dotrzymywaniu terminów zwrotu — wprowadzała coraz mocniejsze obostrzenia. Przede wszystkim odmawiano wydania na zewnątrz, poza obręb macierzystej ksiąźnicy, najstarszych i najcenniejszych manuskryptów pergaminowych¹⁹¹. Z reguły też odmawiano wypożyczenia dzieł do domu osobom prywatnym, chociażby chodziło o prowadzenie prac badawczych, wymagających bezpośredniego bazowania na tekście zamówionego dzieła¹⁹². Od roku 1911 kapituła postanowiła żadnych rękopisów nikomu, nawet za specjalnym pośrednictwem i poleceniem biblioteki naukowej, poza Gniezno nie wydawać. Można z nich korzystać jedynie na miejscu, i to pod czujnym okiem odpowiedniego bibliotekarza¹⁹³. Uchwała ta jest po dzień dzisiejszy przestrzegana¹⁹⁴.

Inną formą korzystania z zasobów gnieźnieńskiej Biblioteki Katedralnej, stosowaną już w drugiej połowie XIX wieku, z razu sporadycznie, potem coraz częściej,

¹⁹¹ Tamże, ACap. II. „Biblioteka Kapit.,” sygn. K 9 k. 52, 57: „Gniezno 9.XII. 1897. Resp. Do Przezw. Prezydium etc. [Czeskiej Akademii Umiejętności imienia Cesarza Franciszka Józefa I] w Pradze Prag. Bohemica [...] Z prawdziwym żalem przychodzi nam odpowiedzieć na szanowne pismo Jego z d. 18 listopada Nr 2229, że pamiątek tak drogocennych, do jakich bezprzeczenie należy Mszał Śgo Wojciecha, nie wolno nam pod żadnym warunkiem z rąk i opieki wydawać. Jesteśmy przeciw gotowi każdej chwili wysłaćowi Przeświatnej Akademii służyć wszelką pomocą przy kopiowaniu lub fotografowaniu rzeczzonego ewangeliarza. Kap. Metropol. Gnieźn. X. K[azimierz] D[orszewski], X. Kr[aus], X. Andrzejewicz]; ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 46 k. 135.

¹⁹² Tamże, sygn. B 46 k. 232v: „9.III.1911. Ks. Dr Gołąb z Krakowa prosi o wypożyczenie rękopisu Nr 31. Kapituła nie zezwala na przesłanie kodeksu do Krakowa”; ACap. II. „Biblioteka Kapit.,” sygn. K 9 k. 251—252: „Kraków 27.II.1912 (Łodyński Marian). Do [...] Arch. Kapit. w Gn. [...] otrzymałem jednak odpowiedź, że istnieje uchwała, która uniemożliwia wydawanie rękopisów poza obręb Archiwum [...]”; k. 257.

¹⁹³ Tamże, sygn. K 9 k. 247; „27.II.1911. Szanowna Dyrekcja C. K. Biblioteki Jagiellońskiej [...] Kapituła niechętna jest wypożyczeniu rękopisów i dokumentów na podstawie przykrych doświadczeń, jakich doznała w długoletniej rewindykacji zwrotu kodeksów wypożyczonych czasu swego PP. Profesorom Akademii Jagiellońskiej. Naszem zdaniem najdogodniejszym będzie, aby p. Dr Łodyński w czasie wakacji przybył do Gniezna, celem poszukiwań w naszym archiwum, na co chętnie przystaniemy [...]”; k. 251—252, 259, 261v, 262; sygn. K 14 k. 76—77; ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 46 k. 245v (6.II.1913), k. 241, 243; Arch. i Bibl. „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—30” k. 33; (1928); „Korespond. 1935—36” k. 168 (28.IX.1936); AKMG, „Gen. Archiwum Archidiecezjalne 1949/1955”, sygn. 1. „31.III.1951” — Biblioteka Jagiellońska w Krakowie pośredniczy o wypożyczenie sześciu rękopisów średniowiecznych (prawo) dla prof. Adama Vetulaniego, jeśli nie do Krakowa, to przynajmniej do Poznania (Archiwum Diecezjalne). Odpowiedź odmowna: rękopisy udostępni się tylko w Gnieźnie; tamże; 28.IV.1951 — podpisał bibliotekarz „ks. infuł. Stan. Bross”.

¹⁹⁴ W wyjątkowych okolicznościach, głównie dla celów reprodukcyjnych, np. gdy Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu (S. Vrtel-Wierczyński) przygotowywała fototypiczną oraz krytyczną edycję „Kazań Gnieźnieńskich” (Ms 24), rękopis zawoził do Poznania osobiście sam bibliotekarz kapitulny ks. infułat Stanisław Bross (AKMG, „Gen. Archiwum Archidiecezjalne 1949/55”, sygn. 1: „12.IX.1949”). Równie ostre rygory zastosowano przy wydaniu „Tripartity” (Ms 25) do „Instytutu Historii Prawa Un. Wersawskiego”, celem przeprowadzenia badań — prof. Jakub Sawicki tamże („16.XII.1955”) oraz części rękopisów średniowiecznych do Biblioteki Narodowej, celem ich zmikrofilmowania (AAG, ACap. „Protokoły Sesyjne od 8/I. 1914—” (bez sygn.) k. 226v: „XII.1951”).

były kwerendy biblioteczne, napływające drogą korespondencji. Pierwsza pochodzi z roku 1855, w której uczony prawnik z Uniwersytetu Berlińskiego „Dr Homeyer” prosi bpa Wojciecha Brodziszewskiego, znawcę zbioru manuskryptów gnieźnieńskich, o szczegółowe opisy dwóch rękopisów, zawierające prawo magdeburskie (Ms 70 i 104)¹⁹⁵. Następna kwerenda z 15 marca 1859 roku od „Wydawnictwa dzieł Długosza” z Warszawy, skierowana również do bpa W. Brodziszewskiego, dotyczy trzytomowego manuskryptu „polskiej historii Długosza” (Ms 204a-c)¹⁹⁶. W kwietniu 1866 Ministerstwo Spraw Duchownych, Nauk i Medycyny (Berlin) poszukuje danych bibliograficznych do rękopisu Gotfryda z Viterbo (Ms 5)¹⁹⁷. W marcu 1871 roku ks. Ignacy Polkowski poszukuje książki, „której tytułu nie wiem, ale jej treść taka — Opis cudownych obrazów N.M. Panny we Włoszech t. I”¹⁹⁸. O obszerniejszą kwerendę biblioteczną, dotyczącą wielu rękopisów i starych druków, prosił z Warszawy w styczniu 1874 roku niejaki „Lukamirski” (Lubomirski?)¹⁹⁹. W tym samym roku ks. Ignacy Polkowski poszukuje: „Dziełko X. Marcina Siemieńskiego: Monumenta Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis”. Interesuje go wydanie „pierwsze Częstochowskie z 1819, drugie Poznańskie z 1823”²⁰⁰.

Po siedemnastoletniej przerwie kwerendy biblioteczne uskuteczniane drogą korespondencji znów ożyły. Z reguły odpowiadano też na nie. Do czasu odzyskania niepodległości (dokładnie do roku 1925) przychodziły kolejno od następujących osób czy instytucji:

Lp.	Data	Kto — Instytucja	Skąd
1	10.IX.1891.	Dr Schrenhl (Unwersytet?)	Getynga ²⁰¹
2	18.V.1893.	Prof. Dr Ludwig Rockinger (Akademia Nauk w Wiedniu)	Monachium ²⁰²
3	26.IV.1896.	Prof. Dr Władysław Nehring (Uniwers. Wrocławski)	Wrocław ²⁰³
4	20.II.1911.	Dr Przemysław Dąbkowski (U. Jagiell.)	Kraków ²⁰⁴
5	13, 27.XII.1904.	Prof. dr Stanisław Estreicher (U. Jagiell.)	Kraków ²⁰⁵
6	12.I.1905.	Ks. dr Tadeusz Trzcziński (Seminarium Duch.)	Gniezno ²⁰⁶
7	26.V.1905, 15.VIII.1908, 13.IX.1908.	Komission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke (Prof. dr K. Haebler — Dresden; K. Burger — Leipzig; Dr E. Freys — München; Dr A. Schmidt — Warmstadt; Dr E. Voulième — Berlin)	Berlin ²⁰⁷
8	31.VI.1905, 27.VII.1905.	Zarząd Biblioteki Królewskiej w Berlinie	Berlin ²⁰⁸
9	15.XI.1906.	Dr Adolph Tronnier?	Eisenau bei Mainz ²⁰⁹
10	14.VII.1910.	Dr Bolesław Ulanowski (U. Jagiell.)	Kraków ²¹⁰
11	13.XII.1910, 27.II.1911, 27.IV.1912.	Dr Marian Łodyński (U. Jagiell.)	Kraków ²¹¹
12	7.IX.1911.	Prof. dr Schnippel (wydawca?)	Osterode ²¹²
13	7.IX.1911.	Dr Jungnitz (U. Wrocławski)	Wrocław ²¹³
14	24.X.1913.	I. H. Heitz (wydawca?)	Strasburg ²¹⁴
15	30.V.1925.	Ks. Edmund Majkowski (Archiwum Archidiecezjalne)	Poznań ²¹⁵

¹⁹⁵ AAG, ACap. I. „Personalialia (Brodziszewski, Zienkiewicz)” (bez sygn.) „Gniez-

Z chwilą objęcia funkcji bibliotekarza kapitulnego przez ks. Leona Formanowicza (28.IV.1928) zbiory gnieźnieńskie, tak archiwalne jak biblioteczne, miały jak dawniej służyć w pierwszym rzędzie Kapitulie Metropolitalnej: „organom władzy duchownej; ponadto z woli Jego Emin. (Kard. A. Hlond) i Przewodniczącej Kapituły korzystają z nich pracujący naukowo we wszystkich dziedzinach wiedzy. Udostępnianie zbiorów kapitulnych odbywało się [...] to drogą korespondencji, którą otrzymywali liczne informacje, kopie, fotokopie itp. [...]”. Od maja 1927 do końca grudnia 1931 roku wpłynęło na „ręce archiwisty i bibliotekarza 350 listów, z tych 52 z zagranicy, wysyłałem zaś 286 listów, z tych zagranicę 44”²¹⁶. W roku 1932 wpłynęło kwerend archiwalnych i bibliotecznych: „Ogółem nadeszło 125 listów, z tych jedna piąta z zagranicy, wysłałem zaś 127 listów, z tych zagranicę 17. Korespondencję archiwisty i bibliotekarza kapitulnego przechowuje się w osobnych fascykułach w archiwum biblioteki kapitulnej”²¹⁷. W sprawozdaniu za rok 1933 zaznaczono, że „Do archiwum i biblioteki kapitulnej dopłynęło i odpłynęło 229 pism, z tych 31 numerów dotyczą-

no 23.VI.1855 [...] Dr Zienkiewicz, An den ordentlichen Professor der Recht, Geh. Obertribunalsrath Herr Dr. Homeyer [...] in Berlin”.

- ¹⁹⁶ Tamże, ACap. II. „Biblioteka Kapit.” sygn. K 11 k. 75.
¹⁹⁷ Tamże, sygn. K 11 k. 98, 99.
¹⁹⁸ Tamże, sygn. K 14 k. 5.
¹⁹⁹ Tamże, sygn. K 14 k. 9.
²⁰⁰ Tamże, sygn. K 14 k. 8v.
²⁰¹ Tamże, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 46 k. 15.
²⁰² Tamże, ACap. II. „Biblioteka Kapit.”, sygn. K 9 k. 3—4.
²⁰³ Tamże, sygn. K 9 k. 40.
²⁰⁴ Tamże, sygn. K 9 k. 88.
²⁰⁵ Tamże, sygn. K 9 k. 146v, 147, 149.
²⁰⁶ Tamże, ACap. I. „Personalia (Trzcziński Tadeusz)” (bez sygn.), luźna kartka: „12.I.1905. Gniezno”.
²⁰⁷ Tamże, ACap. II. „Biblioteka Kapit.”, sygn. K 9 k. 170, 223, 224.
²⁰⁸ Tamże, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 46 k. 197v, 198v.
²⁰⁹ Tamże, ACap. II. „Biblioteka kapit.”, sygn. K 9 k. 189.
²¹⁰ Tamże, sygn. K 9 k. 245.
²¹¹ Tamże, sygn. K 9 k. 247, 251—252.
²¹² Tamże, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 46 k. 236.
²¹³ Tamże, sygn. B 46 k. 236.
²¹⁴ Tamże, ACap. II. Biblioteka Kapit.”, sygn. K 14 k. 76—77.
²¹⁵ Tamże, sygn. K 14 k. 96.
²¹⁶ Tamże, Arch. i Bibl. „Korespond. 2. 1931—32” k. 222: „Sprawozdanie archiwisty i bibliotekarza kapitulnego od maja 1927 do końca r. 1931”; tamże, „Formanowicz, teczka 23 — varia” (luźne kartki): „Korespondencja Archiw. i Bibl. Kapit. w latach 1927—1931.

W r.	Wpłynęło		Wysłano	
	z kraju	z zagran.	do kraju	zagran.
1927	15	2	7	1
1928	56	15	43	11
1929	92	10	74	7
1930	78	13	66	13
1931	57	12	52	12
	298	52	242	44
	350		286	

²¹⁷ Tamże, „Korespond. 1933—34” k. 124 i n.: „Sprawozdanie Archiwisty i Bibliotekarza Kapitulnego za rok 1932” — adresowane do Prymasa Kardynała A. Hlonda. Fascykuły ze wspomnianą korespondencją archiwisty i bibliotekarza kapitulnego zachowały się do roku 1936, następnym (do wybuchu drugiej wojny światowej) brak.

cych korespondencji z zagranicą”²¹⁸. W aktach nie znaleziono sprawozdania za rok 1934, natomiast w sprawozdaniu za rok 1935 ks. Formanowicz pisze: „Korespondencja tegoroczna wykazuje 207 nrów, z tych 17 dotyczy wymiany listów z zagranicą. Coraz cięższe warunki życiowe doby współczesnej sprawiają, że wielu interesantów nie mających możliwości bezpośredniego zetknięcia się z naszymi zbiorami, korzysta z osobistej pomocy archiwariusza i bibliotekarza, która też w przeważnej części składa się na treść wspomnianej korespondencji”²¹⁹. W roku 1936 wpłynęło 36 kwerend, w tym 6 z zagranicy. Wysłano 37 (za granicę 3). Łącznie przyjęto i wysłano 74 pisma dotyczące kwerend archiwalnych i bibliotecznych²²⁰.

Za następne lata aż po rok 1939 włącznie zestawienia powyższego nie da się kontynuować, ponieważ dotąd nie odnaleziono korespondencji z Archiwum i Biblioteką za ten okres.

Przebogaty wachlarz nazwisk oraz różnorodność tematów nadesłanych kwerend godne są odrębnego opracowania. W pracy niniejszej pragnę zwrócić uwagę jedynie na liczną wymianę kwerend, dotyczących inkunabułów, pomiędzy Komisją — Redakcją „Gesamtkatalog des Wiegendrucke w Berlinie a ks. Formanowiczem, która w latach 1928—1936 przedstawiała się następująco²²¹:

Rok	Ilość poz.	Rok	Ilość poz.
1928	11	1933	35
1929	17	1934	—
1930	—	1935	11
1931	24	1936	2
1932	20		

Trzeba też nadmienić, że ks. Formanowicz opracowując gnieźnieńskie zbiory specjalne, w celu zidentyfikowania zdefektowanych dzieł odwoływał się także, w miarę potrzeb, korespondencyjnie do różnych polskich bibliotek naukowych²²².

Po wojnie, od 15 maja roku 1957, gdy Biblioteka Katedralna zaczęła już normalnie funkcjonować, korzystanie ze zbiorów gnieźnieńskich drogą korespondencyjnych kwerend — z kraju i z zagranicy — rozpowszechniło się jeszcze bardziej, i jak wykazują dzienniki korespondencyjne, w poszczególnych latach wyrażało się następującymi liczbami²²³:

Rok	Poz. w dzienniku	Kwerend bibliotecznych
1	2	3
1957	34	19
1958	65	21
1959	76	36
1960	119	61
1961	96	45

²¹⁸ Tamże, „Korespond. 1933—34” k. 320: „Sprawozdanie archiwisty i bibliotekarza kapitulnego za rok 1933”.

²¹⁹ Tamże, „Korespond. 1935—1936” k. 82: „Sprawozdanie archiwisty i bibliotekarza kapitulnego za rok 1935”.

²²⁰ Tamże, „Korespond. 1935—1936” (analiza treści pism).

²²¹ Tamże, „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—30”; „Korespond. 2. 1931—32”; „Korespond. 1933—34”; „Korespond. 1935—1936” (analiza treści pism).

²²² Tamże, „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—30” k. 199 (Bibl. Jagiel.); 209 (Bibl. Narod.); 303 (Bibl. Semin. Duch. w Płocku); 333 (Bibl. Kórnicka); 357 (Bibl. Uniwersytecka w Poznaniu).

1	2	3
1962	118	67
1963	126	57
1964	160	69
1965	157	60
1966	333	141
1967	248	101
1968	270	135
1969	351	179
1970	366	193
1971	310	139
1972	353	165
1973	327	137
1974	373	169
1975	293	101

Swoistą formą udostępniania księgozbioru gnieźnieńskiego mającą na celu zapoznanie pogłądowe wybranych osobistości, początkowo nielicznych a z czasem szerszych kręgów społeczeństwa, z pomnikami kultury pisanej było: umożliwianie zwiedzania Biblioteki grupom naukowym (dopuszczanie wycieczek naukowych do obejrzenia zbiorów w pomieszczeniach bibliotecznych), wygłaszanie wykładów pogłądowych, urządzenie wystaw oraz służenie miejscem i eksponatami różnorodnym seminariom i sympozjom naukowym.

Pierwsze dowody potwierdzające tę praktykę pochodzą z roku 1834. W cytowanym uprzednio spisie noszącym tytuł „Książka w IIIch Oddziałach tycząca się biblioteki Kapitulnej”, w „Oddziale II. Zwiedzający bibliotekę. 1834”, na k. 65 są następujące wpisy:

„22.X. — S. Jabczyński Pleban z Dobrzyca”.

„7.XI. — X. Janowski, prof. Sem. Gn. — pożyczył nawet kilka książek”.

„1.IV.1835. Nim ta książka zaprowadzona została począwszy od d. 15. Maja, aż do miesiąca października r. 1834. było przeszło 50 osób, które tutejszą Kapitulną bibliotekę oglądali. Między niemi byli: pp. Meltzēhn i B. de Ley zagraniczni—”

„p. Sumpert, tutejszy Zastępca Radszy Ziemiański — ”

„p. Dobrogoski, Major — ”

„pp. Skórczewscy — Majorowie May i Łupieński — ”

„p. Runge, Radsca Rejencyiny z Bydgoszczy — ”

„p. Biedermann, Sędzia Ziemiański tu w Gnieźnie — ”

„p. Hr. Kwilecka — i wiele innych dam — ”

„Jw. de Rochow, Minister Policyi — itd., itd. — ”

„Pisałem w Gnieźnie dn. 1. kwietnia 1835. X. Zienkiewicz”.

„Dnia 24. Maja r.b. był w tutejszey bibliotece Jenerał Neumann z Berlina.

²²³ Tamże, „Dziennik Korespondencji Biblioteki Kapitulnej, Gniezno od 15.V. 1957 do 16.VI.1969”; „Dziennik Korespondencyjny Archiwum Archidiecezjalnego Gniezno — Katedra 1969.VI — 1978.28.III”; por. „Działalność Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie 1927, 1945—”: „Sprawozdanie z rocznej działalności AAG” za lata 1960—1975; Duża rozbieżność w danych opracowanych według tych źródeł wynika stąd, że 1) zestawienia roczne zawsze obejmowały czas od 23 kwietnia do tegoż dnia i miesiąca roku następnego (sprawozdania przedkładano na kapitule generalnej przed odpustem św. Wojciecha) i 2) uwzględniały wszystkie kwerendy: biblioteczne i archiwalne.

Nie podpisał się, bo X. Klupp, który go wprowadzał, nie mógł książki znaleźć. X. Zienkiewicz”²²⁴.

Świadczy to, że Biblioteka coraz bardziej stawała się otwarta, już nie tylko dla tych, którym mogła bezpośrednio służyć swoimi zbiorami w prowadzeniu prac badawczych, lecz także dla szerszych kręgów społecznych. Ci, zwiedzając i podziwiając bogaty księgozbiór, uświadamiali sobie, jak wielkie skarby kultury pisanej w sobie kryje.

W maju 1908 roku prof. dr Trummer, przewodniczący Towarzystwa Historycznego Prowincji Poznańskiej, prosił Kapitułę Metropolitalną, aby 14 czerwca tegoż roku pozwoliła uczestnikom wyprawy naukowej, mającej przybyć do Gniezna specjalnie w celu zwiedzenia katedry, obejrzeć także skarby sztuki pisanej (głównie kodeksy pergaminowe, artystycznie zdobione), przechowywane w archiwum (bibliotece) gnieźnieńskim²²⁵. Podobna prośba wpłynęła z Poznania w listopadzie 1925 roku na ręce bpa Antoniego Laubitza: „Grono uczestników Zjazdu Historyków zamierza urządzić we środę 9 grudnia wycieczkę do Gniezna celem zwiedzenia Katedry, Archiwum Kapitulnego i Biblioteki”, na co też wyrażono zgodę²²⁶.

Za urzędowania ks. Leona Formanowicza wycieczki naukowe, jak również grupowe zwiedzania Biblioteki dla ogólnego zapoznania się z gnieźnieńskimi pomnikami sztuki pisarskiej, iluminatorskiej oraz drukarskiej zdarzały się coraz częściej, o czym zorientuje poniższa tabela:

Lp.	Rok	Nazwa instytucji	Skąd
1	V.1927	Koło Historyków Studentów Uniwersytetu	Poznańskiego ²²⁷
2	V.1931	Koło Historyków Studentów Uniwersytetu	Poznańskiego ²²⁸
3	V.1933	Biblioteka Uniwersyt. (bibliotekarze)	w Poznaniu ²²⁹
4	X.1934	Uczniowie (Gimnazjum?), przewodniczy prof. Tadeusz Wieczorkiewicz	z Poznania ²³⁰
5	1935	Przewodniczy prof. Zygmunt Batowski z Uniwersytetu	Warszawskiego
6	1935	Przewodn. ks. prof. Szczesny Dettlof z Uniwersytetu	Poznańskiego
7	1935	Przewodn. prof. Dagobert Frey z Uniwersytetu	Wrocławskiego
8	1935	Koło Poznańsko-Pomorskie Związku Bibliotekarzy Polskich	Poznań ²³¹
9	1936	Księża profesorowie Seminarium Duchownego: Józef Nowacki, Seweryn Kowalski i Kazimierz Karłowski z	Poznania ²³²
10	1936	Prof. Bogdan Hoffmann — Gimnazjum z	Chojnic ²³³
11	1936	Koło Historyków Studentów Uniwersytetu (przewodn. prof. Kazimierz Tymieniecki)	Poznańskiego ²³⁴

²²⁴ Tamże, Bibl. Katedr., Inwent. Katal. Służb. „Xiązka w IIIch Oddziałach tycząca się biblioteki kapitulnej, tu w Gnieźnie 1834” (bez sygn.) k. 64, 65.

²²⁵ Tamże, ACap. II. „Biblioteka kapit.,” sygn. K 9 k. 219.

²²⁶ Tamże, sygn. K 14 k. 104.

²²⁷ Tamże, Arch. i Bibl. „Korespond. 1. Bibl. Arch. 1927—1930” k. 3.

²²⁸ Tamże, „Korespond. 2. 1931—32” k. 41.

²²⁹ Tamże, „Korespond. 1933—34” k. 106, 107.

²³⁰ Tamże k. 477.

²³¹ Tamże, „Korespond. 1935—1936” k. 61, 62, 67, 83: „Sprawozdanie archiwisty i bibliotekarza kapitulnego za rok 1935” k. 87, 97, 198.

²³² Tamże, „Korespond. 1935—1936” k. 17.

²³³ Tamże k. 97.

²³⁴ Tamże k. 183.

Przy okazji zwiedzania ks. Formanowicz chętnie udzielał informacji, wyjaśnień, niekiedy nawet stosował krótki wykład, za co zwiedzający byli mu bardzo wdzięczni²³⁵.

Po wojnie, zwłaszcza od roku 1958, wznowiono prezentowanie przynajmniej pewnych ekspozycji bibliotecznych (włącznie z objaśnieniami), przede wszystkim wycieczkom naukowym z kraju i z zagranicy. Stopniowo rozszerzano tę działalność, która nabierała charakteru oświatowego, na grupy młodzieżowe szkół średnich. W roku milenijnym (1966) celem zapoznania możliwie najszerszych kręgów społeczeństwa polskiego ze skarbami kultury pisanej, przechowywanymi w tej bodajże najstarszej ksiąźnicy polskiej, zorganizowano w Kapitularni znajdującym się po południowej stronie katedry, między głównym wejściem a kaplicą Łubieńskich, wystawę okolicznościową, a następnie stałą²³⁶. Zwiedzających, w zależności od charakteru grupy, zapoznaje się z treścią wystawy poprzez obszerny komentarz bądź wykład poglądowy.

Frekwencja zwiedzających w latach 1960—1975 tak się przedstawiała²³⁷:

Tabela zwiedzających Bibliotekę (wystawę)				
Rok	Osób	Grup polskich	Grup zagran.	Łącznie
1960	?	7	11	18
1961	?	25	6	31
1962	?	27	9	36
1963	1000	46	10	56
1964	900	38	12	50
1965	1090	78	22	100
1966	10000 ok.	560	40	600
1967	5000 „	177	23	200
1968	4200	169	28	197
1969	3000	121	29	150
1970	3000	100	22	122
1971	3226	198	31	229
1972	2618	139	28	167
1973	3475	147	25	172
1974	3012	136	15	151
1975	2391	120	37	157

²³⁵ Tamże, „Korespond. 1. Bibl. i Arch. 1927—30” k. 3: „23.V.1927”; „Korespond. 1933—34” k. 106: „13.V.1933. Poznań” — prośba, aby ks. L. Formanowicz zwiedzającym „Bibliotekarzom Poznańskim” wygłosił „krótki wykład o dziejach i zawartości Biblioteki Kapitulnej”; „Korespond. 1935—1936” k. 61, 62, 83: „Sprawozdanie archiwisty i bibliotekarza kapitulnego za rok 1935 [...] wycieczkę zorganizowało Koło Poznańsko-Pomorskie Bibliotekarzy Polskich, dla których niżej podpisany wygłosił referat o drukach XIV-go wieku”, k. 198.

²³⁶ Tamże, „Działalność AAG 1927, 1945—”, „Gniezno 22.IV.1965: Sprawozdanie Sekcji Archiwalnej Komisji dla Ekspozycji Przeszłości Archidiecezji i Katedry Gnieźnieńskiej”.

²³⁷ Tamże: „Sprawozdanie z rocznej działalności AAG za lata 1960—1975”. Dla uzupełnienia trzeba jeszcze dodać, że z polecenia Kardynała Prymasa S. Wyszyńskiego ksiądz Stefan Bryll zajmował się oprowadzaniem turystów po katedrze od 15 lipca 1961 roku. Od lipca 1964 roku ks. S. Bryll został przydzielony do pracy w AAG. z głównym obowiązkiem oprowadzania po katedrze. Funkcję tę pełnił do lipca 1967 roku. W „Sprawozdaniu z oprowadzania pielgrzymek i wycieczek po zabytkach Bazyliki Prymasowskiej w Gnieźnie” (AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927, 1945—”) od lipca 1964 do 23 kwietnia 1965 obsłużył ogółem około 600 grup (wycieczki zbiorowe, grupy studenckie, naukowe, nauczycielskie, szkoły podstawowe, średnie, kolonie, harcerze z obozów wędrownych, szkoły specjalne, glu-

Niezależnie od stałej wystawy, w miarę potrzeb, urządzano również wystawy zmienne — specjalne. I tak w 1966 roku przygotowano dwie wystawy specjalne: 1) „Sztuki iluminatorskiej w piśmiennictwie” — z wyeksponowaniem argenterii katedralnej dla uczestników Warszawskiej Sesji Mediewistów” oraz 2) „Zabytków piśmiennictwa muzycznego” dla Instytutu Muzykologicznego KUL i dla Sekcji Muzyki Kościelnej, która obradowała w Gnieźnie”²³⁸. W następnym 1967 roku urządzono „trzy specjalne wystawy dla historyków sztuki, prawników i muzykologów”²³⁹. W roku 1968 dwie specjalne wystawy: „1) dla znawców sztuki iluminatorskiej, 2) historyków sztuki — zabytki sztuki romańskiej i gotyckiej”²⁴⁰; w 1969 roku „urządzono 2 specjalne wystawy argenterii i fragmentów rękopiśmiennych”²⁴¹; w 1971 roku „specjalną wystawę argenterii [...] obejrzało 7 grup historyków sztuki”²⁴².

Ogólne wzmianki mówiące o odbywających się w pomieszczeniach gnieźnieńskiej Biblioteki Katedralnej seminariach i sympozjach naukowych można znaleźć od roku 1961. Natomiast szczegółowsze dane pochodzą z lat:

- 1966 — Mediewiści z profesorem Aleksandrem Gieysztozem z Warszawy²⁴³;
 1968 — Miały wówczas miejsce „dwa seminaria naukowe i dwa sympozja: historii sztuki i muzykologii”²⁴⁴;
 1969 — „8 sesji i seminariów naukowych (3 historia, 2 filozofia, 2 historia sztuki, 1 muzykologia — w tym dla gości zagranicznych)”²⁴⁵;
 1971 — „15 seminariów naukowych dla studentów i specjalistów (bibliotekarze, konserwatorzy ksiązek, mediewiści, historycy)”²⁴⁶;
 1972 — „17 grup — 182 osoby — miały swoje seminaria (bibliotekarze, archiwiści, filolodzy, historycy, historycy sztuki z uniwersytetów: Poznańskiego, Toruńskiego, Warszawskiego, Lubelskiego (KUL), Wrocławskiego)”²⁴⁷;
 1973 — „35 grup seminaryjnych (431 osób) lub uczestników sympozjów naukowych (studenci, pracownicy naukowci, przewodnicy PTTK)”²⁴⁸;
 1974 — korzystało „312 (osób) w 38 grupach seminaryjnych”²⁴⁹.

4. BIBLIOTEKARZE

Bezpośredni nadzór nad księgozbiorem przechowywanym w katedrze gnieźnieńskiej pełnili nadal — jak w wiekach poprzednich — prefekci biblioteki czyli bibliotekarze, powoływani z zasady spośród kanoników Kapituły Metropolitalnej. Do ich

chłoniami, wczasowicze, dziennikarze), w tym 80 zagranicznych z 19 krajów: Europy, Kanady, USA. Za rok następnny: od kwietnia 1965 do kwietnia 1966 oprowadził około 850 grup (ok. 40000 osób), w tym 92 grupy zagraniczne z różnych kontynentów. Wiele z tych grup zwiedziło również wystawę.

²³⁸ Tamże: „Sprawozdanie z rocznej działalności AAG za rok 1966/67”.

²³⁹ Tamże: „Sprawozdanie z rocznej działalności AAG” za rok 1967/1968: Stowarzyszenie Historyków Sztuki — oddział w Poznaniu zorganizowało sesję naukową poświęconą dziejom katedry gnieźnieńskiej dnia 27 maja 1967 r.

²⁴⁰ Tamże: „Sprawozdanie z działalności AAG za r. 1968/1969”.

²⁴¹ Tamże: „Sprawozdanie z działalności AAG 1969/1970”.

²⁴² Tamże: „Sprawozdanie z działalności AAG 1971/1972”.

²⁴³ AKMG, „1956—1968, Archiwum Archidiecezjalne”, sygn. 1: „Sprawozdanie z działalności AAG za rok 1965/1966”.

²⁴⁴ AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927, 1945—”: „Sprawozdanie z działalności AAG za r. 1968/1969”.

²⁴⁵ Tamże: „Sprawozdanie z działalności AAG za r. 1969/1970”.

²⁴⁶ Tamże: „Sprawozdanie z działalności AAG za r. 1971/1972”.

²⁴⁷ Tamże: „Sprawozdanie z działalności AAG za r. 1972/1973”.

²⁴⁸ Tamże: „Sprawozdanie z działalności AAG za r. 1973/1974”.

²⁴⁹ Tamże: „Sprawozdanie z działalności AAG za r. 1974/1975”.

obowiązków należały: troska o bezpieczeństwo całego zasobu bibliotecznego, jak i to, aby księgozbiór był zadbany, uporządkowany i spisany; by przy wypożyczaniu dzieł konsekwentnie przestrzegano ustalonego przez kapitułę przezornego w tym względzie rygoru, włącznie z przypominaniem opieszalym o terminach zwrotu ksiąg i przedkładaniu dowodów zwrotów na kapitule²⁵⁰.

Listę znanych z nazwiska i działalności — od połowy XVII stulecia — prefektów Biblioteki otwiera w roku 1657 kanonik Maciej Golimowski. Wówczas to pod jego bezpośrednim nadzorem bibliotekę uporządkował, czyli księgozbiór rozłożył w odpowiednich działach, ks. Andrzej Orszanowski, penitencjarz katedralny. Miało to ułatwić udostępnianie — przede wszystkim duchowieństwu gnieźnieńskiemu — potrzebnych dzieł, na które, jeśli miały być wydane poza Bibliotekę, bibliotekarz miał obowiązek żądać pisemnego potwierdzenia²⁵¹.

W roku 1668 funkcję bibliotekarza z polecenia kapituły pełnił Jan Kurszyński (Kurszeński), penitencjarz katedralny, ze wszystkimi jak wyżej obowiązkami²⁵².

W roku 1686 kapituła ponownie zatwierdziła na prefektów obu („utraque”) bibliotek kanoników Franciszka Appela oraz Piotra Konojadzkiego. Obaj funkcję tę sprawowali już od 3 września 1682 roku²⁵³. Ten przekaz informuje, że zasób Biblioteki był podzielony co najmniej na dwie części, co sugeruje, iż księgozbiory te znajdowały się w osobnych pomieszczeniach.

Ponadto w kwietniu 1687 roku kapituła poleciła kanonikowi Franciszkowi Appelowi, jako bibliotekarzowi, razem z kanonikiem Balcerem (Aleksandrem) Gissą przeprowadzić szczegółową rewizję księgozbioru prawniczego („Juris Bibliotheca”), mającą przede wszystkim na względzie zabezpieczenie ksiązek przed niszczeniem²⁵⁴. Z powyższego przekazu już wyraźnie wynika, że księgozbiór jurystyczny był wydzielony jako odrębna całość.

Zarządzenie kapituły z roku 1688, nakazujące ponowną rewizję całego zasobu bibliotecznego, której dokonać mieli kanonicy Stefan Radoszewski oraz Piotr Daleszyński, sugeruje zmianę w obsadzeniu stanowiska prefekta biblioteki. Brak wyraźnych przekazów dotyczących tej nominacji pozwala przypuszczać, że funkcję bibliotekarza objął przynajmniej jeden — jeśli nie obaj — z wymienionych kanoników²⁵⁵. Oni bowiem nie tylko rewizję uskuteczнили, lecz także księgozbiór uporządkowali²⁵⁶.

Lakoniczny zapis z wizytacji biblioteki kościoła metropolitalnego z roku 1696

²⁵⁰ Rył, Biblioteka Katedralna s. 36 i n., 40.

²⁵¹ AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 25 k. 245: „24.X.1657. Committitur ordinatio bibliothecae”.

²⁵² Tamże, sygn. B 25 k. 756: „10.VII.1668. Disponenda bibliotheca [...] committitur ARD. Joanni Kurszyński, uti uni ex numero Poenitentiariorum, ut omnes libros quam ordinatissime suis locis accomodet et disponat, ac eosdem in sua cura habeat, et attendat, ne ad usus privatos cuiusquam sine data prius recognitione restitutionis per domos distrahantur”.

²⁵³ Tamże, sygn. B 27 k. 105: „23.X.1686. Bibliothecae. Libris omnibus in utraque Bibliotheca existentibus, providendo confirmationi necnon Archivi ordinacioni, Perillustres Dni Franciscus Appel et Petrus Konojadzki Canonici deputantur”; Korytkowski, Prałaci t. I s. 19.

²⁵⁴ AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 27 k. 122v: „28.IV.1687. Juris Bibliotheca. Cum sit tempus edax rerum, resque omnes, quae debita conservacione carentur, consumuntur, ad revisionem Bibliothecae Juristarum, illiusque conscriptionem, fenestrarum reparationem, Perillustres Dni Doctores Alexander Gissa et Franciscus Augustinus Appel assignantur”.

²⁵⁵ Tamże, sygn. B 27 k. 180 (2.V.1688).

²⁵⁶ Korytkowski, Prałaci t. I s. 191 (Daleszyński), t. III s. 352 (Radoszewski).

informuje krótko, że księgozbiór był spisany, a inwentarz znajdował się pod opieką kanonika Kaspra Chudzyńskiego²⁵⁷. Po śmierci tegoż (18.XIII.1698) obowiązki bibliotekarza objął prawdopodobnie kanonik Franciszek Józef Kraszkowski, późniejszy biskup sufragan gnieźnieński. Wprawdzie nie ma żadnego potwierdzenia jego nominacji, jednak przemawiają za tym następujące fakty: 1) W maju 1696 roku kapituła powierzyła mu „spisanie i uporządkowanie biblioteki kapitułnej, z którego zadania szybko i rzetelnie się wywiązał”²⁵⁸ i 2) W wizytacji generalnej kościoła metropolitalnego, którą sam przeprowadził, w nocy z dnia 3 października 1727 roku wyraźnie podaje, że jeden z księgozbiorów katedralnych (prawniczy lub teologiczny?) był powierzony jego pieczy²⁵⁹. Także kanonik Jan Kazimierz Grasiński „W roku 1710 obrany został na Kapitulę Jeneralnej prefektem biblioteki z poleceniem należytego jej uporządkowania i skatalogowania”²⁶⁰.

W czerwcu 1713 roku abp Stanisław Szembek osobiście zwizytował Bibliotekę w ramach wizytacji generalnej kościoła metropolitalnego. W dekrete reformacyjnym z dnia 10.VI.1713, skierowanym do kapituły gnieźnieńskiej, w punkcie 34 dotyczącym bezpośrednio biblioteki precyzuje obowiązki bibliotekarzy, domagając się, aby: „każda z dwóch bibliotek (księgozbiór prawniczy i teologiczny) miała swojego prefekta wybranego z gremium kapituły. Jego zaś obowiązkiem będzie w najbliższym miesiącu lipcu sporządzić inwentarz, w którym spisane zostaną wszystkie książki. Jeden egzemplarz (inwentarza) w Archiwum Prześwietnej Kapituły, drugi w samej Bibliotece powinien być złożony. Prefekt postara się, aby wszystkie książki zaraz (natychmiast) zostały przewietrzzone, a w przyszłości dopilnuje, aby je przewietrzano przynajmniej dwa razy do roku. Jeśli natomiast ktoś z duchowieństwa wyższego (ex dominis capitularibus), bądź niższego (ex clero minori) potrzebowałby przez pewien czas jakiejś książki na własny użytek, to bez trudności otrzyma na to zgodę Kapituły, a dzieło wyda mu się za uprzednim złożeniem dowodu otrzymania i zapewnieniem zwrotu książki”²⁶¹. Z tekstu powyższego dekretu wyraźnie wynika, że zasób biblioteczny dzielił się przynajmniej na dwa działy: teo-

²⁵⁷ AAG, ACons. „Acta Visitationis Stanisłai Lipski de A. 1696”, sygn. E 6 k. 10: „Bibliotheca Ecclesiae [...] in qua sunt libri secundum Inventarium conscriptum, quod conservatur penes per ill. d. Gasparum Chudzyński, can. doct. [...]”.

²⁵⁸ AAG, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 28 k. 662: „5.V.1696. Libri Ecclesiae. Conservationi majori Bibliothecarum Ecclesiae Metropolitanae Gnesn. Perillustris et Rmi Dni prospicientes, ad lustrandos et expulveribus libros excutiendos necnon conscribendos, ac cum suis Registris verificandos, Perillustris Dnum Franciscum Kraszkowski Canonica Gnesnensem deputaverunt et negotium perficiendum in utraque Bibliotheca commiserunt”; Korytkowski, Prałaci t. II s. 362.

²⁵⁹ AAG, ACons. „Continuatio visitationis generalis per Franciscum Josephum Kraszkowski, episcopum Dardaniensem, officialem gen. Gnesnensem a. 1727—1728”, sygn. E 15 k. 36: „3.X.1727. Visitatio Generalis per Perillustr. Fr. Jos. Kraszkowski. Bibliothecae binae, altera in Iure Canonico et Civili, alia expositorum Sacrae Scripturae, Concionatorum, Commentatorum Historicorum etc., utraque bene composita, ordinata, ad registrum reducta; unius curam gerit Rendissimus Suffraganeus, alterius Perillustris Kwapiszewicz Dei eximius Praedicator Verbi Dei”.

²⁶⁰ Korytkowski, Prałaci t. II, s. 122 i n.; AAG, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 30 k. 61v „28.IV.1711. Bibliotheca. Ad revisionem Bibliothecae et conscriptionem librorum deputatus Perillustris Dominus Grasiński una cum Perillustribus Praelatis in Capitulo Partiali protunc praesentibus, et clavis tradenda eidem Perillustri Domini Grasiński”.

²⁶¹ Tamże, „Decreta visitationis Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis. A. 1623, 1713”, sygn. B 92 s. 101: „Decretum reformationis pro Capitulo Gnesnensi in visitatione generali die 10. mensis Junii Anno Domini 1713 datum et publicatum. Stanislaus Szembek Gnesna [...] 34. Bibliotheca utraque [...]”.

logiczny i prawniczy. Ten ostatni złożony był w lektorium, znajdującym się nad kaplicą Dzierzgowskiego, to jest nad południową boczną kruchtą²⁶².

Miesiąc przed wydaniem powyższego dekretu kapituła zadanie dokonania rewizji obu księgozbiorów powierzyła kanonikom Chrystianowi Dunin Karwickiemu oraz Andrzejowi Kwapiszewiczowi²⁶³. Należy przyjąć, że przynajmniej dla kanonika A. Kwapiszewicza zbiegło się to z nominacją na prefekta biblioteki jurystycznej. A że prefektem tego księgozbioru był, poświadcza to w protokóle powzytacyjnym z października 1727 roku bp Franciszek Kraszkowski²⁶⁴ oraz przekaz z 23 października 1729 roku, mówiący, że po śmierci kanonika Kwapiszewicza, kapituła obowiązki bibliotekarza księgozbioru prawniczego przekazała kanonikowi Wojciechowi Wieczorkiewiczowi²⁶⁵. Kapituła zatwierdzała go na tym stanowisku jeszcze kilkakrotnie, mianowicie: w roku 1733²⁶⁶, 1738²⁶⁷, 1743²⁶⁸, 1753²⁶⁹. Ponadto tenże kanonik Wojciech Wieczorkiewicz został zatwierdzony jako prefekt mający pieczę nad księgozbiorem jurystycznym po śmierci bpa Franciszka Kraszkowskiego, opiekuna księgozbioru teologicznego, i zarazem powołany przez kapitułę do czteroosobowej komisji, której zlecono przeprowadzenie rewizji księgozbioru teologicznego. Komisję stanowili kanonicy: Wilhelm Robertson, Paweł Kiliński, którego zresztą trochę po skutecznieniu nakazanej rewizji księgozbiór teologiczny powierzono²⁷⁰, Wojciech Wieczorkiewicz, który był aktualnym opiekunem księgozbioru prawniczego, oraz Franciszek Podgórski, penitencjarz katedralny²⁷¹. Ten ostatni

²⁶² Tamże, „Acta V. Capit.,” sygn. B 32 k. 80v: „24.I.1732 [...] Bibliothecae Theologali super Capellam Dzierzgowianam consistentem [...]”; drugi księgozbiór znajdował się podówczas w pomieszczeniach nad zakrystią — por. Korytkowski, *Prałaci* t. II s. 49.

²⁶³ AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 30 k. 232: „11.V.1713. Revisio Bibliothecae utriusque. Ad revidendam utramque tam doctorum S. Theologiae, quam Iuris Canonorum Bibliothecam deputanti ex praesenti Capitulo Perillustris Rmi Dni Christinus Dunin Karvicki et Andreas Kwapiszewicz I.U.D. Canonici”.

²⁶⁴ Tamże, ACons. „Continuatio visitationis generalis per Franciscum Josephum Kraszkowski [...] a 1727—1728”, sygn. E. 15 k. 36: „Bibliotheca [...] curam gerit [...] alterius Perillustris Kwapiszewicz Dei eximius Praedicator Verbi Dei”.

²⁶⁵ Tamże, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 31 k. 526: „23.X.1729. Bibliotheca Iuris. Post obitum Perillustri olim Kwapiszewicz Canonici Bibliotheca Iuris Perillustri D. Wieczorkiewicz Canonico in dispositionem confertur”.

²⁶⁶ Tamże, sygn. B 32 k. 120v: „27.IV.1733. Bibliotheca Theologi Perillustri Wieczorkiewicz S.T.D. Canonico claves ab eadem reddendae decernuntur. Salva traditione Bibliothecae Iuris, cui de iure competit, per eum facienda”.

²⁶⁷ Tamże, sygn. B 32 k. 268: „29.IV.1738. Bibliotheca committitur Perillustribus [...] Wieczorkiewicz [...]”.

²⁶⁸ Tamże, sygn. B 33 k. 113v: „25.X.1743”.

²⁶⁹ Tamże, sygn. B 34 k. 143: „25.X.1753. Bibliotheca. Praesens Reverendissimum Capitulum [...] in Bibliothecarios Revmos Tomicki et Wieczorkiewicz Canonicos Gnesn. deputat et constituit”.

²⁷⁰ Tamże, sygn. B 32 k. 109: „20.X.1732. Bibliotheca Theologi et Iuristae [...] clavibus vero a Perillustri Kiliński Canonico ad Bibliothecam Theologali recipienda decernitur”.

²⁷¹ Tamże, sygn. B 32 k. 80v: „24.I.1732. Bibliothecarii constituti. In praesenti Capitulo repositae sunt Claves a Reverendissimis Executoribus testamenti pie defuncti olim Illustr. Suffrag. Gnesn. Bibliothecae Theologali super Capellam Dzierzgowianam Consisten. serviend. Ad cuius revisionem Perillustres et Rndmi Wilhelmus Robertson, Paulus Kiliński, Albertus Wieczorkowicz DD. Canonici una cum Francisco Podgorski Secretario, uti ex paenitentiaribus uno, vigore ordinationis Gembiciana, seu potius vigore antiquarum ordinationum Rndmi Capituli, deputantur et eidem Bibliothecae praeficiuntur”.

od września 1730 roku był prefektem biblioteki Kolegium Penitencjarzy, która do roku 1800 stanowiła niezależną własność tegoż Kolegium²⁷².

W kwietniu 1738 roku kapituła całą bibliotekę poruczyła trosce trzech kanoników: Wojciecha Wieczorkiewicza, który jak wynika z wcześniejszych przekazów opiekował się księgozbiorem prawniczym, Michała Maurycyego Komeckiego i Aleksandra Mikołaja Gembarta²⁷³. Dwaj ostatni prawdopodobnie zajmowali się księgozbiorem teologicznym. W odniesieniu do kanonika A. Gembarta sugerowałaby to przekaz z 1743 roku, gdzie jest mowa, że kapituła uporządkowanie, rozłożenie obu księgozbiorów na odpowiednie działy oraz spisanie wszystkich ksiąg powierzyła kanonikom: W. Wieczorkiewiczowi, A. Gembartowi i Dominikowi Tomickiemu²⁷⁴. Ponadto w lipcu 1759 roku jeszcze raz zamianowała kanonika A. Gembarta prefektem Biblioteki, razem z Janem Kalkszteinem²⁷⁵.

Wspomniani już wyżej kanonik Komecki w roku 1744 występuje ponownie jako prefekt biblioteki. Odtąd, wespół z kanonikiem Walentym Węzykiem, późniejszym biskupem przemyskim, sprawuje ten urząd bez przerwy aż do 1751 roku²⁷⁶. Obaj bardzo skrupulatnie wypełniali obowiązujące nadal zalecenia powizytacyjne abpa Stanisława Szembeka²⁷⁷. Za ich działalności „w r. 1744 wszystkie książki z polecenia Kapituły zostały przewietrzane oraz z robactwa i kurzu oczyszczone”²⁷⁸, a w 1751 roku z ciasnych i niewygodnych pomieszczeń znad zakrystii (w ostatnich latach tymczasowo w różnych zakamarkach katedry) i południowej kruchty bocznej przeniesione „przy pomocy alumnów Seminarium Duchownego” do „nowej biblioteki”, urządzonej nad kruchtą północną²⁷⁹.

Również wzmiankowanemu już w 1743 roku kanonikowi Dominikowi Tomic-

²⁷² Tamże, „*Fundationis, erectionis ac iurium [...]*”, sygn. B 714 k. 68: „1730.15. IX. Praefectus Bibliothecae. Providendo Bonum ordinem Capitulum praesens, ne in curia aliqua depereant libri in Capella Gembicyana, committit Bibliotheca Francisco Podgorski, ut eidem attendat; ejus officium erit libros connotare, in ordinem redigere et claves conservare. Cum ejus scitu poterunt ad usus suos ad tempus praedefinitum accipere”; por. Rył, Biblioteka Katedralna s. 86 i n.; Rył, Biblioteka Kolegium Penitencjarzy s. 205 i n.

²⁷³ AAG, ACap. „*Acta V. Capit.*”, sygn. B 32 k. 268: „29.IV.1738. Bibliotheca. Committitur Perillustribus Komecki, Wieczorkowicz et Gembarth”.

²⁷⁴ Tamże, sygn. B 33 k. 113v: „25.X.1743”.

²⁷⁵ Tamże, sygn. B 34 k. 400v: „5.VII.1759. Bibliotheca. Reverendum Capitulum in Praefectos Bibliothecae Perillustres Rndos Duos Gembarth et Kalkszteyn Canonicos elegit”.

²⁷⁶ Tamże, sygn. B 33 k. 128v: „30.I.1744. Bibliotheca. Reverendissimum Capitulum praesens ad Revisionem Bibliothecae Perillustres et Reverendissimos Michaellem Komecki et Walentinum Węzyk Canonicos Gnesnenses deputavit, et quatenus iidem Reverendissimi Canonici tam Regestrum omnium librorum, quam etiam ventilationem eorundem demandent commendavit et commisit”; k. 136v, 142, 166v, 233 (1745), 287v (1746), 302v, 311v (1747), 364, 404 (1748); sygn. B 34 k. 39 (1751).

²⁷⁷ Tamże, „*Decreta Visitationis [...]*”, sygn. B 92 s. 101; „*Acta V. Capit.*”, sygn. B 32 k. 109: „20.X.1732 [...] et libri in utraque Bibliotheca tam Theologiae, quam Iur's iuxta ordinationem Szembecyanam ventilandi [...]”.

²⁷⁸ Korytkowski, Prałaci, t. 1 s. 507.

²⁷⁹ Tamże, s. 508; AAG, ACap. „*Acta V. Capit.*”, sygn. B 34 k. 39: „29.X.1751. Bibliotheca. Commendat praesens Reverendissimum Capitulum Perillustribus et Reverendissimis Dominis Valentino Węzyk Custodi et Michaeli Komecki Canonico Gnesnens., quatenus dispositionem omnimodam Bibliothecae exhiberi faciant. Librosque omnes in Collegio Vicariorum existen. ad locum reaedificatum et praeparatum transferri mandent; quibus Reverendms Deputatis committitur personas idoneas assumendi ad conscribendum Catalogum librorum et ordinem ac dispositionem omni possibili ex meliori modo faciendum”.

kiemu kapituła obowiązki bibliotekarza powierzała jeszcze dwukrotnie, mianowicie w roku 1744 (współ z kanonikami M. Komeckim i W. Wężykiem)²⁸⁰ oraz w październiku roku 1753 (razem z kanonikiem W. Wiczorkiewiczem)²⁸¹. Za ich urzędowania cały księgozbiór (prawniczy, teologiczny, filozoficzny, słowniki itd.), umieszczony już w „nowej bibliotece”, został ostatecznie uporządkowany i skatalogowany przez ks. Andrzeja Prusieckiego ze Zgromadzenia Księży Misjonarzy, ówczesnego profesora Gnieźnieńskiego Seminarium Duchownego. Kapituła zadowolona z szybko i ze znajomością rzeczy wykonanego polecenia odwdzięczyła się za to, pozwalając mu wybrać po jednym duplecie dzieł (w przypadku posiadania kilku egzemplarzy) dla biblioteki Seminarium Duchownego²⁸².

Od lipca 1759 roku Biblioteką z woli kapituły opiekowali się kanonicy Aleksander Gembart i Jan Kalksztejn²⁸³. W listopadzie tegoż roku kapituła poleciła kanonikowi prefektowi biblioteki J. Kalksztejnowi oraz kanclerzowi Leonowi Morawskiemu ponowne, dokładne spisanie całego zasobu bibliotecznego²⁸⁴. Polecenie to wkrótce zostało wykonane, ale niestety cały jego efekt niemal natychmiast został zaprzepaszczoney wskutek niespodziewanego a groźnego pożaru katedry w 1760 roku. Wprawdzie ogień „nowej biblioteki” nie objął bezpośrednio, ale w obawie przed jego rozprzestrzenieniem księgozbiór pośpiesznie usuwano z katedry, wyrzucając książki przez okna²⁸⁵. Dopiero po czterech latach sprowadzili go z powrotem do odrestaurowanych pomieszczeń bibliecznych — i uporządkowali przy wydatnej pomocy profesorów Seminarium Duchownego — kanonicy: prefekt biblioteki Jan Kalksztejn, Gabriel Turski i Paweł Soldadini²⁸⁶.

Dla następnych trzydziestu lat nie znaleziono przekazów pisanych, dotyczących ustanowienia prefektów biblioteki, bądź poleceń kapituły, nakazujących re-

²⁸⁰ Tamże, sygn. B 33 k. 166v (31.X.1744).

²⁸¹ Tamże, sygn. B 34 k. 143: „25.X.1753. Bibliotheca. Praesens Reverendissimum Capitulum Dispositionem et decretum respectu Bibliothecae ad Locum destinatum transferendae et inventarii Librorum omnium conscribendi prolatum reassumit et ratificat, quot ut efficacius suum sortiatur effectum, in Bibliothecarios Revmos Tomicki et Wiczorkiewicz Canonicos Gnesn. deputat et constituit”.

²⁸² Tamże, sygn. B 34 k. 192: „22.VIII.1754. Bibliotheca. Praesens Reverendissimum Capitulum Insistendo decretis et dispositionibus Capitulum Generalium respecta collocandae Bibliothecae hujus Ecclesiae Metropolitanae Gnesnen. et conscribendorum ordinate coacte omnium librorum prolati et factis. Siquidem Illris ac Admodum Reverendus Dnus Andreas Prusiecki Congregationis Missionis Sacerdos Sacrae Theologiae Doctor et Seminaris Gnesn. actualis Professor, eandem dispositionem conscriptionem et collocationem dictorum librorum perfecte faciendam et praestandam declarat et appromittit. Commendatam habendo peritiam, sagacitatem ac in rebus agendis dexteritatem et promptitudinem ejusdem Illustris Prusiecki, gratificandoque hanc operam, ex duplicatis Authoribus et voluminibus Librorum reperibiliu et existentium, unum exemplar dictorum duplicatorum eidem suo Seminario Gnesnen. dandum, applicandum et extradendum decrevit, decreti praesentis vigore ad praemissa omnia mediante”.

²⁸³ Tamże, sygn. B 3k k. 400v: „5.VIII.1759. Bibliotheca. Reverendum Capitulum in Praefectos Bibliothecae Perillustres Rndmos Dnos Gembarth et Kalkszteyn Canonicos elegit”.

²⁸⁴ Tamże, sygn. B 35 k. 11v: „2.XI.1759. Bibliotheca. Ad conficiendum Regestrum et conscriptionem librorum in Bibliotheca reperibilium Perillustres Rndmi Cancellarius et Kalksztejn deputantur”.

²⁸⁵ Korytkowski, Palači, t. 1 s. 508.

²⁸⁶ AAG, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 35 k. 371v (1764); 551v: „4.IX.1766. Consolatio pro redacto ordine Bibliothecae. Praesens Reverendissimum Capitulum obsequium Professorum Seminaris Gnesn. in redacto ordine Bibliothecae Capitularis praestitum aliqua gratitudine rependere cupiendo, florenos Polonicales centum quinquaginta pro profito eiusmodi obsequio dandos esse decrevit et disposuit”.

wizję czy spisanie zasobu bibliotecznego. Można jednak przyjąć, że w latach osiemdziesiątych XVIII stulecia byli nimi kanonicy: Gabriel Turski († 1790) i Paweł Soldadini († 1785). Zwłaszcza w odniesieniu do tego ostatniego upoważnienia do takiego mniemania kilkakrotnie zapisany registr 139 ksiąg (medyczne, kaznodziejskie), przekazanych w testamencie Bibliotece Kapitulnej²⁸⁷.

W maju 1796 roku kanonik Michał Komorowski po uporządkowaniu i spisaniu zasobu bibliotecznego przedłożył kapitule wygotowany registr ksiąg, która z kolei przekazała go do dyspozycji Biblioteki²⁸⁸. Fakt powyższy wskazuje na to, że kanonik M. Komorowski był prefektem biblioteki, i to prawdopodobnie od chwili mianowania go kanonikiem metropolitalnym, to jest od roku 1791²⁸⁹.

W roku 1800 kapituła na prefekta biblioteki wyznaczyła kanonika Wojciecha Karskiego²⁹⁰, a w następnym kanonika Kajetana Kowalskiego²⁹¹ (późniejszy bp sufragan gnieźnieński — 1832), który urząd ten sprawował aż do roku 1819, kiedy to dobrowolnie z niego zrezygnował²⁹². Aczkolwiek przy nominacji kapituła poleciła mu uporządkowanie i spisanie całego zasobu bibliotecznego, to mimo rzetelnego podjęcia tego trudu²⁹³, nigdy się z nim do końca nie uporał i spisu ksiąg nie

²⁸⁷ Tamże, ACap. I. „Personalía biskupów sufraganów, kanoników katedralnych i beneficjarów”, sygn. E 122: „1785—1790. Soldadini Paweł Franciszek, kanonik gnieźnieński”.

²⁸⁸ Tamże, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 40 k. 231v: „3.V.1796. Registrum Librorum Bibliothecae. Perillustris Rmus Dominus Michael Komorowski Canonicus Metropolitanus Gnesnensis Registrum Librorum Bibliothecae Capitularis factum et conscriptum atque compactum produxit et reposuit. Et praesens Reverendissimum Capitulum Generale grati animi contestatione dicto Perillustri Rmo Canonico pro hocce obsequio sibi praestito facta, eandem repositionem comotari et idem Registrum in Bibliotheca sua pro facilius inveniendi ex eo Libris servari mandavit”.

²⁸⁹ Korytkowski, Prałaci, t. 2 s. 287.

²⁹⁰ AAG, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 41 k. 49: „1.V.1800. Praefectus Bibliothecae. Perillustris Reverendissimus Dnus Adalbertus Karski Canonicus Metropolitanus Gnesnensis constituitur”.

²⁹¹ Tamże, sygn. B 41 k. 76v: „30.IV.1801. Praefectus Bibliothecae. In Praefectum Bibliothecae Capitularis praesens Reverendissimum Capitulum Generale Perillustrem Reverendissimum Dominum Cajetanum Kowalski Canonicum Metropolitanum Gnesn. elegit, constituit et ordinavit, ordinemque Librorum eiusdem Bibliothecae et Registrum commisit conscribendum, pro reddenda vero eadem Bibliotheca praedicto Reverendissimo Kowalski Canonico Reverendissimos Constantinum Kuszell Decanum, et Ignatium Bardziński Cancellarium Metropolitanos Gnesnenses deputavit”.

²⁹² Tamże, sygn. B 42 k. 206v: „26.IV.1819. Cura Bibliothecae [...] post liberam renuntiationem Rmi Canonici Kowalski [...]”.

²⁹³ Tamże, ACap. I. „Kościół katedralny”, sygn. F 12 k. 16: „1804—1814. Delegowany od Przeświałnej Kapituły Metropolitalnej Gnieźnieńskiej do zrewidowania książek choralnych czyli Kanta, czyni homologacje następujące: 1. Psalterzy jest trzy, które będąc często używane są bardzo podarte. Dwa zdadzą się do zreperowania, ale trzeci zupełnie zły i musi być nowy. 2. Processyonały potrzebują reparacyi, a jeden musi być nowo kupiony. 3. Brewiarze te mogą być jeszcze wyreperowane. 4. Passya do śpiewania służąca Kantorowi in Dominica Palmarum potrzebuje znacznej reparacyi lub trzeba nową kupić. W Bibliotece znajdują się szczególnie graduwały, ale te dla ciężaru, wielkości znaczney y odmiennego druku użytym być nie mogą a Graduwały w Chórze są dobre. Cajetanus Kowalski Can. Gnesn.”; tamże, „Personalía biskupów sufraganów [...] Siemieński Marcin”, sygn. E 11 nr 27: „Gniezno 1.IV.1811 [...] Illustrissimi Domini audita relatione Reverendissimi Canonici Kowalski ad revisionem Librorum Choralium deputati, unanimiter decreverunt [...]”.

wygotował²⁹⁴. Na jego następcę kapituła desygnowała 26 kwietnia 1819 roku kanonika Franciszka Trzebiatowskiego²⁹⁵. On również, mimo starań, mozolnej pracy uporządkowania i spisania księgozbioru nie podołał, co u progu XIX wieku stało się szczególnie trudne ze względu na ciasnotę pomieszczeń, spotęgowaną przede wszystkim przez włączenie w 1800 roku na polecenie arcybiskupa Ignacego Krasickiego księgozbioru niezależnej dotąd biblioteki Kolegium Penitencjarzy²⁹⁶, bogate ilościowo darowizny oraz liczne zakupy nowo wydanych dzieł²⁹⁷.

Następcą kanonika F. Trzebiatowskiego na urzędzie prefekta biblioteki został kanonik Anzelm Wojciech Brodziszewski, późniejszy sufragan gnieźnieński. Pierwszy wyraźny dowód dotyczący pełnienia przez niego tej funkcji pochodzi dopiero z maja 1841 roku²⁹⁸. Jednak wcześniejsze, pośrednie wzmianki wskazują na to, że funkcję tę pełnił już w latach trzydziestych²⁹⁹. Urząd bibliotekarza z polecenia kapituły sprawował przez długie lata — i to aż do śmierci (1867)³⁰⁰. Biskup A. Brodziszewski był bibliotekarzem z zamiłowania. Biblioteką zajął się z całą sumiennością i oddaniem, „strzegąc jej jak oka w głowie i nader mało komu pozwalając przestąpić jej progi”³⁰¹. Przedmiotem jego szczególnej troski były rękopisy. Jako bibliotekarz, on pierwszy przejrzał je w całości, opatrzył cennymi uwagami, które niestety umieszczał w samych rękopisach. Sam też własnoręcznie je oprawiał. Jako trwały ślad swojej pracy pozostawił własnoręcznie sporządzony wykaz rękopi-

²⁹⁴ Tamże, ACap. „Acta Visitationis Eccl. Metrop. Gnesn. per [...] I. Raczyński [...] 1810”, sygn. B 96 k. 79v: „Bibliotheca Capituli est sub Custodia unius ex Capitularibus, cuius Cathalogus Librorum in praesenti Visitatione Generali non est porrectus”; „Codex Statutorum Eccl. et Capit. Metrop. Gnesn. 1816”, sygn. B 944 k. 149v: „Prospectum novi Codicis [...] Bibliotheca [...] 234. Index seu Repertorium in duplo et quare?”.

²⁹⁵ Tamże, „Acta V. Capit.”, sygn. B 42 k. 206v: „Illustriissimi et Rmi Dni [...] a munere praefecti Bibliothecae Rmo Canonico Trzebiatowski munus isthoc committendum, et eundem in Praefectum Bibliothecae constituendum decreverunt, constituuntque Decreto praesenti”.

²⁹⁶ Tamże, „Acta Visitationis [...] I. Raczyński [...]”, sygn. B 96 k. 85v: „[...] Expost Celestissimus Princeps Ignatius Krasicki Archiepiscopus ad Bibliothecam Illrmi et Rndmi Capituli Metropolitanani Gnesnensis transferendam et collocandam autoritate Sua disposuit”.

²⁹⁷ Korytkowski, Prałaci, t. 1 s. 509.

²⁹⁸ AAG, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 44 k. 36: „7.V.1841. Bibliotheca Capitularis”.

²⁹⁹ Tamże, ACap. II. „Biblioteka Kapitulna, sygn. K 11 k. 3: „Gniezno 16.X. 1834” — występuje tu ks. Jan Zienkiewicz, który w tych latach był pomocnikiem prefekta biblioteki ks. kanonika W. Brodziszewskiego; tamże, sygn. K 1 k. 22v: „Gniezno 15.V.1867 [...] i wielki katalog, którego w 1834 ukończyłem przypada na ten czas, kiedy bp Brodziszewski, ówczesny prefekt biblioteki przebywał w Rzymie”.

³⁰⁰ Tamże, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 44 k. 41: „5.VI.1845. Electio praefecti Bibliothecae [...] Rnnum Dnum Ad. Brodziszewski Episcopum Suffraganeum [...]”, k. 43v (1846), 47 (1849), 48v (1850), 54 (1853), 56 (1854), 60 (1856), 63 (1857), 68 (1858), 71 (1859), 74 (1860), 77v (1861), 80 (1862), 83 (1863), 86 (1864), 91 (1865), 96 (1866).

³⁰¹ Korytkowski, Prałaci, t. 1 s. 510; AAG, Bibl. i Arch. (Teczka) „Materiały do dziejów” (bez sygn.): „Gniezno 4.X.1848 [...] Nota 2. 4 książki [...] zakupić. Gniezno d. 21/12 — 1848. X. Brodziszewski”; Tamże, ACap. I „Archiwum Archidiecezjalne i Biblioteka”, sygn. G 6 nr 7: „13.XI. 1856. Wszystkie następujące tu książki [...] należące do Biblioteki kapitulnej Gnieźnieńskiej zostały z teyże Biblioteki p. x. Kanonikowi J. Wallkowskilemu do czasu pozwolone, i do stancyi Jego do użycia wydane z Biblioteki, i dotąd u niego znajdują się niezwrócone. Oświadczam to jako Bibliotekarz d. 13. Novembris 1856 X. Brodziszewski mpp.”.

sów. Pierwszy też zajął się pergaminowymi fragmentami rękopiśmiennymi, tworząc oddzielne kolekcje³⁰².

Po śmierci bpa A. Brodziszewskiego kapituła pieczę nad Biblioteką zdała całkowicie kanonikowi Janowi Piotrowi Zienkiewiczowi, który praktycznie — jak to potwierdzają liczne przekazy źródłowe — księgozbiorem katedralnym zajmował się przez cały czas urzędowania swego poprzednika, bpa Brodziszewskiego. Pierwszy ślad jego bibliotekarskiej działalności pochodzi z roku 1834³⁰³. Czterotomowy katalog zasobu bibliotecznego sporządzony własnoręcznie przez ks. Jana Zienkiewicza w tymże 1834 roku, pozwała sądzić, że pracę w Bibliotece podjął znacznie wcześniej³⁰⁴. Jego naukową działalność biblioteczną z tego okresu potwierdza on sam, podając co następuje: „Od kilku lat jestem Członkiem Korespondentem Towarzystwa Naukowego w Krakowie. W roku bieżącym (1847) przesałem do Krakowa opis rękopisma Długosza w bibliotece tutejszej Kapituły znajduiącego się, wskutek tego Cesarsko-Królewski Uniwersytet w Krakowie udarował mnie dyplomem Doktora Filozofii. Z poważnego względu na Uniwersytet przychyliający mi ten stopień, przy załączeniu transumtu rzeczzonego dyplomu, upraszam JW Naczelnego uniżenie, aby mi tego nowego zaszczytu w publicznem znaczeniu łaskawie używać, ewentualiter to pozwolenie wyjednać raczył. Pozwolenie mojej władzy duchownej kładę w załączeniu przez odpis. J. Zienk.”³⁰⁵. Są też jeszcze inne dowody poświadczające o jego zaangażowaniu w Bibliotece w latach czterdziestych XIX stulecia, a mianowicie: zabieganie o zwrot wypożyczonych ksiąg³⁰⁶, oddawanie ksiąg do oprawy oraz zgłaszanie kapitule, jakie dzieła ukazały się w druku i co należałoby zakupić³⁰⁷.

³⁰² Tamże, ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 11 k. 39: „Gniezno 13. XI.1847 [...] oddając przytem wykaz rękopismów przez JW Biskupa Brodziszewskiego własnoręcznie sporządzony [...] X. Zienkiewicz”; tamże, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Manuscripta antiqua Bibliothecae Capituli Gnesnensis [...] conscripta per Anselmum Adalbertum Brodziszewski Suffraganeum et Canonicum Gnesnens. Gniezno 1846” (bez sygn.); dane dotyczące zbioru fragmentów pergaminowych przekazał dyrektor AAG kanon. W. Zientarski.

³⁰³ AAG, ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 11 k. 3: „Gniezno 16.X. 1834. Z biblioteki tutejszej, zapobiegając zupełnemu zniszczeniu książki pod tytułem „Prawa i przywileje p. Przyłuskiego, które należą do najstarożytniejszych zbiorów praw polskich, wydałem introligatorowi do oprawy. Nadto kazałem zrobić książkę nową na trzy oddziały podzieloną, w których zapisuje się: 1. książki nowo przybyłe, 2. książki, które się do czytania wydaia, 3. podpisy tych, którzy tutejszą bibliotekę zwiedzają [...] X. Zienkiewicz”.

³⁰⁴ Tamże, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Katalog Biblioteki Katedralnej sporządził ks. Jan Zienkiewicz Kanonik Metropol. Gnieźnieński, Gniezno 1834, t. I—IV” (bez sygn.).

³⁰⁵ Tamże, ACap. „Akta osobiste Jana Zienkiewicza 1815—1847”, sygn. B 838 k. 401: „Gniezno 11.VIII.1847” (koncept pisma skierowanego do „An den Königlich-Ober-Präsidenten des Grossherzogthums Posen, Ritter hoher Orden Herrn von Beurmann [...]”) k. 402 (tekst niemiecki), 405 (Poznań 13.IX.1847 — Ministerstwo Spraw Duchownych udziela praw używania tytułu doktora filozofii, przyznanego przez Uniwersytet Jagielloński).

³⁰⁶ Tamże, Arch. i Bibl. Teczka: „Materiały do dziejów” (bez sygn.), (dawne ACap. I, sygn. 4 nr 4): „Gniezno 4.X.1848 [...] książka, w której znajdował się rewers ś.p. X. Bysiekiewicza pod dn. dzisiejszym od Sądu zażądana, w swoim czasie Prześw. Kapif. Metropol. zwrócona zostanie. Zienkiewicz (nota marginalna) 1. JW. X. Biskupowi jako Bibliotekaryuszowi tutejszej biblioteki X. Grzeszkiewicz Wm. G. doręczył”.

³⁰⁷ Tamże, ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 11 k. 39: „13.XI.1847. Prześwietney Kapitulie [...] Nadmieniam uniżenie, że Dykcyonarz wielki Lindego w VI tomach, pod dnem dzisiejszym, stosownie do rozporządzenia Prześw. Kapituły, Introligatorowi Arndt do oprawy powierzyłem [...] 6. „Stadło, tygodnik rzeczom

Kanonik Zienkiewicz był prefektem biblioteki z wyboru kapituły od 1 maja 1867 roku i urząd ten pełnił do śmierci (19.I.1874)³⁰⁸. Zaraz też, niemal natychmiast z chwilą objęcia tego stanowiska (3.V.1867), podjął energiczne starania w Ministerstwie Spraw Duchownych w Berlinie o przyznanie funduszu oraz stałego wsparcia dla Biblioteki i Archiwum w Gnieźnie, co umożliwiło wyremontowanie pomieszczeń bibliotecznych, wyposażenie ich w dodatkowe, konieczne regały, a co za tym idzie odpowiednie rozłożenie na półkach upchanego dotąd, gdzie się dało, ciągle narastającego księgozbioru³⁰⁹. Rozpoczął też ponowne katalogowanie zasobu bibliotecznego, ale śmierć nie pozwoliła mu dopełnić tego dzieła³¹⁰. Dokonał tego jego bezpośredni następca kanonik Jan Korytkowski.

Ksiądz Jana Korytkowskiego wybrano na prefekta biblioteki 24 kwietnia 1874 roku, którą to nominację kapituła ponawiała bez przerwy aż do roku 1888 — ostatnia kilka dni przed śmiercią († 14.V.1888)³¹¹. On, „trudny obowiązek zaprowadzenia w niej (bibliotece) ładu” podjął i do końca doprowadził. „W przeciągu lat 3 udało mu się samemu bez żadnej pomocy, mimo ciasność miejsca, uporządkować wszystkie książki według umiejętności, każdą opatrzyć odpowiednim znakiem bibliotecznym wewnątrz i zewnątrz, tudzież pieczęcią kapitułną, ułożyć katalog najpierw kartkowy, a następnie systematyczny, tak że dziś każda księga natychmiast znaleźć można. Stąd też jesteśmy w stanie dać czytelnikowi krótki dokładny pogląd na tę skarbnicę naukową przez 7 wieków tak troskliwie przechowywaną, tudzież wyliczyć co najrzadsze znakomitości bibliograficzne i starodawne zabytki”³¹². Wspomnianym Katalogiem systematycznym, opracowanym przez

polskim i słowiańskim poświęcony” — do przeyrzenia, na ręce moje przez ks. Andrzeja Twardowskiego złożone, Prześwietney Kapitułe przekładam. Ostatnie pismo peryodyczne i jedynie rzeczom naukowym, a do tego rzeczom polskim i słowiańskim poświęcone wypadaloby zapisać i, dopóki wychodzić będzie, utrzymywać [...] X. Zienkiewicz”.

³⁰⁸ Tamże, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 44 k. 99: „1.V.1867 [...] Praefectum Bibliothecae Illustr. Praepositum Zienkiewicz”, 103 (1868), 105 (1869), 110 (1871), 113v (1872), 117v (1873). Od roku 1868 przekazy powyższe uzupełniono notą: „Vice-Praef. Bibliothecae Illustr. Rmi Can. Wojciechowski”. Oprócz tych wzmianek nie znaleziono innych śladów działalności bibliotekarskiej kanonika Wojciechowskiego.

³⁰⁹ Tamże, ACap. II. „Biblioteka Kapitułna”, sygn. K 1 k. 2, 5, 15, 16, 19, 22.

³¹⁰ Korytkowski, Prałaci, t. I s. 510.

³¹¹ AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 44 k. 120v: „(24.IV.1874) Praefectum Bibliothecae Perillustrem Rndum Canonicum Korytkowski”, tamże k. 125v (1877), 127 (1878), 128v (1879), 130v (1880), 132 (1881), 135 (1882), 136v (1883), 138 (1884), 139v (1885), 141 (1886); sygn. B 45 k. 5 24.IV.1888.

³¹² Korytkowski, Prałaci, t. I. s. 510; AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 45 k. 6: „14.V.1888. Obitus Illustrissimi ac Reverendissimi Joannis Korytkowski Canonici hujus almae Ecclesiae Metropolitanae Doctoris s. Theologiae. Die 14 Maii anni cur, horam undecimam et dimidiam meridianam Illustrissimus ac Reverendissimus Dominus Joannes Korytkowski, Canonicus Gnesnensis, Doctor s. Theolog. annum aetatis suae quartum post sexagesimum [...] a Celsissimo Archipraesule Miecislao canonicus huius Ecclesiae nominatus multa praeclare gessit, strenueque pro veritate certavit, semel iterumque carceris squalorem perpressus est, orphanotrophio Gnesnensi characterem catholicum vindicavit, bibliothecam metropolitanam archivumque Collegii Nostri, vetustate collapsam in pristinum statum restituit [...] vitas et res gestas Canonicorum, Praelatorum, Archiepiscoporum Gnesnensium octo voluminibus exaravit, historiamque Amplissimae Ecclesiae Nostrae temporum antiquitate abruptam praesenti saeculo patefecit [...] paucis ante mortem hebdomadibus Episcopus titularis Hermopolitanus Suffraganeusque Gnesnensis a Sanctissimo Domino Leone Pp XIII universo plaudenti populo fuit nominatus [...] Corpus eius [...] in fornicae Capellae Gembicianae die 18 Maii a. cur. depositum est”.

ks. J. Korytkowskiego, posługują się jeszcze dziś — wprawdzie pośrednio — pracownicy gnieźnieńskiej ksiąźnicy³¹³.

Bezpośrednio po śmierci bpa nominata Jana Korytkowskiego kapituła na prefekta biblioteki wybrała kanonika Antoniego Andrzejewicza, (przyszłego sufragana), którego na to stanowisko wybierano bez przerwy przez lat dwadzieścia. Ostatni raz w kwietniu 1907 (zmarł nagle we wrześniu)³¹⁴.

Urzędowanie bpa Andrzejewicza w uporządkowanej i skatalogowanej przez ks. Korytkowskiego Bibliotece odbywało się w znacznie znośniejszych warunkach od tych, w jakich pracowali jego poprzednicy. Niemniej jednak i on starał się sumiennie wypełniać obowiązki bibliotekarza, czuwając nad tym, aby ciągle wzrastający księgozbiór był porządkowany na bieżąco i znajdował się zawsze w odpowiednich dla niego warunkach³¹⁵, a gwarancja zwrotu wypożyczanych dzieł była zapewniona³¹⁶. On też usiłował rozstawić zasoby gnieźnieńskiej Biblioteki Katedralnej w szerokim świecie nauki, podając dr. Schrenhlowi w Getyndze „statyczne wiadomości o bibliotece do umieszczenia ich w t. z. adresbuchu, który chce w najbliższym czasie wydać”, w której to sprawie kapituła pozostawiła mu swobodę działania³¹⁷.

W latach 1908—1910 na prefekta biblioteki kapituła wybrała kanonika Romana Goebela³¹⁸. Gdy zaś w kwietniu 1910 roku odmówił pełnienia nadal tego obowiązku, kapituła urząd bibliotekarza powierzyła kanonikowi Franciszkowi Ksaweremu Sanderowi³¹⁹. Ten zaś obowiązek bibliotekarza, jak to potwierdza zachowana korespondencja biblioteczna, pełnił jeszcze w końcu 1913 roku. Jako „praefectus bibliothecae” figuruje także w Elenchu na rok 1916³²⁰.

Od kwietnia 1915 do roku 1919 włącznie biblioteką i kapitułą i archiwum opie-

³¹³ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Korytkowski Jan, Katalog Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie z 1877 roku” — rkps (bez sygn.).

³¹⁴ Tamże, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 45 k. 7. „17.VI. 1888. Electio Praefecti Bibliothecae. Praesens Capitulum post obitum Illustrissimi ac Reverend. Dni Joannis Korytkowski elegit Praefectum Bibliothecae Illustrissimum ac Reverendis. Dnm Can. Antonium Andrzejewicz”; tamże k. 11v (1889), 14 (1890), 23 (1891), 33 (1893), 42 (1894), 53 (1896), 71 (1899), 88 (1902), 94 (1903), 99v (1904), 103v (1905), 106v (1906), 109 (1907); sygn. B 46 k. 120v (1896), 181v (1903), 197 (1905), 203v (1906).

³¹⁵ Tamże, sygn. B 46 k. 47: „(28.VIII) 1892 [...] Przy tej sposobności postanowiono sprawić, na wniosek bibliotekarza JWX biskupa, jeszcze jedną nową do książek полицę. Zamówić ją polecono ks. Sekretarzowi u p. Dymtowskiego [...]”.

³¹⁶ Tamże, sygn. B 46 k. 141: „8.VIII.1895. X. Biskup Andrzejewicz podaje do wiadomości pismo profesora Nehringa z Wrocławia, proszącego o powtórne pożyczanie kazań polskich z dawniejszych wieków t. z. gnieźnieńskich. Uchwalono rzeczony tom pożyczyć za nadesłaniem rewersu”.

³¹⁷ Tamże, sygn. B 46 k. 15: „10.IX.1891”.

³¹⁸ Tamże, sygn. B 45 k. 141v: „3.V.1908. Apertio Capituli [...] Praesens Capitulum Generale in fine sessionis decrevit eligere per acclamationem Praefectum Bibliothecae: Illustrissimum Canonicum Goebel [...]”; Goebel Roman, ur. 1847, † 1914.22.V — AAG, Kartoteka personalna.

³¹⁹ AAG, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 45 k. 115v: „28.IV.1910. Apertio Capituli [...] Quum Canonicus Goebel munus bibliothecarii recusaverit, Ill. Capitulum Canonico Sander Bibliothecarii munus detulit”; Sander Franciszek Ksawery, ur. 1862, święc. 1893, instal. kanon. 1909, prefekt Biblioteki Kapitul. do 1909 — Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri Archidioecesis Gnesnensis pro anno 1916 [...] Gnesnae 1915” s. 9, 12.

³²⁰ AAG, ACap. II. „Biblioteka Kapitułna”, sygn. K 14 k. 75v—78 (Strasburg, Gniezno 10, 24.X.1913) — korespondencja z Komisją Katalogu inkunabułów (Wiegendrucke) w sprawie wypożyczenia inkunabułów graficznych.

kował się z polecenia kapituły kanonik Jerzy Beyer³²¹. Jeszcze za jego urzędowania, dokładnie 25 kwietnia 1919 roku, kapituła generalna urząd bibliotekarza powierzyła kanonikowi Leonowi Fuhrmannowi³²². Na to stanowisko wybierano go ponownie przez akklamację w latach 1920—1924³²³. W tymże 1924 roku na bibliotekarza został wybrany i w roku następnym powtórnie mianowany kanonik Stanisław Kopernik³²⁴.

Na początku roku 1926 „archiwariuszem kapitulnym” i prawdopodobnie zarazem — zgodnie z dotychczasową tradycją — bibliotekarzem był kanonik Arkadiusz Lisiecki³²⁵. Po przejściu tegoż na biskupstwo śląskie, kapituła na wakujące stanowisko kanonika archiwariusza i bibliotekarza przedstawiła ordynariuszowi, Prymasowi A. Hlondowi, księdza Leona Formanowicza³²⁶, który tę kandydaturę zaakceptował dekretem nominacyjnym z dnia 28 kwietnia 1927 roku³²⁷. Na tym stanowisku ksiądz Formanowicz pozostał aż do dnia swojego aresztowania przez Gestapo w dniu 26 sierpnia 1940 roku. Deportowany do obozu — najpierw w Oranienburgu, a następnie w Dachau — zginął w komorze gazowej 3 maja 1942 roku³²⁸.

Ksiądz Formanowicz już jako młody kapłan zajmował się zagadnieniami historycznymi i bibliotekarskimi³²⁹. Już w styczniu 1906 roku kapituła, na jego

³²¹ Beyer Jerzy, ur. 1874, święc. 1898, instal. kanon. 1915 — Elenchus [...] pro a. 1916 [...] s. 9, 12; AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 45 k. 124v: „24.IV.1915. Apertio Capituli [...] Muns bibliothecarii Can. Beyer [...]” k. 125v (1916), 128 (1917); tamże, „Protokóły sesyjne od 8/I 1914” — (bez sygn.) k. 56: „Gn. 16.X.1919 [...] 6. X. Kan. Beyer zakomunikował, że w Archiwum brakuje księgi „Installationes Canonicorum”.

³²² Tamże, k. 44; Fuhrmann Leon (1875—1937), święc. 1899, w roku 1917 instalował się na mocy prezenty rządowej na kanonię gnieźnieńską (ostatni) — AAG, Kartoteka personalna duchowieństwa gnieźnieńskiego.

³²³ AAG, ACap. „Acta V. Capit.,” sygn. B 45 k. 134v: „28.IV.1920, Capitulum Generale [...] Tum per acclamationem electi sunt [...] Illustrissimus Fuhrmann bibliothecarius”, tamże k. 136v (1921), 139v (1922), 141 (1923), 142v (1924).

³²⁴ Kopernik Stanisław (1864—1928), święc. 1889, instal. kanon. 1924 — Elenchus [...] Archidioecesis Gnesnensis et Posnaniensis. Pro A. D. 1925. Posnaniae 1925 s. 12; AAG, ACap. „Acta V. Visit.,” sygn. B 45 k. 144: „26.IV.1925 [...] Domini praecedenti anno electi, reelecti sunt, scil. [...] Illmus St. Kopernik Bibliothecarius [...]”.

³²⁵ Tamże, ACap. III. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 14 k. 110: „Warszawa 24.II.1926. Kasa im. Miaskowskiego — Instytut Popierania Nauki, W-wa, Pałac Staszica [...]” — Redakcja powyższa rozpisała ankietę w związku z zamiarem opublikowania pełnego spisu polskich towarzystw oraz instytucji naukowych i pomocniczo-naukowych. Postawiono 12 pytań: „10. Skład Zarządu Archiwum z podaniem nazwiska dyrektora czy też kierownika Archiwum (wypełniono) Kapituła, której Archiwariuszem jest Ks. Kan. Arkadiusz Lisiecki” (1880—1930), święc. 1904, instal. kanon. 1925 — Elenchus [...] pro A. D. 1925 s. 12.

³²⁶ AAG, Arch. i Bibl. „Korespond. 2. 1931—32” k. 219: „Gn. 4.V.1932. Sprawozdanie archiwisty i bibliotekarza kapitulnego za czas od maja 1927 do końca r. 1931 [...] po przemieszczeniu ks. kan. Arkadiusza Lisieckiego na bstwo śląskie otworzył się w kapitule wakans; zrealizował J. E. Bp (A. Laubitz) swój zamiar, przedstawivszy Eminentissimo Dno na to stanowisko piszącego te słowa (L. Formanowicz) [...] nie inaczej jak „ex obedientia” obowiązki te na siebie przyjął”.

³²⁷ AAG, ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 20 k. 3: „Poznań 28.IV.1927. Do Przew. Ks. Formanowicza, Kan. Kapit. Metrop. w Gnieźnie. Niniejszem mianuję Przew. Ks. Kan. Archiwariuszem i Bibliotekarzem Prześw. Kapituły Metropolitalnej w Gnieźnie [...] Przew. Ks. Kan. przedłoży mi wnioski dotyczące konserwacji materiałów archiwalnych i ich uprzywilejowania światu naukowemu”.

³²⁸ Słownik pracowników książki. Warszawa 1972 s. 229 i n.; PSB t. 7 s. 64.

³²⁹ Już jako kleryk ks. L. Formanowicz należał do „garstki chętnych do pomocy ks. bibliotekarzowi kleryków [...] z owych lat pozostanie mi „Nowy Testam.” z następującą dedykacją: „Ks. Formanowiczowi na pamiątkę wspólnej pracy bi-

prośbę, udzieliła mu pozwolenia korzystania z materiałów źródłowych, przechowywanych w gnieźnieńskim archiwum kapitulnym³³⁰. Dzięki wytrwałej i solidnej pracy oraz rozwijaniu swoich bibliofilskich i kolekcjonerskich zamiłowań, wszedł do grona historyków i wytrawnych bibliotekarzy. Okres jego urzędowania był dla Biblioteki czasem prawdziwego jej odrodzenia. Jego zasługą było:

1. Uzupelnienie wyposażenia magazynów: „Zakupiono 4 jednostronne i 2 obustronne duże regały o ruchomych półkach, gdzie rozmieściłem czasopisma i książki, dla których dotąd w bibliotece miejsca nie było”³³¹;
2. Oczyszczenie całej biblioteki „z rozpanoszonego robactwa (pleśni) i brudu. Dokonało tej pracy 5 ludzi w 410 godzin pod moim osobistym nadzorem, a każda oczyszczona książka wracała na półki przez moje ręce”; oraz uporządkowanie wszystkiego „co w nieładzie zalegało magazyn archiwalny i biblioteczny”³³²;
3. Wydzielenie rozproszonych „w magazynie po różnych działach rękopisów i scalenie ich w kapitulniku”; zabezpieczenie „kilkadziesiąt cenniejszych rękopisów o wątlej oprawie lub pozbawionych opraw otrzymało tekturowe pudełka lub ochronne teczki”; rewindykowanie „po mozolnych dochodzeniach [...] kilkanaście rękopisów gnieźnieńskich w Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, o które od pół wieku nikt się nie zatroszczył, a także tych, które znajdowały się w rękach prywatnych (również druki)”³³³;
4. Wyodrębnienie z całego zasobu bibliotecznego poloników szesnastowiecznych, skatalogowanie tego zbioru i wydanie drukiem w 1930 roku opracowanego przezzeń katalogu³³⁴;
5. Wyłączenie z całości — jako odrębny dział — druków piętnastowiecznych, połączenie ich w jedną całość z inkunabułami przynależącymi do biblioteki Gnieźnieńskiego Seminarium Duchownego, skatalogowanie oraz wydanie drukiem w 1939 roku pierwszego zeszytu (407 poz. — do hasła Pałude) „Katalogu inkunabułów biblioteki kapitulnej w Gnieźnie”³³⁵;

blotecznej. Gniezno 25.II.1902. X. Trzciniński” — AAG, Arch. i Bibl. „Korespond. 2. 1931—32” k. 71; „Gn. 23.VIII.1931. Emin. Najdost. Ks. Prymasie [...]” k. 77.

³³⁰ AAG, Arch. i Bibl. „Formanowicz Leon”, sygn. Teczka nr 23 — Varia (luźna kartka): „24.I.1906. Gniezno. Prześwietna Kapituło! W celach naukowych pragnę skopiować korespondencją prymasa Jana Łaskiego. Ponieważ w przepisaniu jej isć trzeba porządkiem chronologicznym, potrzebne mi będą od razu obydwie fascykule. Prześwietną Kapitułę proszę uniżenie, aby do mojego wniosku przychylić i rękopis korespondencji doręczyć mi raczyła. Z najgłębszą czią uniżony sługa Ks. L. Formanowicz wikaryusz przy kościele św. Trójcy. (Na lewym marginesie) fiat ad mentem [pr. J. M. X. Raatz] Gn. 25.I.06 [...]”; tamże, ACap. „Acta V. Capit.”, sygn. B 46 k. 202: „25.I.1906. X. Formanowiczowi pozwolono korzystać z archiwum pod przepisanyimi warunkami”.

³³¹ AAG, Arch. i Bibl. „Korespond. 2. 1931—32” k. 71; „Gn. 28.VIII.1931. Emin. Najdost. Ks. Prymasie [...]” k. 76; „[...] ad b. dla łatwiejszego korzystania z naszych zbiorów ogłosiłem dotąd 2 publikacje [...] druga pod tyt. „Katalog druków polskich XVI-wieku Biblioteki kapitulnej Gnieźnieńskiej”; k. 73: „[...] katalogując systematycznie jej zawartość. Początek zrobiłem z polonikami XVI w., który katalog jesienią zeszłego roku (1930) drukiem się ukazał”, tamże k. 219—221: „Gn. 4.V.1932: Sprawozdanie archiwisty i bibliotekarza kapitulnego za czas od maja 1927 do końca r. 1931”.

³³² Tamże k. 71, 73, 220.

³³³ Tamże k. 73, 221.

³³⁴ Tamże k. 71, 76, 221.

³³⁵ Tamże k. 73: „(28.VIII.1931) [...] obecnie pracuję nad katalogiem druków XV w., którym obejmę zasoby obydwu bibliotek gnieźnieńskich. Warto zaznaczyć, że gnieźnieński zbiór inkunabułów jest po zbiorze Jagiellońskim najliczniejszym w Polsce”; tamże k. 221. Gotowy do druku zeszyt 2gi powyższego Katalogu nie

6. „Przedsięwziął kroki około skatalogowania poloników XVII i XVIII-wiecznych oraz druków obcych XVI w.”³³⁶;
7. Znaczne wzbogacenie zasobu bibliotecznego dzięki licznym wyprawom po kościołach i klasztorach, skąd przywoził cimbela. Sam podaje, że: „wcieliłem do naszej księżnicy całą bibliotekę pocysterską w Wągrówcu (900 woluminów), resztki biblioteki pobenedyktynskiej w Mogilnie i Kolegium Mianjonarzy przy farze gnieźnieńskiej, polonica biblioteki ponorbertańskiej w Strzelnie. Niejeden cenny druk zdobyłem z rąk prywatnych”³³⁷. Wiele też cennych fragmentów rzadkich druków wydobyl ze starych opraw³³⁸;
8. Na początku swojej działalności bibliotekarskiej „dla łatwiejszego korzystania z [...] zbiorów”, w oparciu o skrzętnie zebrane przekazy źródłowe naszkicował dzieje Biblioteki Katedralnej. Rozprawka zatytułowana „Biblioteka Kapitułna w Gnieźnie” została opublikowana w roku 1929 z okazji II Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Poznaniu”³³⁹. Należy zauważyć, że wszystkie publikacje ks. Formanowicza były zawsze związane z jego działalnością bibliotekarską. Cechowały je: staranność, ścisłość oraz znanstwo. W swoich katalogach poszczególne notki

ukazał się z powodu wybuchu drugiej wojny światowej; tamże, „Korespond. 1934—35” k. 423; „Gn. 14.VIII.1934. Przew. Ks. Prałacie! M. Kozal, Gniezno, Seminarium Duchowne”.

³³⁶ Tamże, „Korespond. 2. 1931—32” k. 221.

³³⁷ Tamże k. 73 i n.; „Korespond. 1935—36” k. 113; „Sprawozdanie Archiwisty [...] za r. 1934” k. 116, 498v; „Gn. 12.XII.34 (ks. Formanowicz do) Prob. w Ślesinie k/Nakla, ks. Płoszyńskiego [...] Może Cię zainteresuje, że nasze inkunabuły i polonika XVI-wieczne już skatalogowałem. Biblioteka Seminarium Duchownego otrzymała ode mnie w poł. bież. roku katalog kartkowy inkunabułów, a katalog inkunabułów biblioteki kapitułnej czeka na dogodniejsze warunki wydawnicze. Mamy, nie licząc dubletów, 883 poz. bibliograf., z tych 451 przypada na Bibliotekę Kapitułną. W ostatnich latach wpłynęło do Biblioteki Kapitułnej sporo inkunabułów z Mogilna, Wągrowca, Pakości, z prywatnych ofiarodawców wymieniam K. Zablockiego, ks. Rechowiaka, ks. Bartkowskiego, ks. Gierłowskiego, p. Zygarłowski i siebie. Katalog poloników XVI w. ogłosiłem w r. 1930; i ten dział stał się powiększa dzięki pamięci, np. księży Wierzbickiego i Zielińskiego z Lubowa. Przeto i Twojej łaskawej życzliwości Bibliotekę Kapitułną polecam. Ofiarodawcy otrzymują exlibris donacyjny, który naklejony w darowanej książce tak wspominałomyślność wielbić i stawić będzie po wsze czasy. Przesyłkę, jeśli się na dar zdecydujesz, skieruj pod moim adresem, ażeby listowy z nią się nie błąkał od Annasza do Kajfasza. Mimo to z łaskawego zaproszenia pozwolę sobie skorzystać. Braterski uścisk łączę L. Form.”; AAG, Arch. i Bibl. „Formanowicz Leon”, sygn. Teczka nr 32 (luźna kartka): „Dn. 24 i 25.VIII.1933 r. bawiłem w Pakości u ks. Prob. E. Klitschego; z okazji korzystając, przejrzałem resztki biblioteki poreformackiej, znajdujące się w szafie w tzw. skarbcu, obok zakrystii położonym, tudzież książki w oratorium, na pietrze za ołtarzem. Pozostało tam ok. 200 książek. Zabrałem z sobą 4 książki. W pierwszej znajdowały się 2 inkunabuły, w drugiej (teraźniejsza sygnatura PL 299) 8 druków XVI w., wśród nich 2 polonika. Z tej książki odkleiłem z oprawy 2 karty Bonawentura: Breviloquium [Kraków, Fl. Nusler, 1572], z trzeciej bez karty tytułowej, w oprawie krakowskiego introligatora, który nam dostarczył onego czasu fragmentów prow. [...] znajdują się fragmenty staropolskiego druku, zdaje się także Braci klasztornych, czwarta to druk niewieski Institutiones poeticae 1766. Ponadto odłożyłem kilkadziesiąt woluminów z poleceniem przesłania ich do Gniezna. Są to inkunabuły (ca) i polonika XVII i XVIII w.”; tamże, inna kartka: „Biblioteka poreformacka w Pakości. Kilkadziesiąt książek przekazał do Gniezna ks. Prob. Klitsche dn. 23.X.1933 [...] Woluminów 14, pozycji bibliogr. 18?”.

³³⁸ Np. w dziale poloników XVI-wiecznych sygn. PL 122 g.

³³⁹ AAG, Arch. i Bibl. „Korespond. 2 1931—32” k. 76; „Gn. 28.VIII.1931. Emin. Najdost. Ks. Prymasie [...]”.

bibliograficzne ubogacał uwzględnieniem wszystkich cech indywidualnych omawianego egzemplarza.

Wszystkie powyższe przedsięwzięcia bibliotekarskie (nie uwzględnia się tu jego działalności archiwistycznej, która była równie wielka i owocna) są wyłącznie osobistym dziełem księdza Formanowicza. „Najpierw jestem na stanowisku sam, bez jakiegokolwiek siły pomocniczej” — pisał w sierpniu 1931 roku w sprawozdaniu z działalności archiwisty i bibliotekarza, adresowanym do Prymasa A. Hłonda³⁴⁰. Jako bibliotekarz pomocy żadnej nigdy nie otrzymał. Przy tak bardzo zróżnicowanych pracach nie zaniedbywał licznych kwerendzistów, służąc pomocą — na miejscu lub drogą korespondencyjną — badaczom z kraju i z zagranicy, korzystającym ze zbiorów gnieźnieńskich tak bibliotecznych, jak archiwalnych: „Wspomniana współpraca nie ogranicza się na dostarczaniu naukowcom żadanego przez nich materiału, ale przede wszystkim polega na wydobywaniu dla nich z naszej niewyczerpanej kopalni nowych nieznanych przyczynków”. A ponieważ „Archiwum i Biblioteka nie posiadają nie tylko żadnej urzędowej pracowni, ale nawet ubikacji, która by przyjezdnym pracownikom służyć mogła za schronienie, przyjmując przeto interesantów w moim prywatnym mieszkaniu odstępując im pokój, który zimową porą własnym kosztem opalam i oświetlam”. Inną formą współpracy było umożliwienie zwiedzania biblioteki, a tym samym zapoznanie z całokształtem zasobów gnieźnieńskich, zainteresowanym grupom naukowców bądź studentów, włącznie z wygłaszaniem odpowiednich referatów objaśniających³⁴¹. Ponadto ksiądz Formanowicz utrzymywał żywy kontakt z instytucjami naukowymi, a także prywatnymi bibliotekarzami i bibliofilami w kraju i za granicą³⁴².

Ksiądz Formanowicz podczas swego bibliotekarskiego urzędowania, niezależnie od prac wykonywanych w samej bibliotece i archiwum kapitulnym, uporażdkował także: 1) Bibliotekę Seminarium Duchownego w Gnieźnie, o czym w sprawozdaniu do Prymasa A. Hłonda z sierpnia 1931 roku tak pisał: „Przy rozbudowie gmachu seminarium biblioteka usunięta została z drugiego piętra i złożona beładnie w parterowej izbie służącej jednocześnie rzemieślnikom za warsztat, gdzie narosła pyłem i gruzami. Ustawwszy w odnowionym magazynie bibliotecznym stare i nowe półki, zabrałem się do oczyszczania i rozmieszczania książek, i to w zimowych miesiącach, przy otwartych oknach wśród straszliwych przewiewów i swędu rozprażonych koksowników, porozstawianych w mokrych murach rozbudowanego gmachu. Biorąc w zarząd tylko Bibliotekę archiwalną, tj. starsze zasoby tejszej biblioteki, wyławiałem z tej olbrzymiej masy druków książki dla czytelni alumnów, książki dla użytku XX. Profesorów, cenniejsze polonica oraz inkunabuły. Ponieważ dawniejszy magazyn uszczuplony został o 2 izby, przeto siłą rzeczy, chcąc wszystkim książkom dać schronienie, zarzucić musiałem dotychczasowy system działowy, a wyzyskując każdy centymetr miejsca, ustawiać książki podług formatu, co w dalszej konsekwencji wywołało konieczność przekatalogowania całego zasobu bibliotecznego. Jaka to była wyczerpująca praca, ocenić potrafią bibliotekarze, którzy kiedykolwiek zmuszeni byli skutecznie podobną przeprowadzkę.

³⁴⁰ Tamże k. 77.

³⁴¹ Tamże k. 41, 74, 77, 222; „Korespond. 1933—34” k. 106, 107, 477; „Korespond. 1935—36” k. 61, 62, 67, 83, 87, 97, 113 i n.; „Sprawozdanie archiwisty i bibliotekarza kapitulnego za r. 1934” k. 183, 198.

³⁴² Tamże, „Korespond. 1. Bibl., Arch. 1927—1930” k. 1, 3, 45, 67, 71, 81, 83, 93, 125, 126, 132, 134, 162, 169, 173—179, 182, 199, 207, 267 i n.; „Korespond. 1935—36” k. 39, 40, 208, 214; ks. Formanowicz zapoczątkował również wiele przeróżnych kolekcji — por. rozdział II, p. 2. Zbiory specjalne.

Dość wspomnieć, że rozmieszczone i przekatalogowane książki zajmują przeszło siedemset metrów bieżących półek”³⁴³. 2) Zapoznał się też z zawartością i stanem oraz skatalogował druki piętnastowieczne biblioteki poklasztornej w Trzemesznie³⁴⁴.

Uprzymiarniając sobie tak bogaty i owocny wkład ks. Formanowicza na polu działalności bibliotekarskiej należy podziwiać, że takiemu zadaniu, sam, w stosunkowo niedługim czasie (12 lat) tak solidnie i sumiennie sprostał.

³⁴³ AAG, Arch. i Bibl. „Korespond. 2. 1931—32” k. 72; „Korespond. 1933—34” k. 423; „Gn. 14.VIII.1934. Przew. Ks. Prałacie! Ks. Prał. M. Kozal, Gniezno Seminarium Duchowne. Miło mi przesłać na ręce ks. Prałata katalog kartkowy inkunabułów Biblioteki Seminarium Duchownego. Obejmuje on 418 jednostek bibliograficznych i wszystkie dublety. Ponieważ Bibliotekę Seminarium Duchownego dwakroć gruntownie przeorałem, przeto nie przypuszczam, ażeby jeszcze jakiś druk XV w. pozostał nietknięty. Mam też nadzieję, że błędów ważniejszej natury zdołał się ustrzec, pracowałem bowiem z pomocą dość obfitej literatury bibliograficznej z tego zakresu, a wątpliwości usuwałem i trudniejsze pozycje rozwiązywałem przy bardzo życzliwej i nigdy nie zawadzającej współpracy Komisji dla generalnego katalogu inkunabułów przy bibliotece państwowej w Berlinie. Urząd bibliotekarza Seminarium Duchownego piastowałem niedługo. Objąłem bibliotekę zmagazynowaną bezładnie w starym lectorium, oddałem ją zaś lat temu trzy wprawdzie nie w stanie idealnym, bo na to, ażeby ją do takiego wysokiego poziomu doprowadzić już czasu i sił nie stało, ale poumieściłem przynajmniej cały zasób książkowy w nowym magazynie i przekatalogowałem kilkanaście tysięcy książek, bez czego korzystanie z biblioteki byłoby niemożliwe. Już wówczas wszcząłem pracę nad skatalogowaniem inkunabułów, które mnie niezwykle nęciły i pociągaly, kontynuowałem zaś ją i do końca przywiódłem w chwilach wolnych po ustąpieniu ze stanowiska oficjalnego bibliotekarza seminarijnego. Oddając obecnie do dyspozycji Ks. Prałata i Seminarium Duchownego owoc moich wysiłków podejmowanych z czystej miłości dla sprawy samej, a nagradzających pracownika siłą radosnych wzruszeń, zanoszę tylko tę jedną prośbę, ażeby Wielce Szanowny, obecny czy późniejszy Zarząd Instytutu raczył mnie zarezerwować prawo opublikowania — w sposobnej chwili — katalogu inkunabułów jego biblioteki [...] X. Leon Formanowicz”; tamże, k. 446: „Gn. 16.VIII.34” — Rektor Seminarium Duchownego ks. M. Kozal dziękuje za katalog inkunabułów seminaryjnych i zapewnia w imieniu „Arcybiskupiego Seminarium Duchownego, że ks. kan. Formanowicz zatrzymuje prawo opublikowania tego katalogu”.

³⁴⁴ Tamże, „Korespond. 2. 1931—32” k. 319: „Gn. 4.X.1932. Wielce Szan. Panie Redaktorze. Uprzejmie proszę o łaskawe umieszczenie niniejszego wyjaśnienia. Wobec rozchodzących się pogłosek o rzekomym zaborze biblioteki poklasztornej w Trzemesznie, oświadczam co następuje: Jako bibliotekarz Kapituł. Metropol. otrzymałem od Kurii Abpiej w Gn. polecenie zbadania stanu i zasobów tamtejszej biblioteki kościelnej. W tym celu dojeżdżałem do Trzemeszna w miesiącach sierpniu i wrześniu br. Nie mogąc dla nadchodzącej zimy rozpoczętej pracy na miejscu kontynuować, przewiozłem część niespisanych jeszcze książek do biblioteki Kapitułnej, skąd one po ukończonej inwentaryzacji, podjętej dla dobra nauki polskiej, powrócą na dawne miejsce [...] Ks. Leon Formanowicz Kanonik Metropolitałny”; k. 366: „Gn. 24.XI.1932: W sprawie Biblioteki poklasztornej w Trzemesznie (Do Przew. Kurii Metropol. w Gnieźnie). Z Biblioteką poklasztorną w Trzemesznie zapoznałem się z zgodą śp. ks. prob. Kowalskiego, udzieloną mi w pierw ustnie przed rokiem, potem pisemnie 15.VII.br. Szło mi w szczególności o skatalogowanie druków XV wieku, zaczętem nietknięte pozostawiłem archiwalia, rękopisy biblioteczne, druki XVI w. i późniejsze. Do Trzemeszna dojeżdżałem, o ile na to czas pozwalał, raz lub dwa razy w tygodniu w godzinach popołudniowych. Nie mogąc w zimowych miesiącach pracować na miejscu, przewiozłem w celu wykończenia katalogu, część książek do Gniezna deponując je chwilowo w Bibliotece Kapitułnej. Książki powrócą do Trzemeszna, jeśli Władza Duchowna uzna to za wskazane. W związku z tą sprawą pozwalam sobie na poniższe uwagi [...] Z radością i ulgą dla serca wyzbywali się tacy stróże „starych szpargałów”, rozdarowując je między przygodnych zbieraczy. Dzięki hojności śp. ks. prob. Malczewskiego wysunęła się z ręki Władzy Duchownej i utonęła w Bydgoskiej Bibliotece Miejskiej —

Po wojnie, gdy księgozbiór gnieźnieński po tragicznych kolejach w czasie okupacji hitlerowskiej, zdewastowany i bardzo uszczuplony, powrócił już do katedry, kapituła pieczę nad nim zleciła kanonikowi, ks. infułatowi Witoldowi Gronkowskiemu. Ten, z całą rzetelnością podszedł do sprawy, informując rzeczowo kapitułę o stanie księgozbioru, brakach w odzyskanych zbiorach (inkunabuły, polonika), o konieczności przeprowadzenia nowej inwentaryzacji całego zasobu oraz o potrzebie podjęcia prac remontowych i adaptacyjnych, które „w salach biblioteki kapitulnej” należałoby niezwłocznie przeprowadzić³⁴⁵. Nagła, poważna choroba ks. Gronkowskiego nie pozwoliła mu zrealizować osobiście tych dobrych zamierzeń. W takiej sytuacji kapituła 5 stycznia 1949 roku pieczę nad biblioteką powierzyła „zastępczo” kanonikowi Janowi Czerniakowi³⁴⁶. A w połowie tegoż roku bibliotekarzem z ra-

bodaj czy nie na zawsze — biblioteka pobernardyńska w Bydgoszczy. Nie lepiej działo się w Trzemesznie, gdzie książki biblioteki poklasztornej, nie mające nawet szafy lub regału, przez długie dziesiątki lat porzrucane w nieładzie w jakiejś wilgotnej parterowej izdebce bez szyb, rozkradane bywały przez gimnazjalistów, co dowodnie skonstatował w r. 1875 prof. Dr Stanisław Smolka, a czemu później nie mogli zaprzeczyć ani ks. Łukowski, ani ks. Likowski. Referaty ks. Prob. Marchwińskiego, bezpośredniego poprzednika ks. prob. Kowalskiego, stwierdzające, że większa część książek jest przez robaki stoczona lub pogryziona przez myszy i szczury, zniewoliły Władzę Duch. do wydania w dn. 11.III.1910 r. nakazu przewiezienia biblioteki poklasztornej do Gniezna. Niestety nie dopilnowano wówczas wykonania dekretu aż do skutku. Książki pozostały nadal w Trzemesznie, nikomu nie przydatne, chyba dla dogodzenia ambicjom tamecznego mieszczaństwa. To, co dziś w Trzemesznie się znajduje, ocalało dzięki śp. ks. prob. Kowalskiemu, który resztkę świętego ongiś księgozbioru umieścił w izbie ponad zakrystią w północnej do absydy kościoła przytykającej wieżyczce. Czy zabezpieczone są dobrze? — łatwo dostępna, przytem wilgotna i grzybem zarażona ubikacja nie wróży ani książkom ani archiwaljom długiego żywota. Przy końcu nie wolno mi zataić, iż śp. ks. prob. Kowalski wypożyczył niektóre archiwalia śp. ks. Likowskiemu, które do Trzemeszna już nie wróciły. Zabiegam o wydanie tych materiałów z masy spadkowej; jaki będzie wynik tych starań niewiadomo. Tą drogą uszczuplają się zasoby archiwów i bibliotek nie mających stałej i fachowej opieki. [...] X. Leon Formanowicz”; AAG, APar. Dz „Trzemeszno. Korespondencja paraf. 1934—1939” (bez sygn.): „Gniezno, 29.IV.1938. Kochany Bracie! Kuria Metropolitalna zażądała odemnie dnia 27 stycznia br. wykazu książek biblioteki poklasztornej w Trzemesznie zabranych przeze mnie w r. 1932 celem ich skatalogowania. Zadaniu temu uczyniłem zadość dn. 18 lutego br. W dalszym ciągu Kuria Metropolitalna zarządziła dnia 25 kwietnia, ażeby wymienione książki wycięły do Trzemeszna za poświadczeniem z Twej strony, że książki otrzymałeś i że żadnych dalszych roszczeń z tego tytułu do nas nie masz. W myśl powyższego zarządzenia odsyłam książki wraz z uwierzytelnionym odpisem dostarczonego Kurii Metropolitalnej wykazu, który obejmuje 46 pozycyji bibliograficznych w 53 tomach, w tem jeden maleńki in 4to bez oprawy (pozycja nr 38). Dla szybszej kontroli przesłanego zasobu zwracam uwagę, że pozycje nr 16 i nr 32, nr 22 i nr 44, nr 24 i nr 46, nr 27 i nr 29 oraz nr 33 i nr 42 tworzą zawsze jeden tom; i z drugiej strony są pozycje kilkutomowe, i tak pozycja nr 3 ma 2 woluminy, nr 4 cztery woluminy, nr 8 sześć woluminów a nr 43 cztery woluminy. Proszę Cię uprzejmie, ażebyś zechciał przesyłkę co do zawartości sprawdzić, co nie przedstawia żadnych trudności, ponieważ wszystkie tomy zaopatrzyłem w sygnatury. Następnie zechciej wręczyć posłańcowi kwit z odbioru z zaznaczeniem jak tego Kuria Metropolitalna wymaga, że dalszych co do nas pretensyji rościć już nie będziesz... X. Leon Formanowicz”. Ks. Formanowicz opracował też i przygotował do druku „Inkunabuły Biblioteki Kolegiackiej w Szamotułach” — AAG, Arch. i Bibl. „Formanowicz Leon”, sygn. Teczka nr 30.

³⁴⁵ Tamże, ACap. „Protokóły Sesyjne od 8/I.1916—” (bez sygn.) k. 202v (5.VIII. 1948), 203v (7.X.1948).

³⁴⁶ Czerniak Jan ur. 1906, święc. 1932, konsekracja na bpa sufr. 1959, Rocznik Archidiecezji Gnieźnieńskiej 1979 s. 18; AAG, ACap. „Protokóły Sesyjne od 8/I. 1914—” (bez sygn.) k. 207: „[...] Książk Kan. Jan Czerniak zajmie się zastępczo

mienia kapituły został wybrany dopiero co instalowany kanonik infułat ks. Stanisław Bross. Wtedy też do pracy w bibliotece i archiwum miał być z woli ks. Prymasa Stefana Wyszyńskiego przydzielony ks. Władysław Zientarski³⁴⁷. Jednak inne zleczone mu zadanie oraz brak funduszy nie stworzyły możliwości pracy w bibliotece, poza sporadycznym zapoznaniem się z księgozbiorem i opracowaniem projektu generalnej reorganizacji. Zresztą już w początku lipca 1951 roku został z Gniezna przeniesiony na inne stanowisko³⁴⁸. Natomiast ks. Bross funkcję bibliotekarza kapitulnego — obok wielu innych urzędów — sprawował do końca roku 1956. W tym też roku, w dniu 1 stycznia, pod nieobecność internowanego od kilku lat ordynariusza Prymasa Stefana Wyszyńskiego, jako Wikariusz Generalny Archidiecezji Gnieźnieńskiej, przygotował dekret ustanawiający „Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie”³⁴⁹, który jednak nie został wykonany.

W połowie lat pięćdziesiątych z polecenia infułata Brossa rozpoczęli inwentaryzowanie archiwaliów księży Stefan Ciechanowski i Zdzisław Borzyszkowski³⁵⁰. Jednak porządkowaniem Biblioteki nikt się wówczas nie zajął.

Po zwolnieniu z internowania i ponownym objęciu rządów nad archidiecezją przez Prymasa S. Wyszyńskiego bibliotekarzami i archiwariuszami z wyboru kapituły zostali, najpierw kanonik Antoni Słomkowski (1957—1958)³⁵¹, a następnie ks. kanonik Felicjan Kłoniecki (1958—1960)³⁵² — nie podejmując żadnej pracy na tym polu. Natomiast do pracy w Archiwum i w Bibliotece, mającej na celu przede wszystkim doprowadzenie ich do stanu używalności, wraz z udostępnianiem zbiorów badaczom, powołany został w maju 1957 roku (po raz drugi) z polecenia ordynariusza ks. Prymasa Wyszyńskiego ks. Władysław Zientarski³⁵³. Ten, po siedmioletniej przerwie, od pierwszego zetknięcia się ze zbiorami katedralnymi, pracę w Bibliotece rozpoczął od urządzenia pracowni i zarazem czytelnicy dla korzystających i stopniowego — najpierw oczyszczania, a następnie porządkowania zasobów, przy równoczesnym pełnieniu innych obowiązków. Uwolniony od nich częściowo we wrześniu 1958 roku zajął się intensywniej zasobami tak bibliotecznymi, jak archiwalnymi, wykorzystując przy tym opracowany jeszcze w pierwszym etapie swojej pracy w Bibliotece Katedralnej zeszyt z planami i projektem reorganizacji Biblioteki. W tym czasie ks. Zientarskiemu przy porządkowaniu zbiorów pomaga samorzutnie ks. Jan Kątny, ówczesny kapelan Siostr Sacré Coeur w Polskiej Wsi (Pobiedziska)³⁵⁴ oraz p. mgr Danuta Idaszak (porządkowanie muzykaliów). Od listopada 1959 roku do pracy w Bibliotece (utrzymanie pomieszczeń w czystości oraz przewietrzanie księgozbioru) przydzielona została s. Cypriana Błaszczuk ze Zgro-

obowiązkami, jakie sprawował ks. Infułat Gronkowski, nadzorując archiwum, inwentarz katedralny dotyczący kultu oraz skarbiec”, tamże k. 208, 209v.

³⁴⁷ Tamże, k. 210: „15.VI.1949 [...] 4. od dnia 1 lipca br. zostanie ks. Władysław Zientarski powołany, jako wikariusz archikatedralny oraz jako archiwista”.

³⁴⁸ „Pisemne relacje dyrektora AAG ks. W. Zientarskiego” (rkps własny) s. 7.

³⁴⁹ AKMG, „1956—1968. Archiwum Archidiecezjalne”, sygn. 1: „1.I.1956. Gniezno” (tekst zob. rozdział I przyp. 89): „31.I.1956 [...] należy przesłać do Kurii Metropolitalnej tamże wszystkie stare książki znajdujące się na strychu bocznej nawy w kościele (Nakło n. Notecią, parafia św. Wawrzyńca) [...] Infułat Dr Stanisław Bross, Wikariusz Generalny Archid. Gn.”.

³⁵⁰ „Pisemne relacje [...] ks. W. Zientarskiego” s. 15: „[...] szkoda, że po tej pracy nie ma trwałego śladu w postaci inwentarza czy zwykłego spisu”.

³⁵¹ Tamże, s. 12, 14.

³⁵² Tamże, s. 12, 14; AKMG, „1956—1968. Archiwum Archidiecezjalne”, sygn. 1: „10.IV.1957 (20.IV.1960) — Dekret na archiwariusza i bibliotekarza.

³⁵³ „Pisemne relacje [...] ks. W. Zientarskiego” s. 7.

³⁵⁴ Tamże s. 8 i n. 15.

madzenia Służebniczek Pleszewskich³⁵⁵. Po kilku miesiącach, dla braku fachowego przygotowania do pracy w bibliotece naukowej, Zgromadzenie przysłało od sierpnia 1960 roku na jej miejsce siostrę mgr Juwencję Rehmus³⁵⁶, a od stycznia roku 1961 Kuria Metropolitalna oddelegowała do pracy w archiwum i bibliotece swojego dotychczasowego pracownika p. Henrykę Wójcik³⁵⁷.

Przy tak wzmocnionej obsadzie prace porządkowo-inwentaryzacyjne zasobów archiwalnych i bibliotecznych pod bezpośrednim nadzorem księdza W. Zientarskiego, który, jako kierownik Archiwum i Biblioteki od dnia 20.XII.1960 roku, to jest od momentu powołania instytucji „Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie”, podlegał bezpośrednio ordynariuszowi. Tym samym Biblioteka Katedralna została wyjęta z pod gestii kapituły, a opiekę nad nią zlecono nowo powstałej instytucji diecezjalnej „Archiwum Archidiecezjalnemu w Gnieźnie”³⁵⁸. Równocześnie wszczęto prace remontowo-adaptacyjne pomieszczeń archiwalnych i bibliotecznych, poczynając od przystosowania najpierw ubikacji we wieży północnej na poziomie piętra, potem stopniowo poprzez dawne magazyny aż do zaadaptowania strychu nad boczną nawą północną oraz wyższych kondygnacji we wspomnianej wieży północnej.

Nominacja z dniem 25 maja 1961 roku ks. W. Zientarskiego na dyrektora Archiwum Archidiecezjalnego uprawniła go do swobodnego, niezależnego od Kapituły Metropolitalnej, działania, co też przyczyniło się wybitnie „do upragnionej całkowitej reorganizacji tej cennej dla kultury religijnej w Polsce i dla Archidiecezji naszej instytucji”³⁵⁹. Ksiądz W. Zientarski, jako dyrektor obu instytucji: Archiwum i Biblioteki, zabiegał bardzo, aby niezależnie od prowadzonych prac remontowo-adaptacyjnych pomieszczeń bibliotecznych porządkowanie, inwentaryzacja, katalogowanie oraz konserwacja obu zasobów były nieprzerwanie kontynuowane. Osobiście zajął się pilnie konserwacją ksiąg, znacznie zdefektowanych wskutek tragicznych kolei losowych podczas okupacji. Dzięki tym zabiegom ocalał dla historii kultury wiele cennych dzieł od zagłady. Oprócz tego uporządkował, scalił oraz zinwentaryzował rozbity, obszerny dział rękopisów muzycznych, a także opublikował — głównie z tej dziedziny — kilkanaście artykułów.

Wobec ogromnie czekających zadań każdy pracownik robił to, co w danej chwili było najpilniejsze dla dobra zasobów archiwalnych czy bibliotecznych. Po zwolnieniu w 1963 roku już wyżej wspomnianych współpracowników, mianowicie s. Juwencji Rehmus oraz p. Henryki Wójcik³⁶⁰, do pracy w Archiwum i Bibliotece gnieźnieńskiej od sierpnia 1963 roku zaangażowana została Jadwiga Rył, magister filologii, po pięcioletnim przygotowaniu teoretycznym i praktycznym³⁶¹. Od grud-

³⁵⁵ AKMG, „1956—1968. Archiwum Archidiecezjalne”, sygn. 1: „15.X.1959. Pleszew — SS Służebniczeki [...] w myśl prośby K. M. od 1.XI. 1959 s. Cypriana Błaszczak podejmie pracę w AAG [...]”.

³⁵⁶ Magister psychologii [KUL], w AAG pracuje do maja 1963 roku; „Pisemne relacje [...] ks. W. Zientarskiego” s. 15; AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927—”: „Sprawozdanie z rocznej działalności AAG za r. 1961”.

³⁵⁷ Tamże, Wójcik Henryka, absolwentka Uniwersytetu Warszawskiego — polonistka. W AAG pracuje do listopada 1964 roku; „Pisemne relacje [...] ks. W. Zientarskiego” s. 15.

³⁵⁸ Tamże s. 19.

³⁵⁹ AKMG, „1956—1968. Archiwum Archidiecezjalne”, sygn. 1: „(25.V.1961) [...] X. Prym. Kard. S. W.” „N. 3453/61/ Pr.”.

³⁶⁰ Tamże, „1.IV.1963”.

³⁶¹ Tamże, 12.VI., 6.VIII.1963; Jadwiga Rył — mgr filologii romańskiej, dr nauk humanistycznych, dyplomowana bibliotekarka (roczny kurs bibliotekarski i bibliograficzny dla absolwentów szkół wyższych przy Ministerstwie Kultury i Sztuki), od

nia 1960 roku pracowała w Gnieźnie jako kwerendzista, zbierając materiały do monografii o katedrze gnieźnieńskiej. Poznała w ten sposób całość gnieźnieńskich zasobów archiwalno-bibliotecznych. Owoc jej działalności bibliotekarskiej to: opracowane przez nią i wydane drukiem: „Katalog inkunabułów zespołu seminarijnego Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie” (1972), „Katalog rękopisów Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie” (1983), „Biblioteka Katedralna w Gnieźnie (do połowy XVII wieku)” (1978) oraz kilkanaście opracowań źródłowych z dziedziny bibliotekarstwa kościelnego.

Od sierpnia 1964 roku do pracy w Archiwum i Bibliotece skierowany został przez Kurie Metropolitalną ks. mgr Marian Aleksandrowicz — historyk³⁶². Jego domeną działania jest głównie Archiwum. Równocześnie z inną pracą w Bibliotece podjął — aczkolwiek „dorywczo” — ks. Stefan Bryll, „przeznaczony głównie do oprowadzania pielgrzymów i wycieczek po zabytkach sakralnych w katedrze”. W Bibliotece udzielał się do lipca 1967 roku³⁶³. Ponadto od października 1965 roku do marca 1970 do pracy w Bibliotece i Archiwum skierowany został ks. dr Kazimierz Śmigiel — historyk³⁶⁴.

W roku 1975 w Bibliotece i Archiwum pracowało trzech stałych pracowników, którymi są, wymieniając kolejno według chronologii podjęcia pracy: ks. kanonik Władysław Zientarski — dyrektor, dr Jadwiga Rył oraz ks. dr Marian Aleksandrowicz.

Od lutego 1970 roku samorzutnie, bezinteresowną pomoc w Bibliotece i Archiwum zgłosiła emerytowana nauczycielka szkół średnich, p. Izabela Stasiakowa. Spisywała głównie inwentarze, w oparciu o uprzednio na kartach zredagowane noty, do różnych zbiorów tak bibliotecznych (głównie specjalnych), jak archiwalnych³⁶⁵.

5. SPISY KSIĄG (INWENTARZE, KATALOGI, KSIĘGI WYPOŻYCZEŃ, AKCESYJNE ITP.)

Aczkolwiek kapituła w omawianym okresie, to jest od połowy XVII stulecia, stosunkowo często zalecała — jak to wyżej wykazano — odpowiednim osobom całościową bądź częściową rejestrację księgozbiorów przechowywanych w katedrze, i to zawsze w dwóch egzemplarzach inwentarza, to od drugiej połowy XVII i całego XVIII wieku nie wiele z nich się zachowało.

Chronologicznie biorąc pierwszy zachowany z omawianego okresu spis rejestruje księgozbiór Kolegium Penitencjarzy, który wówczas jeszcze stanowił ich niezależną od Biblioteki Katedralnej (kapitułnej) własność³⁶⁶. Obejmuje sześć kart (k. 45—50) XVII-wiecznego poszytu, zawierającego archiwalia Kolegium Peniten-

1973 roku kustosz Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie (Dekret ordynariusza, Prymasa S. Wyszyńskiego), w roku 1979 odznaczona przez Jana Pawła II medalem papieskim „Benemerenti”.

³⁶² Tamże, „15.III.1965”.

³⁶³ Tamże, „15.III., 23.IV.1965.”; AAG, Arch. i Bibl. „Działalność AAG 1927—”; „Sprawozdanie z oprowadzania pielgrzymek i wycieczek po zabytkach Bazyliki Prymasowskiej w Gnieźnie (kwiecień 1965)”.

³⁶⁴ Tamże: „Sprawozdanie z działalności AAG za rok 1969/1970; AKMG, „1956—1968. Archiwum Archidiecezjalne”, sygn. 1: „9.VI.1965”.

³⁶⁵ AAG, Arch. i Bibl. „Księga zajęć 1970—1973”; „Księga zajęć 1973—1977”. Izabela Stasiak we wrześniu 1979 roku została odznaczona papieskim medalem „Benemerenti” przez Jana Pawła II.

³⁶⁶ Księgozbiór ten wcielono do zasobów biblioteki katedralnej w roku 1800 — por. Rył, Biblioteka Katedralna s. 54.

czarzy³⁶⁷. Sporządzony został w 1679 roku przez Jana Modrzyńskiego, penitencjarza katedralnego przy pomocy alumnów Gnieźnieńskiego Seminarium Duchownego: Macieja Niedbalczyka i Benedykta Parzyńskiego³⁶⁸. Rejestr, w jednej kolumnie, ujmuje kolejno (bez żadnego podziału rzeczowego czy chronologicznego) dzieła złożone, jak dotychczas, w trzech „armariach” znajdujących się w kaplicy katedralnej zwanej „Bogorii”. Autor nie numerował poszczególnych pozycji z wyjątkiem tych, które zapisał na karcie 46, oznaczając je numerami od 1—27. Opisy bibliograficzne są bardzo ogólnikowe (autor, skrócony tytuł, ilość ksiąg — „libri” — lub tomów). Format bibliograficzny w zasadzie został zaznaczony. Przy niektórych opisach (notkach) podano: materiał, kolor oprawy, stan dzieła, język. Natomiast nigdzie nie zanotowano miejsca ani roku wydania, drukarza, wydawcy czy objętości dzieła. Skrótów wyrazowe są rzadko stosowane i dotyczą tylko określeń powszechnie znanych (Rndi — Reverendi, adm — admodum, pte — parte, pmo — primo, tam — tamen, 8uo — octavo, jori — majori, nori — minori). Rejestr ujmuje 337 tytułów bibliograficznych w 367 woluminach (ksiąg — „libri” — jest 462), w tym przypada na:

teologię (z przewagą kazań)	275 woluminów
prawo	34 ”
filozofię	27 ”
humaniora	31 ”

Ponadto analiza opisów ujawniła dwa rękopisy i dziewięć inkunabułów³⁶⁹.

Następny zachowany inwentarz, już z XVIII stulecia, dotyczy również księgozbioru należącego do Kolegium Penitencjarzy. Sporządził go i wpisał w roku 1731 do księgi zatytułowanej „Thesaurus Collegii Poenitentiariorum Almae Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis” (zawierającej kopie, przywileje, prawa i inne akta Kolegium Penitencjarzy)³⁷⁰ na stronach 154—163 Franciszek Podgórski, bibliotekarz i penitencjarz katedralny³⁷¹.

W chwili sporządzania omawianego rejestru ksiąg zasób biblioteczny Kolegium Penitencjarzy znajdował się już (od roku 1686) w kaplicy Gembickiego (po-

³⁶⁷ AAG, ACap. „Fundationis, erectionis [...]”, sygn. B 714 k. 45—50v, papier, 31,5×19 cm, kart 96.

³⁶⁸ Tamże k. 43: „Regestrum Librorum Collegii Poeniten. Almae Eccleae Metropolitanae Gnesnensis conscriptum die 14 Augusti Anno Dni 1679 Per Rendum D. Joannem Modrzyński Poeniten. eiusdem Eccle., praesentibus Nobis Matthia Niedbalczyk et Benedicto Parzycki alumnis Seminarij”.

³⁶⁹ Rył, Biblioteka kolegium penitencjarzy s. 210 i n.

³⁷⁰ AAG, ACap. „Thesaurus Collegij Paenitentiariorum Almae Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis seu Erecciones, Iura omnia, Incorporationes, Uniones, ac Legata, Ordinationesque Collegij accurate descriptae e diversis Originalibus et Archivis per Illrem et Adm Rdum olim Paulum Sufflinium Klecen. U.I.D. Poenitentiarium Gnesnen., quae sitae et primum scriptae, nunc vero per me Franciscum Podgorski Paenitentiarium Actorum Rndi Capli Gnesn. Notarium cum lucubratione majori, et recentiorum expressione Luculentiori collectae, et in hunc librum redactae. Laborem hunc ob majorem Dei gloriam et bonum totius Collegij promovendum suscepisse me profiteor, quibus operam meam ab exordio vitae quidem Deo a possessione vero Paenitentiarie Anno Millesimo Septingentesimo Trigesimo die Decima May Collegio dedicavi. Multis non immoror distentus alijs. Franciscus Podgorski Ecclesiae Metropolitanae Paenitentiarium indignus mp.”, sygn. B 714b k. 1, papier, 31,5 × 19 cm, s. 154—163 (k. 75v—80).

³⁷¹ Tamże k. 75v: „Inventarium omnium singulorum librorum Collegij Paenitentiariorum Gnesnensem per me Franciscum Podgorski Paenitentiarium Anno 1731. Die Mercurij Decima Mensis Julij conceptum”; tamże „Fundationis, erectionis [...]” k. 63: „15.IX.1730. [...] committit Bibliotheca Francisco Podgorski [...]”.

łudniowa strona katedry), przechowywany w tych samych co dawniej armariach, przeniesionych z kaplicy „Bogorii”.

Rejestr spisany w jednej kolumnie na stronie ujmuje w 11 grupach rzeczowych 291 numerowanych pozycji bibliograficznych (303 woluminy):

„1. Libri concionatorum”	86 pozycji
„2. Philosophi”	22 „
„3. Concionatores” (powtórnie od nru 87—92)	6 „
„4. Rhetores”	12 „
„5. Theologi morales et libri practici controversistae et speculativi”	53 „
„6. Historici”	22 „
„7. Medici”	50 „
„8. Poetae”	3 „
„9. Iuridici”	28 „
„10. Grammatici”	2 „
„11. Ex libris supra notatis, quia aliqui bini reperiuntur”	7 „
Razem	291 pozycji,

w tym trzy manuskrypty.

Poszczególne opisy czytelne, z nielicznymi powszechnie stosowanymi skrótami, są jednak jeszcze bardziej ogólnikowe jak w poprzednim rejestrze. Ograniczono się do podania jedynie: tytułu, autora, rzadziej tomu, lub ilości woluminów. Nigdzie nie uwzględniono impressum, ani indywidualnych cech opisywanego dzieła (egzemplarza). Przy niektórych opisach znajduje się notka: „subscriptus manu Sufflini”, „subscriptus a Sufflinio”, „a Sufflinio” lub „non subscriptus a Sufflinio” (ta ostatnia przy 80 pozycjach), co świadczy, że F. Podgórski miał niewątpliwie do dyspozycji nie zachowany do dziś rejestr ksiąg, sporządzony przez penitencjarza Pawła Suffliniusza, z którym to rejestrem konfrontował spisywany księgozbiór³⁷².

Kontynuację tego rejestru stanowi spis ksiąg legowanych w 1731 roku Kolegium Penitencjarzy przez Franciszka Mierzewskiego, kanonika i scholastyka gnieźnieńskiego³⁷³. Bibliotekarz F. Podgórski ujął go oddzielnie, ale jako ciąg dalszy podstawowego rejestru, w następujących 6 grupach rzeczowych:

„1. Libri concionum”	17 pozycji
„2. Medici”	1 „
„3. Controversistae”	5 „
„4. Iuridici”	9 „
„5. Historici”	12 „
„6. Theologiae morales”	10 „
Razem	54 pozycje.

Poszczególne opisy zawierają następujące elementy: 1) numer kolejny (każda grupa ma numerację własną), 2) nazwisko autora, 3) tytuł skrócony³⁷⁴.

W tym samym zbiorze („Thesaurus Collegii Poenit.”) na karcie 105 znajduje się spis, który wprawdzie nie jest inwentarzem bibliotecznym, ale dla tego księgozbioru jest ważnym dokumentem. Sporządzony około roku 1736, również przez F. Podgórskiego, obejmuje 24 dzieła, głównie teologiczne (6 poz. z prawa, 1 z filozofii). Autor spisu zaznacza, że są to księgi wypożyczone niegdyś z biblioteki Ko-

³⁷² Por. Rył, Biblioteka kolegium penitencjarzy s. 212 i n.

³⁷³ Mierzewski Leszczyc Franciszek ustanowiony kanonikiem gnieźn. 24.X.1703, scholastykiem gnieźn. 23.IX.1717, † 13.III.1731 — por. Korytkowski, Prałaci, t. 2 s. 621 i n.; AAG, ACap. „Thesaurus Collegii [...]”, sygn. B 714b s. 163—165: „Inventarium librorum per Perillustrem Franciscum Mierzewski scholasticum Gnesn. Collegio applicatorum Legatorum”.

³⁷⁴ Rył, Biblioteka kolegium penitencjarzy s. 213.

legium Penitencjarzy Mniszkiewiczowi, penitencjarzowi katedralnemu. Po śmierci tegoż księgi te F. Podgórski zwrócił osobiście Kolegium Penitencjarzy, jako ich prawowitemu właścicielowi³⁷⁵.

Przy poszczególnych opisach złożonych jedynie z tytułu i autora, w 19 przypadkach zaznaczono samym tylko nazwiskiem legatora, oznaczonego symbolem:

„Gajety” — Łukasz z Gajęcic, penitencjarz katedralny	2 poz.
„Josicý” — Tomasz Josicki, kanonik metropolitalny	1 „
„Kurszeński” — Jan Kurszyński, penitencjarz katedralny	1 „
„Modrzyński” — Jan Modrzyński, penitencjarz katedralny	9 „
„Pathuni” — Kazimierz Pathun, penitencjarz katedralny	2 „
„Sabiný” — Michał Sabinus, penitencjarz katedralny	4 poz. ³⁷⁶

W 1752 roku tenże Franciszek Podgórski rozpoczął nowy rejestr księgozbioru Kolegium Penitencjarzy, i to według zawartości poszczególnych armarii³⁷⁷. Nieestety zdążył opisać zaledwie 15 pozycji przechowywanych „in armario subteriori”, która wraz z innymi znajdowała się w kaplicy Gembickiego, ówczesnym miejscu przechowania księgozbioru Kolegium Penitencjarzy³⁷⁸. W armariach księgi były ustawione według działów, na co wskazuje fragment spisu. W notce bibliograficznej uwzględniono: tytuł, autora (w 11 poz.), tom (1 poz.), proveniencję (z czyjego legatu — 5 poz.), język polski (2 poz.), format (3 poz.), a w jednym wypadku nawet rodzaj czcionki („Typo Gothico impressi”). Fragment rejestru uzupełniają dwie notatki z datą 26.IX.1752. Pierwsza informuje, że w tej części armarii znaleziono księgi należące do Kolegium Wikariuszy, i że księgi te zwrócono właścicielowi. Natomiast druga zapiska podaje, że w wyższych częściach armarii znaleziono dwie zbutwiałe książki: „obiedwie dane X. Krzyżañskiemu za pracą”, co sugerowałoby, że w pozostałych armariach ułożone książki czekały na rejestrację³⁷⁹.

Następny zachowany spis ksiąg, tym razem dla tak zwanego „księgozbioru kapitulnego”, został sporządzony po 1772 roku³⁸⁰. Jest to: „Rejestr książek w Bibliotece Kapituły Metropolitalney Gnieźnieńskiey”, spisany na 63 kartach in folio (papier czerpany z filigranem Matki Bożej z Dzieciątkiem — w owalu) przez nie zidentyfikowanego skryptora³⁸¹.

Spis w 21 rozdziałach ujmuje w sumie 1309 pozycji bibliograficznych w 1687 woluminach. Samych rękopisów jest 102 (bez liturgicznych). Z tych 68 wyraźnie oznaczono symbolem MSS; dalszych 34 można było zaliczyć na podstawie analizy not bibliograficznych. Opisy dotyczące manuskryptów są dość zdawkowe. Na ich

³⁷⁵ AAG, ACap. „Thesaurus Collegii [...]” sygn. B 714b k. 105v: „Codicillus librorum Collegio post fata p. m. Ilhris olim Mniszkiewicz Paenitentiarij Metropolitanani Gnesnen. per me Franciscum Podgorski restitutorum”.

³⁷⁶ Tamże k. 105v; por. Ryl, Biblioteka kolegium penitencjarzy s. 206 i n.

³⁷⁷ AAG, ACap. „Thesaurus Collegii [...]”, sygn. B 714b k. 208v—209: „Inventarium Librorum Anno Domini 1752 in Armario subteriori repertorum”.

³⁷⁸ Tamże k. 209.

³⁷⁹ Tamże k. 209: „Eodem Anno circa Translationem armariorum ad Capellam Gembicjanam in armarijs superioribus reperti sunt libri putrefacti duo. Gvillhelmi Pepini Theologi Parisien. Ordinis Praedicatorum Conciones ex libris Michaelis Sabinij Paenitentiarij Gnesnen. Institutiones Dialecticae Petri Fonsecae Soc. Jesu ex libris Mathiae Lutovitae Plebani Wilczijnen. Obiedwie dane X. Krzyżañskiemu za pracą”.

³⁸⁰ Najmłodsza, ujęta w spisie książka, była wydana w 1772 roku.

³⁸¹ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Rejestr książek w Bibliotece Kapituły Metropolitalney Gnieźnieńskiey” (bez sygn.) k. 1, sporządzony po roku 1772, papier czerpany, filigran: Matka Boża z Dzieciątkiem — w owalu, 8°, kart 63, opr. skóra (XIX w.).

treść składa się: tytuł — zawsze; niekiedy autor bądź skryptor oraz czasem format. Czas powstania dzieła zaznaczono w nielicznych, sporadycznych przypadkach.

Opisy dotyczące druków uwzględniają znacznie więcej elementów w ustalonej kolejności, mianowicie: autor (ze wszystkimi tytułami, funkcjami, nazwą zakonu itd.), tytuł, część dzieła, miejsce i rok wydania, format, ilość woluminów (ksiąg). Zaznaczono też ilość dzieł współprawnych w jednym woluminie.

Obraz ilościowo działowy omawianego rejestru przedstawia się jak następuje:

Lp. dzieła	Nazwa dzieła	karty spisu	ilość poz.	ilość wolum.	ilość MSS	rkpsy nie oznacz.
1	Biblia Sacra	1	16	22	3	—
2	Concilia	2—4	19	66	1	—
3	Sancti Patres et Homiliae	4—9r	46	72	1	—
4	Commentaria ad Sacr. Scripturam	9v—16	66	91	9	—
5	Historia Ecclesiastica. Annales Ecclesiastici	17rv	17	32	1	—
6	Theologia	18—28	166	174	13	5
7	Ius Canonicum	28v—43	375	489	23	12
8	Ius Civile	43v—47	134	148	4	1
9	Concionatores Poloni	47v—48	28	38	—	—
10	Concionatores Latini	49—52	102	152	8	6
11	Concionatores Italici (również w języku hiszpańskim)	52v—	16	25	—	—
12	Philosophia. Physica. Metaphysica	53rv	40	72	2	1
13	Poesis	54—55	49	53	1	1
14	Rhetorica	55v—56	35	36	—	1
15	Concionatores Gallici	56v	1	1	—	—
16	Dialectica	57r	7	8	1	1
17	Historia	57v—60	102	107	1	3
18	Geographia et Heraldica	60v	9	15	—	1
19	Libri Magnetici	61r	3	3	—	—
20	Epistola	61v—62v	44	47	—	—
21	Dictionaria et Grammatica	63rv	35	36	—	2
Razem			1309	1687	68	34

Następny rejestr zasobu „biblioteki kapitulnej” był sporządzony prawdopodobnie przez kanonika Michała Komorowskiego. Wprawdzie skryptor się nie podpisał, ale wskazują na to czas i rodzaj jego działalności, jako prefekta biblioteki³⁸², oraz data sporządzenia rejestru. Jest to: „Index librorum Illustrissimi et Reverendissimi Capituli Gnesnensis in Bibliotheca Metropolitana existentium, anno vero 1795¹⁰ collectus”³⁸³, spisany na 121 kartach, w jednej kolumnie, in folio (2 rodzaje filigranów). Ten spis obejmuje 1613 pozycje bibliograficznych w 2067 woluminach, ułożonych aż w 32 działach rzeczowych, w tym 161 rękopisów. Z nich 90 opatrzono znakiem MSS, pozostałe zaś udało się zakwalifikować na zasadzie analizy treści poszczególnych opisów. Opisy poszczególnych manuskryptów zredagowano już według ustalonego schematu: autor, znak MSS, format, ilość ksiąg. Natomiast notki bibliograficzne dotyczące druków zawierają dokładnie te same elementy, co opisy w

³⁸² Por. przypisy 288—289.

³⁸³ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Index Librorum Illustrissimi et Rndissimi Capituli Gnesnensis in Bibliotheca Metropolitana Existentium. Anno vero 1795¹⁰ Collectus” (bez sygn.) k. 1, papier fabryczny z podwójnym filigranem, 2°, kart 121, opr. pisk. (XIX w.).

porzednio omówionym rejestrze z 1772 roku. W obrębie działów przy poszczególnych pozycjach naniesiono ołówkiem, już w XX wieku, kolejną numerację.

Obraz działów z uwzględnieniem dających się uchwycić danych tak się prezentuje:

Lp. działu	Nazwa działu	Karty spisu	Ilość poz.	Ilość wolum.	Ilość MSS	Rkpsy nie oznacz.
1	Biblia Sacra	3rv	15	22	3	—
2	Concilia	6—8r	20	66	—	—
3	Sancti Patres et Homiliae	8r—13v	45	73	2	—
4	Commentaria ad Sacr. Scriptura	13v—21r	69	91	8	—
5	Historia ecclesiastica. Annales ecclesiastici	23—21r	16	32	1	—
6	Theologia	25—36v	171	179	12	9
7	Ius canonicum	37—54r	370	495	24	14
8	Ius civile	55—59v	136	158	4	5
9	Concionatores poloni	61—62r	28	38	—	—
10	Concionatores latini	63—66v	105	155	8	10
11	Concionatores italici	67rv	16	25	—	—
12	Philosophia. Physica. Metaphysica	69—70	41	49	2	4
13	Poesis	71—72v	50	54	1	5
14	Rhetorica	73—74r	34	36	—	1
15	Concionatores gallici	75	1	1	—	—
16	Dialectica	77	7	8	1	1
17	Historia	79—82v	103	108	1	6
18	Geographia et Heraldica	83	9	15	—	—
19	Libri Magnetici	85	3	3	—	—
20	Epistola	87—88v	44	46	—	—
21	Dictionaria et Grammatica	89—90v	38	41	—	2
22	Libri Medici	91—94	112	144	3	8
23	Libri Morales	95—99v	133	151	2	2
24	Adagia	101	4	4	—	—
25	Libri antiquitatum	103	8	9	—	1
26	Martyrologia	104	1	3	—	—
27	Breviaria antiqua	106	5	6	2	1
28	Missalia antiqua	103	4	17	15	1
29	Libri caeremoniar.	110	2	3	—	—
30	Libri and cantum pertinen.	112	—	—	—	—
31	Libri prohibiti	115rv	19	20	1	1
32	Suspectae fidei	116	5	15	—	—
Razem			1613	2067	90	71

„Rejestr wziętych książek z Biblioteki Prześwientej Kapituły Metropolitalnej Gnieźnieńskiej od Roku 1794 aż do 1808 i Roku 1809”³⁸⁴ zawiera na dwóch początkowych kartach 27 szczegółowych wpisów (rewersów), dotyczących wypożyczonych z Biblioteki w latach 1794—1825 trzydziestu sześciu dzieł, głównie teologicznych, w 41 woluminach. Na treść poszczególnych reversów składa się: nota bibliograficzna wypożyczonego dzieła, data wypożyczenia oraz podpis wypożyczającego.

W powyższym rejestrze, na dwóch złożonych oddzielnych kartach, znajdują się reversy z lat 1825 i 1869—1872. Jest ich w sumie 9. Z zapisów redagowanych iden-

³⁸⁴ Tamże, „Rejestr wziętych książek [...]” (bez sygn.), papier czerpany, 2°, kart n. 61, opr. płsk. (XIX w.), ślad wydartych, zapisanych kart: na pocz. 3, na końcu 20.

tycznie jak rewersy wpisane do księgi wynika, że wypożyczono wówczas 11 dzieł w 17 woluminach.

Z początku XIX wieku pochodzi spis 62 tytułów różnych druków (od XV w.) ujęty na jednej karcie in folio, zapisanej dwustronnie. Dukt pisma wskazuje, że skrytorem był ks. Anzelm Brodziszewski. Poszczególne opisy składają się z: numerus saltans (od 3—1066) oraz notatki bibliograficznej (autor, tytuł, miejsce i rok wydania, tom, wolumin). Zawiera 6 inkunabułów, zaś najmłodsza książka w tym spisie była wydana w 1755 roku³⁸⁵.

Kolejny „Spis książek historycznych, filozoficznych etc. etc. przeznaczonych dla Kapituły Metrop. Gnieźnieńskiej”³⁸⁶, został sporządzony, jak wskazuje dukt pisma, około 1830 roku przez nie rozpoznanego skrytora na dwóch kartach papierowych in folio. Obejmuje 174 numery. W poszczególnych opisach uwzględniono: autora, tytuł oraz ilość tomów.

Z tego samego czasu pochodzi spis wykonany — jak na to wskazuje charakter pisma — ręką ks. Jana Zienkiewicza. Na dwóch kartach ujmuje: „Gazety różne — Pisma peryodyczne — Dzienniki — Zbiór praw — Katalogi itd. itd. umieszczone na szafach nad książkami”³⁸⁷. W opisach poprzedzonych kolejnym numerem³⁸⁸ ujęto 41 różnych tytułów. W notce po tytule uwzględniono: rok, wydanie, zeszyt (ewentualnie ilość poszytów, tomów, roczników), rodzaj oprawy, defekty.

Następny w porządku chronologicznym spis obejmuje cały zasób biblieczny. Oryginalny tytuł brzmi: „Katalog Biblioteki Katedralnej. Sporządził ks. Jan Zienkiewicz, Kanonik Metropol. Gnieźnieński. Gniezno 1834”. Składa się z czterech części, spisanych w trzech odrębnych tomach³⁸⁹. Autor nie uwzględnił układu działowego, chronologicznego czy alfabetycznego porządku, lecz ujął księgozbiór według miejsca złożenia (izba oraz armaria), poczynając od regału przy wejściu do drugiej izby³⁹⁰. Ksiądz Zienkiewicz na rubrykowanych własnoręcznie stronach wpisywał w odpowiednim miejscu: 1) „Nr bieżący”, 2) „Tytuł książki — dzieła itd. — Autor — wydanie z roku i miejsce, gdzie książka, dzieło itd. wyszło, ilość tomów, adjecta”, 3) „Różne uwagi” (dane bibliograficzne, biblioznawcze, naukowe oraz stwierdzenia i uwagi własne bądź też ks. A. Brodziszewskiego, czasem takie jak: „są 2 egz.”,

³⁸⁵ Tamże, Teczka „Akta dotyczące się biblioteki” (bez sygn. — dawne ACap. I, sygn. G 6 nr 2).

³⁸⁶ Tamże, „Spis książek historycznych, filozoficznych etc. etc. przeznaczonych dla Kapituły Metrop. Gnieźnieńskiej”, 2°, kart 2.

³⁸⁷ Tamże, „Gazety różne — Pisma peryodyczne — Dzienniki — Zbiór praw — Katalogi itd. itd. umieszczone na szafach nad książkami”, 2°, kart 2.

³⁸⁸ Numerów kolejnych jest 31 — w rzeczywistości 41 z racji pomyłki. Po numerze 33 następuje ponownie nr 24 do 31.

³⁸⁹ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Katalog Biblioteki Katedralnej. Sporządził ks. Jan Zienkiewicz, Kanonik Metropol. Gnieźnieński. Gniezno 1834” (bez sygn.), papier czerpany, 2°, opr. sk. (XX w.), „Część I” — Nr 1—692 (kart 73); „Część II” — Nr 693—1903 (kart 143); „Część III” — Nr 1904—2084 (kart 184, w tym 20 nie zapis.); „Część IV” — Nr 1—1237 (kart 135).

³⁹⁰ Tamże, „Część IV” k. 72v, nr 709 (w uwagach): „Tu stąd zaczynają się książki X. Kan. Brodziszewskiego. Pisałem w Gnieźnie od dn. 1. Lipca 1834 x. Zienkiewicz. UWAGA”: k. 133 po nr 1237: „Te wszystkie księgi złożone były w drugiej izbie wchodząc do biblioteki. Niepotrzebnie robiłem uwagi powyżey, że jedne Xięgi należą do W. X. K. Brodziszewskiego, drugie do Prześw. Kapituły, albowiem te Xięgi pomienione były tu i ówdzie w szafach złożone, i tak bez napisu jak z napisem należały tej, lub drugiej stronie, czego przestrzegać chciałem w początku, jak potem wiele mi to zabierało czasu. Tu się zatem kończy pierwszy rejestr. Przechodzę do innej izby. a to pierwney, i tu nowy rejestr rozpoczynam. Pisałem w Gnieźnie, dnia 27.VIII.1834. X. Zienkiewicz”.

„jest kilka egzemplarzy”). Tę ostatnią rubrykę wypełniał bądź po łacinie bądź po polsku. Niekiedy uwagi wpisywał w rubrykę drugą, czasem uwzględniał je w obu. Do pozycji „200” „Części I” rubryka „Różne uwagi” jest wypełniona niemal zawsze. Od numeru „201” — podobnie jak w pozostałych częściach Katalogu — rzadko³⁹¹.

Katalog uwzględnia również: 1) „Xiążki, które z zakrystyi wzięte zostały i złożone są w bibliotece”. Zapisane zostały w „Części III” od nru 1904—1934; razem 30 pozycji, w tym 20 podwójnych egzemplarzy, co daje w sumie 50 woluminów³⁹².

2) „Xiążki w zakrystyi będące i do użycia potrzebne” — od numeru 1935—1948 — obejmują 14 pozycji; większość w kilku egzemplarzach, łącznie 47 woluminów, w tym 1 manuskrypt³⁹³.

3) „Xiążki z Chóru wielkiego wzięte i w bibliotece zachowane” — numery 1949—1956 — liczą 8 pozycji³⁹⁴.

4) „Xiążki znajdujące się w Chórze i po różnych kaplicach” (rękopisy muzyczne Zwierzchowskiego, Dankowskiego itd.) — numery 1957—1997, stanowią ogółem 41 pozycji (niektóre w kilku egzemplarzach), a w sumie 127 utworów³⁹⁵.

5) Instrumenty muzyczne, tablice, szafy, pulpity zapisano pod numerami 1998—2005³⁹⁶.

6) Od numeru 2023 do 2027 zarejestrowano 5 różnych spisów w 8 woluminach (5 woluminów to katalogi sporządzone przez ks. J. Zienkiewicza). Trzy z nich odnoszą się do zasobu bibliotecznego³⁹⁷.

7) „Karty jeograficzne, różne rysunki, tablice, globusy itd. własność X. Kan. Brodziszewskiego” — są oznaczone numerami 2049—2078, łącznie 31 pozycji w 37 egzemplarzach³⁹⁸.

8) Pod numerami 2079—2084 zapisano przybory astronomiczne, szafy, rekwiyty, narzędzia, obrazy (trzy olejne) itp.³⁹⁹.

W poszczególnych częściach zarejestrowano:

„Część I” — pozycji bibliograficznych 692, dzieł 768 (76 klocków) w 984 woluminach, w tym 6 manuskryptów (tylko „Scriptura Sacra” zgrupowano razem pod numerami 632—658 oraz 689—692).

„Część II” — pozycji bibliograficznych 1211, dzieł 1235 (24 z klocków) w 1753 woluminach, w tym 36 rękopisów.

„Część III” — zarejestrowano tu książki należące do Biblioteki Katedralnej, lecz przechowywane w zakrystii, chórze muzycznym i w różnych kaplicach. Jest tego łącznie 121 pozycji bibliograficznych w 269 woluminach, w tym 9 rękopisów.

³⁹¹ Tamże, „Cz. II.” k. 143: „Pisałem w Gnieźnie dnia 22 września 1834”; „Cz. III” k. 150: „Różne uwagi” (przy nr. 1945) Pod dniem 5/12/34 zakupione zostały następujące xiążki: 1° *Rituale Sacramentorum ac aliorum Ecclesiae caeremoniarum etc.* — Varsowie — 1824 in 8. 2° *Ewangelie i epistoły na Niedziele, wielki post i wszystkie święta itd.* — w Warszawie — 1832. 8. 3^{cie} *Cantionale ecclesiasticum etc.* — Varsaviae — 1825. in 8. *Ad usum Illustris. et cleri minoris* złożone w zakrystyi i pod dozór p. Basińskiego Ludwika, Kościelnego I oddane. X. Zienkiewicz”.

³⁹² Tamże, „Część III” k. 147—148.

³⁹³ Tamże, „Część III” k. 149—150.

³⁹⁴ Tamże, „Część III” k. 150v przy numerze 1956: „Annot., hoc breviar. emptum est flor. 36”.

³⁹⁵ Tamże, „Cz. III” k. 151.

³⁹⁶ Tamże, „Cz. III” k. 156; nr 2006—2022 puste.

³⁹⁷ Tamże, „Cz. III” k. 159; nr 2008—2047 puste.

³⁹⁸ Tamże, „Cz. III” k. 161.

³⁹⁹ Tamże, „Cz. III” nr 2085—2095 puste.

Ponadto pod 14 numerami zapisano inne przedmioty (instrumenty muzyczne, przybory astronomiczne, rekwizyty, obrazy itp.) wchodzące w skład zasobu ówczesnej Biblioteki.

„Część IV” — rejestruje księgozbiór znajdujący się w mniejszej izbie bibliotecznej w ilości 1237 pozycji bibliograficznych, co stanowiło 1238 dzieł w 1711 woluminach, w tym 89 manuskryptów.

Ogólnie stan samego tylko księgozbioru ujętego we wszystkich czterech częściach omówionego Katalogu wyrażał się następującymi, bardzo wymownymi cyframi:

Zestawienie zawartości w poszczególnych częściach Katalogu:

Część	Numery	Poz. bibliogr.	Dzieł	Wolumin.	Rkps.	Inne	Strony puste
I	1—692	692	768	984	6	—	—
II	693—1903	1211	1235	1753	36	—	—
III	1904—2084	133	285	291	9	14	48
IV	1—1237	1237	1238	1711	89	—	—
Rażem		3273	3576	4739	140	14	48

pozycji bibliograficznych 3273, dzieł 3576, woluminów 4739, w tym 140 manuskryptów.

W tym samym roku została zaprowadzona przez tegoż ks. Zienkiewicza dodatkowa „Xiązka w IIIch Oddziałach tycząca się biblioteki kapitulnej tu w Gnieźnie 1834”⁴⁰⁰. Jest to rejestr specyficzny. W dziale pierwszym zatytułowanym: „Oddział I: Xiązki do biblioteki nowo przybyłe 1834”; za powtórny wpisem: „Xiązki do Biblioteki Kapitulnej nowo przybyłe”⁴⁰¹ wyszczególniono pięć pozycji, przy których podano: tytuł, miejsce i rok wydania, format oraz numer, pod którym dzieło zapisano w drugiej lub trzeciej części Katalogu z 1834 roku. Są to pozycje: 1075—1077, 2026—2027. Analiza porównawcza wykazała, że trzy pierwsze powyżej wymienione pozycje to dzieła, które przybyły z gnieźnieńskiego klasztoru franciszkanów⁴⁰², pozycja czwarta to dar autora spisu, ks. J. Zienkiewicza, a pod ostatnim numerem zapisano dzieło zabrane — jako własność „Biblioteki Kapitulnej” — z biblioteki Seminarium Duchownego w Gnieźnie⁴⁰³.

„Oddział II. Zwiedzający bibliotekę. 1834” zaczyna się na k. 64. Zawiera cztery datowane (22.X., 7.XI.1834, 1.IV., 24.V.1835) wpisy naniesione ręką ks. Zienkiewicza, w których informuje, że na przestrzeni jednego roku (od 15.V.1834 — 24.V.1835) Bibliotekę zwiedziło ponad 50 osób. W tym imiennie wyszczególniono 15 nazwisk różnych osobistości⁴⁰⁴.

„Oddział III. Xiązki rozmaicie wypożyczone” rejestruje wypożyczenia oraz zwroty za okres od 8 sierpnia 1834 do 28 czerwca 1835 roku⁴⁰⁵.

⁴⁰⁰ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „N = 2024 Xiązka w IIIch Oddziałach tycząca się biblioteki kapitulnej tu w Gnieźnie 1834” — pisana ręką ks. J. Zienkiewicza (bez sygn.) 2°, kart 135, opr. pergamin z XVIII-wiecznym gotyckim zapisem tekstowym i takąż notacją muzyczną na czterolinii (księga liturgiczna).

⁴⁰¹ Tamże k. 4.

⁴⁰² Tamże k. 5 (przy pozycji 1077): „Pisałem w Gnieźnie d. 1/12/34. X. Zienkiewicz”.

⁴⁰³ Tamże k. 5 (przy poz. 2027): „Pisałem w Gnieźnie dnia 2 czerwca 1835. X. Zienkiewicz”.

⁴⁰⁴ Tamże k. 64—65.

⁴⁰⁵ Tamże k. 116—118.

W 1846 roku bp A. Brodziszewski opisał wszystkie ówczesne rękopisy gnieźnieńskie, którymi od lat z pasją się zajmował, w „Manuscripta Antiqua Bibliothecae Capituli Gnesnensis pro notitia solius Illustrissimi Capituli conscripta per Anzelmum Adalbertum Brodziszewski Suffraganeum et Canonicum Gnesn. Gnesna 1846 r.”⁴⁰⁶. Na czterech kartach pod kolejnymi numerami od 1—121, którymi manuskrypty również osygnował, opisał 123 rękopisy (adligaty nry: 52ab oraz 119ab) w 10 kolejno następujących — choć nie zawsze wyraźnie zaznaczonych — grupach rzeczowych:

Lp.	Grupa rzeczowa	Nry (sygnatury)
1	Mszaly	1— 10
2	„Antiphonaria cum Notis musicis horalibus”	11— 18
3	Sacra Scriptura	19— 20
4	„Expositiones” (do Ksiąg Pisma św.)	21— 34
5	Erewiarze, lekcjonarze	35— 37
6	Conciones	38— 48
7	Teologia moralna, dogmat., ascetyczna	49— 62
8	Prawo kanoniczne	63— 96
9	„Libri Sententiarum”	97—101
10	„Libri praeiosissimi”	102—121

Na treść szczegółowych opisów składa się numer kolejny pozycji (zarazem sygnatura naniesiona ręką bpa Brodziszewskiego na opisanie pod tym numerem dzieło)⁴⁰⁷, tytuł, materiał, format, oprawa, zaznaczenie części, proveniencja, dane historyczne dotyczące fundatora bądź czasu powstania manuskryptu, czasem po skrócie „NB” notki szczegółowe⁴⁰⁸.

Z tego samego czasu zachowało się pięć foliowanych kart (189—192, 194 = składka i luźna karta), pochodzących, jak na to wskazuje foliacja, z jakiejś objętościowo pokaźnej, prawdopodobnie oprawionej książki⁴⁰⁹. Wszystkie karty są zapisane ręką bpa Brodziszewskiego. Na k. 189 opisano ze wszystkimi detalami trzy rękopisy gnieźnieńskie, mianowicie: 1) „Synodus Calisiensis sub Nicolao Trąba”, 2) „Ius antiquum Teutonicum (lingua germanica) [...] a. 1256” oraz 3) „Liber Juris Theutonicum [...] in latinum translatus [...] 1359”. Na k. 192 opisano szczegółowo: „Libri liturgici Rituum ac Caeremoniarum Ecclesiasticarum Ecclesiae Cathedralis

⁴⁰⁶ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb., Teczka: „Brodziszewski — Biblioteka” (bez sygn.): „Manuscripta Antiqua Bibliothecae Capituli Gnesnensis pro notitia solius illustrissimi Capituli conscripta per Anzelmum Adalbertum Brodziszewski Suffraganeum et Canonicum Gnesn. Gnesna 1846 r.”, papier fabryczny, 2°, kart 6, w tym 2 nie zapis., bez opr.

⁴⁰⁷ Stwierdzono z autopsji.

⁴⁰⁸ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb., Teczka: „Brodziszewski — Biblioteka” (bez sygn.): „Manuscripta Antiqua Bibliothecae Capituli [...]” k. 4: „Mona attendenda. Anno 1846 conscripsit fideliter Brodziszewski Suffraganeus et Canonic. Gnesn. a) Omnes supra dicti Libri conscripti sunt literis gothicis, nisi aliter in specificatione illorum superius admonitum fuit. b) Ubi non fuit admonitum, quod sit liber membraneus aut papyraceus, ibi semper liber pro papyraces summendus est. c) Ubi subducta est linea, ibi semper liber tali modo signatus pro vere antiquo — vel antiquissimo, aut alias praetioso et praetiosissimo, ac ideo conservando diligentissimae reputandus est. Manuscripta recentiora et supra saeculum unum vix ascendencia hic non recensentur”.

⁴⁰⁹ Tamże (bez sygn.) 2°, k. 189: „Manuscripta” k. 192: „Libri liturgici Rituum ac Caeremoniarum Ecclesiasticarum Ecclesiae Cathedralis Gnesnensis”, k. 194: „Autorowie klasyczni, starożytni, którzy się znajdują w bibliotece kapitulnej Gnieźnieńskiej”.

Gnesnensis". W dwudziestu dwóch kolejnych, nie numerowanych, pozycjach ujęto 23 dzieła (klocek) w 35 woluminach, wydanych na przestrzeni czasu od początku XVI aż po koniec XVIII wieku. Znalazł się tu też jeden manuskrypt z XV stulecia, zapisany jako: „MS Directorium Divini Officii”. „Autorowie klasyczni starożytni, którzy się znajdują w Bibliotece Kapitulnej Gnieźnieńskiej” są opisani (tytuł, autor, format, ilość tomów) na obu stronach karty 194. Pod 95 nie numerowanymi pozycjami zarejestrowano 124 woluminy tych dzieł.

W marcu 1847 roku, na kilkakrotne wezwanie władzy pruskiej i jej uporczywe domaganie się, aby wykaz wszystkich rękopisów znajdujących się w gnieźnieńskiej Bibliotece Katedralnej był jak najspieszniej dostarczony do Królewskiej Biblioteki w Berlinie⁴¹⁰, ks. Jan Zienkiewicz sporządził z polecenia kapituły nowy rejestr rękopisów, który z kolei przesłano bibliotece berlińskiej⁴¹¹. Jego „Index Codicum Manuscriptorum, qui in Bibliotheca Capituli Gnesnensis reperiuntur”⁴¹², zawiera tyle samo pozycji (121) i podaje opisy rękopisów w identycznej kolejności, co o rok wcześniej rejestr manuskryptów, sporządzony przez bpa A. Brodziszewskiego. Nie jest to jednak jego wierna kopia. Różnica tkwi w wyraźnym i szczegółowym podziale na grupy rzeczowe:

„I. Missalia”	nry 1— 10
„II. Antiphonaria”	„ 11— 18
„III. Alii Codices Manuscripti”	
„A. S. Scriptura”	„ 19— 48
„B. Theologia”	„ 49— 62
„C. Jus Canonicum”	„ 63— 96
„D. Commentaria”	„ 97—101
„IV. Varii codices manuscr.”	„ 102—121

oraz w odmiennej redakcji not bibliograficznych, które są związane, choć uwzględniają wszystkie elementy zawarte w poszczególnych opisach bpa Brodziszewskiego. Ponadto przy większości pozycji (66) przed numerem kolejnym (sygnaturą) znajdują się krzyżyki, które, zdaniem autora, w odpisie rejestru dla władz pruskich należy opuścić. Miały one bowiem znaczenie „potrzebne i pożądane” tylko w samej — ówczesnej — Bibliotece⁴¹³.

W nocie po ostatnim opisie ks. Zienkiewicz zaznaczył, że późniejszych manuskryptów, to jest takich, które nie mają ponad sto lat („qui supra saeculum unum non ascendunt”) nie rejestrował.

Zachował się też roboczy egzemplarz innego rejestru rękopisów, ze szczególnym, opisowym tytułem: „Biblyoteka MSS czyli Rękopisy pergaminowe prawdziwie starożytne — częścią papierowe i volante manu conscriptae — znajdujące

⁴¹⁰ AAG, ACap. III. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. K 11 k. 19: „Berlin den 4. Juli 1846, Ministerium der geistlichen [...] Ladenberg”, tamże k. 18 (4.VIII.1846), 20 (16.X, 5.XI.1846), 22 (16.II, 3.III.1847).

⁴¹¹ Tamże, sygn. K 11 k. 23: „J. X. Sekret. Kapituły zwracam w załączeniu korespondencyo o wykaz rękopismów w bibliotece kapitulnej tu w Gnieźnie znajdujących się. Sporządzony przeze mnie nowy wykaz dołączam i sędzę, że w tym sposobie skreślony, może być teraz władzy, która Kapitułę wezwała, zakomunikowany. W wykazie przeze mnie sporządzonym znajdują się na boku krzyżyki, lecz takowe przy mundowaniu opuszcza się, bo tylko do wiadomości tu w miescu są potrzebne i pożądane. Wykaz dawny tymczasem zatrzymałem. W Gnieźnie dnia 3 marca 1847. X. Zienkiewicz”.

⁴¹² Tamże, sygn. K 11 k. 24—30, również AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Index Codicum Manuscriptorum, qui in bibliothecam Capituli Gnesnensis reperiuntur. Comparavit Joannes Zienkiewicz, canonicus bibliothecarius 1847” (bez sygn.), 2°, kart 12 (maszynopis), opr. skóra — XX w.

⁴¹³ AAG, ACap. II. „Biblioteka Kapitulna”, sygn. B 11 k. 23.

się w Bibliotece Kapitulnej w Kościele Katedralnym w Gnieźnie. Tu przez X. Brodziszewskiego w Roku 1849, tu zakonotowane; jest ich wszystkich 129, dosłownie sto dwadzieścia dziewięć⁴¹⁴. Na kartach 3—5 znajduje się: „1. Cathalogus Librorum Antiquorum Manuscriptorum in Bibliotheca Capitulari Ecclesiae Archicathedralis Gnesnensis hucusque conservatorum”. Zawiera łacińskie, szczegółowe opisy (z omówieniem zdobień i cech indywidualnych) 129 kolejno numerowanych manuskryptów. Podpada zgodność numeracji z rejestrami z 1846 i 1847 roku. Niezależnie od numeru-sygnatury rozpoczynającego każdy opis, na końcu tegoż, umieszczone są symbole literowe (np. „1. Missale [...] F”), informujące chyba o przynależności do określonego działu lub regału. Za kartą 3 rejestru wszyto na opak jeszcze jedną dodatkową (3a). Zawiera ona uzupełnienia w języku polskim do niektórych, już opisanych rękopisów, wskazanych przez symbol literowy. Nagłówek: „2. Historici Poloniae” i 16 not bibliograficznych (do dzieł drukowanych) z uwzględnieniem wszystkich danych typograficznych wpisał bp Brodziszewski na kartach 5v—6r, zaś na k. 6v znajdują się łacińskie opisy dalszych 3 manuskryptów. Tak więc liczba ich wzrosła do 132. Na k. 8 z nagłówkiem: „3. Ex antecedenti Charta et Pagina Manuscriptorum” znów wpisano uzupełnienia do rękopisów poprzednio opisanych. Ręka bpa Brodziszewskiego też zapisała na karcie 9 pod numerami od 1 do 20: „4. Te Xiążki następujące objęte w Katalogu Xiążek po ś. p. zmarłym Kanoniku X. Wałkowskim (7.XII.1865)”. Na następnej 10-ej karcie zostały one — tym razem w liczbie 24 — ponownie szczegółowo opisane, z uwzględnieniem ceny⁴¹⁵, przez ks. Jana Zienkiewicza, o czym tak w nagłówku informuje: „5. Następujące dzieła z zbioru książek ś. p. X. Kan. Wałkowskiego wybrane i do biblioteki kapitulnej zakupione zostały. Gniezno 27.XIII.1865. X. Zienkiewicz”.

Inny spis, bez żadnego określenia jakiego zbioru dzieł dotyczy, sporządził bp A. Brodziszewski (pismo) w końcu lat czterdziestych XIX wieku⁴¹⁶. Obejmuje 62 opisy bibliograficzne druków wydanych od 1470 do 1822 roku. Ujęto w nim druki ze stuleci:

XV wiek	—	7 pozycji
XVI „	—	32 „
XVII „	—	7 „
XVIII „	—	2 „
XIX „	—	1 „
oraz brak r. w.	—	13 „

Razem 62 pozycje.

Każdy opis jest poprzedzony numerem saltans (najniższy 2 — najwyższy 1066), który zapewne stanowił sygnaturę opisywanego dzieła. Analiza treściowa tytułów wskazuje na przynależność dzieł do różnych działów. Najwięcej jest dzieł o treści teologicznej. Wszędzie zachodzi język łaciński, a w jednym przypadku także hebrajski i grecki (słownik).

„Spis książek należących do biblioteki Kościoła (kościelnej) w Tursku sporzą-

⁴¹⁴ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. Teczka „Akta dotyczące się biblioteki” (bez sygn.), „Bibliotheca MSS czyli Rękopisy [...]”, poszyt, papier czerpany i fabryczny, 2° i 8°, kart 12, opr. obwoluta z grubego papieru czerpanego, rysunki bpa Brodziszewskiego.

⁴¹⁵ Tamże k. 9v, po poz. 20 uwagi bpa W. Brodziszewskiego dotyczące wartości (ważności) tych książek, następnie nota kanonika J. Zienkiewicza, że Kapituła zezwala na ich zakup.

⁴¹⁶ AAG, Arch. i Bibl. Teczka „Materiały do dziejów” (bez sygn. — dawne ACap I, sygn. G 6 nr 2): „2. Biblia hebraica et graeca [...]”, spis z 1849? roku sporządzony ręką bpa W. Brodziszewskiego, niemal identyczny z nieco wcześniejszym — por. tekst przypis 385.

dzony w grudniu 1867. X. Basiński⁴¹⁷ przejęty został wraz z księgozbiorem przez Bibliotekę Katedralną we wrześniu 1965 roku. Skryptor, proboszcz Tomasz Basiński, na ośmiu kartach, w kolejnych, numerowanych następujących dwunastu grupach rzeczowych, opisał skrótowo 273 pozycje (283 woluminy). Przy poszczególnych opisach dał numerus currens, wspólny dla wszystkich grup:

„I. Scriptura sacra”	poz.	1— 7
„II. Dogmatica”	”	8— 23
„III. Theologia moralis”	”	24— 50
„IV. Ius canonicum”	”	51— 57
„V. O Sakram. pokuty”	”	58— 69
„VI. Historia kościelna”	”	70— 78
„VII. Patrystyka”	”	79— 82
„VIII. Ritus”	”	83— 90
„IX. Medytacje”	”	91—125
„X. Conciones”	”	126—192
„XI. Miscellanea theologica”	”	193—209
„XII. Miscellanea diversi generis”	”	210—273

Poszczególne notki bibliograficzne stanowią: numer kolejny, tytuł, autor, miejsce i rok wydania (tylko dwukrotnie) oraz ilość tomów.

„Katalog Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie z 1877 roku” jest imponującym dziełem ks. Jana Korytkowskiego. Zarejestrował cały ówczesny księgozbiór „Biblioteki Kapitulnej”⁴¹⁸. Jest to pierwszy z zachowanych spisów, sporządzony ściśle według wytyczonych przez samego autora założeń, których konsekwentnie od początku do końca przestrzegał. Jest to katalog działowo-systematyczny, jasny i przejrzysty, uwzględniający w związku, schematycznej, wpisanej w rubryki (na dwu stronach) notatce bibliograficznej wszystkie dające się uchwycić dane formalne i indywidualne opisywanego dzieła. Każda dyscyplina jest oznaczona własnym znakiem w postaci kolejnej majuskuły alfabetu łacińskiego. Jest ich w sumie 28. W obrębie poszczególnych grup rzeczowych zastosowano układ alfabetyczny według autorów lub tytułów, z wpisaniem na początku opisu numeru kolejnego z danej grupy (pozycji). Sygnatura, zgodnie ze znakiem umieszczonym na książce, jest wpisana w oddzielnej rubryce z napisem: „Znak książki”. Notatkę bibliograficzną wpisana w osiem kolejnych rubryk stanowią: 1. Numer bieżący, 2. Autor (nazwisko, imię, tytuły lub godność) i tytuł dzieła, 3. Miejsce wydania, 4. Rok wydania, 5. Format książki, 6. Ilość tomów, 7. Znak książki (literowy i cyfrowy), 8. Uwagi (proweniencje, legaty, kupno itp.). Klocki ks. Korytkowski rejestrował niemal zawsze tylko pod pierwszym dziełem, pomijając następne.

Katalog ten był zasadniczą pomocą przy układzie księgozbioru i korzystano z niego przez długi czas. Uzupełniano go też nowymi nabytkami — jak na to wskazuje charakter pisma ks. Karola Kiełczewskiego⁴¹⁹ i ks. Leona Formanowicza. Ten ostatni w rubryce „Uwagi” naniósł także wiele cennych uzupełnień, głównie przy pozycjach odnoszących się do rękopisów, inkunabułów oraz poloników XVI-wiecznych.

Katalog ujmuje w sumie 6688 pozycji, co stanowi 6734 dzieła (46 z klocków)

⁴¹⁷ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Spis książek należących do biblioteki kościoła (kościelnej) w Tursku sporządzony w Grudniu 1867. X. Basiński” (bez sygn.), papier fabr., 2°, opr. obwoluta.

⁴¹⁸ Tamże, „Korytkowski Jan, Katalog Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie z 1877 roku” (bez sygn.), 2°, stron 2210, opr. płsk., 8 guzów mosiężnych (XIX w.). Katalog kartkowy opracowany przez ks. Korytkowskiego nie zachował się — por. Korytkowski, Prałaci, t. 1 s. 510.

⁴¹⁹ Kiełczewski Karol (1867—1932), święcenia 1893, kanonik 1930 (AAG, Kartoteka personalna).

w 3602 woluminach, w tym 247 rękopisów, 129 inkunabułów i 153 polonika szesnastowieczne. Ilościowo na poszczególne grupy rzeczowe przypada:

Lp. grupy	Nazwa grupy rzeczowej	na ss. spisu	ilość poz.	ilość wolum.	w tym		
					MSS	PL	Inc.
1	„A. Teologia dogmatyczna i moralna	1—40	282+4	378	2	7	17
2	„B. Apologetyka i polemika”	47—95	273+1	288	1	10	1
3	„C. Pismo święte”	100—143	287	403	4	2	10
4	„D. Katecheza”	150—161	70	77	—	1	1
5	„E. Historia Kościoła Powszechnego”	162—195	215	397	—	1	1
6	„F. Historia Kościoła Polskiego”	200—235	402+3	420	2	7	—
7	„G. Prawo kościelne i Synody”	240—327	597+1	962	1	9	25
8	„H. Ascetyka”	334—375	307	316	—	3	9
9	„I. Liturgia”	378—405	219+2	246	8	11	5
10	„K. Patrologia”	410—429	146	204	—	2	8
11	„L. Kazania”	436—579	744	854	8	12	13
12	„Ł. Teologia pastoralna”	580—591	60+1	74	—	2	—
13	„M. Filozofia”	596—625	244	284	—	13	10
14	„N. Historia świecka”	620—665	276	402	—	3	6
15	„O. Jeografia”	670—695	177	247	1	—	—
16	„P. Dykcyjonarze”	700—711	82	147	—	—	3
17	„Q. Prawo świeckie”	716—759	369	431	—	1	10
18	„R. Klasycy łacińscy i greccy”	764—793	292	318	—	4	4
19	„S. Wymowa i poezja”	798—811	128+4	132	3	2	3
20	„T. Astronomia, fizyka, matematyka etc.”	816—834	169+2	180	3	4	2
21	„U. Historia naturalna”	837—846	82	100	1	—	—
22	„V. Medycyna, chirurgia i aptekarstwo”	851—878	260	268	13	4	1
23	„X. Starożytności”	883—892	62	94	—	—	—
24	„Y. Książki szkolne”	895—901	173	174	—	1	—
25	„Z. Różne książki polskie”	906—991	515+28	591	3	54	—
26	„MS. Rękopisma”	1000—1037	195	197	—	—	—
27	„AA. Pisma peryodyczne”	1044—1053	61	412	—	—	—
28	„BB. Statystyka”	1068—1069	1	1	—	—	—
Razem			6688+46	8602	247	153	129

Pierwszy drukowany gnieźnieński katalog biblioteczny ukazał się w 1904 roku. Jest to „Katalog rękopisów Biblioteki Seminaryjnej w Gnieźnie aż do wieku XVI włącznie”⁴²⁰, opracowany przez prefekta biblioteki Gnieźnieńskiego Seminarium Duchownego ks. Tadeusza Trzcńskiego, przy wydatnym współudziale ks. Arkadiusza Lisieckiego. W porządku chronologicznym zarejestrowano kolejno — po znaku MS — 49 manuskryptów. „Zasób rękopisów (ówczesnej) biblioteki Seminarium Gnieźnieńskiego składa się — jak podaje ks. Trzcński — po większej części z okazów mniej wartościowych bibliotek różnych skasowanych klasztorów wielkopolskich, mianowicie opactw benedyktyńskich w Lubiniu i Mogilnie, Cystersów w Pa-

⁴²⁰ Trzcński Tadeusz, A[rkadiusz] L[isiecki], Krótkie wiadomości z bibliotek gnieźnieńskich. II. Katalog rękopisów Biblioteki Seminaryjnej w Gnieźnie aż do wieku XV włącznie, Poznań 1904, odbitka z „Przeglądu Kościelnego”, t. 6, 8°, s. 42, opr. obwoluta.

radyżu i konwentu franciszkańskiego w Gnieźnie. Co cenniejsze rękopisy zabrano do Królewskiej Biblioteki w Berlinie”⁴²¹.

W porządku chronologicznym zarejestrowano tu kolejno, po znaku MS, 49 manuskryptów od XIV (1382) do XVI (1599) wieku. Numerus currens wraz z symbolem MS jest zarazem sygnaturą opisanego rękopisu. Poszczególne opisy zredagowano zgodnie z formularzem i instrukcją: „Wskazówki do inwentaryzacji rękopisów”, które z polecenia Komisji Literackiej Akademii Umiejętności ułożył i wydał drukiem w 1903 roku Adam Chmiel⁴²².

W 1909 roku ukazało się ponowne wydanie powyższego Katalogu w tym samym opracowaniu, ale poszerzone o dalsze rękopisy aż po rok 1725 włącznie. Ilość numerów kolejnych — a więc ilość rejestrowanych tą samą metodą manuskryptów — wzrosła do liczby 159⁴²³.

W roku 1910 ks. T. Trzcziński wydał „Katalog rękopisów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie aż do początku wieku XVI”⁴²⁴. Opracował go według tych samych reguł — z małymi odchyleniami — co poprzednie, wyżej wzmiankowane katalogi rękopisów z księgozbioru Seminarium Duchownego. Katalog w chronologicznym porządku rejestruje ogółem 125 rękopisów. Wysunięty po znaku MS na lewy margines numerus saltans jest sygnaturą opisanego dzieła nadaną przez ks. Jana Korytkowskiego⁴²⁵. Na końcu autor zamieścił zestawienie (skorowidz) rękopisów według sygnatur, ułożonych kolejno, z podaniem czasu powstania dzieła oraz strony, na której opis się znajduje. W ciągłości numeracji brakuje 74 różnych numerów. Są to sygnatury manuskryptów późniejszych. Dwa bardzo cenne rękopisy: „Codex aureus” z XII wieku oraz Biblia pięknie iluminowana (z 1414 roku są w Katalogu opisane, z zaznaczeniem, że nie mają sygnatury⁴²⁶).

W roku 1930 ks. L. Formanowicz wydał drukiem: „Katalog druków polskich XVI-go wieku Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie”⁴²⁷. Opracowany według nowoczesnych, międzynarodowych wymogów bibliotecznych obejmuje 426 numerów kolejnych, w których opisano 565 druków⁴²⁸. Katalog jest ułożony alfabetycznie według haseł autorskich lub tytułowych. Poszczególne opisy zawierają po hasle: numer kolejny pozycji, skrócony opis bibliograficzny (tytuł, miejsce, drukarz i rok wydania, format), cytata bibliograficzną (Estreicher, Wierzbowski, Piekarski i in.), ilość egzemplarzy — kolejno z omówieniem cech indywidualnych (defekt, proveniencja łącznie z danymi biograficznymi albo historycznymi odnoszącymi się do osób lub instytucji, odsyłacz do pozycji, w której dana proveniencja w Katalogu została już omówiona. Oprawę uwzględniano tylko w przypadku znajdującego się na niej superekslibrisu), sygnaturę dzieła. Oprócz odsyłaczy imiennych lub tytułowych w tekście, Katalog posiada na końcu: 1) Spis według drukarzy (Alfabetyczny

⁴²¹ Tamże s. 2.

⁴²² Chmiel Adam, Wskazówki do inwentaryzacji rękopisów. Ułożył z polecenia Komisji Literackiej Akademii Umiejętności [...], Kraków 1903.

⁴²³ Trzcziński T., [A. Lisiecki], Biblioteka Seminarium Duchownego w Gnieźnie. I. Katalog rękopisów aż do roku 1725, Poznań 1909, 8°, s. 80, opr. obwoluta.

⁴²⁴ Trzcziński T., Katalog rękopisów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie aż do początku wieku XVI, Poznań 1910, 8°, stron XVI + 136, opr. płpł.

⁴²⁵ Korytkowski, Prałaci, t. 1, s. 510.

⁴²⁶ Oznaczono je dopiero w latach sześćdziesiątych XX wieku: Złoty kodeks — Ms 1a, Biblia z 1414 r. — Ms 142.

⁴²⁷ Formanowicz L., Katalog druków polskich XVI-go wieku Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie. Oprac. [...], Poznań 1930, 8°, stron 115.

⁴²⁸ Od 1960 r. wpisano odręcznie dalszych 39 egz. W 1975 roku ogólna suma poloników XVI-wiecznych zapisanych w Katalogu wynosiła 604 druki — z ciągłą tendencją wzrostu.

spis miast, w ich obrębie alfabetyczny spis drukarzy); 2) Alfabetyczny wykaz proveniencji oraz 3) Konkordancje sygnatur z numerami odnośnych pozycji katalogowych.

Książd L. Formanowicz w 1939 roku wydał zeszyt 1 „Katalogu inkunabułów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie”⁴²⁰. Obejmuje w nim hasła od „Abbas” do „Palude”. Autor skrupulatnie i ze znanstwem (od 1928 roku ciągły kontakt z Komisją i Redakcją „Gesamtkatalog des Wiegendrucke” w Berlinie) opisał 444 egzemplarze w 407 pozycjach Katalogu, ułożonego alfabetycznie według haseł autorskich lub tytułowych. W opisie, po skróconej notatce bibliograficznej, ks. L. Formanowicz zamieszcza wszystkie możliwie dostępne cytaty (numery) podstawowej bibliografii (włącznie z GW — Gesamtkatalog des Wiegendrucke). Po nich zaznacza cechy indywidualne opisywanego druku w następującej kolejności: defekty, zdobienia (rodzaj), oprawa (czas, rodzaj, materiał, technika, stan), proveniencje (z notą biograficzną lub historyczną), adligaty — z określeniem rodzaju (rękopis, druk z wieku ...) i na końcu sygnatura opisanego dzieła.

Zeszyt drugi, z zamieszczonym na końcu wykazem numerów podstawowej bibliografii oraz konkordancją sygnatur z numerami Katalogu (dla obu zeszytów), oddany do druku tuż przed wybuchem drugiej wojny światowej, nie ukazał się⁴³⁰. Odtworzył go po żmudnych dociekaniach i wydał w 1969 roku ks. Julian Wojtkowski. Jego „Rekonstrukcja drugiego zeszytu Katalogu inkunabułów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie księdza Leona Formanowicza”⁴³¹ obejmuje numery od 408 do 557, to jest 150 pozycji katalogowych, w których zostały opisane (według wzoru z zeszytu 1) 228 egzemplarzy oraz indeksy do obu zeszytów już w opracowaniu własnym ks. J. Wojtkowskiego. Są to: 1) Wykaz inkunabułów według miast i drukarzy; 2) Wykaz numerów podstawowej bibliografii (Gesamtkatalog, Hain, Copinger, inne bibliografie, pozycje bez bibliografii); 3) Konkordancja sygnatur z numerami Katalogu; 4) Wykaz właścicieli (nazwisko lub imiona kolejnych posiadaczy inkunabułu, a także osób postronnych, wymienionych w notatkach proveniencyjnych czy innych zapiskach); 5) Postłowie — z cennymi wyjaśnieniami oraz 6) Summariusz po łacinie w tłumaczeniu ks. J. Wojtkowskiego.

W obu zeszytach zarejestrowano wszystkie druki XIV-wieczne, należące do tzw. „zespołu kapitulnego”. Jest ich łącznie 557 numerów (pozycji) katalogowych, w których opisano 672 egzemplarze znajdujące się w 430 woluminach. W „Postłowiu” ks. J. Wojtkowski podaje, że przy rekonstrukcji drugiego zeszytu w magazynie (po wędrowkach wojennych) nie odnalazł 16 woluminów, zawierających 19 inkunabułów z tego zespołu (w tym 6 dubletów). Zatem straty wojenne w tym zespole wynoszą około 4 procent. Aktualnie stan tego zespołu wyraża się liczbami: 544 druki w 653 egzemplarzach, znajdujących się w 414 woluminach (klocki).

Oprócz inkunabułów przynależących do tzw. „zespołu kapitulnego” gnieźnieńska Biblioteka Katedralna od lat dwudziestych XIX stulecia przechowuje — za sprawą ks. L. Formanowicza — także duży zbiór inkunabułów z tzw. „zespołu seminaryjnego”. „Katalog inkunabułów zespołu seminaryjnego Biblioteki Katedral-

⁴²⁰ Formanowicz L., Katalog inkunabułów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie, oprac. ks. [...] z. 1, Poznań 1939, 8°, s. 96.

⁴³⁰ W czerwcu 1973 roku odnalazł się odpis oddanego do druku zeszytu drugiego, zob. AAG, Arch. Bibl. „Formanowicz Leon — teczki nr 4, 4a, 5: Katalog inkunabułów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie, Zeszyt II” oraz roboczy katalog kartkowy (alfabetyczny) wszystkich inkunabułów (kartoteka w pracowni).

⁴³¹ Wojtkowski J., Rekonstrukcja drugiego zeszytu Katalogu inkunabułów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie księdza Leona Formanowicza, Lublin 1969, nadd. z „Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych”, t. 18, 8°, stron 44.

nej w Gnieźnie" w opracowaniu Jadwigi Rył został opublikowany w 1972 roku⁴³². W alfabetycznym układzie haseł autorskich lub tytułowych obejmuje 365 numerów katalogowych, w których opisano — tą samą metodą i zgodnie ze schematem opisów, co w wyżej omówionych Katalogach inkunabułów gnieźnieńskich, uzupełniając je nadto cytata Centralnego Katalogu Inkunabułów (CKI) — 442 egzemplarze, zamieszczone w 328 woluminach (adligaty). Po alfabetycznym spisie haseł załączono: I. Wykaz druków według miast i drukarzy, II. Spis nakładców, III. Zestawienie numerów Katalogu z odnośnymi numerami podstawowej bibliografii, IV. Konkordancję sygnatur bibliotecznych z pozycjami Katalogu, V. Wykaz proveniencji (właścicieli) oraz VI. Indeks rzeczowy, odsyłający do pozycji, w których znajdują się: glosy polskie i niemieckie, dane o cenie (dzieł i wszelkiego rodzaju noty kronikarskie, słowniczki, teksty kazań, modlitw itp. Tak więc wszystkie druki XV-wieczne, przechowywane w gnieźnieńskiej Bibliotece Katedralnej, zostały już ujęte w drukowanych katalogach.

Ostatni z drukowanych rejestrów bibliotecznych to „Katalog rękopisów Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie”, opracowany przez kustosa tejże Biblioteki Jadwigę Rył, wydany w 1983 roku⁴³³. Ujęto w nim wszystkie biblioteczne rękopisy zwarte, przechowywane aktualnie w Bibliotece Katedralnej, a więc przynależące niegdyś do: 1° tzw. „Biblioteki Kapitulnej” — wzbogaconej o manuskrypty, które różnymi drogami wpłynęły do Biblioteki Katedralnej po roku 1960 — oraz 2° rękopisy „Biblioteki Seminarium Duchownego w Gnieźnie”, przejęte w depozyt w 1960 roku. W Katalogu, podobnie jak w samych zbiorach (sposób uporządkowania, osygnowania, miejsce przechowania), zachowano odrębność dla tych zbiorów. Wyraża się to przede wszystkim inną numeracją sygnatur. Katalog ułożony według numeru kolejnego sygnatur MS rejestruje: zespół katedralny od numeru 1—601, zespół seminaryjny od numeru 1001—1476⁴³⁴. Dla obu zespołów sporządzono jednolite, szczegółowe opisy katalogowe, zredagowane według: „Wytycznych opracowania rękopisów w Bibliotekach polskich”⁴³⁵. Po spisie wszystkich, aktualnie zachowanych w Bibliotece Katedralnej, manuskryptów zamieszczono indeksy: przedmiotowy, chronologiczny, językowy, proveniencyjny, autorów, skryptorów, imion i nazw geograficznych oraz wykaz sygnatur inkunabułów i poloników XVII-wiecznych, w których także znajdują się rękopisy. Na końcu załączono aneks. Jest to wykaz zaginionych w międzyczasie manuskryptów, sporządzony w oparciu o drukowane katalogi rękopisów w opracowaniu ks. T. Trzcńskiego.

W spisie dotyczącym zespołu katedralnego zarejestrowano 597 manuskryptów zwartych w 600 woluminach, zaś w zespole seminaryjnym opisano 423 pozycje w 425 woluminach⁴³⁶. Stan ogólny zbioru rękopisów zwartych, zarejestrowanych

⁴³² Rył J., Katalog inkunabułów zespołu seminaryjnego Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie, Lublin 1972, nadb. z „Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych”, t. 25, 8°, stron 94. Ks. Formanowicz w latach trzydziestych XX wieku ten zbiór uporządkował i osygnował. Rękopis katalogu przygotowanego do druku odnalazł się dopiero w połowie 1973 roku — zob. AAG, Arch. Bibl. „Formanowicz Leon — teczki nr 12—15: Katalog inkunabułów Biblioteki Seminarium Duchownego w Gnieźnie”. Na teczkach 12 i 13 zapis: „Ks. Rektor otrzymał katalog kartkowy”.

⁴³³ Rył J., Katalog rękopisów Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie, Lublin 1983, nadb. z „Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych”, t. 45—46, 8°, stron 342.

⁴³⁴ Numery 602—1000 zarezerwowano dla przyszłych nabytków Biblioteki Katedralnej.

⁴³⁵ Wytyczne opracowania rękopisów w bibliotekach polskich, Wrocław 1955.

⁴³⁶ Stosunkowo duża rozbieżność w porównaniu z ostatnim numerem-sygnaturą w zespole seminaryjnym wynika stąd, że oprócz 15 pozycji zaginionych 38 dalszych manuskryptów, należących niegdyś do konwentu franciszkanów w Gnieźnie.

w powyższym Katalogu, wyraża się liczbami: 1020 opisanych pozycji (numerów), zawartych w 1025 woluminach. Dzieł rękopiśmiennych jest znacznie więcej, ponieważ niektóre numery to klocki, zawierające wiele, niezależnych od siebie utworów (nie dotyczy to zbiorów kazań).

Ponadto Biblioteka Katedralna posiada także szczegółowe karty inwentarzowe do wszystkich rękopisów obu zespołów, zaprowadzone po roku 1960-tym⁴³⁷. Na czterech stronach formatu in folio, w 32 punktach z odpowiednim nadrukiem treściowym, zarejestrowano każdy pojedynczy manuskrypt, z uwzględnieniem wszystkich detali formalnych (włącznie z incipitem i explicitem do poszczególnych utworów) jak i cech indywidualnych.

Równocześnie z opracowywaniem kart inwentarzowych rękopisów gnieźnieńskich sporządzano do nich katalog kartkowy (format międzynarodowy), ułożony alfabetycznie według autorów lub tytułów ze wszystkimi odsyłaczami osobowymi i miejscowymi⁴³⁸.

Aktualnie Biblioteka Katedralna posiada także katalogi kartkowe oraz spisy inwentarzowe — stopniowo opracowywane, bądź przejęte z księgozbiorami (zespołami) — do różnorodnych zbiorów specjalnych. Są to — biorąc kolejno ze względu na czas ich powstania lub przejęcia wraz ze zbiorami:

1. Inwentarz kartkowy muzykaliów gnieźnieńskich z incipitami nutowymi, opracowany w 1957 roku przez ks. W. Zientarskiego. Katalogiem alfabetycznym objęto w 441 numerach (pozycjach) 595 utworów muzycznych z XVIII, XIX i początku XX wieku⁴³⁹.

2. Katalog kartkowy — alfabetyczny i działowy — biblioteki podręcznej, zapoczątkowany w 1961 roku. W 1975 roku obejmował 626 sygnatur — łącznie 830 woluminów. Ten zbiór ilościowo ciągle się pomnaża. W ówczesnym katalogu działowym wyodrębniono grupy:

A. Periodica	F. Słowniki
B. Źródła	G. Katalogi
C. Monografie osobowe i rzeczowe	H. Ikonografia
D. Bibliografie	I. Bibliotekarstwo, drukarstwo, historia sztuki, musicalia ⁴⁴⁰ .
E. Nauki pomocnicze historii	

Zbiór ten posiada także odręcznie spisany inwentarz według numeru kolejnego od 1—626, stanowiącego zarazem sygnaturę (do r. 1980). Po nim skrócony opis bibliograficzny⁴⁴¹.

nie, wydano w połowie lat siedemdziesiątych XX wieku tymże franciszkanom, z polecenia ordynariusza Prymasa Stefana Wyszyńskiego.

⁴³⁷ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Karty inwentarzowe rękopisów zespołu katedralnego nr 1—601” (bez sygn.); „Karty inwentarzowe rękopisów zespołu seminaryjnego nry 1001—1476” (bez sygn.).

⁴³⁸ Tamże. „Katalog kartkowy alfabetyczny rękopisów zespołu katedralnego” (czytelnia), „Katalog kartkowy alfabetyczny rękopisów zespołu seminaryjnego” (czytelnia).

⁴³⁹ Tamże „Muzykalia Gnieźnieńskie. Inwentarz kartkowy z incipitami nutowymi” (pracownia); por. Aleksandrowicz M., Rył J., Zientarski W., Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie w: Dzieje Poznania i Województwa Poznańskiego (w granicach z 1974 r.), Informator o materiałach archiwalnych, t. 2. Opracowanie zbiorowe pod red. Czesława Skopowskiego, Warszawa 1982 s. 234.

⁴⁴⁰ AAG, Bibl. Katedr. „Katalog kartkowy alfabetyczny i działowy księgozbioru biblioteki podręcznej” (czytelnia i pracownia). W roku 1981 katalog działowy przemianowano na przedmiotowy.

⁴⁴¹ Tamże, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Księgozbiór podręczny. Inwentarz”. 2° (bez sygn.). Numer kolejny powyższego inwentarza stanowi sygnaturę dzieła do roku 1980, kiedy to nastąpiła reorganizacja całego księgozbioru podręcznego oraz służbowego. Trzeba zaznaczyć, że ani powyższy inwentarz, ani ów-

3. Katalog kartkowy (format międzynarodowy) ksiąg przejętych wraz z kartoteką ze Strzelna w maju 1961 roku⁴⁴², ułożony według numerów kolejnych w obrębie następujących, określonych symbolami literowymi, grup rzeczowych:

A	— Ascetyka (ogólnie)	nry	1—116
B	— Pismo św. i komentarze	"	1— 15
H	— Teologia moralna i dogmatyczna	"	1— 83
Hm	— Kazania, rozmyślenia, nauki rekolekcyjne	"	1—250
L	— Księgi liturgiczne (brewiarze, mszały, ceremoniały, officia itp.)	"	1— 84
M	— Dzieła ascetyczne (zakonne) i mistyka	"	1—113
V'	— Różne (teolog., ascet., prawo kanon., słowniki, pamiętniki, historia Kościoła i powszechna itp.)	"	1—204
S	— Rękopisy	"	1— 57
		Razem	922

W opisach ograniczono się jedynie do podania skróconej notki bibliograficznej, symbolu działu oraz numeru kolejnego.

4. „Katalog kartkowy ksiąg przejętych z dekanatu pleszewskiego”⁴⁴³ sporządziła w 1963 roku s. Juwencja Rehmus. Karty (format międzynarodowy) ze skróconym opisem bibliograficznym, proveniencją i dawną sygnaturą ułożono według numerus currens w następujących, oznaczonych kolejną majuskułą alfabety, grupach przedmiotowych:

A	— Teologia dogmatyczna	nry	1— 21
B	— Teologia moralna	"	1— 16
C	— Prawo	"	1— 9
D	— Historia	"	1— 56
E	— Teologia pastoralna	"	1— 17
F	— Homiletyka	"	1—230
G	— Egzegeza	"	1— 21
H	— Ascetyka	"	1— 23
I	— Filozofia	"	1— 10
K	— Varia (słowniki, gramatyka, pamiętniki, klasyka, geografia, dydaktyka, psychologia itp.)	"	1— 91
		Razem	494

5. „Katalog kartkowy ksiąg przejętych z parafii św. Michała — Gniezno”⁴⁴⁴ w 1964 roku, sporządzili w 1965 klerycy z Gnieźnieńskiego Seminarium Duchownego, w ramach dorocznych praktyk w Archiwum Archidiecezjalnym. Jest to spis prowizoryczny, uwzględniający tylko skrócony opis bibliograficzny. Karty ułożono według kolejno rejestrowanych woluminów od numeru 1—88.

6. „Katalog kartkowy ksiąg przejętych w 1965 roku z Turska”⁴⁴⁵. Jest to również spis prowizoryczny, wykonany w ramach praktyk kleryckich. Karty ze skróconym opisem, znakiem „T” oraz numerem rejestracji ułożono według numerus currens — łącznie 145 druków. Pobeżna analiza treściowa pozwala je zaszerogować głównie do działu teologicznego. Najwięcej jest zbiorów kazań oraz dzieł o te-

czesny katalog kartkowy nie uwzględniały bogatego, ilościowo dorównującego księgozbiorowi podręcznemu, zasobu służbowego, stanowiącego warsztat pracy pracowników AAG. Były to przede wszystkim specjalistyczne bibliografie, katalogi, encyklopedie, słowniki oraz monografie Gesamtkatalog, Hain, Voulième, PSB itp.).⁴⁴³ AAG, Bibl. Katedr. „Katalog kartkowy ksiąg przejętych (razem z katalogiem) ze Strzelna” (pracownia).

⁴⁴³ Tamże, „Katalog kartkowy ksiąg przejętych z dekanatu pleszewskiego” (pracownia). Księgi przekazał w 1962 roku kanonik metropolitalny ks. Jan Zarembo, od 1963 bp wrocławski.

⁴⁴⁴ Tamże, „Katalog kartkowy ksiąg przejętych z parafii św. Michała — Gniezno” (pracownia).

⁴⁴⁵ Tamże, „Katalog kartkowy ksiąg przejętych w 1965 r. z Turska” (pracownia).

matyce pastoralnej. Znajdują się tu także pojedyncze dzieła z filozofii, gramatyki, geografii i medycyny.

7. Wraz z archiwalnym księgozbiorem seminaryjnym przejęto w 1969 roku katalog kartkowy, alfabetyczny i systematyczny oraz „Inwentarz księgozbioru seminaryjnego”⁴⁴⁶. Wszystkie zostały sporządzone przez Stanisława Puchałę, latynistę, byłego profesora szkół średnich w Gnieźnie. Pracę nad nimi rozpoczął we wrześniu 1962 roku. W redagowaniu opisów starał się — jak sam na początku Inwentarza podaje — „zająć stanowisko środkowe między bibliografią a katalogiem bibliotecznym, wszędzie bliżej tego ostatniego”. W katalogach oraz w trzech oddzielnie oprawnych woluminach Inwentarza, złożonego ze specjalnych kart z drukowanymi na dwóch stronach następującymi rubrykami: 1. Nr inwentarzowy, znak miejsca, 2. Opis jednostki inwentarzowej, 3. Liczba woluminów, 4. Sposób i źródło nabycia, 5. Cena lub wartość, 6. Uwagi: wpisano w pierwszym tomie 5664 (nry 20001—25000 + 21), w drugim 4526 (nry 25001—29104), a w trzecim 1974 (nry 1—1810) druki. W sumie zarejestrowano 12164 druki z XVI do XIX wieku.

8. W 1968 roku rozpoczęto katalogowanie starych druków zasobu katedralnego⁴⁴⁷. Na kartach oprócz szczegółowej notatki bibliograficznej uwzględniono wszystkie cechy indywidualne, wraz z proveniencjami i odręcznymi wpisami.

9. Do spisów bibliecznych trzeba jeszcze zaliczyć „Księgę akcesyjną”⁴⁴⁸, zaprowadzoną w 1960 roku. Wpisuje się do niej w skrócie wszystkie nabytki biblieczne, z zaznaczeniem sposobu nabycia dzieła (kupno, dar, egzemplarz obowiązkowy itp.) oraz:

10. Kartkowy katalog roboczy zachowanych czasopism, ułożony alfabetycznie (rocznikami) według tytułów⁴⁴⁹.

Ponadto z innych spisów dotyczących już specjalistycznych kolekcji Biblioteka posiada:

1. „Inwentarz mikrofilmów”⁴⁵⁰, w którym ujęto 151 pozycji z mikrofilmowanych w 1961—1962 i 1969 roku rękopisów oraz pięciu inkunabułów i pięciu poloników z XVI wieku.

2. Katalog kartkowy oraz „Inwentarz zbioru kartograficznego”, opracowany w latach 1968—1969 przez ks. M. Aleksandrowicza. Ujęto w nich 565 jednostek⁴⁵¹.

3. „Inwentarz fragmentów rękopiśmiennych — pergaminowych. Ms Fragm. A”⁴⁵², zaprowadzony w 1969 roku przez dyrektora AAG ks. W. Zientarskiego. Do roku 1975 opisano w nim szczegółowo pod numerami od 1—310 tyleż fragmentów rękopiśmiennych od XII do XV wieku.

⁴⁴⁶ Tamże, „Katalog kartkowy alfabetyczny księgozbioru seminaryjnego” oraz „Katalog kartkowy systematyczny księgozbioru seminaryjnego” (pracownia); „Inwentarz księgozbioru seminaryjnego, sporządził Stan. Puchała” 2°, t. I nry od 20001—25000 + 21 dodatkowych, t. II nry 25001—29104, t. III: Dublety nry 1—1810 (bez sygn. Inwent., Katal. Służb.).

⁴⁴⁷ Tamże, „Katalog kartkowy alfabetyczny starych druków zespołu katedralnego” (pracownia). Katalogowanie starych druków tymczasowo przerwano na rzecz opracowania wpierw innych, szacowniejszych zbiorów (rękopisy, inkunabuły, archiwalia).

⁴⁴⁸ Tamże, Inwent., Katal. Służb. „Księga akcesyjna Biblioteki Archidiec. Gniezno 1960—1979”, 2°, rękopis (bez sygn.).

⁴⁴⁹ Tamże, „Spis czasopism” (pracownia).

⁴⁵⁰ Tamże, Inwent., Katal. Służb. „Inwentarz Mikrofilmów”, 2°, rkps (pracownia).

⁴⁵¹ Tamże, „Inwentarz zbioru kartograficznego, oprac. ks. M. Aleksandrowicz”, 2°, maszynopis; „Katalog kartkowy zbioru kartograficznego” (czytelnia).

⁴⁵² Tamże, Inwent., Katal. Służb. „Inwentarz fragmentów rękopiśmiennych pergaminowych: Ms Fragm. A”, 2°, rkps (bez sygn.).

Pani Izabela Stasiak wykonała inwentarze do następujących, uporządkowanych kolekcji:

4. „Kolekcja banknotów i zastępczych papierów pieniężnych. Inwentarz: Kol. Bank., Gniezno 1970”⁴⁵³. Ujęto tu według miast i państw, które je wystawiły ponad 400 pozycji. Najstarszy z 1794 roku.

5. „Kolekcja znaczków dobroczynnościowych. Inwentarz: kol. ZDobr. nr 1—187, Gniezno 1970”⁴⁵⁴. Poszczególne jednostkę opisano pod kolejnym numerem bieżącym, który wraz ze skrótem zbioru stanowi sygnaturę.

6. „Ekslibrisy polskie — zebrał ks. L. Formanowicz: Inwentarz, Gniezno 1971”⁴⁵⁵. Szczegółowo opisano (z podaniem właściciela i wykonawcy) 1034 pozycje. Do tej kolekcji p. I. Stasiakowa sporządziła również katalog kartkowy, ułożony — podobnie jak inwentarz — według numeru kolejnego, oraz kartkowy skorowidz nazwisk.

7. „Dokumentacja Ikonograficzna I—V”⁴⁵⁶. W latach 1972—1974, w siedmiu zeszytach zarejestrowano:

Zeszyt 1: „Dokumentacja Ikonograficzna I: „Osoby” nr 1—341,

Zeszyt 2: „Dokumentacja Ikonograficzna I: „Osoby 1. „Fotografie indywidualne” nr 254—1023,

Zeszyt 3: „Dokumentacja Ikonograficzna I: „Osoby: 2. Fotografie zespołowe” nr 1—638,

Zeszyt 4: „Dokumentacja Ikonograficzna II: „Miejscowości” nr 1—218,

Zeszyt 5: „Dokumentacja Ikonograficzna III: „Gniezno” nr 1—312,

Zeszyt 6: „Dokumentacja Ikonograficzna IV: „Albumy” nr 1—369,

Zeszyt 7: „Dokumentacja Ikonograficzna V: „Szttychy — Druki: Obrazy religijne i świeckie” nr 1—308 + 1—164.

Do wszystkich powyżej wymienionych części „Dokumentacji Ikonograficznej” sporządzono kartkowe odsyłacze do osób i miejscowości. Ponadto do działu IV, w którym ujęto albumy, katalog kartkowy ułożono według kolejności sygnatur.

Rozdział IV

KSIEGOZBIÓR BIBLIOTEKI ARCHIWALNO-NAUKOWEJ: ANALIZA FORMALNA I TREŚCIOWA

Rozdział niniejszy ma na celu scharakteryzowanie całokształtu zasobu archiwalno-naukowego gnieźnieńskiej Biblioteki Katedralnej z punktu widzenia podziału formalnego oraz treściowego. Dotyczy to stanu księgozbioru z roku 1975 — dolnej

⁴⁵³ Tamże, „Kolekcja banknotów i zastępczych papierów pieniężnych. Inwentarz: Kol. Bank. Nr 1. Gniezno 1970”, 2°, rkps. (bez sygn.).

⁴⁵⁴ Tamże, „Kolekcja znaczków dobroczynnościowych. Inwentarz: Kol. ZDobr. nr 1—187, Gniezno 1970”, 2°, rkps. (bez sygn.).

⁴⁵⁵ Tamże, „Ekslibrisy Polskie — zebrał ks. L. Formanowicz: Inwentarz. Gniezno 1971”, 2°, rkps. (bez sygn.); również „Katalog kartkowy: Ekslibrisy Polskie” (pracownia).

⁴⁵⁶ Tamże, „Dokumentacja Ikonograficzna I-V (z. 1, I — Osoby, nr 1—341 (1973), z. 2, I — „Osoby 1. Fotografie indywidualne” nry 254—1023 (1973); z. 3, I — „Osoby 2. Fotografie zespołowe” nry 1—638 (1973); z. 4, II — „Miejscowości” nr 1—218 (1973); z. 5, III — „Gniezno” nry 1—312 (1973); z. 6, IV — „Albumy” nry 1—369 (1974) — również katalog kartkowy — z. 7, V — „Szttychy — Druki: Obrazy religijne i świeckie” nry 1—308 + 1—164 (1972), 2°, rkpsy (bez sygn.).

granicy czasowej objętej niniejszą monografią. Danych dostarczyły XIX i XX-wieczne spisy ksiąg, których noty bibliograficzne poddano szczegółowej (wszechstronnej) analizie. Drukowane w XX wieku katalogi rękopisów¹, inkunabułów² oraz poloników szesnastowiecznych³ — łącznie z uzupełnieniami — ułatwiły pracę, pozwalając z całą precyzją określić stan ilościowy, jakościowy i treściowy powyższych zbiorów. Mniej dokładne będą ustalenia dotyczące starych druków, zwłaszcza księgozbioru stanowiącego niegdyś tzw. „bibliotekę kapitulną”, czyli ksiąg od początku znajdujących się w pomieszczeniach katedralnych. Podstawę bowiem do odpowiedniego zakwalifikowania poszczególnych dzieł z tego zasobu stanowił dziewiętnastowieczny Katalog ks. Jana Korytkowskiego z 1877 roku⁴, w którym nabytki dwudziestowieczne — i to nie wszystkie — uwzględniono tylko do lat dwudziestych, to jest do czasu odzyskania niepodległości narodowej. Jedynie katalog starych druków przejętych z biblioteki Seminarium Duchownego jest pełny⁵. Inne księgozbiory kościelne, przejęte przez Bibliotekę Katedralną po roku 1960, raczej nie posiadały spisów ksiąg⁶. Zachowane do nich przekazy źródłowe podają tylko fakt przejęcia starych ksiąg z jakiejś parafii czy dekanatu, czasem ogólną sumę przejętych woluminów. Wobec tego analizę treściową powyższego księgozbioru ograniczono do podania ogólnych, tematyczno-ilościowych zestawień takich zespołów, jak rękopisy, inkunabuły, polonika szesnastowieczne oraz inne starodruki. Rezygnacja ze szczegółowego omówienia ich zawartości treściowej ma swoje uzasadnienie w tym, że 1-mo: w odniesieniu do starszego, podstawowego zrębu księgozbioru katedralnego (do 1670 roku) już to zostało dokonane⁷; 2-do: zastosowanie podobnej metody do całego współczesnego księgozbioru katedralnego — zwłaszcza starodruków — jest w obecnej sytuacji niemożliwe, tak ze względu na ich wielką ilość (ok. 40 tysięcy woluminów), jak i brak opracowanego katalogu. Niemniej jednak zaprojektowane zestawienia treściowe pozwolą w dużym stopniu zorientować się w charakterze, wartości (randze) i stanie ilościowym poszczególnych działów dzisiejszej, archiwalno-naukowej księżnicy gnieźnieńskiej.

Trzeba jeszcze nadmienić, że suma dzieł ze wszystkich poszczególnych działów przewyższy podany ogólny stan ilościowy całego księgozbioru. Różnica ma swoją przyczynę w tym, że niektóre dzieła (poza klockami), zwłaszcza rękopisy oraz całościowe wydania, np. Ojców Kościoła czy teologów scholastycznych, komasują w jednym woluminie różnorodne treści, które trzeba było przydzielić do kilku grup.

¹ Ryl J., Katalog rękopisów Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie, Lublin 1983.

² Formanowicz L., Katalog inkunabułów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie, z. 1, Poznań 1939; Wojtkowski J., Rekonstrukcja drugiego zeszytu Katalogu inkunabułów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie księdza Leona Formanowicza, Lublin 1969; Ryl J., Katalog inkunabułów zespołu seminaryjnego Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie, Lublin 1972.

³ Formanowicz L., Katalog druków polskich XVI-go wieku Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie, Poznań 1930.

⁴ AAG, Bibl. Katedr.: Inwent., Katal. Służb. „Korytkowski Jan, Katalog Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie z 1877 roku (bez sygn.).

⁵ Tamże, „Inwentarz księgozbioru seminaryjnego. Sporządził Stanisław Puchała (1962) t. 1—3” (bez sygn.).

⁶ Tamże, „Katalog kartkowy ksiąg przejętych w 1965 r. z Turska”; „Katalog kartkowy ksiąg przejętych z dekanatu pleszewskiego (1963)”; „Katalog kartkowy ksiąg przejętych ze Strzelna (maj 1961)”; „Katalog kartkowy ksiąg przejętych z par. św. Michała — Gniezno (1965)”.

⁷ Ryl, Biblioteka Katedralna s. 110—137.

1. RĘKOPISY

Biblioteka Katedralna w Gnieźnie posiadała w 1975 roku ogółem 1023 woluminy rękopisów zwartych. Niektóre z nich to klocki, zawierające po kilka manuskryptów z różnych wieków. Historycznie są to rękopisy przynależące niegdyś do dwóch odrębnych zespołów: do 1-mo pierwotnego katedralnego czyli tzw. „Biblioteki Kapitulnej” oraz 2-do Biblioteki Seminarium Duchownego w Gnieźnie”.

Mimo ich połączenia w 1960 roku w jeden zbiór, celowo zachowano odrębność obu powyższych zespołów, co w sygnowaniu wyrażono nieco odmienną numeracją, to jest: dla dawnego zespołu katedralnego numerus currens od 1 wzwyż (aktualnie do numeru 601), a dla zespołu seminaryjnego od numeru 1001 (ostatni 1476). I tak dawny zespół katedralny obejmuje 599 — w tym 75 pisanych na pergaminie, a zespół seminaryjny 424 manuskrypty — wszystkie pisane na papierze (tylko jeden rękopis częściowo na pergaminie).

Wszystkie manuskrypty gnieźnieńskie powstały na przestrzeni jedenastu wieków, to jest od IX do XX wieku włącznie. Poniższa tabela podaje w ujęciu chronologicznym ilość zachowanych do dziś manuskryptów, wytworzonych w poszczególnych wiekach⁸:

Wiek	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX	Ogółem
Ilość rkps.	1	—	3	11	19	28	117	71	205	372	248	30	1105

Różnica in plus 82 rękopisów w stosunku do ogólnej sumy woluminów mówi, że tyle manuskryptów znalazło się w klockach.

Skryptoria oraz warsztaty zdobnicze, z których wyszły gnieźnieńskie manuskrypty średniowieczne (do XVI w. włącznie), zachowane do dziś w Bibliotece Katedralnej, zostały już szczegółowo omówione w pierwszej części monografii, rozpatrującej dzieje Biblioteki Katedralnej do roku 1650⁹. Natomiast wszystkie rękopisy zespołu seminaryjnego oraz późniejsze manuskrypty — poczynając od XVII wieku — należące dawniej do „biblioteki kapitulnej”, powstały przeważnie (z nielicznymi wyjątkami) w seminariach duchownych oraz kolegiach tak diecezjalnych (Gniezno, Kalisz, Poznań), jak zakonnych, działających na terenie całej Wielkopolski. Ponadto w okresie zaboru pruskiego, niektóre rękopisy zostały napisane na wydziałach teologicznych uniwersytetów niemieckich (Wrocław — Ms 187—188, Monaster — Ms 520—521, Berlin — Ms 208). Wszystkie te manuskrypty, to najczęściej traktaty bądź skrypty z wykładów różnych dyscyplin teologii, filozofii, retoryki, historii Kościoła oraz zbiory głoszonych kazań, nauk rekolekcyjnych czy medytacji.

Rękopisy średniowieczne i do XVI wieku włącznie pisane były, poza dwoma wyjątkami (niemiecki i włoski), po łacinie. Język czeski, grecki oraz polski zachodził tylko w formie glos czy wtrętów tekstowych, i to w pojedynczych rękopisach, gdy chodzi o języki obce, zaś glosy polskie znalazły się zaledwie w sześciu manuskryptach¹⁰. Od szesnastego wieku znakomita większość rękopisów została napisana w językach łacińskim i polskim. Jednak odtąd z każdym stuleciem przy-

⁸ Rył, Katalog rękopisów s. 312 i n. (Indeks chronologiczny).

⁹ Rył, Biblioteka Katedralna s. 98 i n.

¹⁰ Tamże s. 107 i n.

bywało coraz więcej dzieł napisanych w całości, bądź partiami, w następujących językach ¹¹:

Lp.	Język	Ilość rkps.	Lp.	Język	Ilość rkps.
1.	Niemiecki	96	5.	Hebrajski	5
2.	Francuski	17	6.	Białoruski,	
3.	Grecki	16		Ukraiński	1
4.	Włoski	6	7.	Arabski	1
				Razem	142

Treściowo zachowany zbiór rękopisów gnieźnieńskich da się zaszerzować (metodą analizy not bibliograficznych) do pięciu zasadniczych działów: I — teologia; II — filozofia; III — prawo; IV — humaniora; V — nauki matematyczno-przyrodnicze.

W obrębie powyższych bardzo szeroko pojętych działów, zwłaszcza teologii i nauk wyzwolonych, po rozłożeniu ich na pomniejsze grupy, w których skomasyowano dzieła o tematycznie pokrewnych treściach, znalazła się w 1975 roku w poszczególnych, wyżej wzmiankowanych pięciu działach, następująca ilość manuskryptów ¹²:

I — Teologia

Nazwa grupy	Liturgia i liturgika	Biblie	Modlitewniki, epika i liryka religijna	T. ogólna	T. dogmat.	T. moral.
Ilość rkps.	124	61	28	39	162	81

II — Filozofia

Nazwa grupy	Dialektyka	Etyka	Fizyka	Logika
Ilość rkps.	12	10	30	57

III — Prawo

Nazwa grupy	Kościelne	Cywilne	Ogółem
Ilość rkps.	94	24	118

¹¹ Rył, Katalog rękopisów s. 313 (Indeks językowy).

¹² Tamże s. 310—313 (Indeks przedmiotowy).

Z podsumowania wszystkich powyższych zestawień wynika, że w 1975 roku Biblioteka Katedralna w Gnieźnie posiadała ogółem 1342 tytuły dzieł rękopiśmiennych, zawartych w 1023 woluminach. Zatem 320 manuskryptów znalazło się w klockach rękopiśmiennych czy drukowanych.

Dla dopełnienia obrazu należy chociażby wspomnieć, że wiele z zachowanych manuskryptów, należących do pierwotnego zespołu katedralnego, zwłaszcza tych najstarszych (głównie liturgiczne, częściowo prawnicze i w małym wymiarze teologiczne), to arcydzieła sztuki skryptorskiej i malarskiej. Wspaniałe miniatury i przepyszne inicjały ornamentalne stanowią przedmiot badań historyków sztuki i wydawców¹³.

2. INKUNABUŁY

W 1975 roku Biblioteka Katedralna w Gnieźnie posiadała w sumie 909 druków z XV wieku w 1095 egzemplarzach, a w 742 woluminach. Większość z tego, mianowicie 544 inkunabuły (653 egzemplarze w 414 woluminach) zawsze należały do księgozbioru katedralnego (sygn. 1—100, 201—571), natomiast 365 (442 egzemplarze w 328 woluminach) należały do Seminarium Duchownego (sygn. 101—200, 501—827)¹⁴. Przyjęto je w depozyt w latach trzydziestych XIX wieku. Do tego dołączono 33 egzemplarze (27 woluminów), które wpłynęły do Biblioteki Katedralnej po roku 1960, bądź też zostały darowane przez prywatnych ofiarodawców.

T. ascet.	I. apolog. i polem.	T. pastorałna	T. inowiercza	Kazania	Historia Kościoła	Ogółem
102	24	13	5	131	27	797

Metafizyka	Psychologia	F. ogólna	Ogółem
30	14	27	180

¹³ Rył, Biblioteka Katedralna s. 94; Wydawnictwo „Arkady” jest w trakcie wydawania doskonałego facsimilia „Złotego Kodeksu” sygn. Ms 1.

¹⁴ Numery sygnatur od 1—200 przeznaczono dla inkunabułów małego formatu.

IV — H u m a n i o r a

Nazwa grupy	Gramatyki, słowniki, encyklopedie, ćwiczenia itp.	Retoryka	Teksty literackie nowożytne
Ilość rkps.	19	58	47

V — N a u k i ś c i ś l e (matematyczno-przyrodnicze)

Nazwa grupy	Matematyka, geometria	Astronomia, astrologia	Przyroda
Ilość rkps.	12	7	6

Wszystkie inkunabuły gnieźnieńskie są drukowane w języku łacińskim, na papierze czerpanym — za wyjątkiem jednego, który jest odbity w całości na pergaminie¹⁵. Wiele z nich posiada piękne, ręcznie malowane lub złożone inicjały, wici marginalne z herbami własnościowymi¹⁶; jeszcze inne zostały ubogacone drzeworytami, niekiedy ręcznie podmalowanymi¹⁷.

Pierwodruki gnieźnieńskie wydrukowano w 45 wymienionych z nazwy miejscowościach Europy Zachodniej. Dla pięciu druków nie udało się ustalić ani miejsca wydania, ani drukarza. Zaledwie dwa inkunabuły są rodzimego pochodzenia. Wydrukowano je w Krakowie (Typ. Turrecremata = Caspar Straube) w 1475 roku¹⁸.

Prawostronny alfabetyczny wykaz miejscowości uwzględnia: ilość posiadanych pierwodruków i oficyn, z których wyszły¹⁹:

obu zespołów, numery od 201—500 dla inkunabułów dużego formatu zespołu katedralnego, zaś numery od 501 wzwyż dla inkunabułów dużego formatu zespołu seminaryjnego. Ponieważ inkunabuły zespołu katedralnego nie zmieściły się w zaprojektowanej przez ks. Formanowicza górnej granicy numeru 500, przekraczając ją o 72 pozycje, stąd podwójna numeracja sygnatur: Inc. 500—572.

¹⁵ AAG, Bibl. Katedr., Missale Cracoviense, Moguncja 1484 = sygn. Inc. 816; por. Rył, Katalog inkunabułów zespołu seminaryjnego, poz. 262.

¹⁶ AAG, Bibl. Katedr., Missale Magdeburgense, Magdeburg 1480 = sygn. Inc. 428 (Formanowicz, Katalog inkunabułów, poz. 363) oraz Inc. 817 (Rył, Katalog inkunabułów zespołu seminaryjnego, poz. 263); Leonardus de Utino, Sermones quadragesimales, Ulm 1478 = sygn. Inc. 723 (Rył, Katalog inkunabułów, poz. 239); Biblia, Strasburg 1481 = sygn. Inc. 728—729 (Rył, Katalog inkunabułów, poz. 76); Hieronymus S., Epistolae, Rzym 1479 = sygn. Inc. 748—749 (Rył, Katalog inkunabułów, poz. 184); Berchorius Petrus, Repertorium morale, Norymberga 1489 = sygn. Inc. 214—216 (Formanowicz, Katalog inkunabułów, poz. 83) i wiele innych.

¹⁷ Tamże, Ludolphus de Saxonia, Vita Christi, Wenecja 1498 = sygn. Inc. 84 (Formanowicz, Katalog inkunabułów, poz. 334); Guainerius Antonius, Opera medica, Wenecja 1497 = sygn. Inc. 826 a adl. (Rył, Katalog inkunabułów, poz. 160).

¹⁸ Są to dzieła: Augustinus Aurelius S., Opuscula, sygn. Inc. 202b adl. oraz Franciscus de Platea, opus restitutionum, sygn. Inc. 244 — por. Formanowicz, Katalog inkunabułów, poz. 55 i 192.

¹⁹ Zestawienie wykonano w oparciu o wykazy druków według miast i drukarzy wyżej wzmiankowanych, drukowanych katalogów inkunabułów. Odchylenia w obliczeniach, w porównaniu ze stanem faktycznym, wynikają stąd, że w Katalogach zespołu katedralnego (Formanowicza i Wojtkowskiego) odnotowano po wojnie brak 16 woluminów zawierających 19 druków, natomiast do zbioru inkunabułów

Teksty literackie klasyczne	Historia	Varia	Ogółem
6	51	7	188

Geografia	Medycyna, farmacja	Architektura, technika	Ogółem
6	27	2	60

Lp.	Miejscowość	Inkunab.	Drukarze
	1	2	3
1.	Alost	1	1
2.	Augsburg	5	5
3.	Basel (Bazylea)	99	19
4.	Bologna	11	8
5.	Brescia	3	2
6.	Cremona	2	2
7.	Deventer	3	1
8.	Erfurt	1	1
9.	Esslingen	2	1
10.	Ferrara	1	1
11.	Firenze (Florencja)	2	2
12.	Freiburg im Breisgau	3	2
13.	Hagenau	23	2
14.	Hamburg	1	1
15.	Heidelberg	3	2
16.	Ingolstadt	1	1
17.	Köln (Kolonja)	73	19
18.	Kraków	2	1
19.	Leipzig (Lipsk)	118	15
20.	Lübeck (Lubeka)	3	2
21.	Lyon	5	4
22.	Magdeburg	2	2
23.	Mainz (Moguncja)	7	3
24.	Memmingen	2	1
25.	Milano (Mediolan)	1	1
26.	München (Monachium)	1	1
27.	Nürnberg (Norymberga)	98	12
28.	Paris (Paryż)	4	4
29.	Pavia	4	3
30.	Reutlingen	6	4
31.	Roma	35	15
32.	Rostock	1	1
33.	Siena	2	2

zespołu seminaryjnego wpłynęło kilka nowych pozycji już po ukazaniu się Katalogu J. Rył, co też w wykazie druków według miast i drukarzy odręcznie zaznaczono.

	1	2	3
34. Speyer		23	4
35. Strassburg		225	27
36. Stuttgart		1	1
37. Tübingen		4	2
38. Ulm		12	3
39. Urach		1	1
40. Utrecht		1	1
41. Venezia		126	71
42. Verona		1	1
43. Vicenza		2	2
44. Wrocław		1	1
45. Würzburg		2	2
46. Brak m. w. i drukarza		5	5
	Razem	929	262

Najliczniej jest reprezentowany Strassburg — 225 druków z 27 oficyn; następnie Wenecja — 126 druków z 71 oficyn (najwięcej) oraz Lipsk — 118 druków z 15 oficyn. Z Bazylei pochodzi 99 (19 oficyn), z Norymbergii 98 (12 oficyn), a z Kolonii 73 (19 oficyn) druki. Ilość inkunabułów gnieźnieńskich wydanych w pozostałych miastach waha się od 1—35, w tym tylko w czterech przypadkach powyżej 10 (12, 23, 23, 35) druków.

Analiza treściowa not bibliograficznych inkunabułów (tytuł i ewentualnie autor) pozwala je zaszeregować — podobnie jak rękopisy — do pięciu podstawowych działów. Tabele do nich uwzględniają: wykaz ilościowy w obrębie poszczególnych grup tematycznych, z zaznaczeniem przynależności do zespołu (kapitulnego i seminaryjnego).

Dział I — Teologia

Lp.	Nazwa grupy	Zesp. katedr.	Zesp. Semin.	Ogółem
		ilość egzempl.	ilość egzempl.	
1	Biblie, pojedyncze księgi Pi-sma św., komentarze	24	29	53
2	Homiletyka, kazania	108	108	216
3	Liturgia, liturgika	56	17	73
4	Apologetyka i polemika	9	5	14
5	Ascetyka i mistyka	45	24	69
6	Dogmatyka	18	17	35
7	Moralna	50	23	73
8	Pastoralna	3	1	4
9	Ogólna	75	77	152
	Razem	388	301	689

Dział II — Prawo

Lp.	Nazwa grupy	Zesp. katedr.	Zesp. Semin.	Ogółem
		ilość egzempl.	ilość egzempl.	
1	Kanoniczne	124	75	199

Dział III — Humaniora

Lp.	Nazwa grupy	Zesp. katedr.	Zesp. Semin.	Ogółem
		ilość egzempl.	ilość egzempl.	
1	Gramatyki, słowniki, encyklopedie itp.	10	3	13
2	Historia starożytna	10	6	16
3	Retoryka, poetyka	15	8	23
4	Literatura klasyczna — teksty i komentarze	16	5	21
5	Varia	7	5	12
Razem		58	27	85

Dział IV — Filozofia

Lp.	Nazwa grupy	Zesp. katedr.	Zesp. Semin.	Ogółem
		ilość egzempl.	ilość egzempl.	
1	Fizyka	6	6	12
2	Logika	6	2	8
3	Metafizyka	2	3	5
4	Psychologia	3	4	7
5	Ogólna	29	19	48
Razem		46	34	80

Dział V — Nauki matematyczno-przyrodnicze

Lp.	Nazwa grupy	Zesp. katedr.	Zesp. Semin.	Ogółem
		ilość egzempl.	ilość egzempl.	
1	Astronomia	28	1	29
2	Matematyka	—	1	1
3	Medycyna	9	3	12
Razem		37	5	42

Poniższa tabela zbiorcza wykazuje, że:

Lp.	Dział	Zesp. katedr.	Zesp. Semin.	Ogółem
		ilość egzempl.	ilość egzempl.	
I	Teologia	388	301	689
II	Prawo	124	75	199
III	Humaniora	58	27	85
IV	Filozofia	46	34	80
V	Nauki matematyczno-przyrodnicze	37	5	42
Razem		653	442	1095

Biblioteka Katedralna w 1975 roku posiadała łącznie w obu zespołach 689 inkunabułów zawierających treści teologiczne, 199 z dziedziny prawa, 85 dzieł to humaniora, 80 egzemplarzy z filozofii i 42 pierwodruki dotyczące nauk matematyczno-przyrodniczych — w tym przeważająca większość z astronomii (29 egzemplarzy), reszta — z wyjątkiem jednego dzieła z matematyki — z medycyny.

3. DRUKI POLSKIE Z XVI-GO WIEKU

Biblioteka Katedralna w 1975 roku posiadała ujętych katalogiem 471 druków polskich z XVI wieku (426 drukowanych numerów katalogowych + 49 wpisów uzupełniających, naniesionych do Katalogu po roku 1960) w 652 egzemplarzach (z tego 89 z uzupełnień), a ujętych w 556 woluminach (49 z uzupełnień)²⁰. Odbito je w 35 wyszczególnionych niżej miejscowościach, u 116 znanych z nazwiska drukarzy. Dla sześciu druków miejsca wydania i drukarza nie udało się ustalić. Większość z tej całości, to jest 320 poloników, wydrukowano w 45 oficynach 14 miast polskich. Naczelne miejsce zajmuje Kraków. Z jego 23 oficyn wyszło 246 druków (ponad połowa) omawianego zespołu. Z trzech poznańskich drukarń pochodzi 41, a z wileńskich — również trzech — 13 druków. W odniesieniu do pozostałych miejscowości ilość pochodzących stamtąd druków nie przekracza cyfry 3.

Ilość oficyn i wydanych tam XVI-wiecznych druków polskich — według miejscowości:

Lp.	Miejscowość	Ilość oficyn	Ilość druków
	1	2	3
1.	Antwerpia	7	9
2.	Augsburg	1	1
3.	Basel (Bazylea)	8	14
4.	Brunsb erga (Braniewo)	2	2
5.	Brześć	1	1
6.	Dilingen	1	6
7.	Frankfurt a. M.	4	6
8.	Gdańsk	1	1
9.	Gent	1	1
10.	Grodzisk	2	3
11.	Ingolstadt	2	4
12.	Köln (Kolonja)	9	42
13.	Kraków	23	246
14.	Królewiec	3	3
15.	Leipzig (Lipsk)	3	10
16.	Lwów	1	2
17.	Lyon	3	3
18.	Mainz (Moguncja)	1	4
19.	Napoli (Neapol)	1	2
20.	Nissa	2	3
21.	Nürnberg (Norymberga)	3	4
22.	Poznań	3	41
23.	Praha	2	2
24.	Roma (Rzym)	4	4
25.	Strassburg	5	10
26.	Szczucin i Kraków	1	1
27.	Toruń	1	1
28.	Venezia	8	9
29.	Wien (Wiedeń)	2	8
30.	Wilno	3	13
31.	Wittenberg	3	3
32.	Wrocław	1	2

²⁰ Z tego 39 pozycji zaginęło w czasie ostatniej wojny. Są to sygnatury: Pl 2, 30, 43, 44, 47, 57, 73, 75, 79, 80, 85, 89, 93, 117, 120, 122, 136, 148, 165, 181, 182, 192, 196, 206, 217, 236, 237, 242, 261, 271, 302, 324, 329, 334, 345, 372, 387, 403, 417.

	1	2	3
33. Würzburg		1	1
34. Zamość		1	1
35. Zürich		2	2
36. brak m. wyd. i drukarza		6	6
	Razem	122	471

Treściowo zespół poloników XVI-wiecznych przynależy do pięciu podstawowych działów:

Lp.	Dział	Ilość druków	Wyszczególnienie grup tematycznych
I	Filozofia	22	
II	Prawo	72	
III	Nauki matematyczno-przyrodnicze	57	31 — astronomia, 18 medycyna, 4 geografia, 4 matematyka
IV	Humaniora	87	31 — historia powszechna, 21 — retoryka i poetyka, 16 — gramatyki, ortografia, słowniki itp., 15 — teksty autorów klasycznych, 4 — teksty autorów nowożytnych
V	Teologia	233	66 — apologetyka i polemika, 48 — dogmatyka, 35 — teologia ogólna, 29 — liturgia i liturgika, 26 — homiletyka, kazania, 13 — Pismo św., 11 — ascetyka i mistyka, 5 — teologia moralna
	Razem:	471	

W dziale Teologia największą grupę stanowią dzieła o treści apologetyczno-polemicznej — 66 druków. Ma to swoje główne uzasadnienie w obronie przed ekspansywnym luteranizmem, rozszerzającym się prawie w całej ówczesnej Europie. Na ziemiach polskich rozwijał się równolegle socynianizm²¹. Stąd wiele dzieł z tej grupy tematycznej tegoż ruchu dotyczy.

Chociaż wśród tych druków dominuje język łaciński, to jednak sporo, bo 88 dzieł (18,6%) odbito w języku polskim. Z innych języków zachodzi tylko niemiecki — 5 dzieł, oraz czeski — jeden druk.

4. STARE DRUKI

Stan ilościowy zbioru starych druków Biblioteki Katedralnej z roku 1975 oszacowano na około 40 tysięcy woluminów. Z braku całościowego katalogu dla tego zasobu, szczegółowe przebadanie całości pod względem formalnym i treściowym jest niemożliwe. Można tego dokonać jedynie na sześciu, ujętych spisami grupach, włączonych do Biblioteki Katedralnej. Stanowi to mniej więcej połowę ogólnego stanu ilościowego starych druków. Jednak pomoże to, przynajmniej w jakimś stopniu, wyrobić sobie zdanie o charakterze i wartości tego zbioru. Analizie formalnej oraz treściowej poddano łącznie 20059 starych druków w 22130 woluminach:

²¹ PEK, t. 34 s. 384 i n., hasło: „Socynianie”.

Lp.	Księgozbiory	Ilość poz. katalogowych	Ilość wolumin.
1	Katedralny	6410	8272
2	Seminaryjny	12000	12164
3	Strzelno	922	922
4	Pleszew — Dekanat	494	521
5	Tursko	145	163
6	Gniezno — Par. św. Michała	88	88
Razem		20059	22130

Ile druków wydanych w poszczególnych stuleciach (od XVI do XX) znalazło się w omawianych grupach, ilustruje poniższa tabela²²:

Wiek	Katedr.	Seminar.	Strzelno	Pleszew - Dekanat	Tursko	Gniezno par. św. Michała	Ogółem
XVI	1907	2282	34	40	12	—	4275
XVII	1348	4720	129	53	43	3	6296
XVIII	1483	4104	465	113	100	23	6288
XIX	1200	10	82	306	6	46	1650
XX	—	—	1	—	—	13	14
Brak roku wyd.	689	1048	211	9	2	3	1962
Razem	6627	12164	922	521	163	88	20485

Z zestawienia globalnego wyniku, że najwięcej druków pochodzi z XVII i XVIII wieku — 61,3%. Na wiek XVIII przypada 30,7%, tyle samo na XVIII. Stosunkowo mało, bo tylko 8% druków w odniesieniu do całości wydano w XIX wieku i zaledwie 14 druków w wieku XX. Dla 1962 pozycji (= 9,5%) czasu powstania druku nie udało się ustalić.

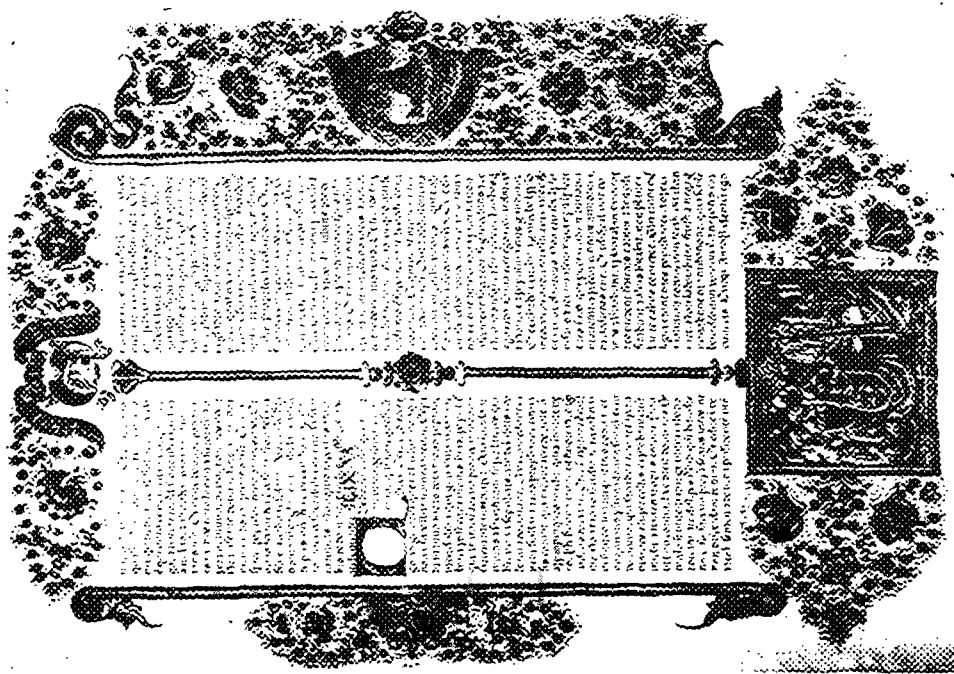
Językowo w starych drukach zdecydowanie przeważa łacina. Tylko 29% dzieł wydrukowano w innych — dziesięciu — przeważnie nowożytnych językach.

Tabela: Ilość druków w językach różnych od łaciny

Lp.	Język	Katedr.	Seminar.	Strzelno	Pleszew - Dekanat	Tursko	Gniezno par. św. Michała	Ogółem
1.	Polski	1346	1736	504	231	68	28	3913
2.	Niemiecki	667	270	15	122	2	10	1086
3.	Francuski	141	403	—	2	1	3	550
4.	Włoski	87	151	—	—	—	—	238
5.	Grecki	16	32	—	1	—	—	49
6.	Hiszpański	3	8	—	—	—	—	11
7.	Hebrajski	8	—	—	—	—	—	8
8.	Czeski	4	—	—	—	—	—	4
9.	Angielski	3	1	—	—	—	—	4
10.	Holenderski (Flamandzki)	1	—	—	—	—	—	1
Razem		2276	2601	519	356	71	41	5864

²² Odchylenia w stosunku do obliczeń z poprzedniej tabeli (ilość druków i woluminów) pochodzą stąd, że dzieła wielotomowe wychodziły często na przestrzeni

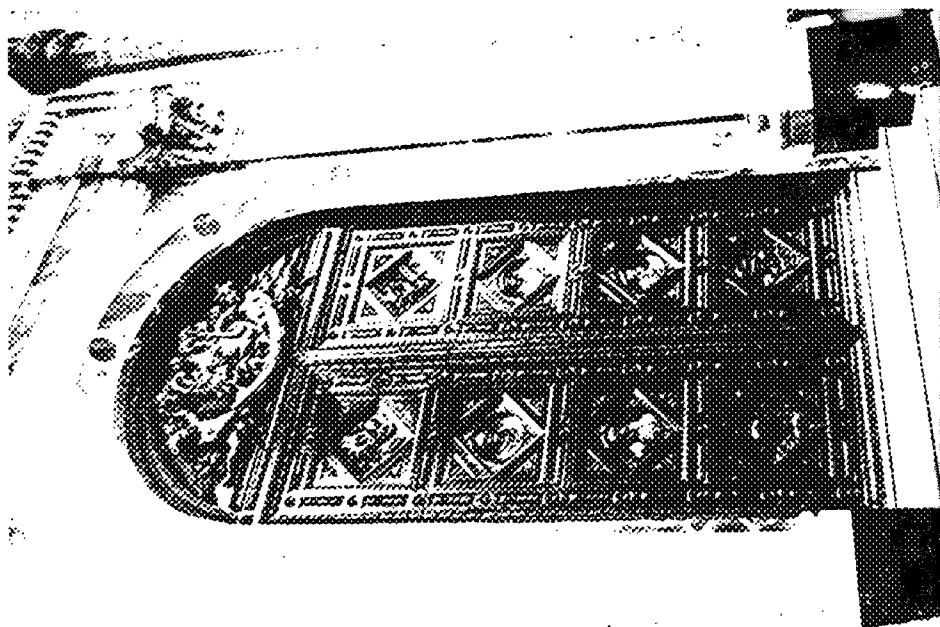
Tabl. I

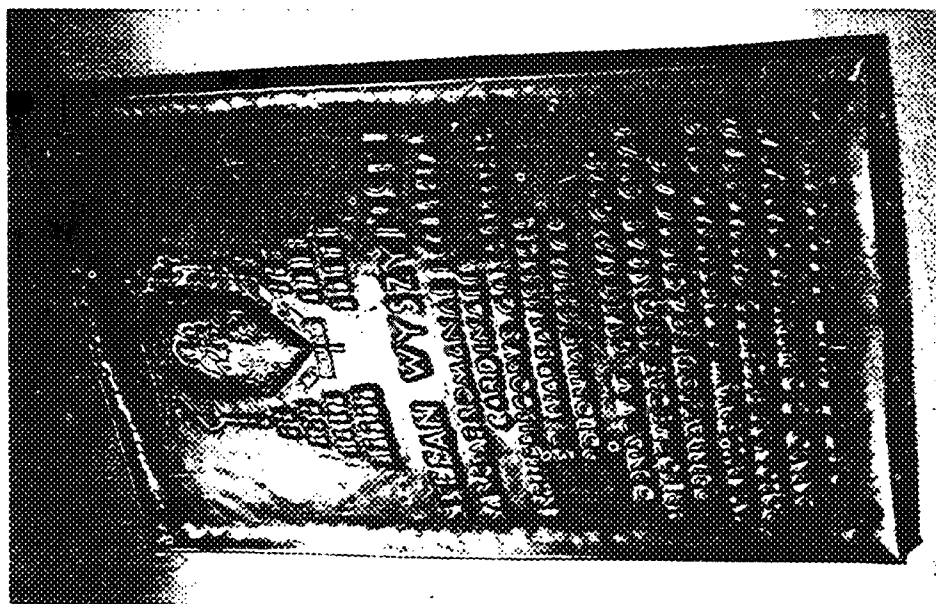
1. Karta z „La Bibbia di Borso d'Este... Bergamo 1961”

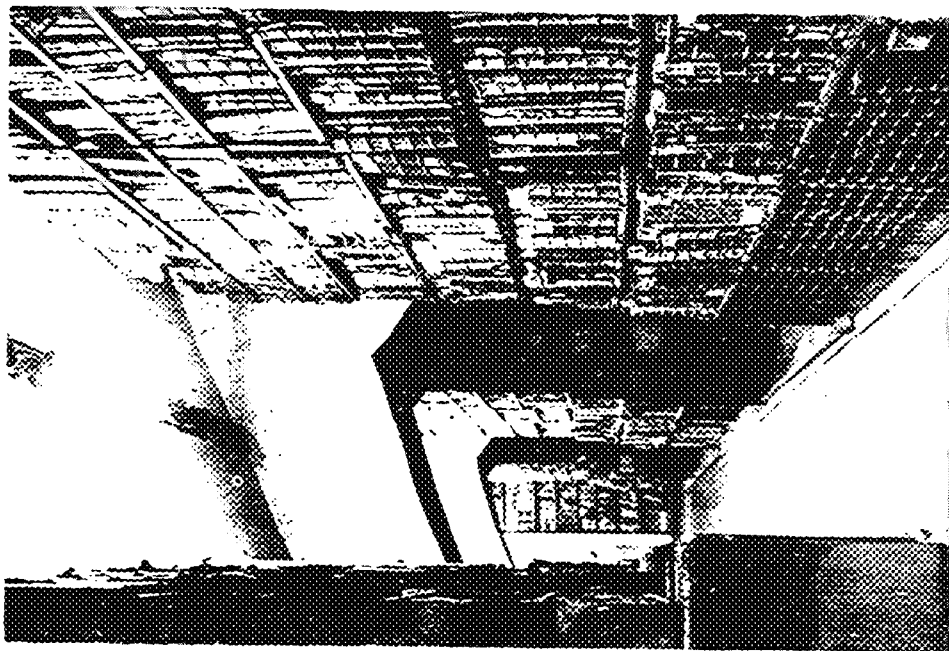
2. Faksymile papirusowego kodeksu „Beati Petri Apostoli Epistulae ex Papyro Bodmeriana VIII transcriptae”

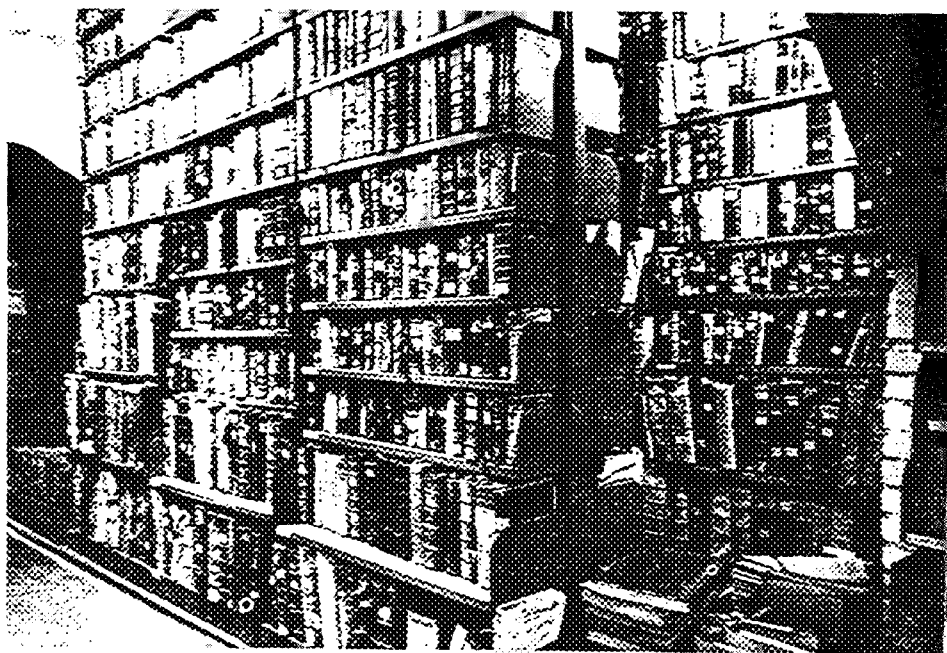
3. Podwoje biblioteczne z fundacji abpa F. Stablewskiego

4. Spiżowa tablica pamiątkowa z 1966 roku

5. Magazyn biblioteczny nad boczną nawą północną — starodruki

6. Magazyn biblioteczny nad boczną nawą północną — starodruki

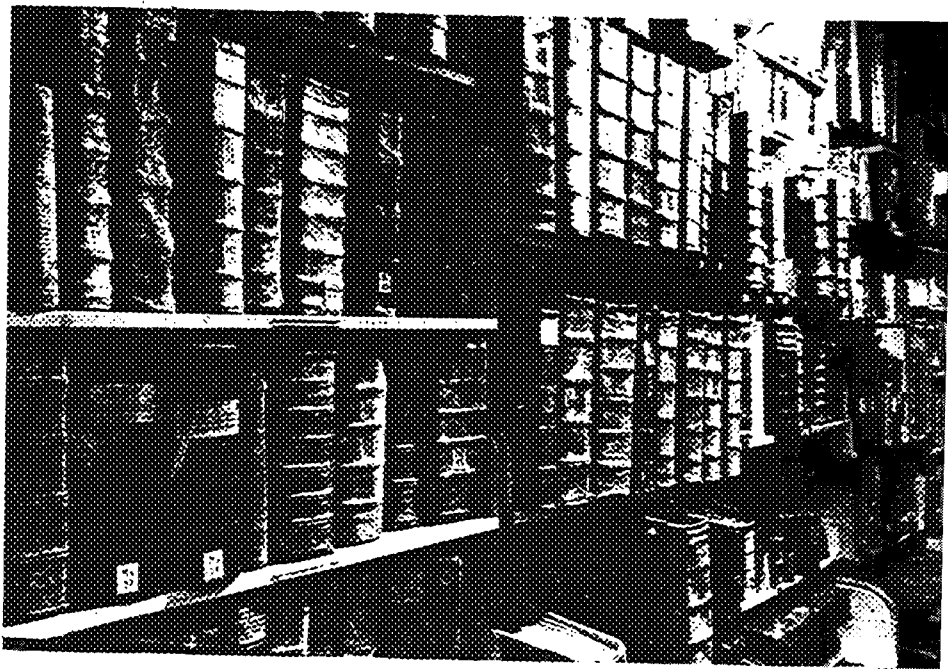
Tabl. IV

7. Początek 1-go tomu „Katalogu Biblioteki Katedralnej”
ks. Jana Zienkiewicza

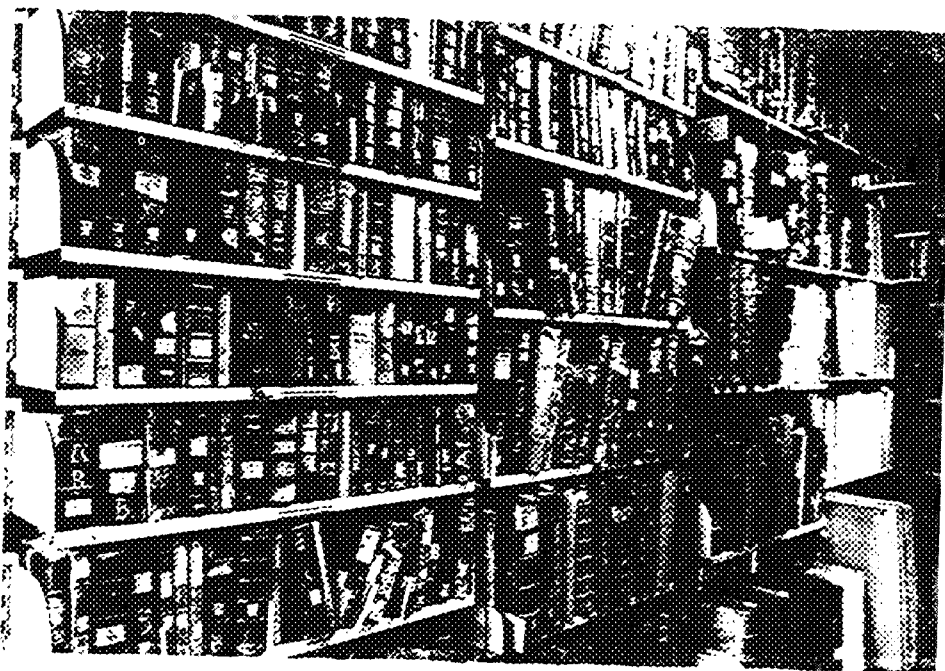
Nr	Tytuł książki	Wydanie		Liczba	Cena	Zauważenia
		tytuł	rok			
1.	...					
2.	...					
3.	...					
4.	...					
5.	...					
6.	...					
7.	...					
8.	...					
9.	...					
10.	...					
11.	...					
12.	...					
13.	...					
14.	...					
15.	...					
16.	...					
17.	...					
18.	...					
19.	...					
20.	...					
21.	...					
22.	...					
23.	...					
24.	...					
25.	...					
26.	...					
27.	...					
28.	...					
29.	...					
30.	...					

8. „Katalog Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie z 1877 roku”
ks. Jana Korytkowskiego — dział „H. Ascetyka”

Tabl. V

9. Rękopisy w magazynie — niższa kondygnacja wieży północnej

10. Druki polskie z XVI wieku — niższa kondygnacja wieży północnej

Po łacinie kolejne miejsce zajmuje język polski: 3913 druków, co stanowi 19,1% w stosunku do całości zbioru. W języku niemieckim jest w tym zbiorze tylko 5,3% dzieł. Język francuski zachodzi w 550, a włoski w 238 drukach. Pozostałe języki nie sięgają pięćdziesięciu dzieł (grecki — 49) — przeważnie poniżej cyfry 10.

Uznając za mało celowe a nieproporcjonalnie czasochłonne sporządzanie szczegółowego rejestru miejsc wydania oraz drukarzy, w poniższym zestawieniu ograniczono się do podania państwami ilości wydanych tam druków. Starodruki Biblioteki Katedralnej odbito na terenie 15 następujących państw Europy (łącznie z wyspami Wielkiej Brytanii i Irlandii):

Tabela: Ilość druków według miejsc wydania (państwami)

Lp.	Miejsce wyd. (państwami)	Katedr.	Seminar.	Strzelno	Pleszew- Dekanat	Tursko	Gniezno par. św. Michała	Ogół- tem
1.	Polska	2306	3371	579	229	98	30	6613
2.	Niemcy	1630	3279	78	172	26	41	5226
3.	Włochy	911	1151	48	22	16	4	2104
4.	Francja	478	791	11	19	4	4	1307
5.	Niderlandy (Holandia, Flandria, Luksemburg, Belgia)	254	833	15	14	6	2	1124
6.	Szwajcaria	331	187	8	11	—	—	537
7.	Austria	70	67	2	28	3	1	171
8.	Czechy	49	100	12	3	5	1	170
9.	Irlandia	9	29	—	1	—	—	39
10.	Anglia	8	22	—	1	—	—	31
11.	Hiszpania	3	14	—	—	—	—	17
12.	Węgry	3	6	—	—	—	—	9
13.	Grecja	—	7	—	—	—	—	7
14.	Szwecja	2	1	—	—	—	—	3
15.	Rosja	2	—	—	—	—	—	2
16.	brak miejsca	521	2142	169	13	5	5	2905
Razem		6627	12000	922	513	163	88	20265

Z wykazu wynika, że najwięcej dzieł wyszło z drukarni polskich — 32%, oraz niemieckich 25%. Kolejne miejsca zajmują: Włochy — 10,3%; Francja — 6% oraz Niderlandy — 5,5%. W następnych sześciu kolejnych, co do ilości wydanych tam druków, krajach (Szwajcaria 537, Austria 171, Czechy 170, Irlandia 39, Anglia 31 oraz Hiszpania 17) wyszło łącznie 965 tytułów, co stanowi tylko 4,7%. W pozostałych czterech państwach liczba pochodzących stamtąd tytułów waha się od 2 do 9, dając w sumie 21 druków (0,1%). Dla 2905 tytułów, co stanowi aż 14,2%, miejsca wydania — przeważnie z powodu defektów, i to głównie księgozbioru seminaryjnego — nie udało się ustalić.

Dla dopełnienia analizy formalnej trzeba jeszcze nadmienić, że wiele starych druków, zwłaszcza należących do podstawowego księgozbioru katedralnego, posiada

kilku lat (każdy tom w innym roku). Z podobnych powodów rozbieżności liczbowe zachodzić będą w następnych zestawieniach (miejsce wydania, analiza treściowa), np. księgozbiór zespołu Strzelno, po wyeliminowaniu rękopisów (57 poz.), z racji kłódek bądź rękopisów współoprawnych z drukami, we wszystkich zestawieniach zachowa sumę 922 druków.

kunstowne, w skórę oprawne, często złotem zdobione okładziny. Niejednokrotnie są to prawdziwe arcydzieła sztuki introligatorskiej²³.

Wyniki badań uzyskane metodą analizy treściowej dla poszczególnych, wyżej wymienionych sześciu grup starych druków naniesiono na kanwę najszerszej rzeczowo (systematycznie) rozbudowanego Katalogu księdza Korytkowskiego. W jego bowiem ramach pozostałe grupy, zgodnie z własnymi, katalogowymi podziałami rzeczowymi, zawsze jakoś się zmieszczą²⁴.

Analiza treściowa: Tabela zestawień ilości tytułów w ramach

Lp.	Grupa rzeczowa
1.	Teologia dogmatyczna i moralna (Dogmatyka, Moralna)
2.	Apologetyka i polemika
3.	Pismo święte (Biblia)
4.	Katecheza (Katechetyka)
5.	Historia Kościoła Powszechnego
6.	Historia Kościoła Polskiego
7.	Prawo kościelne i Synody (Prawo)
8.	Ascetyka (Ascetyka — Encyklopedie — Hagiografia)
9.	Liturgia (Liturgika)
10.	Patrologia
11.	Kazania (Homiletyka)
12.	Teologia pastoralna (Pastoralna)
13.	Filozofia (Filozofia; Varia [z teologii, filozofii, prawa])
14.	Historia świecka (Historia)
15.	Jeografia
16.	Dykcjonarze (Lingwistyka; Varia)
17.	Prawo świeckie
18.	Klasyki łacińscy i greccy (Autorzy)
19.	Wymowa i poezja
20.	Astronomia, fizyka, matematyka itd. (Świeckie — łącznie z geografją, historią naturalną i medycyną)
21.	Historia naturalna
22.	Medycyna, chirurgia i aptekarstwo
23.	Starożytności
24.	Książki szkolne
25.	Różne książki polskie
26.	Pisma peryodyczne
27.	Statystyka

Tabela cd.

Lp.	Dział	Katedralny	Semimaryjny	Strzelno
		Tytułów = %	Tytułów = %	Tytułów = %
I	Teologia	2951 = 46	8166 = 67,6	661 = 71,7
II	Filozofia	234 = 3,7	1427 = 11,9	261 = 28,3
III	Prawo	932 = 14,6	871 = 7,3	— = —
IV	Humaniora	1606 = 25	1359 = 11,3	— = —
V	Nauki matematyczno-przyrodnicze	687 = 10,7	229 = 1,9	— = —
Razem		6410 = 100	12052 = 100	992 = 100

²³ Stwierdzono z autopsji. Wśród starych druków znajdują się oprawy z supekreslibrisami królewskimi, arcybiskupimi, kapitulnymi, zakonnymi; z wyciskami

Dla przejrzystości obrazu, celem pełniejszego omówienia, podaje się drugie, pomocnicze zestawienie, komasujące w pięciu podstawowych działach całość starodruków gnieźnieńskich, z zachowaniem jednak odrębności dla poszczególnych księgozbiorów:

grup rzeczowych i poszczególnych księgozbiorów

Katedr.	Semin.	Strzelno	Pleszew — Dekanał	Tursko	Gniezno par. św. Michała	Ogółem
260	894+605=1499	83	21+16=37	127	61	2067
282	—	—	—	—	—	282
277	553	15	21	—	—	866
69	182	—	—	—	—	251
212	—	—	—	—	—	212
405	—	—	—	—	—	405
573	871	—	9	6	9	1468
298	770+620+98=1488	116+113=229	23	—	—	2038
216	697	84	—	—	—	997
138	166	—	—	—	—	304
733	3309	250	230	—	—	4522
61	272	—	17	—	—	350
234	573+854=1427	261	10	10	4	1946
270	490	—	56	—	—	816
177	—	—	—	—	—	177
79	253+156=409	—	91	17	10	606
359	—	—	—	—	—	359
288	460	—	—	—	—	748
129	—	—	—	—	—	129
169	229	—	—	3	4	405
82	—	—	—	—	—	82
259	—	—	—	—	—	259
62	—	—	—	—	—	62
173	—	—	—	—	—	173
543	—	—	—	—	—	543
61	—	—	—	—	—	61
1	—	—	—	—	—	1
6410	12052	922	494	163	88	20123

Pleszew-Dekan.	Tursko	Gniezno, par. św. Michała	Ogólnie
Tytułów = %	Tytułów = %	Tytułów = %	Tytułów = %
328 = 66,4	127 = 77,9	61 = 69,3	12294 = 61,1
10 = 2	10 = 6,2	4 = 4,5	1946 = 9,7
9 = 1,8	6 = 3,7	9 = 10,3	1827 = 9,1
147 = 29,8	17 = 10,4	10 = 11,4	3139 = 15,6
— = —	3 = 1,8	4 = 4,5	923 = 4,5
494 = 100	163 = 100	88 = 100	20129 = 100

figuralnymi o tematyce historycznej, religijnej i alegorycznej oraz z misternymi zdobieniami ornamentalnymi.

Z dwu ostatnich tabel wynika, że treściowo najbogatszy, tematycznie najbardziej różnorodny jest katedralny księgozbiór starych druków, aczkolwiek ilościowo zajmuje drugie miejsce po seminaryjnym (53,1% tego zbioru). We wszystkich zespołach naczelne miejsce zajmuje teologia, co jest uwarunkowane faktem, że w każdym przypadku są to księgozbiory w jakimś sensie kościelne (o charakterze religijnym), mające służyć wyraźnie określonej grupie ludzi. Drugie miejsce zajmują nauki humanistyczne (z minimalnym odchyleniem na korzyść filozofii dla księgozbioru seminaryjnego oraz braku dzieł w tej dziedzinie dla Strzelna — księgozbioru zakonu żeńskiego). Filozofia w ogólnej klasyfikacji zajmuje trzecie miejsce w większości zespołów z wyjątkiem katedralnego: w tej grupie nikły procent (3,7) ma swoje uzasadnienie w tym, że całościowe wydania sum teologicznych, komasujące zarazem treści filozoficzne zostały zakwalifikowane do teologii — oraz Gniezno, parafia św. Michała (wyprzedza prawo). Po niej przychodzi prawo (Strzelno tego działu nie posiad), które tak w zespole katedralnym, jak i Gniezno — par. św. Michała zajmuje kolejno trzecie miejsce. Wreszcie nauki matematyczno-przyrodnicze (zespoły Strzelno i Pleszew takich dzieł nie mają). Najwięcej starych druków z tej dziedziny znajduje się w zespole katedralnym, a z tego 259 dzieł (37,7%) to księgi dotyczące medycyny i farmacji. W pozostałych grupach pojedyncze dzieła medyczne znajdują się tylko w księgozbiorach: Gniezno, par. św. Michała — 4 tytuły, oraz Tursko — 1 dzieło.

ZAKOŃCZENIE

1. BIBLIOTEKA W SŁUŻBIE NAUCE I OŚWIACIE

W drugiej połowie XVII wieku w Gnieźnieńskiej Bibliotece Katedralnej zauważa się wyraźną zmianę — a raczej przesunięcie akcentu — w jej służebnej roli. O ile dotąd głównym jej zadaniem było: a) pełnić, wraz ze Szkołą Katedralną, funkcję ośrodka życia intelektualnego poprzez zaspokajanie potrzeb duchownych w zakresie wykształcenia oraz b) praktyczne wspomaganie kleru zaangażowanego w duszpasterstwie¹, to odtąd: cel, funkcje i zadania tego księgozbioru przesuwają się z każdym wiekiem coraz wyraźniej i dogłębniej w kierunku gruntowania świadomości narodowej wszystkich warstw społecznych, oraz w służbie nauce i oświacie powszechnej, a więc nie tylko z kręgu duchowieństwa.

Na to stopniowe przeprofilowanie oddziaływały różne, kolejne wpływy. Częściowe zubożenie Biblioteki spowodowane rabunkiem podczas najazdów szwedzkich w konsekwencji pociągnęło za sobą zmniejszenie siły oddziaływania gnieźnieńskiego ośrodka katedralnego na powszechny rozwój kultury intelektualnej. Z rozwojem Seminarium Duchownego w Gnieźnie nastąpiło przekształcenie Szkoły Katedralnej najpierw na zakład przygotowujący młodzież do podjęcia studiów w Seminarium Duchownym, a następnie na szkołę elementarną. Przenikające do Polski ożywcze prądy doby oświecenia wpływały na ogólny wzrost poziomu umysłowego całego społeczeństwa wielkopolskiego i przyczyniały się walnie do odrodzenia i rozwoju szkolnictwa powszechnego. Niemalą rolę odegrała dramatyczna walka w okresie zaborów i niewoli pruskiej o podtrzymanie we wszystkich war-

²⁴ W nawiasach podano odmienną nazwę analogicznych grup rzeczowych, stosowaną w pozostałych katalogach działowych — zwłaszcza zespołu seminaryjnego.

¹ Rył, Biblioteka Katedralna s. 137.

stwach społecznych świadomości swojej odrębności i tożsamości narodowej, i to na różnych polach kultury. Obrona przed wpływami germanizacyjnymi, zmierzającymi do powolnego ale stanowczego zabicia tożsamości narodowej wywoływały dążenia do zachowania własnej niezawisłości w dziedzinie życia politycznego, ekonomicznego, religijnego i kulturowego. Odzyskanie niepodległości wzmogło dążenie do integracji narodowej i do przewyciężenia wszelkich uprzedzeń i niechęci terytorialnych, tak skwapliwie i z premedytacją zaszczepianych przez ponad 100 lat przez zaborców we wszystkich warstwach społecznych — zwłaszcza w prostym ludzie. Nie bez znaczenia było również i to, że po odzyskaniu wywiezionego, aczkolwiek zdziesiątkowanego przez okupanta hitlerowskiego, księgozbioru katedralnego, zadecydowano o reorganizacji Biblioteki z wyraźnym określeniem jej ostatecznego kształtu o profilu naukowo-archiwalnym.

W XVIII stuleciu wraz z odrodzeniem szkół szło w parze odrodzenie bibliotek. Odtąd z gnieźnieńskiego księgozbioru katedralnego, który ciągle rozrastał się z licznych i bogatych ilościowo i jakościowo legatów, a w połowie XIX wieku także z ksiąg pochodzących ze skasowanych bibliotek klasztornych, korzystało już nie tylko duchowieństwo katedralne.

W wieku XIX na terenie Wielkopolski głębszy rozwój życia kulturalnego (intelektualnego) był nieustannie paraliżowany przez dyskryminacyjną politykę zaborcy pruskiego wobec narodowości polskiej. W ostatnim jednak ćwierćwieczu tego stulecia, na wzmoczoną akcję germanizacyjną społeczeństwo polskie w obronie własnej odrębności narodowej odpowiedziało wolą i dążeniem do coraz głębszej konsolidacji społecznej. Dokonywało się to głównie na drodze szerszenia oświaty i działalności bibliotek, zwłaszcza ludowych (Towarzystwo Czytelni Ludowych). Biblioteka Katedralna miała w tym również swój udział. A zawdzięczała to przede wszystkim kanonikom-bibliotekarzom, ludziom głębokiej nauki i wiedzy, całym sercem oddanych pracy w ratowaniu i opracowywaniu zabytków kultury pisanej. Stąd zrodziła się potrzeba szerszego udostępniania księgozbioru katedralnego badaczom również z innych zaborów. Najczęściej byli to pracownicy naukowci uniwersytetów polskich działających w obrębie zaboru austriackiego, mianowicie Jagiellońskiego i Lwowskiego oraz innych uczelni z całego obszaru państw zaborczych. Oni to, zwłaszcza uczeni polscy, przyczynili się do zainteresowania świata nauki przechowywanymi w Gnieźnie skarbnicami kultury polskiej: czy to rękopisami, np. „Kazania Gnieźnieńskie”, czy inkunabułami, a zwłaszcza starodrukami polskimi.

Z księgozbioru w zasadzie korzystano na miejscu. Jednak naukowcom z odległych miast, dla słusznych i uzasadnionych przyczyn, wypożyczano niekiedy potrzebne dzieła, za rewersem i odpowiednią kaucją, nawet poza obręb miasta Gniezna.

Po odzyskaniu niepodległości (1918), zwłaszcza od kiedy księdzu Formanowiczowi zlecono obowiązki bibliotekarza, działalność Biblioteki Katedralnej w służbie oświacie i nauce poszerzyła się zasadniczo. Wzbogaciły się też formy korzystania. Obok tradycyjnego udostępniania księgozbioru na miejscu szerokiemu światu naukowemu z kraju i z zagranicy, a także młodzieży studiującej, prowadzono przede wszystkim ożywioną korespondencję krajową i zagraniczną (kwerendy), udzielając tą drogą zainteresowanym poszukiwanych informacji. W wypadku przeprowadzania nad poszczególnymi obiektami specjalnych, niezbędnych dla nauki badań komparystycznych (np. różne warianty inkunabułów), wymagających bezpośredniego bazowania na tekście, wypożyczano dzieło za pośrednictwem insty-

tucji naukowych, które dając poręczenie pełnego zabezpieczenia księgi, udostępniały ją wyłącznie w swoich czytelniach.

Swoistą formę udostępniania księgozbioru wprowadzono w okresie międzywojennym. Stanowiła ją pogładowe zapoznanie szerszych kręgów społeczeństwa z pomnikami kultury pisanej przez umożliwianie grupom naukowym zwiedzanie części lub całej biblioteki oraz przez wygłaszanie wykładów pogładowych.

Po drugiej wojnie światowej, zwłaszcza od momentu powołania instytucji Archiwum Archidiecezjalnego, która obejmowała również Bibliotekę Katedralną, jej służebna rola na rzecz oświaty i nauki jeszcze bardziej się poszerzyła. Wzrastała stale ilość korzystających z jej zasobów. Byli nimi przede wszystkim badacze przeróżnych dyscyplin naukowych, kulturalnych i artystycznych, wydawcy, redaktorzy artykułów o Bibliotece, reporterzy filmów oświatowych, krytycy, studenci — tak z Polski jak i z całego świata. Dla wielu grup zainteresowanych bogactwem piśmienniczym urządzano pokazy i krótkotrwałe tematyczne wystawy, a od roku 1966 stałą wystawę zabytków piśmiennictwa związaną z Biblioteką Katedralną, mówiącą o jej zawartości. Dzięki temu zasięgiem oddziaływania o charakterze oświatowym objęto szczególnie uczącą się młodzież szkół średnich (wykłady pogładowe), jak również szersze kręgi społeczeństwa polskiego, polonijnego i cudzoziemskiego (wycieczki polskie i zagraniczne). Stworzono też możliwości służenia miejscem i eksponatami różnorodnym seminariom i sympozjom naukowym, dzięki nawiązywaniu kontaktów oraz współpracy z pokrewnymi instytucjami naukowymi. Ponadto służba nauce i oświacie wyraża się także w czynnym uczestnictwie pracowników Archiwum i Biblioteki w zjazdach, sympozjach i kursach archiwistyczno-bibliotekarskich oraz przygotowywaniu publikacji — opartych o własne materiały źródłowe — z zakresu historii, muzykologii, bibliotekoznawstwa i archiwistyki.

2. OCENA, CHARAKTERYSTYKA, FUNKCJA ORAZ PRZYDATNOŚĆ

Wnikliwe rozpatrzenie przekazów informujących o źródłach i sposobach pomnażania księgozbioru, łącznie z analizą jego zawartości treściowej, wskazują na to, że dzisiejszy kształt Biblioteki Katedralnej o charakterze wybitnie archiwalno-naukowym miał swój początek już w drugiej połowie XVIII wieku. Od tej bowiem pory — jak zresztą i przez cały okres zaborów — zasoby Biblioteki wzrastały znacznie dzięki bogatym (ilościowo) zapisom testamentowym prałatów i kanoników gnieźnieńskich (zbiory prywatne) oraz z innych ofiar. Ponadto około połowy XIX wieku pomnożyły się także jeszcze zbiory pochodzące ze skasowanych bibliotek poklasztornych. I choć zaborca pruski znacznie je przetrzebił na rzecz własnych bibliotek, to i tak w tym, co do Gniezna wówczas przekazano, znalazły się cenne okazy.

Nabytki wpływające takimi drogami rodzajem swoim nie odbiegały od istniejącego, dotychczasowego księgozbioru, przechowywanego w pomieszczeniach katedralnych. Był to nadal księgozbiór zasadniczo kościelny, mający służyć pogłębianiu wykształcenia w dziedzinie teologii, filozofii i prawa kanonicznego, bądź też stanowić praktyczną pomoc w pracy duszpasterskiej (zbiory kazań).

Aczkolwiek XIX wiek zaznaczył się wyraźnym rozwojem czytelnictwa, to jednak gnieźnieński księgozbiór katedralny — z racji swej specyfiki — nie był przeznaczony do powszechnego użytku. Natomiast dla intelektualistów i badaczy naukowych, głównie z dziedziny teologii, filozofii, prawa i humanistyki — zwłaszcza

cza historii, księżnica gnieźnieńska stała się prawdziwą kopalnią, z której obficie można czerpać.

W okresie międzywojennym zbiory gnieźnieńskie tak rękopiśmienne, jak i drukowane, oszacowane wówczas jako „bezcenne”, wzbudzały coraz żywsze zainteresowanie. Pomnażano je też o nowe, pojedyncze nabytki lub całe zbiory o wartości naukowo-archiwalnej, a pochodzące głównie z przejmowanych w depozyt części lub całych dawnych bibliotek kościelnych. W owym czasie księgozbiór naukowy powiększał się także przez coraz częściej nadsyłane egzemplarze obowiązkowe, które zawierały publikacje źródłowe, opracowane na materiałach gnieźnieńskich. Natomiast z nowszych wydawnictw nabywano jedynie te, które stanowiły aparat naukowy, nieodzowny przy opracowywaniu zbiorów.

Po drugiej wojnie światowej, zwłaszcza z momentem ustanowienia Archiwum Archidiecezjalnego, sprawującego opiekę nad Biblioteką Katedralną, księgozbiór typu archiwalnego narastał nadal — i to w rozmiarach dotąd niespotykanych. Dokonywało się to przez przejmowanie z terenu archidiecezji dawnych bibliotek kościelnych. Ciągłe też wzrastał dopływ egzemplarzy obowiązkowych, jak i liczne dary. Jeszcze inne nabytki przybywały drogą wymiany dubletów czy z zakupu. Z tego ostatniego źródła pochodzą głównie dzieła stanowiące księgozbiór podręczny, nieodzowny tak dla potrzeb pracowników Biblioteki, jak i kwerendzystów.

Na podkreślenie zasługuje jeszcze i to, że obecny księgozbiór katedralny narodził raczej z przypadku niż z celowego doboru dzieł, co ma swoje uwarunkowanie w tym, iż księgozbiór powiększał się głównie z zapisów testamentowych, depozytów bądź przejęć bibliotek z terenu archidiecezji. Jednak trzeba podkreślić, że wszystkie przez dzisiejszą Bibliotekę Katedralną wchłonięte zespoły ksiąg świadczą wymownie o wysokiej kulturze intelektualnej i książkowej oraz teologiczno-filozoficznym kierunku wykształcenia poprzednich właścicieli.

Rodzaj ksiąg (rękopisy, inkunabuły, stare druki, zbiory specjalne), zakres zagadnień (teologia, filozofia, prawo, humaniora, nauki przyrodnicze), poziom dzieł wysokiej klasy (pod względem zawartości treściowej), jak również czas ich powstania zadecydowały ostatecznie o roli i funkcji oraz przydatności dzisiejszej Biblioteki Katedralnej. Dostarcza ona bowiem użytkownikom historycznego tworzywa do opracowywania tematów z różnych dziedzin nauki. Zatem w dobie współczesnej właśnie dla tych celów jest ogromna, w czym też niewspółmiernie przeżywszy wszystkie poprzednie, minione stulecia.

W skali ogólnopolskiej Biblioteka Katedralna w Gnieźnie jest jedną z najstarszych i największych bibliotek kościelnych typu archiwalno-naukowego, w każdym czasie badaczom dostępnych, i cieszącą się liczną frekwencją.

BIBLIOTHÈQUE CATHÉDRALE DE GNEZNO À L'ÉPOQUE DE 1650—1975

Résumé

En XVIIe siècle la Bibliothèque Cathédrale de Gniezno — la plus ancienne en Pologne — eut, comme toujours, son placement dans l'église cathédrale. A la moitié du XVIIIe siècle on lui construit des locaux spéciaux, toujours dans la même cathédrale (coté du nord, étage au dessus de porche). Dans la deuxième moitié du XXe siècle, pour l'agrandir on changea le grenier au dessus de nef latéral du nord en magasin.

Le contenu de cette Bibliothèque fut formé avant tout: des legs et des dons des personnages ecclésiastiques et laïques; en partie d'achat; des oeuvres qui provenaient de divers couvents de la Grande Pologne (supprimés par l'envahisseur de Prusse à la première moitié du XIXe siècle); des recueils jadis indépendants (liturgique, du Collège de Pénitenciers, du Collège de Vicaires) et des bibliothèques pris en dépôt (séminaire, monastères, décanats, paroisses). En 1975 la Bibliothèque Cathédrale posséda: 1105 manuscrits (de IXe à XIXe siècle), 1095 incunables, 652 exemplaires de „poloniques” du XVIe siècle et environ 40 000 d'anciens imprimés. Du point de vue de la contenance tous ces livres appartiennent aux divers disciplines de tels cinq principaux groupes comme: théologie, philosophie, droit, arts libéraux et sciences.

Après de livres on y trouve aussi de collections spéciales comme: albums, gravures et images, „exlibris” polonais, notes et compositions musicales faites à Gniezno, cartes, fragments de manuscrits du moyen âge, microfilms de chef d'oeuvres etc.

Jusqu' à moitié du XIXe siècle le patronage sur la Bibliothèque appartenait exclusivement au Chapitre Archidiocésain. Un de ses membres, élu par eux mêmes, accomplissait la fonction du bibliothécaire. Son devoir était: rassembler, ordonner, cataloguer, emprunter et reprendre des livres. On a aussi laissé quelques bons catalogues et inventaires, même imprimés. Tels bibliothécaires comme: évêques Marcin Siemieński et Wojciech Brodziszewski; chanoines: Jan Zienkiewicz, Jan Korytkowski, Leon Formanowicz et Władysław Zientarski ont rendu des services importants à la Bibliothèque Cathédrale.

La Bibliothèque était toujours à la disposition du clergé et de gens qui s'occupaient de la culture et des sciences. Ils venaient non seulement de toute la Pologne, mais aussi des autres pays de tous les continents.

Pendant la deuxième guerre mondiale toute la Bibliothèque était par les Allemands déportée et dispersée. Après la guerre quand on la recouvra l'archevêque primat Stefan Wyszyński décida sa réorganisation. On la transforma à la bibliothèque scientifique et archivale. Voilà son rôle principal: être au service de la science et de l'instruction publique. Depuis l'affluence des lecteurs qui ont besoin des oeuvres y déposées augmente toujours. On les sert aussi par la correspondance, téléphone, expositions, leçons de choses, symposiums — les trois derniers organisés dans la Bibliothèque Cathédrale.

SPIS TREŚCI

Wstęp	[3]
Bibliografia załącznikowa	[4]
Wykaz skrótów	[11]
Rozdział I: Zarys dziejów	[11]
1. Biblioteka Katedralna w latach 1650—1751 (do „mowej biblioteki”)	[11]
2. Koleje Biblioteki od połowy XVIII w. do roku 1939	[13]
3. Losy księgozbioru katedralnego podczas drugiej wojny światowej	[21]
4. Powrót księgozbioru katedralnego do Gniezna; reorganizacja i rozwój Biblioteki Katedralnej po II wojnie światowej; nadanie ostatecznego kształtu o charakterze naukowo-archiwalnym	[24]
Rozdział II: Gromadzenie i rozwój księgozbioru	[31]
1. Źródła pomnażania księgozbioru	[31]
a. Pojedyncze dary, zapisy testamentowe oraz spuścizna po zmarłych duchownych	[31]
b. Kupno	[51]
c. Biblioteka podręczna	[56]
d. Włączenie dawnych, odrębnych i samoistnych zespołów	[56]
e. Przejmowanie w depozyt innych bibliotek	[58]
f. Egzemplarz obowiązkowy	[62]
g. Wymiana	[64]
h. Wydobyte z innych dzieł	[65]
i. Ubytki	[66]
2. Zbiory specjalne	[66]
3. Stan ilościowy Biblioteki Katedralnej w 1975 roku	[67]
Rozdział III: Organizacja księgozbioru	[69]
1. Pomieszczenia biblioteczne	[69]
2. Technika biblioteczna	[77]
3. Udostępnianie księgozbioru	[88]
4. Bibliotekarze	[106]
5. Spisy ksiąg (inwentarze, katalogi, księgi wypożyczeń, akcesyjne itp.)	[125]
Rozdział IV: Księgozbiór biblioteki archiwalno-naukowej: analiza formalna i treściowa	[145]
1. Rękopisy	[147]
2. Inkunabuły	[149]
3. Druki polskie z XVI-go wieku	[154]
4. Stare druki	[155]
Zakończenie	[160]
1. Biblioteka w służbie nauce i oświacie	[160]
2. Charakterystyka, ocena, rola i przydatność dzisiejszego księgozbioru Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie	[162]
Résumé	[164]